RHETORES LATINI

MINORES.

[illegible]

CAROLUS HALM.

[illegible]

LIPSIAE

[illegible]

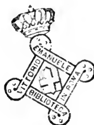
[illegible]

XI.

PRAECEPTA ARTIS RHETORICAE

SUMMATIM COLLECTA DE MULTIS

A IULIO SEVERIANO.

A = codex Wirzeburgensis saec. VIII vel VIIII.
E = codex Ratisbonensis Emmeramus, nunc Monacensis lat. n. 14436 saec. XII.
V = codex Victorianus, nunc Monacensis lat. n. 756 saec. XV, a Petro Crinito scriptus et lectu difficillimus.
C = editio Caelii Secundi Curionis sive princeps Basilcensis a. 1556.
P = editio Sixti a Popma, Coloniae a. 1569.
F = editio Lucae Fruterii, Antverpiae a. 1584.

1. Forsitan me usurpatorem ardui operis adque inriti laboris, Desideri, fateare, quod hunc libellum ad te de arte dicendi scriptum miserim, cum possis advertere nihil me rhetorum praeceptis adiunxisse, sed quae in ipsis | sparsim legeram, in quasdam sermonis angustias coartasse. Denique si haec quisquam digna existimet quae in manus sumat, reperiet ea me de veteribus perstrin|xisse, quibus cotidie ad forensem campum aduiescentia inbuta proludit. Quorum si nota vis est, silvescentium videlicet praeceptorum, videri certe possum plura his ademisse quam addidisse: namque veteres ita nobis dicendi praecepta reliquerunt, ut etiam sui nominis sempiternam memoriam propagarent. Ego non ullius famae cupidus, sed inmensi laboris molestiam considerans, certos tibi ad conpendium gymnasii forensis tramites constitui, quos ad memoriam reparandam facili lectione percurreres. Adverti praeterea — videro quid ceteri sentiant — obesse dicentibus rhetoricae artis nimiam disciplinam. Memento tamen non ante tibi haec esse conpendia relegenda quam ingenium tuum multa ac Tulliana arte subegeris. |

2. Oratoriis artibus nemo instrui potest, nisi cui ingenium et frequens studium est. Primum animi sit oportet quaedam naturalis ad videndas ediscendasque res potentia: tum vox, latus, decor, valetudo, frugalitas, laboris patientia. Necessaria deinde orationum frequens lectio est, quae nos exemplo conformet, neque earum modo, sed et historiarum et carminum, ex quibus compositio dicendi non in totum trahenda est. Nam per

---

praecepta artis rhaetoricae (rhet. *V*, reth. *E*) summatim collecta de multis acsyntomata (acyntomatos *V*, acsumpta *E*) a iulio severiano *AEV*, Praecepta artis rhetoricee summatim de multis, ac Syntomata, a Iulio Severinno collecta *C*, Aurelii Cornelii Celsi de arte dicendi libelius *P*, Iulli Severiani syntomata sive praecepta artis rhetoricae *F* 1 Iulius Seuerianus Desiderio suo S. Forsiten *F* adque *sic A semper* 2 fatuere *A* ad te miserim de arte dicendi scriptum *P* 4 coarctasse *P* 5 quidam *V* existimet *V*: aestimet *rell.* repperiet *A* 6 de] e *P* cottidiae *A* 7 inbuta *om. E* proluditur *P* nis est si adulescentium *V*; Quare in tanta vi et sylva quadam praeceptorum *Heumann* 8 certe *om. P* addedisse *A* 9 dicendi *om. C* 10 sempiternam *om. P* propagarint *coni. Fruterius* ego *ACV*: ergo *EF*, igitur *P* nullius *V* sed] si *E* 11 certus *A* 12 tramites] locos tramittere *P sola* 13 percurres *E*, percurrens *V*, *ut videtur (de P Heumann, ut saepius factum est, erravit)* animaduerti *CV* uidero *AEF*: uideris *CV*, oportet *P* quicquid *Pith. et Capp.* 14 discentibus *V*, *ut Capper. voluit*, tironibus *Heumann* memento tu in ante tibi *E spatio trium litterarum post* tu *vacuo* non haec ante tibi *CF*. nihil ante tibi *P* 15 releganda *E* multa ac *om. C et Heumann*, multa de Tulliana *P* 17 Oratoris *EFP* institui *V* 18 Primum adsit oportet *Heumann* 19 latus *om. E in lacuna* 20 deinceps *V* 21 confirmet *V* neque harum *P* sed et storiarum *A*, sed historiarum *V* 22 ex quibus tamen compositio *F* namque praelectiones *P*, nam lectione *Heumann*

p. 332. 333 C.

lectiones sapientium praecepta noscuntur, sine quibus nihil subtile neque magnificum cogitari potest. Iuris vero civilis neque omittendum studium est nec penitus adpetendum; nam nec rudis esse debet orator, et si se multum iuris scientiae dederit, plurimum de cultu orationis adque inpetu amittet. Huic et veteres oratores legendi sunt et praesentes audiendi. Super haec frequenter scribendum, agendum, declamandum est: his enim rebus oratori fiducia simul cum facundia conparatur.

3. In ceteris fere studiis verum quaeritur, finis autem oratoriae virtutis est verisimilia dixisse vel tantum contendisse, quantum res passa sit ad victoriam.

Proxime quaerendum est, quo genere orationis uti debeat orator: Atticorumne nobis sequenda sit dictio, qui breves adstrictique et acres sunt, pure inter res ipsas aculeosque versan|tes quique adfectum ex occulto petunt, an imitanda nobis sit Asianorum licentia, qui vagi ac fusi rapere potius adfectibus quam disputationibus persuadere didicerunt: sit tamen Romanus orator Asiatico pressior. Ego vero ipsum oratorem eligere arbitror et probare genus orationis, quo magis capi suum iudicem senserit. Aliter aput eum, quem latior delectabit oratio, aliter aput eum, quem adstrictior, aliter aput superiorem, *aliter apud inferiorem*, aliter aput vacuum, aliter aput districtum: nec sic in privatis causis, ubi semper iudices festinant, quem ad modum in publicis, nec sic in accusationibus, ut in patrociniis. Maxima itaque ars erit semper circumspicere, quid personae, quid loco, quid tempori conveniat.

DE DISPONENDIS CRIMINIBUS.

4. Quidam a maximis criminibus ad levissima gradum faciunt, aut a levissimis ad maxima: nos primum existimamus actorem quasi membra quaedam facere debere, ut separet quae ad lubidinem, quae ad avaritiam, quae ad crudelitatem aliudve quod ad noxae genus pertinent: aut si non genera criminum, tempora tamen discernat, prima quae puta ante militiam gesta sunt, quae in militia, quae post militiam. Aut seiungat ea quae ad privatas causas, deinde ea quae ad publicas pertinebunt aliudve simile,

1 sapientum *C* nihil magnificum *V, ut voluit Capper.* 2 amittendum *P* est studium *F* 3 paenitus *A* debebit *V* 5 hinc *F et Heumann* super hoc *FP* 6 declamandum *nos:* et clamandum *AEP*, et declamandum *CFV* 7 oratori *A:* oratorum *CV*, auditorum *EFP* facundia frequenter scribendo conparatur *E* 8 fere *EV corr. ex* uero oratoriae artis *C* 9 res poscit *Heumann* 12 dictio *G. I. Vossius (Inst. orat. VI, 6, 2 p. 468):* actio *libri* brebes *A* sunt et acres *F* 13 pure interim res ipsas *P* 14 sit *om. V* 16 compressior *E* eligere debere *Heumann deletis verbis* et probare 17 iudicem suum *F* 18 delectat *P* 19 aliter apud superiorem *om. V* aliter apud inferiorem *om. mei, add. Pithoeus* 20 distractum *P* 21 neque *V* 25 aut] alii *Heumann* 26 existimamus *Heumann:* aestimamus *mei* auctorem *EF* 27 liuidinem *A*, libidinem *FPV* 28 pertinet *mei, em. Heumann* aut *C:* ut *AEFPV* 29 tamen] tunc *E* prima quae puta *A:* prima ut puta quae *FPV*, primo ut puta quae *C*, prima quae *E* 30 malitiam — malitia — malitiam *EFP* facta sunt quae in militiam *A* 31 eas *EP* aliud ire simile *E*

ut Cicero, qui crimina Verris et in tempora et in genera divisit. Nam primus liber continet quae ante Siciliensem praeturam commissa sunt, quattuor insequentes ea quae in praetura Siciliensi: tum in his ipsis secundus ad privatorum furta pertinet, tertius frumentariam rationem, quartus sacrilegia, quintus maiestatis crimina conprehendit. Deinde inter ipsa unius generis crimina in primo magna ponito: quae minima sunt, in medium congerantur; quae maxima, ultimis partibus reservabis, ut de Gavi crimine, quod a Cicerone in ultimam partem dilatum est. Ita iudicis animus et occupabitur et validissima maxime memoriae man|dabit. Hinc est quod Cicero pro Scauro reprehendit adversarii confusam criminationem; ait enim: Et quoniam congesta fuit accusatio magis acervo quodam criminum, non distinctione aliqua generum et varietate.

DE PRINCIPIIS.

5. De principiis nihil putavi dicendum, quando quidem ad ea, quae arte scrutanda sunt, natura duce saepius pervenitur.

DE NARRATIONIBUS.

6. Narrationis certum est tres esse virtutes: ut dilucida sit, ut brevis, ut verisimilis. Dilucida fit, si aput nescientem narres: in qua intueberis initium, medium et finem, ita ut ipsa narratio ordinem suum habeat; facile enim percipitur, ubi quod sequitur ex priore pendet. Interdum aliqua suo loco memoriae nostrae non occurrisse fingemus. Brevis fit, si circumcisis quibusdam superfluis sola quae necessaria sunt posueris; quaecumque enim tibi mediocriter prosunt, argumentis vel disputationibus reservabis. Verisimilis ideo, ut credatur, ut corporis robustissimi fuisse eum, a quo duos tresve occisos videri volueris: adicere etiam occasionem, quae perficiendae rei fuerit, ut dicas dormientis oppressos. Personas vero nominibus, quibus notissimae sunt, nuncupabis: si hoc parum est, etiam aliquas notas adicies, ut 'Scipio Africanus', ut 'Hannibal Poenus', et similia. Numquam narrationem nisi perfectam reliqueris. Sed ubi iudicem minus in-

8 Verr. V c. 61 sqq. 10 fragm. 1, 4, 6.

2 commisit *C* 3 Siciliensi *om. P* iis *V* 4 prinata *V* 5 inter *ACV*: per *EF*, *om. P* 6 in primo *A*: in primis *rell.* ponit *F* confersutur *P* 7 reseruabuntur *EP* Gaui *scripsi:* graui *codd. et edd.; cf. infra §. 21* 8 quod *om. ed. Capp.* 9 mandabit *CF*: mandat *AEPV* a cicerone *E* 11 Et quomodo *P* *malim* congesta est 15 scrutanda *Heumann*: servanda *libri* 16 De narratione *V* 18 si ad praescientem *E*; *fort.* si ut apud nescientem 19 habebat *E* 20 priori *F* interdum tamen *Heumann* 21 sit *V* 22 quibusque *Heumann* quae enim *A* 23 reseruabis *AV*: perseuerabis *FP*, perseuerabit *E*, perseuerabunt *C* 24 *fort.* uerisimilis fit eo ut ut corporis *AEP*: ueluti corp. *F*, corporis *V*, et corp. *C* 25 duos uel tres *EFP* *fort.* adice *vel* adicies perficinndae *C* 26 ut dicat *E*, ut si dicas *Heumann* dormientes *CFP* oppressos *ACV*: oppressit *EFP* nomine *EFP* 27 paruum *EFV* 28 adicis *E* ut Scipio — reliqueris *om. E* ut Hannibal Poenus *om. P*, ut *om. F* 29 sed *om. P*

tellexisse perspexeris, numquam ei tarditatem ingenii obieceris, sed in te culpam re|torque, quod parum dixeris. Ubi longior narratio est, quo sit dilucida magis, admonere iudicem debes quid exposueris vel quid expositurus sis, ut: 'Dixi de me: dicam de adversario'. Neque alienum est, ubi longior fuerit expositio vel narratio, extremam ita finire, ut admoneas quaecumque dixeris. Verba autem narrationis ex media consuetudine esse debent; simplex sermo et † sibi vicina compositio. In expositionibus plus mora nocet; nec loquentis personas narrationibus inseras. Minuitur praeterea offensa longioris narrationis, si te praetermittere aliqua simulaveris. In aliquibus post quaestiones ponenda narratio est, in aliquibus in ultimo: nam pro natura causarum narratio variatur, nec semper debet orator veterum se praeceptis addicere, sed scire debet incidere novam materiam, quae novi aliquid postulet.

7. Narrari pro eo non expedit, qui omnia quae ab accusatore dicuntur tantum modo negat, † nec ibi se fuisse. Talis causa Sullae fuit negantis sibi quidquam cum Catilina convenisse contra rem publicam. Tales fere sunt ambitus causae et repetundarum, in quibus unum rei patrocinium est, nullas se dedisse vel accepisse pecunias. Supervacua narratio est, ubi nota est res de qua ambigitur, ut nihil stultius sit, quam si apud scientes narres. Alterum genus est, in quo utrique aeque supervacua narratio est: ubi quod facit quaestionem abunde propositione indagari potest, etiam si ignotum est. Nec aliquam narrationem a Cicerone admissam putemus nisi pro natura causarum: edebat enim non solum patrocinia causarum, sed et exempla dicendi. Evenit ut ante sit respondendum, quam sit ponenda narratio, ut pro Milone. Incidunt causae, in quibus quod summam habet quaestionis, magna ex parte tractandum sit, et sic sit ponenda narratio, ut pro Vareno vel pro Avito. In | narrationibus res exponimus, probamus argumentatione. Narratio insinuatio est totius causae, quem ad modum facta

---

1 in te *ACV*: ad te *P*, ante *EF* 3 debes iudicem *EFP* 4 dicam de aduersario. dixi (dixisse *E*) de me *EFP* 5 extrema *FP* 6 dixerunt *E* 7 sibi *EFP*: siui *A*, si *C*, *scriptura in V incerta est:* et trivio vicina *coni. Christ* expositione *P* 8 personam *EFP ex interpolatione*, *cum* loquentis *sit accusativus pluralis* narrationi inseras *EF*, inseras narrationi *P* minuit *EFP* 9 offensam *FP* narrationis *nos*: orationis *libri* 10 quaestionem *EFP* ratio *V* in ultimo] ante eam (eas) *Heumann* 11 nec *om. V* 12 adicere *V* nouam *om. E* 15 tantummodo *om. P*, tamen modo *EF* neque *V* se ibi *P*; nec ibi se fuisse *ut glossema del. Heumann*, *probabilius est*, *quod Christio in mentem venit*, *vv. post* contra rem p. *(v. 16) transponenda* esse sullae *E*: sillae *vel* syllae *rell.* 16 quicquid *E* catillina *A* 17 ambitis *E* causarum *F* et *C*: *om. rell.* est rei patroc. *P* 18 ac nullas *C*, se *om. E* 19 est *om. P* sit stultius *EFP* ad praescientes *B*
20 utrique *(sc. actori et reo) ACV*: utique *EFP* atque *E* ubi quod *ACV*: ubi qui *F*, ibi quia *E* (ubi quaestio proposita priori loco recte atque commode ab oratore exposita fuerit. Nec aliquam *etc. P*) 21 propositionem *EF* indagare *F* 22 a Cicerone *om. V* admissam *C*: admissam ac omissam *V*, omissam *AEFP* 23 et *om. AEF* 24 ratio *C* 25 incidit *P* in quibus *ACV*: genus *P*, *om. EF* quaestiones *E* 26 apponenda *V* ut pro Vareno uel pro Avito *nos*: ut prouocare ñ (non) uel (uis *EFP*) pro habito (prohibito *V*) *ACEFPV*, ut pro Vareno et bis pro Habito *Pithoeus* 27 res *ACV*: autem *EFP* exponemus probans *E* argumentationem *EV* 28 institutio *E*

p. 336. 337 C.

est: expositio vero, quae non de causa nascitur, ut 'est honesto genere natus, splendide magistratum gessit', non potest videri narratio, sed expositio alicuius rei, quae causam adiuvat nec dat quaestioni materiam, sed pro argumento ponitur vel inter argumenta.

DE DISPONENDIS ARGUMENTIS.

8. Litigatores quidem instruunt argumentis advocatos, artis patronorum est, ut haec disponant, figurent, augeant, ut his adfectus intermisceant. In primis videto quae ex iis sint valentia, vel quae infirmiora sint argumenta. Nam quae erunt valentia, longiore oratione non prosequemur, ne aut dubitare de his videamur, aut plura dicendo ponamus aliquid, adversum quod disputari possit. Namque in argumentis infirmioribus versatur oratorius labor, qualia sunt: 'Occidisti hominem; cruentam enim vestem habuisti'. Haec veri similia sunt, non utique vera: quae variis sunt adtollenda rationibus, quo tractatu fiant potentia. Praeterea in potestate sua habere debet orator, ut et causam maximam breviter peroret et parvulam diu extendat: sed cum breviter dicendum erit, argumenta tantum ponet sine ullis ornamentis; cum autem diu dicere volet, omne argumentum ornatius exsequetur.

9. Cum plura erunt argumenta, a validis incipies, in validiora desines, medium inbecillioribus replebis; ut puta, validum argumentum est 'inimicus', mediocre 'ebrius', validissimum est 'in rixa hominem occidit'. Si unum validum argumentum est et unum frivolum, a valido incipies, frivolum prosequeris, rursum validum repetes. | Argumentatio illa melior et fidelior videri potest, quae obscuratur. Cum aliquibus partibus causa laborat, utilius ordinem quaestionum confundimus, quas ex toto tractare non expedit. Scias numquam confitenda esse quae nocent, interdum non neganda, quod Cicero pro Milone secutus videri potest. Nam interfectum ab eo Clodium neque negavit neque fassus est: non negavit, quia sic defendit tamquam occidisset: fassus non est, quia inscio illo dixit a servis occisum, cum hi dominum interemtum arbitrarentur. Praeterea utilius existimo,

---

2 magistratum *C*: magis *rell.* 4 uel *ACPV*: *om. E*, aut *F* 6 instituunt *EFP* 7 disponat figuret ordinet augeat — intermisceat *V* 8 uideatur *V* iis sint *C*: his sunt *rell.* sint *AC*: sunt *V*, *om. EFP* 9 longiori *CEFP* prosequemur *V*: prosequimur *ACEP*, persequemur *F* 10 ponamus aut aliquid *P* aduersus *F* 11 disputare *V*, putari *EFP* possimus *V* iu *om. V* 12 oratorius uersatur *P*, uersatur orationis *F* enim *om. E in lacuna* 13 similia non utique *ed. Pith. et Capp.* similia tractatu *mediis om. F* 14 quo *nos*: quae *libri* tractu *F* fiant *VF*: fiunt *ACEP* potentiora *V*, *ut voluit Heumann* 15 sua *om. EFP* et *ACV*: ne *EFP* maxime *V*, *ut videtur* 17 ponat *V* ullis aliorum argumentis *P*, ullis aliorsum arg. *ed. Pith. et Capp.* dicere diu uoluerit *C* 18 exsequitur *E* 20 reples *A* ualidius *F* inimicus — argum. est *om. E* 23 persequeris *F* 24 quae obseruatur *F* 25 utilius] ut illis *V* tractari *P* 26 Si has *E* non *om. E* 28 confessus *E* non] Nam *P* defendit *AV*: confessus est *CEFP* 29 tanquam *A*, *item infra* inscio eo *C* 30 interemtum *A*: interemptum *CV*, peremptum *EFP*

p. 337. 338 C.

disputationem in speciem paucarum rerum et firmarum convertere easque undique adstruere et exaggerare, potiusque est plures res in unam cogere quam unam in plures dividere. In omni materia quaerendum puto, quid sit quod maxime nos foveat aut urgeat: illuc enim vires suas conferre debet orator, ut quod maxime nos premit frangat. Sed ut omne genus causae quiddam contra nos recipit valentissimum, sic pro nobis omnis causa aliquid valentius habere debet.

DE PROPOSITIONE ADVERSARII.

10. Responsurus autem adversario primum id, quod ille posuerit, verbis infirmioribus pronuntiato: quae vero incredibilia visa fuerint aut inbecilla, ita universa ponentur, sicuti ab adversario dicta sunt, ut est illud: Bostarem igitur quendam dixit Norensem fugientem e Sardinia Scauri adventum, et infra addit etiam augendi criminis causa, prius illum sepultum quam huic cenam esse sublatam. Evenit ut propositionem adversarii verbis nostris ultra fidem extollentes incredibilem faciamus; item propositioni adversarii, si natura sui incredibilis fuerit, cum quodam inpetu animi ac ridicula admiratione respondebimus, ut illud est: Septingenta milia passuum biduo cursa sunt, et respondet: o rem incredibilem, o cupiditatem inconsideratam, o nuntium volucrem! et infra: Roma trans Alpis biduo veniunt. O hominem fortunatum, qui eius modi nuntios seu potius pegasos habeat! Proposito eo, quod adversarius dixerit, respondebimus duobus modis: aut enim non esse id, aut non ideo nos vinci debere.

11. Propositis quibus responsuri sumus, quaerendum nobis erit an inter se comparata repugnantia sint, ut suis armis corruant, ut Cicero de Antonio: Avunculum suum sceleratum esse fatebatur: poena adfectum querebatur. Item pro Caelio: Cur aut tam familiaris fuisti, ut aurum commodares? aut tam inimica, ut venenum timeres? Similiter pro Gallio, ubi accusator reo pecunias obiecit; ibi

---

12 Cic. p. Scaurn II. 4, c. 18 Cic. p. Quinct. §. 80. 26 secundum or. Phil. II, §. 18. 27 p. Cael. §. 33. 29 p. Gallio fragm. 8.

---

1 in] ad *C* formarum *C* 2 astruara *CF*, destruere *E* potius est enim res *C* 3 ad unam *EFP* 4 nos iuuet *Heumann* huc enim *C* 5 maximum *EPP* nns *ACV*: noui *E*, nouit *F*, nnuum *P* premat *EFP* Sed] Scilicet *Heumann probabiliter* Sicut tamen genus *C* causae genus *P* 6 nos *om. P* 7 recipere *P* 9 aduersa *A* 10 inuecilla *A*, inbecillia *EF* 11 iuuisa *P* ponantur *F* sicut *F* 12 pastorem *V* dixit *om. EFP* fugiente me *V* 13 addidit *E*, additur *P* 14 caenam *A*, coenam *CFV* esse *om. F* 16 sua *Heumann (non item P)* 17 ridiculi *EFP* 18 passum *A* cura *E* 20 Roma *C*: Romam *rell.* alpeis *F*, alpes *CP* 21 huiusmodi *FV* 22 aut enim non *A*, *ut emend. G. I. Vossius:* aut non *CEPV*, aut enim *F* 23 aut idan *P* 26 avunculum] P. Lentulum (*vel* vitricum) *Schottus in Nod. Cic. I, 13* suum *om. F* 27 aut tam *ACPV*: autem *E*, aut *F* 28 inimica *AP*: inimicus *CEFV* 29 reo *scripsi*: tres *AV*, in se *EFP*, *om. C*, ipsi *Heumann* pecunias *ACEPV*: poenas *F*

enim dum singula inter se conparat, alterum altero Tullius diluit. Item utilissimum erit docere, quod adversarius dixerit, etiam pro nobis esse, ut pro Milone Cicero, quod lex promulgata de quaestione fuisset, quam pro se esse contendit. Argumentis vero omnibus adversarii respondere non est necessarium: finem enim non habebit oratio, et satis erit propositionibus repugnasse. His sane argumentis respondendum erit, quibus erunt iudices commoti: sin vero adversarium suis argumentis confutare nequiveris, aliis rationibus quod posuerit convellito. De vitiis argumentorum, quae adversarii male posuerint, plene a Tullio insinuatum est.

DE STATIBUS.

12. Status tres sunt. Ubi, quod a te factum obicitur, negas, coniectura est: ubi, quod a te factum, fateris, set negas eam vim nominis habere, quam adversarius criminatur, finis est: at si neque de facto neque de nomine ambigitur, sed iure factum contendis, qualitas nominatur.

DE CONIECTURA.

13. In coniecturalibus causis hinc argumenta sumuntur: a personis, causis, facultatibus, verisimilibus, signis. Signum causam aut antecedit aut in eadem est aut sequitur. Item proferuntur auditiones, suspiciones, spolia, quaestiones, iudices, fama vel opiniones et multa similia, quae rerum varietas subministrat. A persona, ut Cicero pro Cluentio: Cum esset, inquit, egens, sumtuosus, audax, callidus, perfidiosus, ad omnem malitiam et fraudem versare mentem suam coepit. A causa: Satisne igitur cernitis, quibus ille mercedibus, quibus emolumentis, quibus praemiis incitatus et cetera. A facultatibus, ut Tullius: Servos agrestis et barbaros, quibus silvas publicas depopulatus erat, ex Appennino deduxerat, et reliqua. A verisimili: Quid? quod caput est audaciae, iudices, quis igno-

21 c. 26, §. 70 24 locus item ex Cicerone videtur 26 p. Mil. §. 26. 28 ibid. §. 43.

1 comparantur *V* deluit *AEFV* 2 utilissimum *scripsi*: ultimum *ACV*, ualidissimum *EFP* pro] quod *V* 3 quam pro se *ACPV*: quia per se *E*, quam ipse *F* 4 contendit *AEFP*: ostendit *CV* argumentum *V* 5 propositioni *EFP* 6 respondendum — suis argumentis *om. E* quibus fuerint *Heumann* 7 commodi *AV*, commouendi *C* si uero *F* 8 posuerit omnino nellito *V* 9 posuerunt *V* plene] petere *F* 11 quid *P* a te] ante *E*[1]*F* 12 quid *EP* ante *EF* set *nos*: et *libri* 13 criminatur fuisse. Finis *F* at *P*: aut *AEF*, ut *V*, *om. C* 14 sed si iure *C* 17 hic *V* 18 uerisimili *ed. Pith. et Capp.* aut *om. P* 20 indices *E* 21 sumministrat *A* 22 inquid *A* perfidus *P*, perfidiosus et cum domi suae miserrimus et inanissimus tantum nummorum positum videret *F sola* ad *ACV*: in *EFP* 23 uersari *EP* 24 A *om. F* quibus ille mercedibus *om. EP* 25 quibus iniuriis *P* A *om. F* 26 agresteis *C*, agrestes *EPV* 27 appennino *AP*: apennino (apenino) *rell.* 28 A uerosimili *V*, A uerisimilibus *F*, aut uerisimile *E* iudices] quid *V*

p. 339. 340 C.

rat maximam inlecebram esse peccandi inpunitatis spem? et reliqua. 14. A signis, quae causam antecedunt, instrumentum, iter et similia. Simul sunt, ut in pugna clamor et similia: sequuntur, ut in veneficio livor et tumor, in caede vulnus et sanguis. Auditiones, ut Tullius: Vos ex M. Favonio audistis Clodium sibi dixisse, et audistis vivo Clodio periturum Milonem: post diem tertium gesta res est, quam dixerat. Cum ille non dubitarit aperire, quid cogitaret, vos potestis dubitare, quid fecerit? Suspiciones, ut pro Scauro: Quae quidem suspicio valuit etiam ob banc causam, quod cum agerent parentalia Norenses, et reliqua. Spolia, ut est illud: Ille deos deorum spoliis ornare noluit, hic ornamenta Minervae virginis in meretriciam domum transtulit, et reliqua. Quaestiones, ut est: Cum igitur de furto quaereretur et de eo furto, quod ille sine controversia fecerat, cum ille de eo, quod quaerebatur, verbum nullum fecisset, de veneno statim dixit, et reliqua. Indices, | ut est: Venit index ad Dineam matrem neque obscurus neque incertus, qui nuntiaret ei filium eius, M. Aurium, vivere et in agro Gallico esse in servitute. Fama vel opinio, ut Cicero: Opinio fuit duplex, una non abhorrens ab statu naturaque rerum et reliqua.

Argumentorum omnium enumerationem advertite studiosam videri, quando quidem in his plus ingenii vis dominetur arsque ipsa magis ab natura profecta dicatur. Sed nec quisquam existimet argumentis numerum praefinitum, si quidem tanta esse possunt, quanta orator intento acriter ingenio reperire valuerit. Non tamen omne genus causarum omnia argumenta habet. Nam quid opus est illic de causa disputare, ubi non apparet, aut de persona adversarii aliquid dicere, cum integra sit?

---

4 p. Mil. §. 44. 8 p. Scauro §. 11. 10 Cic. Verr. IV, §. 123. 16 Cic. p. Cinent. §. 21.

---

1 inbonitatis *E* 2 iter *ACE*: inter *V*, item *FP* 3 ut in pugna *Heumann*: in pugna *P*, pugna *ACEFV* et clamor et *F* sequntur *A* iibor *A* 4 vos ex M.] uox exauditur *V* 5 auditis *P* et audistis *V*: et auditis *ACEFP* 6 Milonem triduo *libri Tulliani* 7 cogitaret *AV*: cogitarit *CEF*, cogitauerit *P* 8 suspiciones — Scauro *om. E* 9 quidem] quid si *P* 1 noinit *FPV* 12 reliqua *EFP*: similia *ACV* 13 et de furto *F* 15 quaerebatur *Pithoeus*: non quaerebatur *ACEPV*, neque rebatur *F* ulium *F* fecisset *P*: fecit *ACEFV* de ueneno — reliqua *om. P* 16 indicea ut est *P*: indices cum iudiei offeruntur (indicio efferuntur *V*) uel certe ut est *ACV*, indices cum iudiei offert certe ut est *E*, cum indici offe ..... uel certe, ut est *F* 17 qui nuntiaret — in seruitute *om. AE* 19 abestatu *A*, a statu *C* 20 et reliqua *scripsi*: et rei (*pro* rel.) *ACEFV*, *om. P* 22 omnium *om. E* enumerationibus *F* 22 dominatur — a natura perficitur *Heumann* atque ars *P* ipsam *V* magis *om. P* ab *AEF*: a *CPV* 23 sed *om. P* nec *mei*: neque *ed. Pith. et Capp.*, *immo* ne quisque *E* existimet *Heumann*: extimet *V*, aestimet *rell.* argumentum his numeris *C* 25 repperire *A*

DE FINE.

15. In finitivo statu quaeritur an sit, puta imminuta maiestas. Iam primus locus accusatoris est, cum de vi nominis quaeritur, ut sit generalis eius definitio brevis et aperta et ex opinione hominum ducta, hoc modo: Maiestatem minuere est de dignitate aut potestate populi Romani aliquid derogare. Quae definitio ut vera probetur, multis argumentis aut rebus vel exemplis similibus confirmabitur: post speciatim factum eius qui accusabitur describendo subiunge, ut id quod reum fecisse arguis, simile sit ad id quod supra definieris. Ergo generalis definitio erit: maiestatem minuere est de dignitate aut potestate populi Romani aliquid derogare. Species criminis erit ostendere, quid adversarius specialiter fecerit vel dixerit, ut probetur maiestas imminuta: post loco communi confirma rem, per quem facti atrocitas cum indignatione augetur. 16. Defensoris autem locus est, adversarii definitionem prius infirmare, si falsa ex opinione hominum aut inutilis monstrabitur: post suam definitionem, ac si veram, ponere, quae multa argumentatione et exemplis similibus confirmabitur: deinde suscepti factum ab ipsa definitione dissimile esse ostendere, post locum communem subicere, per quem indignabimur accusatorem non res solum, sed et verba in periculum innocentis convertere. Sic Cicero pro Quintio adversarii definitionem ex opinione hominum | reprehendit: Si qui unum aliquem fundum quavis ratione possideat, ipsum autem dominum patiatur cetera praedia tenere, is, inquit, ut opinor, praedium, non bona videatur alterius possidere. Et ponit definitionem suam: Quid est, inquit, possidere? nimirum in possessione esse earum rerum, quae possunt eo tempore possideri. Probat Naevium non bona, set praedium possedisse: Cum domus erat, inquit, Romae, servi, in ipsa Gallia privata Publi Quinti praedia, quae numquam ausus es possidere: et colligit: quod si bona Publi Quinti possideres, possi-

5 cf. Cic. de Invent. II, §. 53. 20 locus est post lacunam c. 27, §. 85.

1 DE INFINITIVO STATV *E* 2 puta *AV*: *om. C*, puta *post* maiestas *habent EFP* iam *nos*: nam *libri* 3 generalis eius sit *C* 4 definitio *P post* ducta *habet* breuis aperta *C* 5 imminuere *F*, *item v. 10* populi *om. E* 7 aut rebus *del. Heumann* uel *ACV*: aut *EFP* 8 eius quae causabitur *V* subiunge *FP*: subiungere *ACV*, subiungitur *E* 9 ad id] ei *C* 10 est de dignit. — derogare] est ut supra *P* et potestate *F* 11 ostendere *ACEPV*: probare *F* 12 post hoc loco *E* 13 confirma rem *nos*: confirmare *libri* per quem] Eque *P* 14 infirmare, quae falsa *Heumann* 15 aut] an *E* inutilis] moribus *C* 16 ac si *ACV*: aut si *EF*, *om. P* uera *F* similibus *om. P* 17 confirmabuntur *F* dissimili *V* 18 ostendere] *hic finit P* 19 in perniciem innoc. *F* 21 qui *CF*: quid *AV*, quis *E* 23 his *AV* ut opinor inquit *EF* alterius uideatur *F* 24 et pouit *ACEV*: Exponit *F* 26 sed et praedium *V* 27 Cum *delevit Garatoni* erat Romae, erant serui, erant in ipsa Gallia *Garatoni* galliae *E* 28 Publii Quinti *C*, P. Quintii *F* ausus est *E* 29 publii quinti *E*, P. Quintii *F*, Quintii *C*

p. 341. 342 C.

dere omnia eo iure deberes. At si factum adversarii tuto definire nequiveris et verborum tuorum laqueos infirmari posse conspexeris, rem ipsam tamquam indignam iudici demonstrabis.

DE QUALITATE.

In qualitate per coniecturam quaeritur quale sit, hoc est, utrum iure factum sit an iniuria.

DE ADFECTIBUS.

17. Raro adfectus narrationibus interponuntur, quia non nisi gravium causarum sunt, sed ubi inseri possunt, magnum pondus rebus accommodant. Cum vero aliquem adfectum, hoc est aut invidiam aut misericordiam vel quid simile commovemus, formam vel speciem narrationis excedere non debemus, sed adfectus, qui in narratione latebit, eadem explicita reddendus erit atque exsequendus. Evenit ut sit narratio, quae inter se locos communes patiatur, quos etiam adfectus vocamus: qui non erunt in ultimum, hoc est post narrationem differendi, sed haec narratio gravissimi criminis erit, in qua cum se primum adfectus optulerint, statim interponendi sunt. Neque enim possunt simul omnes post narrationem reddi, ut est: **Praedonum dux Heracleo repente praeter spem classem pulcherrimam populi Romani, cum primum invesperasceret, inflammari incendique iussit.** Ac mox interponit adfectum: **O tempus miserum atque acerbum provinciae Siciliae! o casum illum multis innocentibus calamitosum!** Ad narrationem redit: **Adfertur**, inquit, **nocte intempesta gravis huiusce mali nuntius Syracusas.** Rursum, dum narrat, excedit: **quo neque Atheniensium**, inquit, **gloriosissimae classes, cum mari plurimum poterant**, et reliqua. Rursum ad narrationem redit: **eone**, inquit, **pirata penetravit? quo simuladque adisset, non modo a latere, sed et a tergo magnam partem urbis relinquebat.** Rursum excedit: **Siculosne milites, ara|torumne liberos, quorum patres tantum labore suo frumenti exararant, ut populo Ro-**

18 Cic. Verr. V, §. 91. 21—23 §. 92. 24 §. 98. 29 §. 99.

1 omnia *V*: omnis *A*, omni *C*, omnes *EF* debere *F* 2 infirmari *F*: infirmare *ACEV* 3 indicii *V* 5 post coniecturam *coni Capper.* utrum *om. ed. Pith. et Capp.* 10 Ubi uero *F* hoc est animum an inuidia an misericordia *E* 11 commouens *V* excedet *E* 12 explicata *EF* 14 patiatur *A*: partiatur *CEFV* etiam *om. EF* non sunt *V, ut videtur* 15 differendi — post narrationem *om. E* 18 prae etiam donum *V* eradeo *E* 21 acerumm *A* 22 occasum *EV, sed in V altera c punctata* 23 noctu *F* tempesta *E* grauis huiusce mali *ACV*: cladis huiusce *EF* 24 rursus *E* 25 Carthaginiensium *Cicero* 26 et reliqua (rel. *E*) *ACEV*: etc. *F* eo *EF* 27 penetrabit *A* addiaset *E* 28 sed et *ACFV*: sed *E*, sed etiam *Cic.* relinqueret *Cic.* 29 aratorumue *F* 30 patres *om. E* exarent *V*, exarabant *libri Tulliani*

mano totique Italiae sufficeret? et item aliter excedit: O spectaculum miserum atque acerbum! ludibrio esse urbis gloriam! Ad narrationem redit: Posteaquam e portu, inquit, piratae non metu aliquo adfecti, sed satietate exierunt, et reliqua.

18. Plerique nuda argumenta posuerunt, adfectus vero perorationibus, hoc est epilogis reservarunt. Scire autem nos debemus, adfectus, qui ex quaestionibus nascuntur, statim ut propositioni responsuri sumus, esse reddendos: alibi enim quam ubi nati sunt, interponi vel augeri non possunt, ut est: Ad vadimonium non venit Quintius, et statim interponit adfectum, antequam quaestioni respondeat: Si res ista, inquit, gravissima sua sponte videretur, tamen necessitudinis nomine levaretur: et reliqua talia sunt. Adfectus autem, qui de omni causa nascuntur, perorationibus reservabuntur. Omnis paene argumentatio moralem disputationem recipit, sed non omnis adfectum. Moralis argumentatio de natura hominum vel morum consuetudine ducitur, ut Cicero: Hic ego dubitem in eam disputationem ingredi, quae ducatur ex natura hominum atque omnium sensibus? et omnia quae secuntur. Ergo sicut argumentatio illa melior erit, quae moralis fuerit, sic perorationes adfectu fiunt meliores. Cicero sane per omnem orationem adfectum inserit. Nam odio Clodii iudices turbat, eversurum fuisse rem publicam, sed prius Milone, qui obstabat, occiso. 19. Adfectus namque hi sunt: ira, odium, misericordia, livor, metus, spes. Odium sine ira ex ante actae vitae facinoribus colligitur, quorum commemoratio ad hoc fit in iudicio, non ut exinde nasci causa videatur, sed ut odiosa vita hominis comprobetur, ut Cicero, qui flagitia Clodii superioris vitae retexuit. Cuius nefandum, inquit, adulterium in pulvinaribus sanctissimae feminae comprehenderunt, eum, cuius supplicio senatus sollemnes religiones expiandas saepe censuit, eum, quem cum sorore germana nefandum stuprum fecisse, et quae secuntur. Iram cum odio, cum multa crimina congerimus, ut Cicero: non furem, sed ereptorem, non adulterum, sed ex-

1—3 Verr. V, §. 100. 9 Cic. p. Quinct. §. 52. 15 fragm. ex oratione incerta (deest in editionibus). 26 p. Mil. §. 72 sq. 31 Verr. I, §. 9.

1 totaeque *E* suppeditare possent *Cic.* n *om.* *V* 2 acerrimum *C* 4 et reliqua] etc. *F* 5 affectus autem *EF* 8 interponi — et statim *om.* *E* 9 ad *ACV*: in *F* et *om.* *V*[1] 10 res sta *A* inquit istn *F* 11 sui *EF* tunc *E* tamen eius atrocitas necessitudinis n. l. *libri Tulliani* ienaret *C* 12 Affectus uero *F* 14 sed omninu affectum *F* 15 de natura] domina *V* 16 in enm disputationem de natura hominum ingredi *E* ducitur *V* 19 affectus *C*, affectuum *V* omnem *om. ed. Pith.*, *unde male Capp.* perorationi affectum inserit 20 euersam *F*, *fort.* euersurum eum 21 occisu qui obstabat *EF* 22 iibor *A* sine ira *AV*: siue ira *CEF*; *cf. infra v. 30* 23 ab hoc *V* 26 puiuinaribus sanctissimis nobilissimae f. *Cic.* 27 supplicium *E* 28 relligiones *V* 29 eumque cum *EF*, eum cum *A* fecisset *V* 30 ira *F* 31 sed] et *A*

p. 342. 343 C.

pugnatorem pudicitiae et reliqua, quod in principiis saepius inritatur. Misericordiam movemus, si ab iis nos inpugnari dicimus, quorum auxilio tuti esse deberemus, ut Cicero pro Oppio: vel cum alicuius calamitates commemoramus, cum magnitudinem periculi ostendimus, sicuti pro Cornelio Cicero. Livorem autem simul cum odio, ut Calvus in Vatinium, cum dicit: Hominem nostrae civitatis audacissimum, de factione divitem, sordidum, maledicum accuso. Nam et divitiae de factione quaesitae interpositae sunt, ut his iudices inviderent. Metum facere Cicero temptat in Verrem, cum ait: Quis hoc non perspicit, praeclare nobiscum actum iri, si populus Romanus istius unius supplicio contentus fuerit? et quae secuntur: Non est, inquit, in hoc peccandi locus, iudices; confirmat enim aliis iudicibus damnatum iri Verrem et senatum iudicandi potestatem amissurum. Ad spem redit in eodem loco: Adduxi enim hominem, in quo reconciliare existimationem iudiciorum amissam, redire in gratiam cum populo Romano, satis facere exteris nationibus possetis: de quo si vere ac religiose iudicaveritis, auctoritas ea, quae in vobis remanere debet, haerebit. 20. Contra dicenda erunt, ne specie miserationis, ne ira deducantur a fide aut de odio, ut Cicero pro Caelio, cum dicit: In quoddam odium sit iniustum vocatus: vel de livore agere tamquam aput malevolos, de timore loqui tamquam aput timidos, de spe, cum vana spe sollicitare iudices velint. Adfectus sibi aliquotiens vicini sunt, ut, cum misericordia movetur, statim et odium concitatur; aut ubi utrumque non est, alterum tamen commovetur; aut livor excitatur, si tamen adpareat, aut spe animus iudicis sollicitabitur: qui tamen adfectus certam sedem non habent; nam per totam orationem spargendi sunt. Cicero misericordiam movet, cum dicit: Patres hi, quos videtis, iacebant in limine, matresque miserae pernoctabant ad ostium carceris. Ad iram redit, dum subicit: Aderat ianitor carceris, carnifex praetoris, mors terrorque sociorum. Item ad misericordiam redit: Non vitam li-

---

6 Fragm. or. Rom. ed. Meyer ed. II, p. 477. 9 lib. I §. 9. 11 ibid. §. 10. 14 io eodem loco] immo in Act. I, §. 2. 27 Verr. V, §. 118. 29 ibid. 30 §. 119.

---

1 pudieitia *A* et rel.] etc. *F* recitatnr *V* 2 iis *C*: his *AEFV* inpugnare *E* 3 calamitates *om. V* 5 liborem *A* uaticinium *E* 6 audacissime *AEF* 7 maledictum *AE* accuso *ACEV*: accusatorem *F*, accusato *ed. Pith. et Capp.*, accusabo *Ruhnkenius ad Aquilam* §. *40* diuitiae de fact. *ACV*: de fact. diuitiae *EF* 9 hoc *ACE*: homo *V*, haec *F* 10 actum iri] hac. tui. ri *A* 11 contemptus *C* 12 in hoc ioquit *F* 13 damnatum iri *Christ*: damnari *libri* 14 enim *ACEV*: eum *F* in quo *om. V* reconciliarem *C*, conciliare *V*, conciliarem *E* 17 uere *CEV*: seuere *AF* ea *om. F* 18 manere *F* 19 deducamur *F* aut de odio *videtur glossema* 20 quondam *C* agere *om. V* 21 malenolos *A*: maliuolos *CEFV* 22 uana spes *V* uelint *ACV*: uoluit *EF* 23 concitatur *C*: conciteiur *AEFV* 24 libor *A*, liuore *CV* 25 qui *ACV*: hi *EF* 27 ii *C* lumine *E* 28 misere prouocabant *F* hostium *CEV* 29 praetoris *C*: p͞r. (*vel* p. r.) *AEFV* 30 liberam *V*

berum, sed mortis celeritatem pretio redimere cogebantur parentes. Rursum odium movet: Laetaris tu in omnium gemitu et triumphas. Metum quoque miscet: quo confugient socii? Adfectus tunc maiorem gratiam habent, si ex iis moveantur, quae iam probata sunt.

21. Adfectus ex his trahitur: a re, a persona, a causa, a loco, a tempore, a signis, a facultatibus, a toto ad partes, a partibus ad totum, a contrario, a minori ad maius, a maiori ad minus, a simili, et a barbaris gentibus et a bestiis et inanimalibus: ducitur et de ceteris locis, unde et argumenta sumuntur. Nec te moveat, quod hinc et argumenta duci supra rettulerim, si quidem *de* illa omni circumstantia, unde ad convincendum reum argumenta sumuntur, inde etiam, postquam crimen probaveris, adfectus conmoventur. Ante omnia illud considerandum est, ut cum aliqua res natura sui gravis fuerit, ipsa tantum sola invidiam moveamus, ne aliquas rationes alias adferendo res, quae per se gravis est, dubia videatur, quae nonnumquam sola repetitione augetur, ut illud est: Matrem tuam, *matrem, inquam, tuam* cecidisti. A re peto adfectum, cum irascendum dico ei, qui hominem occidit. A persona, dum queror magistratum esse iugulatum. A causa, dum officio in rem publicam fungitur. A loco, cum dico in foro. A tempore, cum dico luce, palam. A signis, ut Cicero: Te praetore Siculi milites palmarum stirpibus, piratae Siculo frumento alebantur. A toto ad partes invidia facta est: Rem publicam universam petis; et ad partes descendit: templa deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam totam ad exitium et vastitatem vocas. A parte ad totum, *ut*, ubi unus puta civis laesus, tota res publica laesa dicatur, ut est: Non tu hoc | loco Gavium, non unum hominem nescio quem, sed communem libertatem in crucem egisti. A facultatibus: Cleomenes huius libidini nec adversari poterat nec au-

---

2 §. 121. 3 §. 126. 21 Verr. V, §. 99. 23 in Catil. 1, §. 12. 27 Verr. V, §. 170. 29 ibid. §. 82.

---

3 triumfas *A* miscet quoqne metum *EF* confugiunt *EF* 4 iis *C*: his *AEFV* moueantur *E*: moueant *ACF*, mouebunt *V* 6 a ioco, a causa *C* 7 a parte *F* 8 *fort.* etium a barbaris 9 unde argumenta *F* 10 sumatur *A* 11 de illa omni *scripsi*: illa omniu *FV*, illa omniuo *ACE* 12 pronoeaueris *C*, nocaueris *V* 14 sua *malebat Capp.* generis *V* iu inuidiam *V* 15 alias *om. V* 16 illud est *A*: est illud *CEFV* 17 matrem, inquam, tuam *nos addidimus* caecidisti *A* A re peto *ed. Pithoeana*: repeto *mei* 18 ei] illi *F* 19 magistratum *ed. Pith.*: magis *mei* esse *ACV*: esset *E*, etiam *F* in r̃e p̃ fungitur *A*: in re p̃. fungitur *E*, in R. P. iungitur *F*, in r̃e praeiungitur *V*, in Romano populo uincitur *C* 20 in foro in re p. *V* 21 te praetore] tempore *E* 22 A toto ad partes: Invidia facta est, rem publ. *etc. edd. prave* 23 Rem p̃ uniuersa *E*, R. P. uniuersa *F* petis. et ad partes descendit. Tempis *C*: Partis et ad partes descendit. Templa *AEV*, Partis ad partes, Templa *F* 25 exitum *E* 26 ut *addidit Christ* 27 Gauium *ACE*: Granium *F*, G. gracchum *V* 28 cruce *E* 29 Cleomedes *F* aduersari nec poterat *Cic.*

p. 344 C

debat; erat enim praetor qui maximam haberet potestatem: inde Tullius traxit invidiam. A contrario Cicero misericordiam movet, cum dicit: Fortis et animosos et se acriter ipsos morti offerentes servari cupimus, eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt. Item a contrario: Si qui deos colunt laudantur, sacrilegi puniendi sunt. A pari: Qui parentes contemnit, et deos neglegit. A consequenti: Qui semel deliquit, semper maiora conatur. A repugnanti, ut Cicero de Antonio: Avunculum suum scceleratum esse fatebatur: poena adfectum querebatur. A minori ad maius: Servi, me hercule, mei si me isto pacto metuerent, quo te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? A maiore ad minus: Quo neque Atheniensium gloriosissimae classes, cum mari plurimum poterant, bellis saepe conatae umquam aspirare potuerunt, eone te praetore pirata penetravit? A simili: Eriphylam accepimus in fabulis ea cupiditate, ut cum vidisset monile, ut opinor, ex auro et gemmis, pulcritudine eius incensa salutem viri proderet: similis est, inquit, istius cupiditas. A barbaris gentibus: Si tu aput Persas aut in extrema India deprehensus, Verres, ad supplicium ducerere, quid aliud clamares nisi te civem esse Romanum? et *si* tibi ignoto aput ignotos, aput barbaros in extremis atque ultimis gentibus positos, et reliqua. Item a bestiis et inanimalibus, ut Cicero: denique si non ad homines, verum ad bestias, aut etiam, ut longius progrediar, si in aliqua desertissima solitudine ad saxa et scopulos haec conqueri ac deplorare vellem, tamen omnia muta atque inanimalia tanta et tam indigna rerum acerbitate moverentur.

22. Adfectus hactenus crescunt, ut cum eum qui sit caesus, occisum, qui sit improbus, latronem nominemus. Si extollendum aliquid fuerit, am-

3 p. Mil. §. 92. 9 Phil. II, §. 18. 10 in Catil. I, §. 17. 13 Verr. V, §. 98. 16 Verr. IV, §. 39. 19 Verr. V, §. 166. 24 ibid. §. 171.

1 haberet *AV*: habebat *CEF* potestatem *CF*: P̄T̄ *A*, praeturam *V*, pt̃ *E* 2 in inuidiam *V* A] et *V* misericordiam monet Cicero *C* 3 forteis *CF*, fortes *E* efferentes *V* 4 seruare *F* magis *A*: *om. CEFV* 5 misericordiam nostram *F* non *om. C* requirit *E* 6 colunt *AV*: colant *CEF* laudant *E* sic legi puniundi *V* 10 mei hercule *E*, Hercule *F* 11 sisto pacto *A* omneis *F* 12 relinquenda *E* tibi] uel *F* urbem *om. E* 13 maiori *F* Carthaginiensium *Cic.* 14 mari] ma *A* plurimi *E* 15 numquam *codd. et edd.* te praetore *C*: te p. r. *AV*, te .r̄p. *E*, tandem P. R. *F*, tandem te praetore *Pith.* 16 Eriphylam *E*: Eryphilam *CF*, eryplam *A*, heri filiam *V* 17 munile *EF* 18 perderet *F* 19 inquid stius *A* 20 in *om. CEF* Verres *om. F* 21 ducereris *F*, duceret *E* qui aliud clares *E* ni *V* te *om. EV* 22 et si tibi — positos *om. F* si *addidi* 23 posito *ed. Pith. et Capp.* et reliqua *om. EF* inanimalibus *ACV*: animalibus *E*, inanimatis *F* 26 hoc *EF* ac] haec *V* 27 tamen] tunc *E* inanimata *F* tanta et tam *codd. Cic.*: tantae tam *A*, tanta iam *CEV*, tanta tamque *F* 29 qui ut sit *E* caesus *ACEV*: laesus *F*

pliora verba ponenda sunt cum ipsis nominibus: ut Cicero: Non furem, sed ereptorem, non adulterum, sed expugnatorem pudicitiae, non sacrilegum, sed hostem sacrorum religionumque, non sicarium, sed crudelissimum carnificem civium sociorumque in vestrum iudicium adduximus. Item crescit adfectus, ut, cum unum crimen sit, sententiae aut verba unum significantia acervo quodam congeruntur, ut est: Quid enim tuus ille, Tubero, destrictus in acie Pharsalica gladius agebat? cuius latus mucro ille petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quae tua mens, oculi, manus, ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? Ergo alibi congeries multorum criminum enumeratio est, hic unius verbis facta multiplicatio. Similiter: Aderat ianitor carceris, carnifex praetoris, mors terrorque sociorum et civium Romanorum, lictor Sextius.

23. Adfectus tanto plus valet, quanto verbis firmioribus extollitur: in argumentis enim enucleata diligentia, in adfectibus grandiloquium quaeritur. Sunt etiam alii loci communes, qui magis ad causam ex periculi magnitudine, non ex causae genere ducuntur: qui tamen non per totam causam, sed in omne genus causae incidunt. Cito ta|men principiis aptantur, ut misericordiam captent, cum aut adversariorum calumnias, factiones, solitudinem suscepti vel cetera eius infortunia memoramus, ut pro Vareno: amici deficiunt, cognati deserunt, et reliqua: aut accusatorum calumniam prodimus, ut in eodem loco: in inimicissima civitate urgent, instant, insecuntur, studio, multitudine, pecunia, periurio pugnant. Contra species minuendi haec est, ut eum qui pulsavit, attigisse, qui vulneravit, laesisse dicamus, ut Cicero: vulnus, quod acu punctum videretur; item: uxores suas a cena redeuntes adtrectatas esse. Namque adfectus, nisi vim animi habeat, nullus est, nec proderit inventus, ut Cicero de eodem: ut dolere, ut flere, ut ardere videamur.

---

1 Verr. I, §. 9. 7 Cic. p. Lig. §. 9. 12 Verr. V, §. 118. 22—23 fragm. 1 et 2. 26 p. Mil. §. 65. 27 item] p. Cael. §. 20.

---

2 oppugnatorem *F* 4 carneficem erudelissimum *F* 6 unum hominem crimen *E* sit *om. V* aut *AV*: ac *F*, hic *CE* 7 *an* congerantur? *nisi malis*: si, cum unum crimen sit, ... congeruntur districtus *CEF* in acie *om. E*, in *om. F* 8 farsalica *A* mucro latus *V* 9 quis *E*, *sed s punctata* 11 *immo* congerie uerbis *AC*: uerbi *EFV* 13 terrorque *C*: terror *AEFV* 14 Sestius *C* 15 infirmioribus *EF* 16 enim qui magis ad causam ex periculis enucleata *E*, *cf. v. 17* in affectibus autem *F* 18 non ex causae (causa *F*) incidunt *mediis omissis EF* non per totam *Capperonnier:* non re per totam *ACV* 20 captet *V* 21 infortuna *E* 22 bareno *A* cognati deficiunt cognati deserunt *E* desunt *F* et reliqua *E*: et rei *ACV*, etc. *F* aut *ACEV*: aut cum *F* 23 calumnias *F* ut] aut *V* in *om. E* 25 peiurio *A*, periurio *om. F* inueniendi *F* 26 attigisse *AEFV*: tetigisse *C* uulnus *ACV*: *om. EF* 27 punctum *C*: punctum inflictum *AEFV*, inflictum *ed. Pith. et Capp.* 28 adtrectatas (attr. *C*) *ACV* attractatas *F*, attractas *E* nisi *ACFV*: qui *E*

p. 345 C.

DE EPILOGIS.

24. Epilogos de omni causa rapies, et maxime quam misericordiam movere posse conspexeris: qui tamen erunt breves nec diu prosequendi; nam lacrimis comparati sunt, quibus nihil citius arescit. Scire autem debes in omnibus fere officiis caput esse artis, decere quod facias. Horum praeterea natura praeceptorum est, ut etiam obesse videantur, si mediocriter nota sint: quae tunc infinitum proderunt, si in animo frequenti usu insculpta permanserint.

2 rapies *AEV*: capies *F*, reperies *C* quam (*sc.* causam) *F*: quae *ACV*, que *E*; *fort.* qua misericordiam moveri 3 conspexeris *ACV*: perspexeris *EF*; *cf. p. 364, 2* persequendi *F* 4 nil *F* 5 docere *EF* facis *E*, facies *ed. Capp.* 7 in infinitum *E* in animo *V*: animo *ACEF* 8 insculpta *F*: sculpta *ACE*, sculpa *V* permanserunt *E*, *in quo additum est caput* DE MEMORIA, *excerptum ex Iulio Victore p. 259 et 262 sq. ed. Orell. In A est subscriptio:* Expleta praecepta artis rethoricae brebiter collecta.

XII.

C. IULII VICTORIS

ARS RHETORICA

HERMAGORAE, CICERONIS, QUINTILIANI, AQUILI, MARCOMANNI, TATIANI.

C = codex Romanus, quondam Ottobonianus saec. XII.
v = editio Maii et Orellii.
O = Orelli.
B = prima manus codicis Bambergensis Quintiliani.

PROOEMIUM.

Oratoris officium est in ea quaestione, quae versatur in negotiis civilibus, posse probabili et apta ad persuadendum oratione uti. Sunt autem ea demum civilia negotia, quae nulla arte propria continentur, ut geometricae et musicae et ceterarum huiusmodi scientiarum, sed earum rerum tractatum habent, quae perficiuntur ex opinione communi aut legibus aut moribus, et de quibus omnes, qui aliquatenus intellectum aliquem recipiunt, et dicere et iudicare possint. Omnes enim fere et accusare alium et purgare se ipsos possunt et de aequo et utili disputare videntur sibi posse. Sed hoc alii natura tantum sine ulla observatione aut exercitatione faciunt, sicut ferire alterum et tueri se ipsum etiam qui armis facere non didicit aliquo modo potest; naturales enim motus, quemadmodum corporis, ita et animi sunt, quibus et alium insectari et pro nobis pugnare possumus: alii autem usu et exercitatione civilium rerum utilius et promptius utuntur oratione, unde factum est, ut quaedam observationes nascerentur, quibus collectis et comprehensis esset quaedam disciplina dicendi. Huius vis constat inventione, dispositione, elocutione, memoria, pronuntiatione. Primum est enim | invenire quod dicas; dein quod inveneris disponere; tum quod disposueris *verbis explicare, quarto quod inveneris et disposueris* et oratione vestieris, memoria comprehendere; ultimum ac summum, quod memoria comprehenderis, pronuntiare.

I. DE INVENTIONE.

Inventio est excogitatio rerum verarum aut veri similium, quae causam probabilem reddunt. Haec cum exsistat ingenio atque natura, tum vero sine doctrina non potest perfici. Nam ut quidque auditu dignum excogitari aut inveniri commode possit, in ea, in qua dicendi ratio versatur, arte discendum est. Excogitare igitur et invenire debet orator principium, narrationem, egressum, partitionem, confirmationem, reprehensionem, epilogum, ut integra quasi membris constet oratio, de quibus singulis disseremus. Verum non idem est ordo prosequendae ac proferendae actionis, qui esse debet disponendae atque meditandae. In proferenda namque actione semper primus locus prooemio datur, dehinc plerumque narrationi, post

---

AQUILII *O*, Aquilae *Mai p. LXV* TACIANI *C*, Titiani *Mai et Bergk in novo Mus. rhen. IV, 129 (1845)* 19 verbis — — et disposueris *supplevit L. Spengel ex Alcuino p 391 C; v. Acta soc. Graec. (Lips. 1836) I, p. 34* 29 membris suis? 32 semper *nos*: saepe *Cv*

egressibus, tum quaestionibus et novissime epilogo. Sed in cogitatione nihil antiquius versandum est quam status causae: in quo plerique falluntur, qui quod primum dicendum sibi esse vident, id primum requirunt, id est prin|cipium, dehinc de narratione cogitare insistunt, tunc ad cetera descendunt: cum hoc sit commode dicere volentibus perquam contrarium et impeditum et multae caliginis plenum; fieri enim non potest ut probabile aut favorabile aut pertinens principium se vel narratio vel ulla sententia aut verba denique ad rem agendam strenue offerant, nisi ei, qui penitus causae viscera per statum ipsum et singula membra quaestionum et species cogitatione tacita apud se omnium, quae prosint causae | quaeque obsint, alta ratione discusserit. Hoc est, quod Cicero ait: e x r e r u m c o g n i t i o n e e f f l o r e s c a t e t r e d u n d e t o r a t i o: a c n i s i r e s s i t a b o r a t o r e p e r c e p t a e t c o g n i t a, i n a n e m q u a n d a m e l o c u t i o n e m e x s i s t e r e a c p a e n e p u e r i l e m. Socrates quoque dicere solebat, omnes in eo, quod scirent, satis esse eloquentes. Scire autem est rem, de qua dicturus sis, universam ante peruoscere (in hanc rem constat etiam Catonis praeceptum paene divinum, qui ait: r e m t e n e, v e r b a s e q u e n t u r), et peristasin causae, quam susceperis, et in ea iudicatum, *τὸ κρινόμενον*, per singulos proprii status articulos investigare, et tunc ad statuenda principia et ceteras orationis partes cogitatione respicere: ideo quod illa prima quae dicuntur si vehementer velis congruere et cohaerere cum causa, ex his ducas oportet quae secuntur. Accepto igitur themate primum circumstantiam sectari debes, cuius partes sunt septem hae: 'quis, quid, quando, ubi, cur, quemadmodum, quibus adminiculis'. Harum vero omnium aut plurimarum rationalis congregatio facit causam, et hac primum perspicitur, an consistat controversiae ratio, an vero materia, quae proposita est, asystatos sit.

II. DE ASYSTATIS.

A s y s t a t o n est enim thema, quod circumstantiam non habet, ut 'reum facit iniuriarum pauperem dives'. Vides hanc causam stare non posse; neque enim quando nec ubi nec cur nec aliud praeterea potest quaeri, ut al|tercationem controversia videatur admittere, sed quasi nuda et debilitata proponitur. Nec tamen putes omnes species circumstantiae in themate omni posse reperiri, sed aliquando omnes, aliquando plerasque: at si, ut in suprascripto, paene omnis desit circumstantia, causam stare non posse. Sunt et alia vitia tria, quae asystatas controversias faciunt, ut *κατ' ἰσάζουσαν*, cum ex utraque parte circumstantia eadem utique est et nulla ne parva quidem differentia discerni potest, ut 'vicini adulescentuli,

11 de Orat. I, §. 20. 14 ibid. I, §. 63. 17 p. 80 ed. Iordan.

6 ut probabile — principium se *Christ*: aut probabile — principium, si se 11 alta *C*: habita *F. Meister (Quaest. Quintil. p. 23)* discussit *C* ex] et *C* cogitatione *C*, *em. e Cic.* 23 circumstantia *C* 25 et] ex *coni. Mai* 26 an assistat *Cv* 29 Asystatos *C*, *em. O* 35 at *O*: ac *C* 37 *ἰσάζουσα C*

qui speciosas uxores habebant, nocte ‖ alter alterum obvium habuit; accusant se invicem adulterii'; nihil est enim, quod non aequaliter ab utroque possit invicem dici. Item *καθ' ἑτερομερίαν*, cum reo nulla defensio est et color facto probabilis non est nec controversiae, sed communis loci speciem obtinet, veluti: 'decem iuvenes nuntiato bello digitos sibi amputaverunt: rei sunt laesae rei publicae'; nulla enim defensio facinoris invenitur. Est etiam a p o r o n, in quo iudex ferendae sententiae rationem explicare non possit, veluti: 'petebat alter ab altero usuram quasi creditae pecuniae; ille velut depositam sine usuris restituere certabat. Pendente iudicio lex de tabulis novis lata est; reposcit ille quasi de|positam, hic quasi creditam retinet'. Non enim perspici potest, quid in sententia ferenda iudex sequatur, cum petitor interdum creditam, interdum depositam, reus autem nunc depositam, nunc creditam dicat. In omni igitur controversia perspicies secundum ea, quae supra scripta sunt, diligenter, num aut plures partes circumstantiae desint, aut similitudo interimat quaestionem, aut inclinatio partium reo auferat actionem, aut caligo iudicis causam disceptare non possit. Et si ex his nullum inerit vitium, attende identidem etiam atque etiam et inhaere origini quaestionis, id est intentioni et repulsioni. Intentio est id, quod primum dicit qui movet litem, sive accusator sit sive petitor, ut est 'occidit patrem Sextus Roscius': repulsio est 'non occidit'. Ex intentione et repulsione nascitur quaestio 'an occiderit'. Hoc *τὸ κρινόμενον* Graeci dicunt. Hic est status causae, qui nascitur ex intentione et repulsione. Non omnis tamen status ex prima propositione et repulsione comprehenditur, sed sunt status, qui multis propositionibus et depulsionibus invicem frequentatis sero eruantur, ut 'caedem fecisti': si respondeat 'non feci', sicut supra, perventum ilico ad statum est, ut quaeratur 'an fecerit'. Si vero, cum obiectum sit 'caedem factam', respondeatur 'factam quidem caedem, sed iure, quoniam adulter occisus sit', non iam *ἀπόφασις* a reo opposita erit, sed causativum, quod Graeci *αἴτιον* appellant. Cui accusator aeque etiam non *per κατάφασιν* insistit, quia confessus est quod obiecerat, sed per | *συνέχον*, quod est causativi destructio, id est, non habuisse eum potestatem perimendi, quoniam infamis fuerit: deinde referetur a reo, negatam non esse etiam infamibus perimendi potestatem. Vides, quam ‖ sero et per quot gradus ad statum ventum sit, id est ad *τὸ κρινόμενον*, de quo partes congrediuntur, de quo iudex pronuntiaturus est, an etiam infamibus adulterum liceat occidere. Hoc ergo interest, quod in superiore ex cataphasi et apophasi tantum, id est ex intentione et depulsione, *τὸ κρινόμενον* invenitur: in hac autem posteriore, relicta cataphasi et apophasi, ex causatione, *ἐκ τοῦ αἰτίου*, et continentia, *ἐκ τοῦ συνέχοντος*, *τὸ κρινόμενον* apparet. Quintilianus di-

---

20 ut est *Stanger*: id est *Cv* 26 ad statum sit *Cv* 28 non iam *Mai*: non etiam *C* 30 per *add. Mai* 37 superiore *scil.* materia, *ut est infra v. p. 376*, 7 39 *εἰς τοῦ αἴτιον C* 40 *εἰς τοῦ C*

cit primitus inveniri statum, id est τὸ κρινόμενον, si cogites id, quod sive accusator vel petitor dicat, utrum controversum sit an confessum: si confessum sit, non potest ibi esse quaestio. Transeundum ergo ad aliud et illud subtiliter intuendum, confessumne sit an controversum: ut ubi primum coeperit controversum esse, id est ubi primum non convenerit inter partes, ibi statuatur quaestio, id est status, hoc est τὸ κρινόμενον. Hoc per exemplum insinuari manifestius potest: ut in superiori materia 'occidisti hominem' si respondeatur 'non occidi', controversum est, non convenit inter partes: potest hic esse quaestio 'an occiderit'. At si respondeatur 'occidi', confessa res est, convenit inter partes, cum quod alius intendit alius confiteatur. Longius ergo proficiscendum est: 'puniendus es, cum occidisse te fatearis'. 'Adulterum occidi, et interimi adulterum licet': quod hic confessum est; convenit enim inter partes adulterum occisum. Quaerendum ergo est aliquid ultra, | ut 'adulter fuit quidem, sed, quia exul eras, tibi non licuit occidere'; respondetur contra 'licuit'. Ac vicissim cum aliunde dicatur 'non licuit', aliunde 'licuit', coepit inter partes non convenire; et potest hic stare quaestio, ut sit τὸ κρινόμενον 'an exuli adulterum licuerit occidere'. Sed harum rerum rationem ac differentiam nisi perceptis statibus consequi plenius non potes, et idcirco disce de singulis statibus.

III. §. 1. DE STATIBUS.

Omnium omnino causarum status sunt octo: ex his rationales quattuor, quattuor legales. Rationales quattuor sunt coniectura, finis, qualitas, translatio, quae vel rationalis est vel legalis. Legales sunt scripti et voluntatis, legum contrariarum, collectio, ambiguitas.

§. 2. DE CONIECTURA.

Coniectura dicta est a coniectu animi, id est intentione mentis ad veritatem acumine suo tendentis. Huius proprium est id, quod obicitur, totum negare, quod iudex suspicionibus sectatur. Status hic temporum *trium* est; nam quaeritur 'an fecerit, an faciat, an facturus sit'. Alia est coniectura, quae plena dicitur, alia, quae non [dicitur] plena. Aut enim et in personis et in rebus quaestio est, et est plena coniectura: aut in personis tantum vel in rebus tantum, et est non plena. ‖ Coniectura plena est, ut est illa: 'despondit filiam petenti pater; exclamavit mater potius esse ut moriatur quam ut illi nubat; obiit puella ambiguis signis citra nuptiarum diem: ream veneficii facit maritus uxorem'. Hic enim et de re quaestio est, an veneno obierit puella, et de persona, an mulier dederit. | De re tantum quaestio est, ut in illa controversia: 'pater et filius ducatum

1—15 = Quintil. 7, 1, 5 sqq. 27 = Quint. 3, 6, 30.

5 coepit *Cv* 11 confitetur *Cv* 29 trium *add. Christ* 30 an faciet *Cv* 31 dicitur non plena *coni. O, sed videtur potius* dicitur *additamentum esse* 37 mulier *C*: mater *Mai*

petierunt; filius praevaluit, aciem commisit, captus est et patibulo affixus. Inventus est pater cum auro ab hostibus veniens; reus est proditionis': hic enim de facto ambigitur solo. De persona tantum quaeritur, ut 'cum caedis reus est, qui iuxta cadaver recens in solitudine cum gladio inventus est'. Hic enim res apparet, hoc est homicidium, sed de auctore dubitatur. Sunt et duplicis coniecturae species plures: prima, cum utrique se reos directo consistunt, et sunt duae accusationes, duae defensiones, id est anticategoria, et iudici licet quemcumque damnare, ut in hac controversia: 'vir fortis, cui noverca erat, captivae nuptias praemii nomine impetravit. Obiit veneni signis; reas se faciunt veneficii captiva et noverca'. Secunda species est, in qua reus eligit aliquem facinoris auctorem, tamen citra accusationis periculum, ut M. Tullius removendi a Sexto Roscio criminis causa Capitonem et Magnum et Glauciam designat facinoris auctores. Tertia species est, in qua quaeritur 'hic testamento nominatus an ille: veneni sint *signa* an cruditatis'. Quarta species est, in qua uterque a se factum esse consistunt, ut in hac controversia: 'tyrannus suspicatus est sibi venenum a medico suo datum; alium medicum advocavit: ille ait veneno eum appetitum et antidotum pollicitus dedit potionem, qua epota tyrannus obiit: ambigunt medici de praemio'. Fit coniectura et ex una parte duplex aut multiplex, cum duo aut plura crimina accusator intendit, quae defensor negat. |

§. 3. DE FINE.

Si neque de facto neque de persona negamus, superest ut, confessi commisisse nos quod obicitur, negemus id, quo accusator vult nomine vocandum, ut sit **finis**, ut: 'dives inimici pauperis statuam verberavit; reus est iniuriarum'. Hic enim non negat a se dives quod intenditur factum, sed difforte se tuetur, id est, non hanc esse iniuriam. **Diffors** enim est oratio, quae id, quod definit, explicat quid sit: et ideo in hoc nomine controversia est, quia, cum de facto conveniat, quaeritur, quo id, quod factum est, nomine appelletur. Omnis quaestio finitiva fit, quotiens aliqua res ex parte perfecta est, ex parte imperfecta. Nam si sit omni parte perfecta, nulla erit quaestio, ‖ ut: 'Sacrilegium illud est, quia de sacro loco vas ablatum est: sacrilegium illud non est, quia non sacrum vas ablatum est.' Et semper sive in simplici sive in duplici finitor eo, quod est, nititur: infirmat diffors eo, quod deest. Illud etiam respiciendum est, quod in omni finitivo statu aut minoris poenae oblatio est et maioris repulsio, ut: 'non debeo capite puniri, quia non sacrilegium est, quod admisi, sed furtum: ob hoc quadruplum solvendum est': aut omnis omnino poenae repulsio est, ut: 'nullam poenam mereor, quod statuam verberaverim; non

7 *num* consistunt *hic et infra v. 16 sanum sit dubitamus* 8 *fort.* anticategoriae 10 obiit] *sup. lin. additum in C* vir fortis, *quod Mai et Orelli receperunt* 15 signa *Mai addi iubebat (cf. Quintil. 7, 2, 13), Orelli tamen omisso* sint *sic scribere malebat:* veneni signa an cruditatis 27 id est *C*: dicens *Stanger* 28 dif finit *C* in hac *Christ* 35 infirmat *Christ*: infirmatur *Cv*

est enim iniuria, quod admisi'. Huius status species sunt plures. Est enim simplex, quando de uno nomine quaestio est, ut in illa controversia, in qua reus est iniuriarum, qui statuam verberavit: nam quoniam hoc tantum in disceptationem venit, quid sit iniuria, simplex finis est. Est et duplex finis, in quo duo nomina veniunt in quaestionem, ut: 'fur quadruplum solvat; sacrilegus capite puniatur. Is, qui ex fano pecu'niam privatam subripuit, ad poenam deposcitur: offert quadruplum'. Hic duplex finis est, quia quaeritur et quid sit furtum et quid sit sacrilegium. Est et alia species duplicis finis, in qua non de duobus nominibus quaeritur, sed cum ei rei, quae proprium nomen obtinet, aliud extrinsecus nomen adhibetur, ut: 'saepe se verberanti marito uxor amatorium dedit, eumque repudiavit; obsecrantem reconciliari respuit; ille se suspendit: rea est mulier veneficii'. Hic constat potionem illam amatorium vocari: an tamen et veneficii nomen accipere debeat, quaeritur. Est et multiplex finis, qui fit aut per partitiones aut per divisiones: per partitiones, cum res ea, quae proposita est, quasi in membra discerpitur, ut si quis dicat: ius civile est, quod in legibus, senatus consultis, rebus iudicatis, iuris peritorum auctoritate, edictis magistratuum, more, aequitate consistit. Per divisiones autem, cum formas omnes complectimur, quae sub eo genere sunt, ut: abalienatio est eius rei, quae mancipi est, aut traditio alteri nexo aut cessio in iure. Est etiam finis per etymologiam, ut: 'Tyrannicida optet praemium. Ascendit quidam arcem necaturus tyrannum, ipso non reperto liberos eius interfecit et ibi gladium reliquit, quo se, cum supervenisset, tyrannus occidit.' Qui eum negat praemio honorandum, etymologia utitur dicens, tyrannicidam esse, si quis occidat tyrannum, non si quis ei causa mortis exstiterit. Est et alius finis, in quo aliud continet et aliud continetur, ut: 'si quis sacra indicaverit, poenas luat: quidam initiatum se sacris somniavit; eam rem sacerdoti retulit; sacerdos ita esse respondit: petitur ad poenam'. Hic continens finis est quid sit indicare, 'dicere, an assentire nescienti'. Continetur ille | 'an profanus sit, qui talia somniavit'. Ex cuius quaestionis fortuna dependet etiam prioris eventus. ‖

§. 4. DE QUALITATE.

Qualitatis status vel in primis ad notitiam necessarius est, propterea quod multiformis ac varius est et in plerisque forensibus negotiis magis quam in pragmatibus scholasticis assiduus. Est igitur qualitas, ut ex nomine ipso deprehendi potest, genus quaestionis, in quo nihil aliud tractatur, quam cuiusmodi sit ea res, quae in controversiam adducitur. Sunt

11—12 = Quintil. 7, 8, 2.

6 is quis *C* 11 saepe se nerberanti *C*: saepe seuerantia *B*, saepe secubanti *edd. Quintil. ex coni.* 30 *debebat saltem esse* assentiri, *sed videtur maius vulnus latere*

autem qualitatis primae species duae secundum M. Tullii auctoritatem, pragmatica, id est negotialis, et dicaeologica, id est iuridicialis.

§. 5. DE PRAGMATICA, ID EST NEGOTIALI.

Negotialis est, in qua infinite et quodammodo citra personae complexum de re ipsa quaeritur, qualis ipsa sit. Pragmatica fit modis pluribus; nam et deliberativum est quaestionis *eius* genus. Sed si modo res apud iudicem agatur, persuasoria est controversia negotialis, quo in genere sunt omnes fere diffortes. Item fit, cum simplex petitio inducitur, vel cum quaeritur, in quo iure sit res aut persona. Item negotialis status est, cum quaeritur de quantitate alicuius rei vel in mensura vel in numero: quod genus quaestionis incidit nonnumquam in civiles actiones, cum aliqua ratio acceptorum, expensorum et solutorum inducitur, vel cum de mensuratione agrorum inter vicinos et modo promisso quaestio nascitur, vel cum propter onera fugienda de bonorum permu|tatione tractatur. Et ut breviter explicem, quaecumque controversia versatur in aestimatione litis vel pretii vel quantitatis vel numeri vel alicuius huiusmodi rei, ea cadit in statum negotialem; sicut etiam de aestimatione litis aut de modo poenae constituendo iis, quorum de culpa iam pronuntiatum est: quales sunt duae orationes Catonis et Caesaris de poena coniuratorum; quaeritur enim illic, quanti lis coniuratorum debeat aestimari. Hoc autem genus quaestionis totiens nascitur, quotiens nulla lex certam poenam constituit maleficio, quod constat: at, cum plura genera poenarum sunt diversis legibus constitutarum, contra voluntatem alter alterius sibi vindicabunt, et non arbitrium iudicis, sed necessitatem legis spectabunt. Et ideo, ne sit error, totiens negotialis status esse dicetur, quotiens poenae in condemnatum reum electio erit in iudicis potestate nullam statutam formam vindicante. Praeterea etiam illud est negotiale quaestionum genus, in quo singulae rerum qualitates patiuntur quaestiones per universales propositiones, an honesta, an utilis, an iusta res sit: quae ferme etiam in legum et in rogationum lationibus observari solent. Item alia est species negotialis, cum hae eaedem qualitates rerum inter se comparantur, utra iustior an honestior, vel cum aliquis reddit causas voluntariae mortis. Fit *item* negotialis status ἐπιβολῇ ποιο||τήτων, id est iniectione qualitatum, cum quasi inicitur et supervenit qualitas qualitati, sicut in illa controversia: 'qui servus dicebatur, coepit in libertatem vindicari: placuit omnia iudicia in annum differri: postulat ille, ut medio tempore in possessione libertatis sit.' Est enim una qualitas, quia

1 de Inv. 1, 11, 14. 19 in Sall. Catil. c. 51 sq.

6 eius *addidi* 12 de numeratione agitur inter *ed. Rom. vitiose, quod vitium operarum Mai ipse correxit p. 126* 13 modo promisso *scripsi*: modo primo *Cv; cf. Frontin. de controv. p. 14 Gromat. ed. Lachm.* nam et in ceteris agris de modo fit controversia, quotiens promissioni modus non quadrat. 18 his *Cv* 22 si *Christ*: aut *Cv* diuersis *O*: dinisis *C* 26 nullo (*vel* neutro) *Christ* 32 item *addidi*

servus videbatur: deinde supervenit qualitas alia, quia liber hodie | videri vult, et exinde quaestio oritur: quae tamen quaestio non fuisset, nisi adumbrata esset influentibus in se quodammodo prioribus qualitatibus: et seposita persona quodammodo generaliter quaeritur, cum paullo ante servus, hodie autem liber dicatur et necdum de altero constet, utrum sit aequius eum in libertatis possessione consistere, an in servitute retineri. In summa omnis negotialis status neque facti defensionem habet neque coniecturam futuri, sed suadet tantum, quid oporteat fieri; ideoque eiusmodi res ad ius quodammodo futuri temporis spectat. Diximus retro duas esse primas species qualitatis, negotialem et iuridicialem. Quoniam igitur de negotiali satis tradidimus, nunc iuridicialem videamus.

§. 6. DE IURIDICIALI, ID EST DICAEOLOGICA.

Iuridicialis est, in qua non sicut in negotiali quid debeat statui, sed quid fieri oportuerit consideratur. Et licet similis sit superioribus, differt tamen, quod criminibus refutandis commodior videtur. Proprium autem eius est, quod ita subest de ista materia, ut, an criminose an licite factum sit, disseratur. Hoc scinditur in duas partes, in antilepsin, quae est absoluta, et in antithesin, quae est relativa.

§. 7. DE ABSOLUTA, QUAE EST ANTILEPSIS.

Absoluta qualitas fit, quotiens de facti tantummodo qualitate contenditur, ipsaque res, quae in iudicium vocatur, perniciosa non esse fere monstratur recteque facta et iure, quoniam frustra est paene licitum quid | esse, nisi sit et bonum atque iustum, aut ita tamen, ut secundum iustum non vetetur: ceterum si legem profert, legalem statum **. Veluti: 'damnato Milone exclamavit M. Tullius Romam sedem bonis viris esse non posse, et reus est laesae rei publicae'. Hic enim neque dictum a se, quod obicitur, infitiatur, neque de nomine criminis disputat, nec de transferendo iudicio laborat, nec lege contra legem aliquam utitur, nec contra sententiam scripto nititur, nec ambiguitatem distinguit, nec colligit aliquid collectumque dissolvit, nec sicut in negotiali qualitate quid oporteat fieri tractat, sed de qualitate eius, quod iam dictum est, contendit, et nullo iure prohibitum et perniciosum non esse.

§. 8. DE ANTITHESI, QUAE EST RELATIVA.

Antithesis genere et ipso exprimit qualitatem, sed idcirco tantum species habenda, quia non usquequaque simili, ut absoluta, consistit ‖ articulo. Namque illa, ut quae prima vim generis sui, id est qualitatis, exceperit, in eo universa est, ut de qualitate eius, quod fecisse aut dixisse arguitur reus, disputet, id est non esse improbum doceat. Antithesis au-

8 tantum *nos*: etiam *Cv* 17 antilensi *C* 18 antithesi *C* 19 ANTILENSIS *C* 21 uere *Cv* 23 aut ita tamen ut secundum *nos*: et ita tamen secundum *Cv*

tem non ex qualitate eius, quod fecisse reus arguitur, defensionem praestat, sed ex alia re extrinsecus appetita, id est ex causativo, cum rei ipsi non potest assistere, sed causam asserit, propter quam fecisse dicat. Et interest inter absolutam et relativam, quod ibi facti qualitate reus se tuetur, hic qualitate causae, propter quam dicitur factum, id est *αἰτίῳ*, veluti: 'Orestes accusatur, quod matrem interfecerit'. Non potest enim factum quod obicitur, recte factum ostendere, sed *αἴτιον*, id est causam, propter quam fe|cit, allegat, id est ob patris sui necem. Fit antithesis per quattuor species, aut *κατ' ἀντέγκλημα* aut *κατ' ἀντίστασιν* aut *κατὰ μετάστασιν* aut *κατὰ συγγνώμην*. *Κατ' ἀντέγκλημα* est, cum in eum ipsum, cuius gratia arguimur, culpam referre conamur et causativum ad defensionem facti ex ipsius incusatione deducimus, ut supra: 'Orestes reus ob necem matris ipsam, propter quam accusatur, accusat et in eam, quae maritum interemit, causam criminis refert ac per accusationem matris sui defensionem comparat.' *Κατ' ἀντίστασιν* fit, cum neque factum ipsum quasi recte factum probare neque *culpam in alium transferre* conamur, causativum autem inducimus et ex incommodo, propter quod arguimur, maius commodum enatum, veluti re rem rependimus atque pensamus, ut: 'imperator, fugientibus ad moenia militibus, bis acie pulsus tertio disiecit muros et conflixit et vicit'. Nemo potest dicere recte factum, quod civitati muri sint adempti, sed adfirmat maius ex eo incommodo commodum esse quaesitum, victoriam scilicet: cuius beneficio consecuti sunt, ut vel alia moenia meliora etiam exstruere possint. *Κατὰ μετάστασιν* fit, cum factum, propter quod arguimur, aliorsum a nobis derivare conamur; nec compensamus, sicut in *κατ' ἀντίστασιν*, nec in eum ipsum, propter quem rei sumus, regerimus incusationem, sicut in *κατ' ἀντέγκλημα*, sed contenti a nobis removere aliorsum transferimus vel in personam vel in rem: in personam, ut si Ahala Servilius Spurio Maelio occiso ita se defenderet, occidisse quidem, sed iussu dictatoris. In rem, ut *si* Hannibal reus, quod a tertio lapide urbis recessisset, diceret fulminibus et tonitruis se esse deterritum. *Κατὰ συγγνώμην* est, cum et factum confitemur, quod intenditur, et culpam esse concedimus et eam in alium transferre non possumus et commodum nullum | ex ea probare conamur, sed omissis omnibus veniam precamur aut ignoratione aut necessitate aut casu, ut est Marci Tullii pro Ligario sententia. Si omnia defecerint, supercst deprecatio, in qua et male et sponte nos fecisse confessi nihil aliud quam preces allegamus.

---

3 *fort.* insistere 5 *αἴτιον Cv* 15 *Καταντίστασις Cv, em. Spengel l. c.* neque factum .. probare, neque culpam in alium transferre conamur *scripsimus*: aeque factum .. probare oequeamus *Cv* 17 et *nos*: ut *Cv*; *fort.* et, quod ex incommodo, . enatum sit, veluti re rem *nos*: rei rem *Cv* 19 refugientibus *Stanger coll. p. 345, 24, at v. p. 93, 24* 23 Catametastasis *Cv* 24 diriuare *Cv* 25 in catantistasi *et v. 26* in catantenclemate *Cv, em. Spengel* 28 Haala *C* 29 si *om. C*

35 seotentia *C*: *immo* defensio. *Apud Maium et Orell. prave locus sic exstat:* pro Ligario sententia: si omnia defecerint, ... preces allegamus, *quasi verba* si omnia *etc. ex oratione Ligariana petita sint*

Quod genus actionis apud humiliores iudices nihil valet, si sola sit; quid enim apud eum preces agant, cui necesse est damnare confessos? ‖

§. 9. DE METALEPSI, ID EST RATIONALI ET LEGALI.

Translatio est, id est praescriptio, cum id agimus, ut causam non dicamus, id est excludamus actione adversarium. Consistit autem haec quaestio aut ratione aut lege. Ratione praescribimus modis sex: aut persona aut loco aut tempore aut re aut modo vel numero. Persona, ut 'ignominiosus es, accusare tibi non licet': aut 'magistratus sum, accusari me non licet', et talia. Loco, ut 'non in senatu accusari debeo, sed apud iudicem: non Romae, sed Athenis', et talia. Tempore, ut 'non nunc, sed olim agere debuisti', aut 'nondum tibi agere permittitur', et talia. Re, ut 'dementiae tibi agere licet adversus patrem, tyrannidis non licet', et talia. Modo *vel numero*, quod difficile in scholasticis pragmatibus invenitur; ut 'non hanc formulam mihi intendere debuisti, sed illam: non ex hoc edicto mecum agere, sed ex illo: non tanti litem taxare, sed tanti', et talia. Nonnumquam et in una controversia duae translationes exsistunt. Necesse est tamen praescriptionem in aliquem statum continuo transire: ut si dicam 'non potes me accusare, nam infamis es', aut respondebit ille 'non sum', | et fit coniectura: aut respondebit 'aequum esse et infamibus actionem dari', et fit qualitas, et talia.

§. 10. DE TRANSLATIONE LEGALI.

Translatio est **legalis**, cum aliquod nobis ius patrocinatur ad excludendam actionem diversae partis, ut in illa controversia: 'Bis de eadem re agere non liceat. Pauper duorum divitum inimicus filio in urbe relicto peregre profectus est; filius eius inventus est occisus et inspoliatus, et accusaverunt se divites caedis; ambo absoluti sunt: regressus pauper vult eos accusare: illi ex lege praescribunt.' Non fallat autem nos, non in his solis controversiis esse praescriptivas quaestiones, quae totae praescriptione tollantur, ut est controversia, quae supra scripta est, sed sunt et aliae controversiae, in quibus erunt quidem primae praescriptivae quaestiones, sed non ita, ut controversia finiatur in ipsis. Utrimque enim, omissa praescriptione, descenditur ad causae disceptationem, ut: 'mortem petit vir fortis unius ex civibus; decreta est: non occidit; petit ille ut occidatur'. Erit quaestio prima praescriptiva: 'non licet tibi postulare, semel decreta morte mea; et si adversus alium licet, adversus me non licet'. Quae quamquam sint praescriptiva, necesse est tamen ab his descendant actiones ad iuris aut praemiorum disputationem.

---

4 id est] *fort.* siue 7 uel numero] *fort. addendum* aut aliquo scripto, *v. infra p. 386, 24* 9 et alia *Cv, et sic etiam v. 10, 11, 15, 20* 12 dementiam — tyrannidem *Cv; at cf. infra p. 392, 30 et Fortun. p. 97, 4* 13 vel numero *add. Christ* 15 sed tanti *O*: sed tanti litem *C* 18 es et respondit ille *Cv* 22 excludendum *Cv* 25 spoliatus *Cv; at p. 392, 32 et v. Sulp. Vict. p. 340, 25*

§. 11. DE STATIBUS LEGALIBUS.

Sunt autem legales status, sicut supra dictum est, quattuor: ambiguitas, quam Graeci ἀμφιβολίαν vocant; | collectio, quam Graeci συλλογισμόν vocant; contrariae leges, quem Graeci ἀντινομίαν vocant; scriptum et voluntas, quem Graeci ῥητὸν καὶ διάνοιαν vocant. ‖

§. 12. DE AMBIGUITATE.

Ambiguitas est, quotiens varia pronuntiatione vel varia significatione quaestio nascitur. Fit autem vel in scripto vel in voluntate scripti. In scripto aut per distinctionem fit aut per similitudinem nominum, quod est ὁμωνυμία. Per distinctionem fit sic: 'periurus ter dena milia solvat: periurat quidam semel; petuntur ab eo triginta milia'. Hic enim totum in distinctione consistit, utrum pronunties 'periurus ter', an vero 'periurus' et distinguas, et sic postea adicias 'ter dena milia det'. Per similitudinem autem nominum, velut 'heres sit Tiberius', et multi Tiberii ambigant; vel cum legatur taurus et quaeritur, 'utrum bovem an servum Taurum legaverit', et talia. Per voluntatem vero fit ambiguitas, cum tota quaestio in voluntate scriptoris consistit, veluti: 'meretrices, si ancillas habeant, publicae sint': hic enim neque distinctio discernere potest quaestionem, nec de nominis similitudine altercatio nascitur, sed tantum quid lex voluerit quaeritur, utrum meretrices publicas esse an ancillas an utrasque.

§. 13. DE LEGIBUS CONTRARIIS.

Legum contrariarum status est, cum aut duo scripta contraria inveniuntur et comparatione in diversa nituntur, quod perquam raro accidit, aut cum peri|stasis ipsa quamvis diversissimas leges ita tamen cominus conducit, ut contrariae esse videantur, veluti: 'sacerdotibus Vestae sit perpetua virginitas; viri fortes praemium accipiant: fortiter fecit quidam et petit nuptias virginis Vestae'. Hic enim ipsae leges contrariae non erant, quippe ne eadem quidem *de* re scriptae, sed incidentia, quam peristasin dicimus, ita eas ex diverso comminus adegit, ut repugnare sibi videantur. Fit autem legum contrariarum status, non modo cum duae leges videntur esse contrariae, verum etiam cum aliqua incidit duplex, et actores alter alteram tuentur partem, veluti: 'rapta raptoris mortem aut indotatas nuptias optet: duas quidam eadem nocte rapuit; altera mortem, altera nuptias optat'. Hic quamquam una lex sit, tamen legum contrariarum status dicitur. In simplicibus quoque aliquando nascitur legum contrariarum status, velut: 'fortis praemium accipiat: fratres, qui patrem habebant proditionis reum, fortiter fecerunt; petunt alter ut aboleatur iudicium, alter ut agatur'. Quod enim ad legem attinet, simpliciter unam rem

---

4 *fort.* quem statum   καὶ διάνοιαν *scripsi*: catiano *C*, κατ' ἔννοιαν *inepte Mai et O*   11 periurat quidam *O*: periuratum *C*; *possis etiam* periuratum a quodam Sic enim *Cv*   28 de *om. C*

praescribit, ut vir fortis praemium accipiat; non ut illa superior, *ut* aut mortem aut nuptias flagitet: sed voluntates diversae virorum fortium quandam speciem ediderunt quasi duarum legum contrariarum. Hoc genus quaestionum nonnulli quasi sine statu, asystaton, repudiant, cum omnia videantur utrimque paria esse et sint *ἰσάζοντα*. Sed comparatio per omnes tractata articulos ab hac calumnia vindicat quaestionem. ‖

§. 14. SCRIPTI ET VOLUNTATIS.

Quando alter verba praestat, quae scripta sunt, alter sententiam interpretatur vel quiddam excipit, scripti et | voluntatis status appellatur. Hic autem status non in legibus solum est, sed in testamentis, in edictis, in dictis, in omni re, quaecumque in literas referri potest, ut in hac controversia: 'peregrinus murum si ascenderit, capite puniatur: murum peregrinus ascendit, hostem advenire nuntiavit, processit exercitus et vicit; petitur ad poenam'. Is qui petit lege utitur, is qui recusat voluntate; dicit enim non omnes, qui ascenderint, sed eos, qui malo voto ascenderint, puniendos. Scripti autem sententiam intemptamus tribus modis: aut scripto ipso, *si ipso* patet non semper id posse servari, *ut: 'liberi parentes alant aut vinciantur'*; non enim et infantes et debiles vinciuntur: aut *cum* ex *aliis* legibus exempla ducuntur, quibus probetur non semper scripto stari posse: aut cum ex ipsis legis verbis argumentamur non id, quod dixerit, voluisse latorem, ut in hac controversia: 'noctu qui cum ferro fuerit inventus, vinciatur: cum massa ferri quidam deprehensus est; petitur ad poenam': apparet enim legis latorem in ferri nomine telum cogitasse.

§. 15. DE COLLECTIONE.

Cum ex eo, quod certum est, id, quod incertum est, ratiocinatione inquiritur, collectivus status vocatur. Hic colligitur duplici modo. Nam quaeritur aut, an satis lege cautum sit, aut an nihil propriae legis habeat et similitudine uti debeat. Superioris collectionis species sunt quattuor: ab eo, quod semel, et saepius, ut: 'incesta praecipitetur: praecipitata evasit; repetitur ad poenam': dicitur enim, quae praecipitari iussa sit, saepius debere praecipitari, nisi obierit. Aut quod in uno, et in pluribus, ut: 'qui duos tyrannos uno tempore occidit, petit duo praemia; contra dicitur'. Aut quod ante est, et postea, ut: 'rapuit | quidam et profu-

12—14 = Quintil. 7, 6, 6. 17 sq. = ibid. §. 5 18 = ib. §. 7 20 sqq. ib. §. 8. 25 — p. 385, 3 = ib. 7, 8, §§. 3—8.

1 ut *ante* aut *addidi* 6 tractata *Stanger*: tracta *Cv* 10 in edictis *nos*: et edictis *Cv* 11 in dictis *delendum videtur* 17 si ipso *supplevi* ut — — vinciantur *om. Cv; suppleta e Quintiliano* 18 cum *addidi* 19 aliis *supplevi e Quintil.* stare *C, em. e Quintil.* 20 argumentantur *Cv, em. Meister secundum Quintil.* 27 aut an nihil *etc.*] *apud Quintil. est:* In hoc genere haec quaeruntur: an, quotiens propria lex non est, simili sit utendum. 30 petitur *Cv*, *em. ex Quintil.* iussa est *Cv*

git; rapta nupsit; reversus raptor petitur ad mortem'. Aut quod in parte est, *et* totum, ut: 'vomerem pignori accipere ne liceat; aratrum accepit; contra dicitur'. Secunda collectio fit a simili, ut: 'cum vir fortis praemium accipiat, et tyrannicida debet accipere'. A contrario: 'desertor capite puniatur; vir fortis praemium debet accipere'. A maiore ad minus: 'exulem intra terminos liceat occidere, utique et flagellare'. A minore ad maius: 'furem licet verberari, latronem utique interfici'.

Haec sunt, quae de cognoscendis statibus insinuanda tibi existimavi. Sed in his ille error non debet exsistere, quod plerumque in pragmatibus rationalium statuum multae leges inveniantur. Quamvis enim ista sit pugna, tamen omnis lis atque contentio non ex legibus, sed ex ratione extrinsecus adposita consurgit, veluti: 'fur quadruplum solvat, sacrilegus capite puniatur: de templo qui privatam pecuniam sustulit, offert quadruplum, et petitur ad poenam'. Hic quamquam duae leges positae ‖ sint, quaestio tamen non ex legibus nascitur, sed ex criminis proprietate, et fit status finitivus, qui est unus, sicut retro didicisti, ex rationalibus statibus. Contra et legales quaestiones, quamvis multae extrinsecus rationales altercationes admoveantur, pugnam tamen et contentionem ex ipsis legibus gerunt, ut: 'vir fortis praemium petat: fortiter quidam fecit et petit mortem civis'. Hic etsi ratiocinatio adhibeatur extrinsecus, disceptatio tamen omnis [nominis] in legis voluntate consistit, et fit status scripti et voluntatis, qui est unus ex legalibus statibus. Post haec meminerimus, alias esse controversias simplices, alias coniunctas: simplices tres status habere, id est aut 'non feci', aut 'non hoc feci', aut 'iure feci', et cetera: coniunctas vero totidem status plerumque recipere posse, quot sint crimina vel species, vel|ut cum uni reo multa intenduntur, et aliud negat, aliud definit, aliud iure factum contendit, et cetera, prout causa postulaverit. Illud autem interest inter simplices et compositas controversias, quod compositae, sublata una re aut pluribus, manent tamen, simplicium omnis contentio contra unam rem consistit. Et ideo cum incidit composita causa, licebit eam sic tractare quasi plures causas.

IV. §. 1. DE DIVISIONE.

Quoniam, quemadmodum possis dinoscere statum, plenissime tibi traditum est, protinus accepto themate cura perspicere, cuius quid sit status. Habent enim singuli quandam ad dividendum regulam propriam, licet sint eius pleraque communia, illo quod in omni statu divisio rectius ordietur a generalibus quaestionibus, quae in unaquaque causa generales esse potuerint, et a generalibus gradatim descendet ad speciales, id est ad causae

2 est totum *Cv*; *apud Quintil. est:* an quod in parte, idem in toto 4 debet *O*: debeat *C* 20 nominis *ex dittographia ortum videtur* 21 est unus *nos*: est et unus *Cv* 23 coniunctas. Simplices, tres status *prave distinctum in v* 27 illud *nos*: Aliud *Cv* 34 *immo* cuius quod (*vel* quodque *sc.* thema) sit 36 eius] *scil.* divisionis illo *C*: eo *coni. O* 37 *an* poterunt? 38 descendunt *Cv*

proprias. Generales sunt, quae non in ipsa tantum causa tractari possunt, sed habent aliquid commune cum pluribus, ut: 'an veri simile sit a divite tyrannidem affectari'. Hoc enim non in hac tantum causa, sed ubicumque dives reus affectatae dominationis fuerit, disputari potest. Deinde sequitur: 'an cum habeat magnam secum manum'. Haec quoque generalis quidem est, aliquatenus tamen iam devergit ad speciem; non enim omnibus reis hoc idem obici potest. Ex hac pervenitur ad specialem, id est propriam praesentis iudicii: 'an cum abdicatos secum habeat'. Ita sensim defluit generalitas ad speciem, id est ad *τὸ κρινόμενον*. Eadem ratio est divisionis et in ceteris omnibus statibus. Intuendum tamen est, ne nimis immoremur generalibus quae|stionibus, sed praecipuam congressionem ad causae proprias conferamus species. Disputatio enim generalium apud animos iudicum praeparabit tantummodo aditum, ut magis persuadere possis, cum de specialibus disputabis. Ceterum omnis causae firmitas in *τῷ κρινομένῳ* est, id est specie iudicii propria. Cui etsi generales nonnihil prosunt, nisi tamen cum summa industria speciales fuerint elaboratae, frustra sit in generalibus opera consumpta. Sunt et incidentes quaestiones, sed et incidentium incidentes, id est, ‖ cum ad iudicandum statum eum, qui est causae proprius, alius extrinsecus status supervenit. Sed hoc planius per divisionum exempla percipies; nullus enim omnino est status, qui non vel sibi ipse vel cuicumque alii statui possit incidere. Accepto tamen themate cura perspicere ante omnia, num praescriptio possit opponi per aliquam sui speciem, de quibus retro didicisti, id est aut persona aut loco aut tempore aut re aut modo vel numero aut aliquo scripto. Potius enim est, si litis condicio patitur, adversarium ab actione depellere, quam cum intentionibus eius conluctari. Sed tamen acriter praecavendum est, ne in praescriptivis quaestiunculis aut leves admodum aut nullius momenti occasiones sint aut invidiosae et contrariae. Si autem inventa fuerit praescriptio, dividetur ea ratione, quam suo loco status huius divisione cognosces. Nunc primum de coniectura tractemus.

§. 2. DE CONIECTURA.

Plena coniectura dividitur locis septem: a persona, a causa, a consiliis, a potestate, ab initio ad finem, a translatione causarum, a veri simili defensione. In persona consideratur patria, nomen, genus, corporis habi|tudo, mores, vita, amici, aetas, incessus, vultus: nunc haec omnia, nunc quae causa habuerit. Nec enim semper necesse est omnia considerare ista, sed quae praesens negotium subministraverit. A causa autem amor, odium, spes lucri vel futurorum timor, et cetera. A consiliis, an suppliciorum metu retardari potuerit, an reum futurum se non speraverit. A potestate pecuniae, arma, conspiratio, numerus clientium, servorum. Nexae autem

---

15 est, id est *scripsi*: non est *Cv* 22 perscriptio *C* 37 amorem odium spem lucri uel futurorum timorem *C*

inter se esse debebunt causa et potestas; nam ut frustra est voluisse, si non potuerit, ita potuisse, si noluerit, vanum est. Ab initio autem ad finem, in quibus factum ipsum excutimus, variae sunt usquequaque quaestiones. Nam in illis facta, dicta, affectus, eventus etiam considerari solent; praeiudicia, rumores, tormenta, tabulae, ius iurandum, testes, responsa, *omina*, vox aliqua emissa, et ea, quae dicuntur signa, id est vestis cruentata, livor et talia: et omnia, quae in causa inveniuntur, non ingenio nec arte excogitantur, sed ingenio et arte tractari solent, [et] appellantur ab initio ad finem, quod Graeci dicunt ἀτέχνους πίστεις. Et nunc ordinem sequimur, nunc eum convertimus pro utilitate causarum. A translatione causam facti transferimus in id, quod facere licuit, et haec est sedes coloris, in qua parte vel maxime coniecturales causae laborant. Veri similis defensio est, quae plerumque horum argumentorum est confirmatio. Haec resolvitur ab accusatore locis tribus: ignoratione, casu, necessitate; quorum omnium usum in exemplo experiemus. 'Dives adulescens multos abdicatos recipit; reus est adfectatae dominationis'. A persona 'an veri simile sit ut dives tyrannidem affectaverit'. A causa 'an propter | lucra et voluptates, quae sunt in dominatione'. A consiliis 'an metu supplicii retardari potuerit: an reum futurum se non speraverit, et si speraverit, evasurum crediderit', quae pars similis est ac paene eadem cum veri simili defensione. Atque idcirco Marcus Tullius pro Milone per utrumque istorum locorum tractatum consiliorum divisit. A potestate 'an cum habeat magnam secum manum eorum, quos recipit': ab initio ad finem 'an, cum abdicatos recipiat, signum sit adfectatae tyrannidis, an cum multos'. Quod quoniam est pro accusatore, resolvere id reus causarum translatione conabitur, quae sunt sedes coloris. Quo in loco coniecturales causae laborant, 'an ideo recipiat, quod misereatur civium calamitosorum simulque eos sustinendo innoxios praestet'. Huic parti necessario adicitur veri similis defensio. A veri simili defensione: 'an si hoc destinaret, non utique palam abdicatos reciperet, sed eos clam sibi foederaret, ac non solos abdicatos, sed et alios homines'. Hunc locum quia resolvi diximus ab accusatore ignoratione, casu, necessitate, nascentur quaestiones hae: 'an nescierit posse se accusari: an divino casu hoc modo instruxerit dominationem, ut posset teneri: an ex necessitate hoc genus hominum susceperit, quia aliud non habebat'. Sic dividitur plena, hoc est illa, in qua et rerum et personarum vertitur quaestio. Sed non plenarum altera est, quae in personis solis litem patitur, ut in hac controversia: 'Vir fortis habeat praemium: quidam fortiter fecit; praemio captivae mulieris nuptias accepit, veneno periit; rea est captiva veneficii'. A persona: 'an credibilis homicidii voluntas in muliere, an veneficii, an in captiva, an in uxore'. A causa: 'an causam habuerit sceleris odium

5 omina *add. Spengel coll. p. 403, 31* 8 tractari *Spengel*: scrutari *Cv*; *cf. p. 403, 32* 9 *ἀτέχνου C* 25 *immo* quae est sedes 33 possit *Cv* ex *nos*: et *Cv* 35 uertitur quaestio, sed non plenarum. Altera est *prave distinctum est in v*

illud hostile; in quo an post nuptias potuerit permanere'. Consilia etiam tractabimus, quod quidem in huiusmodi controversiis vice | veri similis defensionis hoc in loco plenius exequimur: 'an speraverit occultum futurum scelus, an se ream non futuram, an prosperas sententias relaturam'. A potestate: 'an potuerit venenum parare in aliena civitate; an in ea civitate, in quam captiva pervenerat; an potuerit dare ei, a quo diligebatur et per hoc non timebatur'. Sequens est ex non plenis coniectura, in qua de re quaeritur, quia persona manifesta est, ut: 'quidam inventus est recens cadaver in via solus sepeliens; caedis reus est'. Hic scilicet venire in controversiam persona non poterit; certa enim est, cuiusmodi sit; et ideo nec voluntati locus est nec potestati. Tres igitur reliqui loci divisione funguntur. Ab initio ad finem: 'an, cum iuxta recens cadaver solus sit inventus, hic sit caedis auctor; an cum in via, an cum sepeliens'. A translatione causarum: 'an omne illud iniuria fecerit'. A veri simili defensione: 'an, si ipse esset interfector, utique fugisset potius quam ibi substitisset; an vero neminem putaverit adfore, vel tutiorem existimaverit cadaveris obliterationem'. In coniecturae divisione voluntatis et potestatis loci communes sunt et accusatoris et defensoris, perinde etiam ab initio ad finem; quae nunc recto prosequimur ordine, nunc vero | confundimus pro utilitate causarum. Causarum quoque translatio communis esse debebit. Nam cum † constitit partes ab initio ad finem, quae nobis officiunt, causarum translatione solvenda sunt; utrique autem possunt officere, causarum etiam translatio utrique subveniet. Verisimilis defensio semper defensoris esse tradita est, quae ut resolvenda sit, supra dictum est. Si quis autem curiosius spectaverit, inveniet nonnumquam accusatorem quoque aliquid tale temptare, cum erit facti alicuius ratio reddenda. Quod ad mutuam accusationem attinet, | eadem ratione dividenda erit, qua simplices coniecturales causae, hoc tantum accedente, quod unoquoque loco duplicatur divisio. Ordo tamen legitimus erit, ut prior sit nostra purgatio; nemo enim accusatorem fert, cuius adhuc innocentia incerta sit.

§. 3. DE FINITIONE.

Finitiva dividitur sex locis: definitione, collectione, quantitate, comparatione, qualitate, coniectura. Definitio nominis proprietatem verbi explicat, ut 'quid sit furtum'. Collectio autem contrariae partis definitionem expugnat. Contendimus enim perinde hoc esse atque illud, de cuius culpa non dubitatur; et hoc operatur collectio, ut cum sua definitione adversarium poenae faciat obnoxium. Quantitas de commissi modo quaerit, quem defensor minuit, accusator amplificat, et defensionibus suis quisque adaequat. Comparatio quantitatem supercrescit; illa enim sese contenta est, haec se ulterius extollit. Qualitas in hoc assumitur, ut accidentiam rei

11 diuisionem *Cv*, *at v. 389, 6* 14 iniuria] misericordia *Christ* 21 *an* consistunt? 22 solvenda sunt *nos*: soluendas *Cv* 27 attinet *Cv* 29 accusationem C, *em. O* 35 perinde *Christ*: primum *Cv*, *cf. 389, 14*

dispiciamus, an iusta, an bona, an turpis, an utilis, et cetera; non tamen semper omnia, sed utique quae materia portaverit. Illud tenendum est, non solum rerum qualitates, sed et personarum inspiciendas per accidentiam suam et factorum reputationem. Sed et modus inspicitur, quo modo factum sit; qui locus latus est et gandet collationibus sive exemplis. Coniectura sexto loco fungitur, nonnumquam et secundo, quae si validior erit, locis suis dividetur. Scire debes in ea materia, in qua duplex finis fuerit, duplicari etiam collectionem. Quantitas principalis est defensoris; dicit enim minus esse quam accusator affirmet. Comparatio accusa|toris est; vult enim maius esse hoc, quam eius nomen, de quo quaeritur. Qualitas utrique communis est, in qua solent partes ab initio ad finem multas recipere definitiones. Nunc sub exemplo finem dividamus. 'Aeger militia vacet: qui amat, petit militiae vacationem'. A fine: 'an qui amat, aeger sit'. A collectione: 'an perinde sit amor atque languor'. A quantitate: 'anne tanta res sit amor, qui mereatur vacationem'. A comparatione: 'an gravior sit morbus animi quam corporis'. ** A coniectura: 'utrum hoc ei divinitus an culpa mentis acciderit, praesertim belli tempore'.

§. 4. DE NEGOTIALI QUALITATE.

Dividuntur negotiales, quae in legum et rogationum lationibus reperiuntur, primo quidem ab obscuritate, si nobis materia largitur, ‖ ut Marcus Tullius de lege agraria facit, et Cato saepe et saepissime Gracchus. Sequens locus est, legem esse contrariam vetustis legibus, ut Demosthenes adversus Androtionem, Aeschines adversus Ctesiphontem faciunt; qui tamen locus in scholasticis materiis quam est rarus, nisi forte sub nomine sit controversiae. Tertio loco spectabimus universales propositiones, quibus gaudet suasoria, honestum, utile, iustum et cetera talia. Nunc suasionem legis dividamus. 'Pauper et dives inimici visi sunt in gratiam revertisse, commutatis liberis per adoptionem: fert legem dives, ut indemnatos liberos liceat occidere; contra dicit pauper'. Ab obscuritate: 'quos dicat liberos, utrum naturales an adoptivos, utrum ante natos an hos, qui inde nascentur'. A contrarietate: 'an obroget vetustis legibus, quae de salute civium caveant, id est, | ne quis telum hominis occidendi causa ferat'. Ab universalibus propositionibus: 'an iustum indemnatos necari, an ipsis quoque patribus inutile, an impium, an periculosum, an impossibile'. Hic plane et coniecturae vehemens tractatus est, 'quo animo ferat.' Nec miremur coniecturam intervenire; omnis enim status, sicut saepe iam dictum est, in omnem controversiam potest incidere: qui si erit levior, uno capite divisionis cum eo transigemus; si validior, locis et ipse suis omnibus quasi

---

10 eius *O*: esse *C* 16 qualitatis locum *excidisse monuit Spengel l. c. p. 35; cf. supra p. 388, 33 et 40* 21 *malles* fecit, *nisi paulo post (v. 23) sequeretur* faciunt 23 Stesiphuntem *C* 24 quam] '*i. e.* perquam *vel* quam maxime, *ut c. 16* uerbis utique quam propriis et accommodatis. *ibid.* compositio quam leuis et placida decurrat'. Orelli 30 ante *Christ*: a se *Cv*

principalis dividetur. Hoc eodem modo rogationum quoque lationes dividemus. Reliquas negotiales, quae nec in legum neque rogationum lationibus erunt, dividemus locis his: ab initio ad finem, definitione, consilio, qualitate, comparatione qualitatum; nunc his omnibus, nunc, ut se materia offert, quibusdam. Proinde in hac quoque divisione incidentium statuum formas et quantitates considerabimus. 'Is, cuius filius non comparebat, edixit se certam pecuniam daturum ei, qui filium sibi exhibuisset: quidam mortuum ostendit; petit iudicivam: contra dicitur'. Ab initio ad finem: an, cum promiserit, exsolvere debeat: an non debeat, quod mortuum ostendit'. A definitione: 'an hoc exhibere sit, mortuum demonstrare'. A consilio: 'quo consilio promiserit; utrumne qualemcunque quis demonstrasset, an vero si vivum'. A qualitate: 'an aequum sit compelli eum ad pretia in orbitate numeranda'. Possit hic fortassis et comparatio qualitatum moveri: 'utrum illi melius fuerit non videre omnino filium, an vel talem videre'.

§. 5. DE ABSOLUTA QUALITATE.

Dividimus absolutam qualitatem locis tribus: ab initio ad finem, a partibus iusti, a consilio. Partes ab | initio ad finem perinde hic etiam persequimur, atque in causis coniecturalibus inveniuntur. Partes iusti excutientur in eo, quod est natura iustum, more iustum, pacto iustum. Natura iustum est, quod nobis nascendi sorte obvenit, ut parentes amare, amicis bene facere, inimicos persequi. Hic est locus, in quo quid ‖ dignum sit examinatur. More iustum est apud Scythas sexaginta annos natum occidere, et apud Lacedaemonios flagro verberari. Lege vel pacto iustum est, in quo consideratur, an non sit prohibitum; nam si scriptum practenditur, alius erit status. In pacto spectantur aetatum licentiae et sectae; quibusdam enim quaedam videntur esse concessa, ut philosophis, oratoribus, pictoribus. Tertius est consiliorum locus, in quo quaerimus, quo consilio fecerit; ac si incertum, destruetur et resolvetur causa, persona, modo, tempore, loco. Ab initio ad finem principalis est accusatoris locus; a partibus iusti principalis est defensoris: locus consilii utrique communis est. Nunc absolutae qualitatis materiam dividamus. 'Matrona cynicam sectam exercet; de moribus rea est'. Ab initio ad finem: 'an, cum affectet insolita feminis, male vivat, an cum literarum artes, an cum philosophorum, an cum cynicam legem sequatur'. A partibus iusti: 'an liceat velle, quae prohibita legibus non sunt, an studere, an sic studere'. A consilio: 'cur hoc faciat; utrumne, quod suo nomine sapientiam praestet, an vero, quod libere velit et sine observatione cuiusquam vitam ducere'. Potest hic et communis illa qualitas incidere, quae eadem per comparationem est, ubi quaeritur 'utrum e re publica sit damnari hanc an absolvi'.

---

5 Perinde *C*, *em. O* 14 an uelut talem *Cv* 17 *malim* persequemur 23 Lacedaemones *Cv* 24 praetenditur *nos*: pertendit *Cv* 25 in pacto *nos*: in hoc *Cv* 35 An consilio *Cv* 36 suo nomini *Cv*

§. 6. DE ADSUMPTIVA QUALITATE.

Adsumptiva per relationem et adsumptiva per remotionem et adsumptiva per compensationem et adsumptiva venialis iisdem omnes locis dividuntur: ab initio ad finem, ab adsumptione, ab adsumptionis destructione. Destruimus autem locis sex: coniectura, qualitate, definitione, translatione, quantitate, comparatione; nunc istis omnibus, nunc plerisque eorum. Horum effectus in controversiis inspiciamus. Relativa: 'dux exclamantem in acie militem, vincimur, interfecit: reus est caedis'. Ab initio ad finem: 'an cum militem interfecerit ob nullum commissum, quod lex morte punit, poenam iuere debeat'. Ab adsumptione relativa: 'an cum exlamantem, vincimur, interfecerit, absolvendus sit'. A destructione adsumptionis relativae per coniecturam: 'propter hoc an propter aliquas simultates interfecerit'. A qualitate: 'an iustum fuerit sic animadverti in militem'. A fine: 'animadversio fuerit illa an vis'. A translatione: 'an nec ipse nec illo loco nec illo tempore, sed iudices dicta causa iudicare debuerint'. Per quantitatem: 'anne tanto supplicio dignum fuerit commissum militis'. Per comparationem: 'utrum potius fuerit tunc eum interfici an postea reum fieri'.

Remotiva: 'legatus intra diem tricesimum proficiscatur: legatus non accepto viatico remansit et reus est'. Ab initio ad finem: 'an cum legatus non sit profectus, debeat poenam sustinere'. Ab adsumptione remotiva: 'an cum non acceperit viaticum, crimini non sit obnoxius'. A destructione remotivae adsumptionis iisdem gradibus, id est per | coniecturam: 'cur profectus non sit: utrumne quod viaticum non acceperit, an ob insidias vel contumaciam vel laedendae rei publicae studio'. Per qualitatem: 'an iusta sit cessationis causa non accepisse viaticum'. Per translationem: 'an agere cum quaestore debuerit et rem vel | ad senatum vel ad populum deferre'. Per quantitatem: 'an magnum sit quod commisit'. Per comparationem: 'an potius fuerit vel non accepto viatico pergere quam manere'. Definitio huic controversiae defuit, sed iam praediximus, non omnes locos in omnibus materiis inveniri.

Adsumptiva per compensationem: 'Tyrannus trecentos nobiles uti secum gubernator transveheret imperavit: ille omnes naufragio per dolum perdidit; reus est laesae rei publicae'. Ab initio ad finem: 'an laeserit rem publicam trecentis perditis, an nobilibus'. A compensativa adsumptione: 'an, cum simul tyrannum perdiderit, non modo non laeserit, verum etiam iuverit rem publicam'. A destructione compensationis iisdem gradibus per coniecturam: 'quo consilio navem fregerit: utrum quod perdere tyrannum voluerit, an vero quod patres et rem publicam laedere'. Per qualitatem: 'an iusta causa, propter quam tot homines perierint'. Per translationem: 'an tantam rem non debuerit suo arbitrio agere'. Per comparationem: 'utrum melius fuerit cum tyranno illos vivere an sic perire'.

---

16 *post* commissum *in cod. superadditum est, ut ait Maius,* uiudicare, *quam glossam delevimus* 25 iusta *Baiter*: iustum *C* 39 perireut *Cv*

Venialis. 'Damnatus est quidam caedis, et in tricesimum diem debebat in vinculis esse: rediit qui occisus videbatur post tricesimum diem; damnatum magistratus eduxit: reus est contra legem fecisse'. Ab initio ad finem: 'an, cum acto tricesimo die damnatum non abstulerit ad poenam, contra legem fecerit'. A veniali adsumptione: 'an venia dignus, cum innocenti pepercerit'. A destructione per coniecturam: 'cur pepercerit, quod leges sperneret, an quod illum rediturum suspicaretur'. Per qualitatem: 'an iustum sit istis de causis contra legem fecisse'. Per quantitatem: 'an magnum sit quoquo modo contra legem fecisse'. Per comparationem: 'utrum melius fuerit innocentem servare an legem transgredi'. |

§. 7. DE TRANSLATIONE.

Rationalis translatio dividitur locis tribus: ab initio ad finem, in quo sunt persona, locus, tempus, ipsa res modusque eius, per quem movemus praescriptionem: sequens locus est translativae qualitatis, tertius communis qualitatis. 'Adultero stigmata inscribantur; scriptus procedebat: maritus foribus eius inscripsit: hic adulter habitat; reus est iniuriarum'. Ab initio ad finem; 'an, cum adulter sit, cuius domus inscripta est, agere non possit: an cum ipse maritus inscripserit': in quo incidere etiam finis potest, 'an etiam iniuria vocanda sit'. A qualitate translativa: 'an ei ad impunitatem proficere debeat, quod adulter sit, cuius fores inscripserit'. A communi qualitate: 'an absolutione dignus sit, qui effecerit, ne occulta esset impudicitia; an vero poena magis, quod supplicium ultra praescriptum legis extenderit'. ||

§. 8. DE LEGALI TRANSLATIONE.

Legalis translatio dividitur locis his: a propositione scripti, ab homonymia vel synonymia, *si* quod istorum inciderit in scriptum; a genere scripti in species, *a fine*, ab initio ad finem, a translativa qualitate, a communi qualitate: saepe istis et finitiva quaestio incidet. Nunc locorum vim sub exemplo consideremus. 'Caedis sit actio: adversus patrem ne qua sit actio nisi dementiae: bis de eadem re agere ne liceat. Pauper et dives inimici visi sunt in gratiam revertisse, commutaverunt liberos per adoptionem; inventus est pauper in publico inspoliatus occisus; instituit accusare caedis adoptivus filius; praescripsit ille, et | abduxit et abdicavit: vult ille rursum reum caedis facere; praescripsit dives.' A propositione scripti: 'an, cum lege cautum sit ne bis de eadem re agere liceat, non possit hic rursum aggredi iudicium, quod iam pridem instituerat'. Ab homonymia: 'quam rem dicat, de qua bis agi vetet: utrumne plene pertractatam et diiudicatam an etiam verbo tenus tactam'. A speciebus, quae genere continentur:

1 Venialis *add. Baiter; cf. Spengel l. c. p. 35* 15 praecedebat *Cv* foribus eius scripsit *Cv* 20 *fort.* foribus 26 si quod *nos:* quod *Cv* 27 a fine *addidi; v. infra p. 393, 2*

'an omnes causas bis agi prohibuerit; an vero privatas, non publicas, non capitales, non caedis'. A fine: 'an et actio sit praescriptio'. Ab initio ad finem: 'an, cum abdicatus sit, agere possit et debeat'. A translativa qualitate: 'an ei abdicatio possit aliquid adversus leges conferre'. A communi qualitate: 'an et alias iustum sit res praeponere crimini, an caedis crimini; an cum patrem filius ulcisci velit, an et ipsi diviti honestius sit habita contentione vincere potius quam beneficio legis evadere'. Illud plane in primis scire debemus, quod saepissime legalibus translationibus coniectura implicatur, tendens ad id crimen, quod praescriptio tuetur: quae coniectura ferme omnibus locis dividitur, perinde ut si sola esset nulla interposita praescriptione. Probabile est enim genus actionis, ut videamur iure, non defensionis desperatione praescribere.

Scripti et voluntatis statum dividimus locis his: a propositione scripti, ab eius, quod scriptum est, generis divisione in species, ex quibus speciebus exceptionem voluntatis adversum scriptum afferimus; ab aliquo incidenti rationali statu. Per eos locos, quibus necandus sit hic, qui in templo Cereris inventus est, dividemus quicumque status erit, non tamen omnes eos, sed quosdam, qui opportuni erunt. Omnis autem scriptionis et voluntatis quaestio necesse est ut implicitum sibi habeat aliquem rationalem statum et vel maxime finem, coniecturam, veniam, compensativam qualitatem, universales etiam propositiones, id est, honesti, iusti et | ceterorum, quae incidere solent, nonnumquam et comparationem. 'Vir si in templo Cereris fuerit inventus, capite puniatur: quaedam in templo Cereris puerum enixa est: petitur ad poenam puer'. A propositione scripti: 'an, cum lex caveat necandum qui in templo Cereris inventus est'. Ab specie, ex qua exceptio voluntatis adversus scriptum trahitur: 'an vero lex non omnes puniat, sed eos, qui prudentes et scientes inlicito proposito fana adierunt'. A fine: 'anne vir possit vocari infans, et quid sit comprehendi: cum latere cupiat, teneri, an vero quoquo modo inveniri'. A simplici qualitate: 'an iniustum sit, an impium, hominem huius aetatis interfici'. A coniectura: 'an providentia deae illic natus sit, ut statim necaretur'. A comparatione: 'utrum melius sit hunc interfici an reservari'.

§. 9. DE STATU LEGUM CONTRARIARUM.

Statum legum contrariarum dividimus locis his: propositione scripti, interpretatione eius, comparatione scriptorum. Comparatio autem scriptorum ducitur per universales propositiones honesti, utilis ceterorumque, quos supra didicimus, statuum. Adhibemus autem comparationibus tempus, ut, quae lex antiquior sit, et quae magis congruat legibus civitatis, et quae lex super rebus maioribus caveat, quae de magis necessariis, quae privata quorundam, quae communis omnium; quae sacra, quae profana. Sed ho-

5 res praeponere crimini *corruptum videtur* 17 diuidemus *nos*: diuisus est *Cv* 25 ne cauendum *C* 30 au iustum *Cv* 37 adhibemus *nos*: adiuuemus *Cv*

rum locorum non omnes semper in omnem materiam incidunt status, et ideo etiam ingenio est opus ad divisionem. 'Abdicatus ne quid ex bonis patris capiat: qui ultus fuerit alicuius mortem, bona mortui obtineat. Obiit, qui ex duobus liberis alterum ab|dicaverat; abdicatus accusaverat fratrem veneficii et obtinuit; vindicat sibi bona: contra dicunt propinqui'. Ab intentione scripti: 'an, cum lege caveatur, ne quid ex bonis patris abdicatus obtineat, hic bona patris obtinere non possit'. Ab interpretatione sententiae per exceptionem: 'an non omnibus modis abdicati excludantur paternis bonis, sed tum demum, si ea sibi filiorum nomine et sanguinis iure deposcant'. Ab intentione alterius scripti: 'an, cum lex caveat ut ultorem exspectent bona mortuorum, hic accipere debeat bona, qui ultor exstiterit'. Ab interpretatione alterius sententiae: 'an non omnes ultores bona accipere debeant, sed hi, qui salvis aliis legibus possint'. A comparatione legum: 'quae lex potior habenda sit, eane, quae in patrem caveat, id est de † patribus, an ea, quae in omnes, id est de ulciscendis quorumcumque civium mortibus: utra lege standum, magisne ea quae puniat, an ea quae honoret; utra melior, utra iustior, utra religiosior sit'. Nonnumquam et rationalis status incidit, quem et ipsum, quatenus permittit eius subiectum, suis locis dividere debemus. Accidit etiam, ut inter duas leges ita sit quaestio, ut alteri alter status superveniat: quibus inventis locis divisiones non deerunt.

§. 10. DE AMBIGUITATE.

Ambiguitatis statum dividimus locis his: propositione partis, quae ex lege nobiscum facit, oppositione eius, quae adversus nos facit; collatione partium per universales propositiones, utra pars hu|manior sit, utra congruat moribus civitatis; in quibus de animo latoris | coniectura dominatur. Hos locos sub exemplo consideremus. 'Qui periuraverit ter publice virgis verberetur: convictus semel periurii petitur ad poenam ut verberetur; contra dicitur'. A propositione, 'an periurum ter censeat verberandum'. Ab oppositione: 'an vero lex ter periurum verberandum censuerit'. A comparatione: 'utrum honestius, utrum iustius, utrum legibus congruentius, utrum disciplinae aptius': in quo quid credibile sit voluisse latorem ceruitur.

§. 11. DE COLLECTIVO STATU.

Collectivus status dividitur locis his: collectione, quantitate, comparatione, qualitate. Nunc locum sub exemplo consideremus. 'Adulterum cum adultera liceat occidere: mulier maritum cum adultera occidit; caedis rea est'. Ab ipsa collectione: 'an lex, quae maritis facultatem ultionis dedit, dederit et feminis; an vero solis maribus scripta sit'. A quantitate:

6 *et* 10 ab intentione] 'ab interpretatione *Maius*, *sed* intentio scripti *eadem est quam initio* §. *dixit* propositionem scripti'. Orelli 15 *fort.* de patris bonis
24 nobiscum facit *nos*: nobiscum facta est *Cv* oppositione *Spengel*: propositione *Cv*
25 congruit *C* 27 consideramus *C*

'an non tantum sit adulterii peccatum in maribus quantum in feminis'. A comparatione: 'an hoc peius sit peccatum et idcirco morte dignius'. A qualitate: 'an dignus mori maritus, qui tam intemperans fuit; an salute digna mulier, quae tam iuris tenax fuit; an hoc aliis et in commune utile sit'.

V. DE COMMUNIBUS ARGUMENTORUM LOCIS.

Divisionis in quantum breviter potui praecepta collegi. Sed enim vereor, ne quam tibi caliginem faciat, quod haec argumentorum locos appellaverint, ut ex his argumenta depromerentur, cuius quaeque status causa esset: | quod quidem confitemur esse non utile. Sed plurimum prodest, ut singuli status singulas suas quisque divisionum, id est argumentorum formas habeant, quia ex omnibus locis argumentorum, qui communes sunt et appellantur, sunt certi quidam unicuique statui familiariores et magis adhaerentes fiunt: quos sicut recte accepisti, teneri oportet, ut proposito themate, cum statum eius comprehenderis, ilico compendium divisionis expedias, protinus per demonstrata decurrens. Multum plane ad probationis abundantiam poteris adiuvari, si etiam, ut illi volunt, universos locos in commune traditos teneas, ut praeter obviam divisionem, quae supra est tradita, ex his amplius etiam argumenta vestiges; quae tamen tibi causae praesentis utilitas largietur. Qui igitur communes argumentorum locos tradiderunt, alios dixerunt artificiales, alios inartificiales.

VI. §. 1. DE ARTIFICIALI ARGUMENTATIONE.

Artificialium distributio quadripertita est. Sunt enim primi loci, qui rem praecedunt, deinde qui in re ipsa sunt, deinde qui circa rem, post haec qui post rem. Rem praecedunt persona, causa, tempus, locus, materia, modus sive ratio. In re ipsa sunt a toto, a parte, || a genere, a specie, a differentia, a proprio, a definitione, a nomine: circa rem a simili, a dissimili, a pari, a contrario, a maiore, a minore, a praecedente, ab eo, quod simul est, a consequente: post rem ab eventu, a iudicatis. Hi loci ideo communes appellantur, quia in omni genere causarum ex his argumenta duci possunt. Namque a persona considerabitur patria, nomen, genus, corporis habitudo, mores, vita, amici, aetas, in|cessus, vultus. Itaque proposita quaestione etiam in coniectura considerari potest, cuius modi persona sit, ut per quae illi accidunt aut confirmetur crimen aut repellatur: si ex barbara natione vel contra; si ex miti, si ex seditioso genere vel ex feroci; si nobilis, *si ignobilis*; si robustus, si invalidus; si bonis moribus vel contra nequissimis, in quo ferme ante acta vita percurritur; si bonis iunctus vel pessimis, si qua arte praeditus, si verbis semper arrogans, si mansuetus et modestus. Item aetas dat aliquod argumentum in

---

8 depromerent, cuiusque status *Cv* 15 plane approbationis *C*, *em. Mai*
23 sint *Cv* 28 a iudicatu *Spengel coll. p. 402, 31 sqq.* 35 si ignobilis *addidi*
37 praeditis *C* 38 mansuetis et modestis *C*

utramque partem, dat etiam fortuna, nonnumquam et incessus et vultus et habitus; sed et nomen ipsum quasi indicium morum apprehenditur. Et in controversia finitiva argumenta nihilo minus duci possunt a persona. 'Non est sacrilegium, cum ab eo quid de templo detrahitur, cuius tutelae atque custodiae commissum est.' 'Si praeceptor discipulum verheraverit, iniuria non est.' Similiter et in qualitate: 'si honesta est persona, factum quoque eius honestum iudicetur', ut Cicero pro Cluentio fecit. A causa in coniectura: 'causam adulterii fuisse amorem, aut parricidii avaritiam'. Quae plerumque poni argumentorum locis satis non est, nisi oratorum viribus adiuventur, id est de vi avaritiae et de vi odii latius disputetur, tam in defensione quam in accusatione. Nam sicut illi valet fuisse causam, ita defensori proderit non fuisse. A causa *in* finitiva: 'si inimicitia pulsavit, iniuria est'; et 'qui lucri faciendi causa in templum venit, sacrilegus est'; non enim res maleficium facit, sed causa faciendi. 'Si non ut lucrum facerem, sed ad ornatum commodarem, detraxi aliquid de templo, non est sacrilegium.' A causa in qualitate: 'si causa honesta videtur, res quoque honesta videatur necesse est. Bona consumpsit; si per luxuriam, turpius, si | per liberalitatem, honestius'. A tempore in coniectura: 'si nox, si sollemnitas aliqua, si opportunitas, si dies *festus*'. A tempore in fine, ut Demosthenes publicum crimen esse dicit, quod ludis pulsatus et festis diebus videretur. A tempore in qualitate; frequenter enim tempore res aut turpis aut honesta potest videri aut utilis aut necessaria, ut 'arma habuisse, cum latrocinia plurima committerentur aut domus expugnarentur'. A loco in coniectura, ut *si* silvam, montem, campum, templum, domum, civitatem causarentur, quorum aut opportunum crimini quod intenditur aut alienum argumentando effici potest. A loco in fine, ut idem illud Demosthenis: 'quod in theatro et in templo pulsatus sit, esse publicum crimen'. A loco in qualitate: ‖ 'sicut quae domi iure fieri dicamus, haec in publico fieri non oportet, ita is, qui adulterum in lupanari cum uxore deprehensum interemit, videatur non iure interemisse'. A materia in coniectura, ut si tyrannidis accusetur, qui paratum habeat multitudinem, qui pecuniam, qui arma et vim; vel defendatur, qui nihil horum habeat. A materia in fine, ut Marcus Tullius pro Caecina vim colligit: ubi armati homines, ubi convocati, ubi multi fuerint, ibi vim non esse factam videri non posse. Quibus igitur *in* rebus aliis vis intellegatur, si in his non intellegatur? A materia in qualitate; qualis enim materia est cuiusque rei, talis ipsa res videri potest. Sic artes honestas aut turpes esse dicimus ex his rebus, quae instrumenta earum sunt. Nam et musicam laudamus artem, quod sint materia illius voces et modi, et ora-

33 §. 24. 35 ibid. §. 31.

6 honesta s·t *Cv* 12 in *add. Spengel* 19 festus *supplevimus; v. Cic. de Inv. I, §. 40. Fortun. p. 104, 12* 24 si *add. Mai* 35 in *ante* rebus *addidi e Cic.* 36 *immo* non intellegetur 38 quae *nos*: quia *Cv*

torem vituperamus, quod eius sint materia iudicia et lites et testimonia et damnationes. A modo in coniectura, id est a ratione, in eo est ut quaeramus, quo modo factum sit aut fieri potuerit aliquid; potest enim quis et causam habere et materiam, sed rationem utendi materia non habere, id est clam, aperte vel spe se impune facturum. Considerandum est autem, ut ratio personae accommodetur; nam si callidus, credibilius erit clam et per fraudem quam per vim et palam admisisse, contra, si audax et impudens. A modo in fine, ut Marcus Tullius dolum circa servos Publii Fabii definivit ex eo, quod insidiati sint. Et idem: non esse detrectationem circa pacem, cum non clam nec furtim profectus sit, sed palam. A modo in qualitate: an, si ratio faciendi iusta est, et factum iustum videri potest.

§. 2. DE LOCIS IN RE.

In re autem *in* coniectura argumenta ducuntur a toto, a parte, a genere, a specie, a differentia, a proprio, a definitione, a nomine. A toto: 'si totam rem publicam prodidit, quod ex multis rebus ostenditur, non est incredibile eum classem et equitatum prodidisse'. Et ut Marcus Tullius in defensione fecit pro Fonteio: si nulla | pecunia numerata est, quod est totum, cuius pecuniae quinquagesima est? quod est pars. Contra a parte totum: 'si unumquemque laesit, totum populum laesit'. 'Si congressus est, si secreto constitit, si mariti domum venit', quae sunt partes, 'adulter esse colligitur', quod est totum. A genere: 'si libidinosus, et adulter; si avarus, et ‖ fur'. A specie, ut, cum probare crudelem volumus, quaedam ab eo crudeliter facta doceamus. A differentia, cum in eodem genere species ab alia specie secernitur, ut Marcus Tullius: qualis in urbana praetura fuerit Verres, talem in provinciali esse. Illud nos non fugiat, incidere hoc genus argumenti, quod est a differentia, in alios locos saepe, et maxime in eum, qui est a minore usque ad maius. Nam cum dico 'qui in civitate legibus non obtemperavit, hunc per regionem modestum fuisse creditis?' a maiore ad minus ostendo: 'qui civitatem praedavit, quanto magis domos incendit?' A proprio sic argumentum ducitur: 'proprium est tyrannorum leges contemnere: qui ergo legem a vobis latam circumscripserit, non hoc ipso tyrannidem se affectare declarat?' Et apertius Marcus Tullius docet, quemadmodum hoc loco utamur, qui assignat propriam Caesari esse clementiam et dicit: bellicas

8 cf. p. Tullio §§. 25 et 34. 9 itemne ex or. pro Tullio? 18 fragm. 4, 7. 25 cf. Verr. lib. II, c. 6. 35 p. Marc. §. 6 sq.

5 spe se *nos*: sperasse *Cv* 8 Fauii *C* 9 detractionem *C* 11 an — potest] *malim* ut — potest *quam* an — possit *corrigere* 13 *titulum supplevit Mai vacuo in cod. spatio* 14 in *post* autem *addidit Spengel* 15 a proprio *Spengel*: a proposito *Cv*; *cf. infra v. 31* 21 si in mariti *malim* 26 prouincia *C* 30 *post* creditis *videtur aliquid deesse, nisi v. 29 eius loco quod est* nam cum *scribendum est:* ut cum 31 praedauit *C*; *cf. Prisc. 8, 6, 29 p. 396 Hertz.* 33 *malim* circumscripsit

quidem laudes cum exercitu, cum belli casibus et cum ceteris esse *ei* communes: ex ista vero laude nihil centurio, nihil cohors, nihil turma decerpsit. A definitione. Definitio est oratio vim et substantiam rei signifi||cans. Eius duplex ratio est: aut enim praecedente definitione quaeritur, sitne hoc virtus, aut quid sit virtus. Id aut universum verbis complectimur, *ut:* rhetorice est bene dicendi scientia, *aut per partes*, ut: rhetorice est inveniendi et disponendi et eloquendi cum firma memoria et cum dignitate actionis scientia. Sed illa prior subtilius et limatius philosophicis disputationibus coartatur; at vero haec inferior oratoriis actionibus dilatatur, et magis descriptionibus et eiusmodi definitionibus explicatur, quae ex pluribus speciebus rem notent, ut Marcus Tullius contra contionem Quinti Metelli: qui animum hostilem habet et cuius facta hostilia sunt, et cetera. Hoc utique modo in utramque partem valebit definitio. Omnis namque, qui, quod habeat, arguitur, eodem, quia non habeat, defenditur. Argumenta a definitione ducuntur et per etymologiam, ut 'locupletem' a 'locorum copia' et 'pecuniosum' a 'pecorum copia' dicamus. Definitioni subiecta maxime videntur genus, species, differens, proprium. Ex his omnibus argumenta ducuntur. Genus ad probandam speciem minimum valet, plurimum ad refellendam. Itaque non 'quia est arbor, platanus est', at 'quod non est arbor, utique platanus non est': nec 'quod virtus est, utique iustitia est', at 'quod non est virtus, non potest esse iustitia'. Species firmam probationem habet generis, infirmam refutationem; nam 'quod est iustitia, utique virtus est; quod non est iustitia, potest esse virtus, si est continentia, fortitudo'. Numquam itaque tolletur per speciem genus, nisi ut omnes species, quae sunt generi subiectae, removeantur hoc modo: || 'quod neque immortale neque mortale est, animal | non est'. His adiciunt propria et differentia. Propriis confirmatur finitio, differentibus solvitur. Proprium est autem quod soli accidit, ut homini sermo, risus. Sunt eiusdem rei plura propria, ut igni lucere, calere. Sed hic ubi plura sunt propria, quodcumque proprium deerit, solvet finitionem, non utique quodcumque erit confirmabit: quod autem proprium non erit, differens erit, ut: 'aliud est servum esse, aliud servire': qualis esse in addictis quaestio so-

3 sqq. Quintil. 5, 10, 54 12 fragm. 10. 15 — p. 399, 1 = Quintil. 5, 10, §. 55—60.

1 et cum ceteris esse ei communes *nos*: ei cum ceteris esse communes *Cv* 3 decerpit *Cic. Post* decerpsit *incipit in Cv nova paragraphus cum titulo;* A DEFINITIONE; *at falso hic novam poni ostendit Spengelius; nam locus* a definitione *est septimus de locis in re; cf. p. 397, 15* 4 Aut enim etc.] *incertum est sitne in cod. confusio an auctor ipse res confuderit; nam Quintilianus, quem exscripsit, sic habet V, 10, 54:* Eius (finitionis) duplex ratio est: aut enim simpliciter quaeritur, sitne hoc virtus, aut praecedente finitione, quid sit virtus. 5 Id aut uniuersum uerbis complectimur *C et B*: ita ut uniuersam uim uerbi complectamur *codd. dett. Quintil.* 6 ut rhetorice — aut per partes *addidimus e Quintil.* 10 oratoris *C, em. O* 15 quod habet arguitur *Cv* 20 quia *Quintil.*: quae *Cv* 24 si est fortitudo, constantia, continentia *Quintil.* 26 remoueantur *CB*: praemoueantur *codd. dett. Quint. 5, 10, 57*

let: 'qui servus est, si manumittatur, fit libertinus, non item addictus'. A proprio vero ad coniecturae quoque pertinent partem, ut, quia proprium est boni recte facere, iracundi autem verbis aut manu labefactare, hoc ab ipsis esse credamus aut contra; nam ut quaedam in quibusdam utique sunt, ita quaedam in quibusdam utique non sunt. A nomine tenuis omnino et exilis, dat tamen nonnumquam facultatem argumentandi. Sic ostendimus Marcum Tullium fecisse de Verris sive de Apronii nomine, et cetera, quae similiter in hunc locum conveniunt. Sed et in finitivo statu vel multo magis iisdem locis uti possumus, item in qualitate. Nec interest utrum defendamus an accusemus, pareamus an resistamus, cum locorum vi demonstrata in utramvis partem inde argumenta trahi possint.

§. 3. DE LOCIS CIRCA REM.

Secuntur hi loci, qui circa rem. Omne enim, quod in quaestionem venit, habet aliquid, cui comparetur, cum quo conferatur, quia est ei aliquid simile *est dissimile*, est par est contrarium, est maius est minus, est praecedens, est quod | simul sit, est quod consequens. Ab his in hunc modum argumenta ducuntur. A simili *in coniectura*: similitudo est res similis ei rei, de qua quaeritur, ut ex eo, quod certum circa rem similem acciderit, id quoque, quod dubium est et in quaestionem venit, probetur. Et ducetur aut ab exemplo aut a parabola aut a fabula aut ab imagine. Ab exemplo, sicut hoc est: si custodes corporis Dionysio dederitis, idem faciet quod Pisistratus, qui quum a suis civibus custodes corpori postulasset, tyrannidem occupavit. Hoc enim manifestum est de Pisistrato, dubium autem erat de Dionysio. Parabola est res aut genere similis aut ratione: ratione, ut hoc: quod in mari gubernator, id in re publica magistratus, quia ut ille navem, sic hic rem publicam regit: genere: quod magister pecoris, hoc bonus Imperator, quia genus utriusque imperium est: eo differt, quod aliud in homines imperium, aliud in muta animalia. Quod tempestas in mari, hoc seditio aut discordia in populo; quod medicina in corpore, hoc leges in civitate. Ab apologo autem, id est fabula, cum inducuntur nota iam et vulgaria quaedam et probandae rei causa ad similitudinem conferuntur. Ab imagine; est autem imago, cum ipsi aliquid simile effingimus, quamvis non sit in rerum natura, ut Marcus Tullius in Verrem: nam sicut Scyllam, inquit, nautis infestam accepimus. A simili in finitivo statu, non aliter quam in

2—5 = Quintil. V, 10, §. 64. 21 cf. ad p. 413, 6 et 8. 35 Verr. V, §. 146.

1 item *O*: idem *C* 2 A proprio *C*: propria *Quintil.* 3 bonia *C* labefactare *C*: *fort.* male facere; *libri Quintil. hic lacunam habent* 10 ui demonstrata *O*: fide monstrata *C* 11 possunt *Cv* 15 est dissimile *add. Spengel coll. p. 395, 26 et 400, 10* 17 in coniectura *add. Spengel* 20 parabula *C* 27 sic hic *nos*: sic ille *C*, sic iste *coni. Orelli* genere *Spengel*: a genere *Cv* 32 uulgata *Cv* 35 Scyllam l. nautis infestam *scripsi*: Scylla i. ipsa *Cv* 36 accipimus *Cv*

coniecturali, ab exemplo, a parabola: ut si ex alto aliquis portum tenens adversa tempestate prohibitus peteret, ut in eum locum, ex quo deiectus esset, restitueretur, non illud postularet, ut in salum, sed ut in ipsum portum et ut in ipsam civitatem restitueretur: sic | et is, qui prohibitus est ab aliquo loco, ex illo deiectus debet videri, quem petebat, non a quo pulsus est. Et in qualitate, ut si dicamus: 'utile fuisse amitti aliquam partem civitatis, ut ceterae salvae esse possint': et 'gubernatores in tempestate saepe vel mercium vel armamentorum facere iacturam, ut cetera stare possint'. A dissimili et in coniectura et in ceteris statibus sic argumenta sumemus, ut, quemadmodum supra quaerebamus, quid esset simile, ita et e contrario consideremus, quid in se dissimile habeat ea res, quae in quaestionem venit, ut pro Fonteio Marcus Tullius exsequitur, quod eius causa non sit eadem quae Verris, et in pluribus aliis orationibus. Quibus illud colligitur, ut, si dissimilia sint ea, quae obiciuntur, atque ea fuerunt, quae alii obiecta sunt, causa quoque dispar sit et absolvi debeat hic, cum sit ille damnatus. A pari in coniectura. Fortasse hic argumenti locus similis videatur esse illi, qui appellatur a simili, sed habet aliquam differentiam; nam id, quod est par, quantitate aestimatur, simile autem est illis modis, qui supra dicti sunt. Hic locus pertinet ad statum finitivum. Namque in eo non solum quaeritur, an hoc sit, an quid, sed an idem sit, sicut Marcus Tullius definit idem esse prohibere, quod deici, quoniam ex utroque id consequatur, ut aliquis amittat eum locum, ex quo prohibitus est vel deiectus: aut 'si quis neget caedem a se esse commissam, quod non ipse percusserit, dicetur ei nihil interesse, utrum auctor quis fuerit caedis an ipse percusserit, quoniam ex utroque in eundem exitum scelus | venerit'. A pari in qualitate, ut si dicamus 'utile esse tolli legem, quae inutilis est, quia nec recipiantur leges, quae noceant: idem autem esse, quam rem expertus fueris inutilem, tollere, et eam, quam nocituram putes, repudiare'. A contrario in coniectura, quod fit per cataphasin et apophasin. Si enim tibi proponitur, divitem non esse veri simile de tyrannide cogitasse, tu a contrario argumentum ducas ita: 'ut si pauperem accusarem tyrannidis, incredibile videretur propterea, quod facultatem non haberet, ergo quia divitem accuso, probabile videri oportet'. A contrario in fine, ut: 'si || desertor appellandus est, qui hostem vitat ac fugit, is certe, qui non vitavit nec fugit, sed ultro appetiit, desertor dici nullo modo potest'. A contrario in qualitate, ut: 'si honestum est aliquid, turpe non est'; et 'si iure factum est aliquid, non potest per iniuriam

---

1 Cic. p. Caec. §. 88. 13 in loco deperdito. 22 secundum or. p. Caec. §. 84 sqq.

---

3 eiectus *Cv* 4 in ipsa ciuitate *Cv* 6 a quo *nos*: in quo *Cv* 11 sumemus ut *Spengel*: sumemus. Et *Cv* 16 fuerint *Cv* 22 id esse prohibere *Cv*, *em. Spengel* 24 aut *nos*: ut *Cv* 35 appellandus sit *Cv*

vindicari'. A comparatione in coniectura a minore ad maius: 'si exiguae pecuniae causa peccare non dubitavit, quid, cum illi maius esset propositum lucrum? certe non abstinuit'. A minore ad maius in fine: 'si commovisse aliquid eorum, quae in templo erant posita, aut contaminasse sacrilegium videtur, quanto magis eo crimine tenetur aliquid de templo sustulisse?' Et Marcus Tullius pro Caecina: si videre armatos satis est ad vim probandam, quanto magis pulsum esse metu ac terrore vis est? Similiter et [in ceteris] a maiore ad minus. Nec necesse est in his locis ostendere, quemadmodum et in accusatione et *in* defensione utamur. Demonstrata enim parte facile, qui non sit hebes ac nimis brutus, assequitur quomodo in utramque partem, si facultas detur, his uti locis possit. | A praecedenti in coniectura. Omnis res habet aliquid praecedens, aliquid simul, aliquid consequens, et ex eo, quod praecedit aliquid aut simul est aut consequitur, colligimus argumentum, ut Marcus Tullius pro Milone: cum ante diem tertium dixerit Clodius Milonem periturum, cum ille non dubitaverit praedicere quid esset facturus, vos dubitatis pronuntiare quid fecerit? Defensionis autem argumenta ab hoc loco duplici modo duci possunt. Nam si quod praecedere debuit, non probatur, nec id credibile debet esse, quod sequitur: 'si non sum locutus, non possum videri prodidisse'. Aut certe hoc ipso, quod praecessisse dicitur, crimen diluimus, ut si dicatur: 'occidisti; nam ante minatus es', et contra dicas: 'ex eo, quod minatus sum, credibile non est me peremisse: omnes enim, qui aliquid tale sceleris cogitant, occulte habent, quo facilius efficere possint'. A praecedenti in fine: 'si omnino venisse in templum furandi causa iam sacrilegium est, quia non exitu, sed conatu male facta existimantur, quanto magis e templo quodcunque abstulisse?' Et Marcus Tullius: denuntiasti mortem Caecinae: si hac vi perterritus discessisset, neminem dubitare oportebat, quo minus vi pulsus videretur. Et: itane tandem? audire armatos satis est ad vim probandam, videre non erit satis? Ab eo autem quod praecedit et simul est et sequitur in qualitate argumentari possumus ita: 'nam si quod praecedit honestum est, necesse est et quod sequitur honestum sit': aut: 'si utile est exerceri ad vires corporis, et bene valere | utile est': 'si bona est sanitas, et uri et secari bonum est, quia haec pro sanitate futura suscipiuntur'. Comparativis quoque locis non minus in hoc genere quaestionis utemur quam in ceteris. 'Nam et si unum pro-

6 §. 45. 15 §. 44. 27 p. Caec. §. 46. 29 secundum eiusdem orationis §. 45.

1 in coniectura *Spengel*: et coniectura *Cv* 6 uidere] scire se *Cic.* 8 Similiter] '*Deest tertium exemplum:* A minore ad maius in qualitate ** *cf. p. 403, 9.*' Spengel; *at v. infra v. 35* in ceteris *delet Christ* 9 et defensione *Cv* 12 A praecedenti in coniectura *Spengel*: §. 5. EX PRAECEDENTIBUS IN CONIECTURA *Cv*; *at cf. p. 395, 27. 399, 16* 17 dubitatis pronuntiare *C*: potestis dubitare *Cic.* 26 *fort.* aestimantur 29 Et *addidi* 33 aut *Spengel*: Ut *Cv*

texisse civem pulchrum est, universam civitatem eripuisse periculo multo pulchrius iudicabitur'. Et contra: 'non eo multum sibi vindicare debere oratorem, si salutem homini praestiterit; nam et gubernatorem simul navigantibus, et eum, qui propugnacula aedificaverit, de muro dimicantibus aeque fecisse certum est'.

§. 4. DE LOCIS POST REM.

Nunc post rem. Ab eventu in coniectura, quod Graeci ἀπὸ τῆς ἐκβάσεως dicunt: 'Si ante nobis discordia luctus et maeroris et inopiae, maximarum calamitatum, fuit causa, nunc quoque existimare debemus eadem eventura, si discordare coeperimus'. Et ut a Gaio Fannio adversus Gracchum dictum est: 'si Latinis civitatem dederitis, credo, existima|tis vos ita, ut nunc constitistis, in contione habituros locum aut ludis et festis diebus interfuturos. Nonne illos omnia occupaturos putatis?' Collegit enim non esse recipiendos in civitatem ex his, quae eventura sint. 'Prodere voluisse patriam arguor. Quid ita? an ut eversa patria dignitatem a maioribus acceptam, fortunas optime constitutas amitterem, ut cui liceret beatissimo cum summa gloria vivere, idem hostium potestati subditus cum infamia degerem?' Ab eventu in fine, ut Marcus Tullius Cicero: 'si indicaveritis sine dolo malo posse familiam congregari, hominem occidi, omnibus facinorosis eandem licentiam permiseritis'. Et: 'si prohiberi non potest aut deici, prohiberi domo tua poteris, et non habebis interdictum, quo restituaris?' Et in defensione: 'quod si ex eo, quod hi naves reliquerunt et ad pedestrem exercitum transierunt, victoriam paraverunt, desertores eos appellare non possumus'. Ab eventu in qualitate, ut: 'qualia sunt ea, quae evenerunt aut quae videantur eventura, tale illud quoque existimetur, ex quo evenerunt', ut Sabinis Ennius dixit: cum spolia generis detraxeritis, quam | inscriptionem dabitis? A iudicatu in coniectura uberrimus et late patens locus est. Ex hoc fere omnia sunt, quaecumque ἔνδοξα Graeci vocant, nos autem probabilia dicimus. Utimur autem iudicatu tum omnium, tum plurimorum, tum optimorum, praeterea eorum, qui in unaquaque arte peritissimi sunt. Omnium iudicatu utitur Marcus Tullius cum dicit, nullum ordinem in civitate fuisse, quibus non libentibus ab exilio rediret: pluri-

21 fragm. p. Tullio p. 102 ed. Turic. 23 secundum or. p. Caecina, ut videtur, §. 35. 30 p. 161 ed. Vahlen. 35 ad Quir. p. red. c. 1.

6 est. NUNC POST REM. Ab eventu *Cv* 10 aestimare *Cv* 11 uentura *C*, *em. O* 13 constitistis *Mommsen (Berichte der sächs. Gesellsch. der Wissensch. VI, 157)*: constitisse *Cv*, consuestis *Spengel* contentione *C* 24 *an* potes? potueris *Cv* 28 sint *Cv* 30 *fort.* in Sabinis generis (*i. e.* τοῖς γαμβροῖς) *Christ*: generi *Cv* 31 dicabitis *coni. Orelli* 36 licentibus *C* plurimorum *Spengel*: bonorum *Cv*; *cf. v. 34*

morum autem iudicatu, cum ex senatus consulto sibi domum restitutam: optimorum iudicatu, cum Pompeium et ceteros auctores reditus sui nominat: scientium iudicatu, cum domum suam dicit a religione pontificum sententia liberatam. A iudicatu in fine similiter ex iisdem locis, ut si quaeratur, quid sit princeps, eum esse dicamus, qui sit nobili genere et facultatibus affluens, quod ita omnes appellandos esse principes credant: vel si ita dicamus, eum esse principem, qui virtute praecellat, quod ita sapientes censeant; et cetera eodem modo percurremus. A iudicatu in qualitate. Hic vel maxime convenit qualitati locus. Nam et opinione uti possumus omnium, quae turpia et honesta iudicentur, et plurimorum *et* excellentium et peritorum aeque, ut retro didicisti. Adiciendum videtur duci argumenta etiam a fictione ex omnibus iisdem locis, quibus superiora. Fictio autem est proponere aliquid, quod, si verum est, aut solvat quaestionem aut adiuvet: deinde id, de quo quaeritur, facere illi simile. Hoc quo sit notius, subiciamus exemplum. 'Lex: qui parentes non aluerit, vinciatur; non alit aliquis; ut vincula recuset, utitur fictione: *si miles*, si filius infans sit, si rei publicae | causa absit'. Et illa, quae solent contra praemium dici: 'si tyrannidem petat, si templorum eversionem'. Utitur his Cicero pro Caecina: 'Unde tu aut familia aut procurator. Si me vilicus tuus solus deiecisset: si vero ne habeas quidem servum praeter eum, qui me deiecerit', et alia in eodem libro plurima. Haec autem fictio cum plurimum valet adversus scripta, tum etiam ad qualitates habet vires non mediocres. 'Si Lucius Catilina cum suo consilio nefariorum hominum, quos secum eduxit, hac de re posset iudicare, condemnaret Lucium Murenam'. Et, 'si hoc tibi inter cenam et ‖ illis inmanibus poculis tuis accidisset'. Et, 'si Appius ille Caecus loqueretur'.

§. 5. DE INARTIFICIALIBUS.

Inartificiales sunt, quos non oratoris ingenium invenit, sed causa ipsa in se habet, ut praeiudicia, rumores, tormenta, tabulae, ius iurandum, testes, responsa, omina, vox aliqua emissa, in quibus maxima pars forensium contentionum consistit. Haec, ut ipsa carent arte, *ita arte* tractanda sunt; et adiuvantur iisdem locis, quos tradidimus: a persona, a loco, a tempore, a ceteris omnibus, qui in probationibus artificialibus communes argumentorum loci appellantur. Nec tamen omnia tradi possunt, sed tan-

1 de Harusp. resp. c. 7. 2 ad Quir. p. red. c. 7. 3 de Har. resp. c. 6. 13—27 = Quintil. V, 10, §. 95 sqq. 19 §. 55. 23 p. Mur. §. 83. 26 or. Phil. II, §. 63. 27 p. Cael. §. 34. 28 §. 5 = Quintil. V, 1, 2 sq.

9 et in opinione *C*, *em. O* 10 et (*ante* excell.) *add. Spengel* 14 hoc quod *C* 16 si miles *om. Cv*, *add. e Quintil.* 19 tu aut] tu *C* procurator tuus *Quintil. et Cic.* 25 hac de re publica posset *Cv* 26 cenas *Cv* 32 ita arte *addidit Spengel; Quintil. habet:* sed ut ipsa per se carent arte, ita summis eloquentiae viribus et allevanda sunt plerumque et refellenda. 35 tantum *O*: tamen *C*

tum demonstratur via quaedam atque ratio, qua percepta non modo in exsequendo suas quisque vires debet adhibere, sed etiam inveniendo his, quae traduntur, similia, ut quaeque condicio litium poscet. Neque enim de omnibus causis quisquam potest dicere, quae sunt infinitae et numero et varietate.

§. 6. DE PRAEIUDICIIS.

Praeiudiciorum vis omnis tribus in generibus maxime versatur: rebus, quae aliquando ex paribus causis sunt iudicatae, quae exempla rectius dicuntur, veluti de rescissis patrum testamentis vel contra filios confirmatis: item iudiciis ad ipsam causam pertinentibus, unde etiam nomen hoc ductum est, qualia in Oppianicum facta dicuntur et a senatu adversus Milonem: item cum de eadem causa pronuntiatum est, ut in reis deportatis et adsertione secunda et partibus centumviralium, quae in duas hastas divisae sunt, constet oratio. Confirmantur autem praecipue duobus, auctoritate eorum, qui pronuntiaverunt, et similitudine rerum, de quibus quaeritur. Refelluntur vero raro per contumeliam iudicum, nisi forte manifesta in his erit culpa, ne offendantur iudicum animi: vel aliqua dissimilitudine causae, quia vix ulla res est, quae per omnia alteri similis sit. Si id non continget aut forte causa erit eadem, actionum incusanda neglegentia aut de infirmitate personarum querendum, contra quas erit indicatum, aut de gratia, quae testes corruperit, aut de invidia aut de ignorantia, aut videndum, quid causae postea accesserit. Quorum si nihil fuerit, licet tamen dicere multos iudiciorum casus ad inique pronuntiandum valere, ideoque damnatum Rutilium, absolutos Clodium atque Catilinam. Rogandi etiam iudices, ut rem potius intueantur ipsam, quam iuri iurando alieno suum donent. Adversus consulta autem senatus et | decreta principum vel magistratuum nullum est remedium, nisi aut inventa quantulacumque causae differentia aut aliqua vel eorundem vel eiusdem potestatis hominum posterior constitutio, quae sit priori contraria.

Famam atque rumores pars altera consensum civitatis et velut publicum testi|monium vocat, altera sermonem sine ullo certo auctore dispersum, cui malignitas initium, credulitas incrementum afferat; quod nulli non etiam innocentissimo possit accidere fraude inimicorum falsa vulgantium. Exempla utrimque non deerunt.

In tormentis quoque pars altera quaestionem vera fatendi necessitatem vocat, altera falsa dicendi, quod aliis patientia facile mendacium faciat,

7—29 = Quint. V, 2. 30 sqq. = Quint. V, 3. 35 sqq. = Quint. V, 4.

1 *immo* demonstretur *vel* demonstrabitur 3 poscit *Cv*, *em. e Quint.* 4 sint *C* 8 paribus *Quintil.*: aliis *Cv* 12 deportatis *Quint.*: de piratis *Cv* 14 *fort.* constat oratio; *additamentum non habet Quint.* confirmatur *Cv*, *em. e Quint.* 20 quaerendum *Cv*, *em. e Quint.* 21 corrupit *Cv*, *em. e Quint.* 25 tueantur *C*, *em. e Quint.* 27 quantulumcumque *CBv* 32 afferat *Meister*: affert *Cv*, *cf. Quint.* 5, 3 31 utriusque *Cv*

aliis infirmitas necessarium. Et sive de habenda quaestione agetur, plurimum intererit, quis et quem postulet aut offerat, et in quem et ex qua causa: sive iam erit habita quaestio, quis ei praefuerit, quis et quo modo sit tortus; an credibilia dixerit, an inter se consonantia; an perseveraverit in eo, quod coeperat, an aliquid dolore mutaverit, prima parte quaestionis an procedente cruciatu: quae utrimque tam infinita sunt quam ipsa rerum varietas.

Contra tabulas saepe dicendum est. Cum sit autem in his aut scelus signatorum aut ignorantia, tutius ad ignorantiam nos convertimus, quo pauciores rei fiant. Sed ad hoc ipsum argumenta ex causa trahuntur, si forte aut incredibile est id actum esse, quod tabulae continent, aut aliis quoque probationibus aeque inartificialibus solvitur, si aut is, in quem signatum est, aut aliquis signatorum dicitur afuisse vel prius esse defunctus; si tempora non congruunt; si vel antecedentia vel sequentia tabulis repugnant. Inspectio etiam ipsa falsum saepe deprehendit.

Ius iurandum qui offert, aut vita se tuebitur, ut eum non sit credibile periuraturum, aut ipsa vi religionis, in qua plus fidei consequetur, si id egerit, ut non cupide ad hoc descendere, sed ne hoc quidem recusare videatur: aut, si causa patiatur, modo litis, propter quam devoturum se ipse non fuerit passus: aut si praeter alia causae instrumenta adiciet ex abundanti hanc quoque conscientiae suae fiduciam. Qui non recipiet condicionem, et a multis contemni iuris iurandi metum dicet, cum etiam philosophi quidam sint reperti, qui deos agere curam rerum humanarum negarent; eum vero, qui nullo deferente iurare sit paratus, ipsum velle de causa sua pronuntiare et ostendere, quam id, quod offerat, leve ac facile credat. At qui defert aliis iuris iurandi condicionem, modeste agere videtur, cum litis adversarium iudicem faciat, et eum, cuius cognitio est, onere liberet, qui profecto alieno iure iurando stari quam suo mavult. Quo difficilior recusatio est, nisi forte res est ea, quam credibile sit notam ipsi non esse. Quae si excusatio deerit, hoc supererit, ut invidiam sibi quaeri ab adversario dicat atque id agi, ut in causa, in qua vincere non potest, queri possit. Itaque hominem quidem malum occupaturum hanc condicionem fuisse, se autem probare malle, quae affirmet, quam dubium cuiquam relinquere, an peierarit. Praecipere tamen quidam solent, numquam temere

8 sqq. = Quint. V, 5. 16 sqq. = Quint. V, 6.

1 et si de vi habenda quaestio *C*, *em. e Quint.* 4 sit ortus *C* an credibilia *CB*: an incredibilia *codd. dett. Quint.* constantia *Quint.* 6 praecedente *Cv*, *em. e Quint.* 10 et causa *C*. *em. ex Quint.* 12 in quem *Quint.*: in quo *Cv* 13 signator *Quint.* 16 aut ita *Cv*, *em. e Quint.* 17 in quam — consequitur *Cv*, *em. e Quint.* 19 patietur *Quint.* propter quem *Christ* se *O*: et se *C*; devoturus se ipse non fuerit *Quint.* 20 aut si *CB*: si *om. alii codd. Quint.* 21 recipiet condicionem et *CB*: recipiet, et iniquam condicionem *codd. dett. Quintil.*; *fort.* qui non recipiet condicionem, [et inprobam condicionem] et *etc.* 24 nullo deferente *multi codd. Quint.*: nullo offerente *CB* 26 At qui defert *nos*: qui deferat *Cv*, At is qui defert *Quint.* 28 liberat *Quint.* 31 non possit *Quint.* 32 quaeri *Cv*

ius iurandum deferri oportere, sicut *neque* optionem iudicis adversario dandam. Nam si dicere contraria turpe advocato | videtur, certe est turpius facere quod noceat.

Testimonia aut per tabulas dicuntur aut a praesentibus. Simplicior || contra tabulas pugna est; nam et minus obesse videtur pudor inter paucos signatores mentiendi, et probandi diffidentia premitur absentia. Et si reprehensionem non capit ipsa persona, infamare signatores licet inde, quod nemo dat per tabulas testimonium nisi sua voluntate. Contra haec dicitur, et amicum pro amico et inimicum *contra inimicum* posse verum integra fide dicere. Sed late locus uterque tractatur. Contra praesentes vero communis locus est, cum pars altera nullam firmiorem probationem esse contendit, quam quae sit hominum scientia nixa, altera omnia, per quae fieri soleant falsa testimonia, enumerat. Verumtamen non est in eiusmodi quaestionibus immorandum, an credendum testibus, an credendum tormentis sit, sed tantum sumendus est transitus ad propria causae; debemus enim probare velle non illis testibus nec illis tormentis esse credendum, de quibus tum maxime agitur. Sequens ratio est, cum specialiter iam quidem, sed tamen multos invadere patroni solent. Nam et gentium simul universarum testimonia † elevantur et de auditionibus possunt inveniri: non enim ipsos esse testes, sed iniuratorum afferre voces, ut eos, qui se reo numerasse pecunias iurant, litigatorum, non testium habendos loco. Interim adversus singulos dirigitur actio: ob quam rem multum interest, ut totam orator causam familiariter norit. Ea enim res docebit, ad quae iudicis animus actione sit praeparandus: debet enim vel fieri vel detrahi testibus fides oratione perpetua, quia sic quisque dictis movetur, ut est ad credendum vel non credendum ante formatus. Saepe in|ter testes et argumenta contentio est: inde scientiam et religionem esse; hinc vero, ex argumentis, dicitur testem gratia, metu, pecunia, ira, odio, amicitia, ambitu depravari. Argumenta autem ex natura *duci* dici possunt: in his iudicem sibi, in illis aliis credere. Communia haec multis causis ac saepe iactata sunt. Aliquando etiam utrimque sunt testes. Sed confirmatio sequitur ex supradictis, si his adicientur divina testimonia, id est responsa et omina et cetera similia. In quibus tractatus erit unus generalis, quo inter Stoicos et Epicureos solet rogari, providentiane mundus gubernetur: alter specialis contra partes divinationis, ut quaeque ad quaestionem cadet. Hic enim

4 sqq. = Quint. V, 7, §. 1—8. 26 — p. 407, 7 = ibid. §. 33—37.

1 sicut optionem indici *Cv, em. e Quint.* 2 advocatum *Cv, em. e. Quint.* 7 inde *O*: deinde *C* 9 contra inimicum *add. e Quint.* 10 sed *Quint.*: et *Cv* 13 solent *Cv, em. e Quint.* 15 tantum *O*: tamen *C* 16 non illis testibus nec illis *O*: non nullis testibus nec nullis *C* 18 multos pariter invadere *Quint.* *ex Quintiliano locus sic explendus et emendandus videtur:* nam et gentium simul universarum testimonia [et tota genera testimoniorum] elevata, ut de auditionibus, possunt inveniri 20 offerre *Cv* aut eos *Christ* 27 est et inde *Cv, em. e Quint.* 29 duci *addidi* 32 et omina et *Mai*: et omnia *C, cf. Quint. §. 35* 33 quo *Christ*: qui *Cv* 35 contra *C*: circa *cod. Par. 1 Quint.*

fidem confirmabit, hic refellet; quo adiciat aliquis et voces, si quae sunt per vinum vel per somnum vel per dementiam vel ab infautibus emissae: quos pars altera nihil indicare dictura est, altera nihil fingere. Haec omnia, quae inartificialia supra dicta sunt, non tantum praestantur cum sunt, sed etiam ubi non sunt, desiderari solent. Ut puta: pecuniam dedisti: quis numeravit? ubi? unde? venenum arguis: ubi emi? a quo? quanti? per quem dedi? quo conscio?

Ideo autem retro eorum statuum, qui suut in scripto, non fecimus mentionem, quia eadem ratio est in omni genere quaestionum, qua semel accepta ad cuiusque status controversiam probationum argumenta parantur. Illud quoque studiosi eloquentiae et de artificialibus et de inartificialibus cogitent, neque in unaquaque causa ea, quae monstravimus, cuncta posse reperiri, nec eodem ordine, quo sunt tradita, semper debere tractari: neque cum proposita fuerit materia dicendi, tum demum scrutanda singula argumentorum loca et velut ostiatim pulsanda, ut ad probandum id, quod intendimus, respondeant; infinitam enim et inutilem faciat ista res dicendi tarditatem. Propter quod opus est non tantum arte, sed ingenio et studio et exercitatione nimia, quae plus plerumque et arte et ingenio valet, ut quemadmodum in syllabis, quae scribentium cogitationem non exigunt, si sit usus et consuetudo, sic in oratoribus sponte quadam argumentorum facultas dicendi vel scribendi consuetudine ultro se necessariis locis offerat.

§. 7. DE ARGUMENTO.

Non est satis argumentorum locos vel divisionum argumenta invenisse, nisi exornentur inventa et certas in partes distinguantur. Dicere enim 'veri simile est eum homicidium fecisse, qui ex barbaris est' aut 'concubuit haec mulier, nam peperit' non argumentari est, sed argumentum proferre. Cum igitur argumentum fuerit inventum aliquo ex genere, rem aliquam aut probabiliter ostendes aut necessarie.

VII. DE NECESSARIA ARGUMENTATIONE.

Necessarie demonstrantur ea, quae aliter ac dicuntur neque fieri nec demonstrari possunt, hoc modo: 'si peperit, concubuit cum viro: si lac habet, peperit'. Hoc genus argumentandi, quod in necessaria ratione versatur, tractatur in dicendo aut per complexionem aut per enumerationem aut per simplicem conclusionem. Complexio est, in qua utrum concesserit, reprehenditur, ut: 'si improbus est, cur tueris? si probus, cur accu-

5 ex or. p. Cluent., ut ait ipse Quintil. §. 37, sed ibi tantum similis §. 167 leguntur, nec consonant loci similis argumenti in or. Caeliana 10 sqq. = Quint. V, 10, 122 sq. 18 = ibid. §. 125.

1 quo *nos*: quod *Cv* 12 demonstravimus *Quint.* 15 ut] ut sciant, an *Quint.*, *fort.* num 20 quaedam *Cv* 24 certas *O*: ceteras C 27 Cum i. arg. fuerit inuentum *nos*: quum i. arg. sit inuentum *C*, Est i. arg. inventum *M* 28 ostendens *C*, *em.* *O*

sas?' | **Enumeratio** est, in qua pluribus rebus expositis et ceteris infirmatis, una res aliqua necessario confirmatur, ut: 'necesse est aut inimicitiarum causa ab hoc esse occisum aut metus aut spei aut alicuius amici gratia: aut si horum nihil est, ab hoc non esse occisum; nam sine causa maleficium susceptum non potest esse. Ergo si neque inimicitiae fuerunt neque metus ullus neque spes, neque ad amicum pertinet huius mors illius, relinquitur igitur ut ab hoc non sit occisus'. **Simplex conclusio** est: 'si vos me istud eo tempore fecisse dicitis, *ego* autem eo ipso tempore trans mare fui, restat ut id quod *dicitis* non modo non fecerim, sed ne potuerim quidem facere'. Atque hoc diligenter videri oportet, ne quo pacto genus hoc refelli possit, ut non sola confirmatio, verum et ipsa argumentatio ex necessaria ratione constet. ‖

VIII. DE PROBABILI ARGUMENTATIONE.

Probabilis argumentatio in eo genere est, quod credibile est, quod fere solet fieri, quod in opinione positum est, quod sine ullo teste auditoris opinio confirmat, ut 'si mater est, diligit *filium;* si avarus est, contemnit ius iurandum'. In hoc omnis argumentatio aut per inductionem tractanda est aut per ratiocinationem. Inductio est oratio, quae rebus non dubiis captat assensiones eius, quicum instituta est; quibus assensionibus facit, ut illi dubia quaedam res propter similitudinem earum rerum, quibus assensit, probetur, ut: '**Dic mihi quaeso, mulier, si vicina tua melius habeat aurum, utrum illiusne an tuum malis? Illius, inquit. Quid, si et vestem et ceterum ornatum muliebrem pretii maioris habeat quam tu, tuumne an illius malis? respondit, illius | vero. Quid, si virum meliorem habeat illa quam tu habes, utrumne tuum virum malis, an illius?**' Hic cum rebus non dubiis assensum est, fiet propter similitudinem, ut etiam illud, quod dubium videretur, si quis separatim quaereret, propter rationem interrogandi concedatur. Hoc in genere praecipiendum nobis videtur, primum ut illud, quod inducemus per similitudinem, eiusmodi sit, ut sit necesse concedi. Nam ex quo postulabimus nobis illud quod dubium sit concedi, *id* ipsum dubium esse non oportebit. Deinde illud, cuius confirmandi causa fiet inductio, videndum est ut simile iis rebus sit, quas res ante induxerimus quasi non dubias. Nam aliquid ante concessum nobis esse nihil proderit, si ei dissimile erit id, cuius causa illud concedi primum voluerimus. Demus *operam* oportet non intellegi, quo spectent illae primae

---

14 = Cic. de Invent. I, §. 46. 17 sqq. = ibid. §. 51 sq. 29 — p. 409, 15 = ibid. o. 32 §. 53 sq.

---

8 ego *et* 9 dicitis, *quae verba in cod. abscissa sunt, M supplevit* 10 Atqui? 15 fere *Cic.*: vere *Cv* 16 filium *addidi e Cic.* 19 assensionem *Cv* 21 assentit *Cv, em. e Cic.* 23 si vestem *Cic.*, *item Quintil. V, 11, 28* 32 id *add. e Cic.* oportet *Cv* 33 his *Cv* 36 operam *addidi*; Deinde oportet *O*

inductiones et ad quem sint exitum perventurae. Nam qui videt, si ei rei, quam primo rogetur, recte assenserit, illam quoque, quae sibi displiceat, esse necessario concedendam, plerumque aut non respondendo aut male respondendo longius procedere rogationem non sinet. Quapropter ratione interrogationis imprudens ab eo, quod concessit, ad id, quod non vult concedere, deducendus est. Ad extremum autem aut taceatur oportet aut concedatur aut negetur. Si negabitur, aut ostendenda similitudo est earum rerum, quae ante concessae sunt, aut alia utendum inductione. Si concedetur, concludenda argumentatio est: si tacebitur, aut elicienda responsio est aut, quoniam taciturnitas imitatur confessionem, pro eo ac si concessum sit concludere oportebit argumentationem. Ita fit hoc genus argumentandi, id est inductionis, tripertitum, ut prima pars ex similitudine constet una pluribusve, altera ex eo, quod concedi volumus, cuius causa similitudines adhibitae sunt, tertia | ex conclusione, quae aut confirmat confessionem aut, quid ex ea conficiatur, ostendit. ‖

IX. DE RATIOCINATIONE.

Ratiocinatio, id est syllogismus, est oratio ex ipsa re probabile aliquid eliciens, quod expositum et per se cognitum sua se vi et ratione confirmet. Syllogismi membra sunt enthymema et epichirema. Syllogismus constat partibus compluribus, aliquando quinque, aliquando quattuor, aliquando tribus. Plerumque, quotiens quinque partibus constat, prima est propositio, qua exponitur summa argumentationis ad hunc modum: 'melius adcurantur, quae consilio reguntur, quam quae sine consilio administrantur'. Secunda est confirmatio propositionis, quae rationibus variis et quam copiosissimis verbis approbat superiorem hoc modo: 'domus ea, quae ratione regitur, omnibus est instructior rebus et apparatior, quam ea, quae temere et nullo consilio administratur. Exercitus is, cui praepositus est sapiens et callidus imperator, commodius regitur, quam qui stultitia et temeritate administratur. Navis optime cursum conficit, quae scientissimo gubernatore utitur'. Tertia est assumptio, quae id, quod velit ostendere, assumit hoc pacto: 'nihil autem melius quam omnis mundus administratur'. Quarta est, quae approbat assumptionem hoc modo: 'nam et signorum ortus et obitus definitum quendam ordinem servant, et annuae commutationes non modo ex necessitate quadam semper eodem modo fiunt, verum etiam ad utilitates quoque rerum omnium sunt accommodatae: et diurnae nocturnaeque vicissitudines nulla re umquam mutatae significant non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari'. Quinta est conclusio,

17—19 Cic. de Inv. I, c. 34. 23 — p. 310, 2 = ibid. 34, §. 58 sq.

2 quoque rem quae *Cic.* 4 sinit *Cic.* 6 Ad *om. Cic.* 14 exhibitae *C, em. e Cic.* 20 complurimis *Cv* 23 geruntur *Cv* 25 verbis *addidi e Cic.* 26 geritur *Cv* 29 ea quae *Cic.* 30 velis *Cic.* 31 nihil *Cic.*: nauis *Cv* 34 necessitudine *Cic.*

quae id infert, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: | 'consilio igitur mundus administratur'. Haec est ratiocinatio in quinque partes distributa, quam omnes ab Aristotele et Theophrasto profecti maxime secuti sunt, ut illam per inductionem Socrates et Socratici tractaverunt: et mox oratores ab utrisque transtulerunt. Et tamen aliquando est quadripertita ratiocinatio, cum aut proponimus aut assumimus sine approbatione. Id autem fieri debet, cum aut propositio ex se intellegitur aut assumptio nullius approbationis indiget. Item est et tripertita ratiocinatio, id est trium partium syllogismus, qui constat propositione, ratiocinatione, conclusione, ut 'bonum est virtus; nam id demum bonum est, quo nemo male uti potest; virtute autem nemo male uti potest: bonum ergo est virtus'. Et contra idem syllogismus: 'non est bonum pecunia; non enim bonum est, quo quis male uti potest: pecunia autem potest quis male uti; non igitur bonum est pecunia'. Syllogismorum propositio aut confessa est aut probanda: confessa, ut: 'omnes beatam vitam vivere volunt'; sequitur ergo argumentatio et conclusio: probanda, ut 'qui beatam vitam vivere volet, philosophetur oportet'; non enim conceditur, nisi confirmata fuerit. Assumptio quoque interim confessa est, ‖ ut 'omnes autem volunt beatam vitam vivere'; interim probanda, ut 'quod autem dissolutum est, sensu caret', cum hoc non constet, quia potest soluta corpore anima vel immortalis *esse* vel ad tempus manere. Omnia genera conclusionum in syllogismis intellegi oportet. Nam *aut* ita concludimus, ut in unum conducamus propositionem et assumptionem, atque ita conclusionem adnectamus hoc modo: 'quod si leges omnes ad utilitatem rei publicae *referri convenit, hic autem rei publicae* consuluit, profecto non potest eodem facto et saluti communi consuluisse et legibus non obtemperasse': aut ita, ut ex con|trario conficiatur conclusio, hoc modo: 'summa igitur amentia est in eorum fide spem habere, quorum perfidia totiens deceptus sis': aut ita, ut id solum, quod conficitur, inferatur ad hunc modum: 'urbem igitur diruamus'. Aut id, quod eam rem, quae conficitur, sequatur necesse est, hoc modo: 'si peperit, cum viro concubuit; peperit autem': conficitur hoc 'concubuit igitur cum viro'. Hoc si nolis inferre et inferas id, quod sequitur: 'fecit igitur incestum', et concluseris argumentationem *et perspicuam fugeris complexionem.* Quare in longis argumentationibus ex conductione aut ex contrario complecti oportet; in brevibus id solum, quod conficitur, exponere; in his, in quibus exitus perspicuus est, consecutione uti.

2—5 = Cic. de inv. I, c. 35, §. 61. 10 = Quintil. V, 14, 25. 15 = ib. §. 13. 22—36 = Cic. de inv. I, c. 40.

21 esse *addidimus, item v. 22* aut *et v. 24* referri convenit, hic autem rei publicae 24 puplicae *C* 32 conferre *C* 33 et persp. f. complexionem *supplevimus e Cic.* 34 *immo* aut ex conductione, *ut est in Cic.*

X. DE ENTHYMEMATE.

Enthymema est imperfectus syllogismus: non est enim in eo necesse primum proponere, deinde argumentari et postremo concludere, sed vel primam propositionem praeterire licebit, propterea quod ipsa tantum praesumptione iudicis vel auditoris contenta esse poterit, et sola ratiocinatione exsequi et conclusionem superaddere, vel certe conclusionem praetermittere et sensibus iudicis id, quod ratiocinatus est, colligendum relinquere. Quare ergo dialecticis illud necessarium est, ut omnibus partibus colligant, oratoribus non semper? Quoniam illis veri inveniendi ratio, his suadendi proposita est. Persuadere autem non poterunt, si ipsa diligentia et redditione partium obscuraverint quae colligunt. Deinde ad illos non pertinet, ut suaves et iucundi sint in disserendo, oratori autem maxime, ne aures auditoris offendat, studendum est; offendit porro iisdem nominibus utendo saepius et eadem colle|ctione referenda. Debemus etiam illam differentiam scire, quod is, qui disserit, interim longe probationem petit et multis in ratiocinatione positis colligit: orator autem, quo sit lucidior probatio eius, ex proximo petet nec spectabit, quam vera sint ea, quibus colligit, sed quam probabilia. Ut si colligendum sit mortem malum esse, dialecticus ille repetet huius rei probationem ex natura, quod illa nos vitae conciliavit, vel etiam altius et obscurius ex disparatione animae et corporis, ut vel interire animam probet, vel, si immortalis sit, poe|nas eorum dare, quae hic commiserit; et ideo, cum hoc ipsum incertum sit, an recte vixerimus, timendum esse ne quas poenas sustineamus. At vero orator nihil horum sibi probandum putat, nisi forte haec ipsa pompatice exsequi volet alio modo et alia ratione. Locuples enim et speciosa vult esse eloquentia, quod non consequetur, si conclusionibus certis et crebris et in unam prope formam cadentibus concisa ex copia satietatem et ex similitudine fastidium attulerit. Probationem autem ex proximo petet, ut 'omnes homines aut maior pars hominum mortem timent, quod sui lugeant eos, qui mortui sunt, quod cariturі sint voluptatibus'. Est enim illi oratio apud homines, qui non recondita disputationum subtilitate, sed communi sensu universa percipiant.

XI. DE EPICHIREMATE.

Et quoniam diximus, quid differat syllogismus ab enthymemate, non alienum hoc loco videtur et de epichiremate dicere, quoniam quaerere quidam solent quid inter epichirema et enthymema intersit. Est autem diafo|ra *inter* utrumque, etsi vi et substantia idem. Quid ergo interest?

25—28 Quint. V, 14, 30.

5 contenta] *deestne* argumentatio? 6 praemittere *Cv* 14 referendo *Cv* 17 petit *Cv* 20 disperatione *C, em. O* 26 sequetur *Cv, em.* e *Quint.* 27 concessa *Cv, em.* e *Quint.*; *post* concisa *habet Quint.*: et contemptum ex humilitate et odium ex quadam servitute et ex copia *etc.* 29 timeat *C* 37 diafora utrumque et ui *Cv*

Quod enthymema correptior probatio, epichirema autem exsecutio enthymematis est. Quod dico, tale est. Cum partes eae, quibus colligitur aliquid, ita probabiles sunt, ut nullum praeterea firmamentum desiderent, enthymema erit nudum et viduum, quale est hoc: 'nisi vero creditis eum, qui patri non temperavit, quo minus manus inferret, alienis temperaturum'. Hoc quia statim probabile videtur, nullam confirmationem desiderat et circumcisum enthymema est. At vero hoc ipsum quasi parum probabile hoc modo proponat aliquis, deinde exsequatur: 'si ostendero, iudices, ab hoc pulsatum patrem, dubitabitis ab eo iniuriam extraneo factam? non opinor': deinde longius prosequatur: 'Etenim multi, quamvis petulantes in alienos essent, suis tamen temperaverunt: at vero, qui patrem non manu dico, sed vultu tantummodo laesit, quid est, quod non audere possit? Credo existimationem impudentiae verebitur, qui crimen impietatis suscipere non recusavit, aut leges verebitur, qui parente violato non solum humana, verum etiam divina iura permiscuit'. Et licet in quantum vis aliquid exsequi, deinde hoc probato et confirmato, tum demum imponere enthymemati conclusionem ita: deinde, cum ab hoc pulsatum patrem constet, ab eo non videbitur aliquid iniuriose circa hominem alienum et extraneum esse commissum?' Et omnino, quia est tripertita, quae est minima collectio syllogismi — proponimus enim id, quod colligendum est, deinde confirmamus, deinde concludimus —, illa ratiocinatio, quae est inter propositionem et conclusionem, enthymema dicitur. Enthymematon et epichirematon formae sunt quinque, elencticon, item dicticon, item gnomi|con, item paradigmaticon, item syllogisticon. Elencticon, quod ‖ solum apud veteres tractabatur, in quo repugnantia colliguntur, cuiusmodi est hoc: 'liberalem se praedicat; idem peculatum fecisse convincitur'; pugnant enim liberalitas et peculatus. Alii postea adiecerunt enthymema dicticon: 'quod si apparet huic numquam officio pecuniam fuisse potiorem, certe eum liberalem iudicari oportet'. Non enim pugnant haec inter se, sed consecuntur, et est haec forma enthymematon, quod appellatur dicticon, et fit a consequentibus. Tertium gnomicon: nam gnomicon est sententia, sicut illa: 'difficile est modum pretio statuere, nisi libidini feceris': et illa: non potest verus accusator esse, qui cum reo criminum societate coniungitur'. Sed enthymema gnomicon hoc a sententia differt, quod ibi tantum simpliciter sententia pronuntiatur, hic autem simul et ratio sententiae redditur, quale est hoc: 'Karthaginienses nobis iam hostes sunt; nam qui omnia parat contra me,

32 Cic. Verr. IV, §. 14. 33 div. in Caec. §. 32.

1 enthymematis est *Cv* 2 hae *Cv* 3 sint *Cv* disiderent *C* 4 si uero *Cv* 7 quasi *Christ*: quia quasi *Cv* paruum *C* 8 exsequitur *Cv* indici *Cv* 9 dubitatis *C* 17 ita deinde: 'cum *v* 21 conclusimus *C* 23 elencticon] *C de hoc vocabulo et de seqq. longius habet scholion, quod hic repetere nihil attinuit, quoniam ad verbum ex Cassiodorio translatum est* 27 enthymema dicticon *nos*: enthymematicon *Cv* 30 enthymematon *Baiter*: enthymematicon *C*

ut quo tempore velit, bellum possit inferre, hic iam mihi hostis est, tametsi nondum armis agat'. Paradigmaticon enthymema quamquam ad exemplum se refert, hoc tamen differt ab | exemplo, quod exemplum per se positum probationem adiuvat, conversum autem in speciem argumenti formam accipit paradigmatis enthymematici, ut sit exemplum: '**non debetis largitionem permittere; nam et Dionysius et Pisistratus cives largitione corruperunt**: at vero ut enthymema sit paradigmaticon, illo modo corripitur et concluditur, ut: '**si Phalaridi et Pisistrato et ceteris omnibus una res maxime, largitio, dominationem comparavit, quid est, quod non idem Gracchum adfectare credatis, quem eadem quae illos facere videatis?**' Syllogisticon enthymema est, quod ad imaginem syllogismi ex multis aliquid colligit, ut si dicamus: 'adulterium multis modis arguitur, quod munuscula missa sint, quod ad cellulam saepius conventum ancillae, quod ad domum mariti accessum sit, quod qui accesserit latere voluerit'. Atque haec omnia cum astruxerimus, tunc concludemus: 'quod si munera misisse doceo et cum ancillulis familiaritatem habuisse, ** et egressum furtim, quid est quod non ex his omnibus adulterium videatur esse commissum? In † eliciendo enthymematibus raro utendum est. In pathe|ticis vero aut ethicis materiis etiam dissolvamus quantum fieri potest enthymemata et destruamus, ne pedibus et numeris constricta sint. In his vero causis, in quibus res omnis in probatione posita est, dictica vitamus et syllogistica adhibemus. Paradigmatica et gnomica severis et gravibus et magnificis conveniunt: dictica supplicantibus et in affectu positis. In omni autem argumentatione variare orationem magno opere oportebit; nam sicut in omnibus rebus, ita etiam in hac similitudo mater est satietatis. Variari autem poterit, si non similiter semper ingrediamur, si tum inductione utamur, tum ratiocinatione: nec semper ratiocinationem a propositione | incipiamus, nec semper quinque partibus eius utamur, nec eadem ratione partes explicemus, sed tum ab assumptione incipere *licet*, tum ex propositione, tum *ab* approbatione, tum hoc, tum illo genere conclusionis uti.

XII. DE REPREHENSIONE.

Reprehensio est, per quam argumentando adversariorum confirmatio diluitur aut elevatur. Haec fonte inventionis eodem utitur, quo utitur confirmatio, propterea quod, quibus ex locis aliqua res potest confirmari, iis-

6 et 8 haud scio an sint loci Gai Fannii, v. supra p. 402, 12. 24—31 = Cic. de Inv. I, 41, 76. 33 — p. 414, 2 = ibid. I, 42 in.

1 velit, bellum possit *O*: possit bellum uelit *C* 14 conuentum *nos*: conuenit *Cv*; *possis etiam scribere* conuenerit, *sed illud rectius videtur* 16 concludimus *Cv* 17 *signum lacunae posuimus; nam apparet hoc membrum deesse*: et ad domum mariti accessisse 18 *fort.* in definiendo 22 *fort.* vitabimus *et* adhibebimus 25 uariari *Cv* 27 congrediamur *Cv*, *em. e Cic.* 29 partes *Cic.*: partitiones *Cv* 30 licet *et* ab *addidimus* 34 deluitur aut adleviatur *C*, *em. e Cic.*

dem potest infirmari, id est, quos in superiori parte didicisti, communibus argumentorum locis. Nec tantum argumentum, sed argumentatio tam in confirmando quam in refellendo similiter explicatur. Verum tamen sunt huius partis quaedam propria praecepta, quae in refellendo observare debemus. Tradidimus retro argumentum aut necessarium esse aut probabile: necessarium tractari aut per complexionem aut per enumerationem aut per simplicem conclusionem. Haec quemadmodum in probando tractarentur accepisti: nunc quemadmodum reprehendantur, id est refellantur, attende. Primum complexio, quae utrum concesseris debet tollere, si vera est, numquam reprehendetur, id est: 'si peperit, concubuit cum viro'. Si vero falsa et imitatur veritatem, duobus modis, aut conversione aut alterius partis infirmatione. Conversione hoc modo:

Nam si veretur, quid eum accuses qui est probus?
Sin inverecundum animi ingenium possidet,
Quid eum accuses, qui id parvi auditu aestimet?

Hic sive vereri dixeris sive non vereri, concedendum | putat hoc, ut neges esse accusandum. Refelles ergo conversione sic: 'nam si veretur, accuses; non enim parvi auditu aestimabit: sin inverecundum ingenium animi possidet, tamen accuses; non enim probus est'. Alterius autem partis infirmatione reprehenditur complexio ita: 'verum ‖ si veretur, accusatione corrigetur, ut ab errato recedat'. Enumeratio reprehenditur, si aut praeteritum quiddam dicemus, quod velimus concedere, aut infirmum aliquid adnumeratum, cui contra dici possit, aut causa non sit, quare non honeste possimus concedere. Praeteritum quiddam est: 'quoniam habes istum equum, aut emeris oportet aut hereditate possideas aut munere acceperis aut domi tibi natus sit: aut, si horum nihil est, surripuisti. Neque emisti neque hereditate venit neque donatus est neque domi natus est; necesse est ergo ut surripueris'. Hoc totum dissolves, si dicere possis 'ex hostibus equum esse captum', quod ille in enumeratione praetermiserat. Item reprehenditur enumeratio, cum contra dici alicui speciei ex enumeratione possit, ut si contendas hereditate tibi obvenisse aut munere accepisse aut domi natum esse. Item reprehenditur, cum aliquid ex enumeratione eligere possumus, quod honeste concedamus, ut si qui dixerit: 'aut insidias facere voluisti aut amico morem gessisti aut cupiditate elatus es', et nos contra dicamus: 'amico morem gessi'. Simplex conclusio reprehenditur, si id, quod sequitur, non videatur necessario cum eo, quod antecessit, cohaerere. Nam hoc quidem 'si spiritum ducit, vivit: si dies est, lucet', eiusmodi est, ut cum priore necessario posterius cohaerere videatur ***.

9—38 = Cic. de Inv. I, 45. 13 Trag. lat. reliq. p. 223 ed. Ribb.

---

3 tamen *nos*: enim *Cv* 10 reprehenditur *Cv* 13 *et* 15 accusem *alii* 14 Si *Cv* 16 ut necesse non sit accusandum *C*, *em. e Cic.* 18 si *Cv* 20 corripitur *Cv* 22 uelim *C* 26 Sed neque *Cic.* 33 quod *nos*: cui *Cv* 36 quod ante sit *Cv*, *em. e Cic.* 38 *lacunae signum posuimus; nam deest contrarium quod reprehendi possit, v. Cic. de Inv. I, §. 86.*

Argumentatio, quae per inductionem appellatur, quoniam per similitudinem maxime exercetur, poterit refelli, dum simile negemus id, quod confertur, et si fieri potest, diversum genere, natura, vi, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione. Quo in numero illud, quod per similitudinem affertur, et quo hoc, cuius causa affertur, haberi conveniat, quid res a re differat, ostendendum: ex quo probemus aliud de eo, quod comparabitur et de *eo, cum* quo comparabitur, existimari oportere. Syllogismus expugnatur, cum aut intentio eius aut assumptio aut conclusio, nonnumquam omnia refelluntur. Et quidem intentio ex his locis argumentorum redarguitur, quibus et confirmatur, id est contraria ratiocinatione: ratiocinatio autem numquam est vera, nisi et propositio vera sit. Nonnumquam tamen verae propositionis falsa ratiocinatio est: ut 'virtus bonum est' verum est; sed si quis ratiocinationem subiciat 'quod ea locupletes faciat', verae intentionis falsa sit ratiocinatio. Conclusio autem aut vera negatur, cum aliud colligit quam id, quod ex prioribus exprimitur, aut nihil ad praesentem quaestionem dicitur pertinere. Non est vera, sicut haec: 'insidiator iure occiditur; nam cum vitae vim afferat ut hostis, etiam repelli debet ut hostis; recte igitur Clodius ut hostis occisus est'. Non utique; nondum enim Clodium insidiatorem ostendimus: sed fit vera conclusio: 'recte igitur insidiator ut hostis occiditur': nihil ad nos; nondum enim Clodius insidiator apparet. Sed, ut potest vera esse intentio et ratiocinatio et tamen falsa conclusio, ita, ‖ si illa falsa sunt, numquam est vera conclusio. Praeterea omne genus argumentationis sive in his, quae scripta sunt, sive in enthymemate sive in epichiremate, refutatur aut quasi vitiosum genus argumentationis, ut cum contra argumentum aliud argumentum opponitur firmum, cum ipsum genus vitiosum est aut falsum, ut 'non potest esse sapiens qui pecuniam neglegit': aut cum commune, | ut non minus ab adversariis quam a nobis faciat, hoc modo 'idcirco, iudices, quia veram causam habebam, brevi peroravi': aut cum vulgare, quod in aliam quoque rem transferri possit, ut 'si causam veram non haberem, vobis me iudicibus non commisissem': aut cum leve, quod sero inducitur: 'si in mentem venisset, non commisissem'; aut cum remotum, quod ulterius quam satis est petitur, ut 's i i n n e m o r e P e l i o n o n c e c i d i s s e n t t r a b e s, hoc s c e l u s f a c t u m n o n e s s e t'. Aut male definitum reprehenditur, ut communia describendo, hoc modo: 'seditiosus est is, qui malus atque inutilis civis est', cum non magis seditiosi quam ambitiosi et calumniatoris sit: aut

7—22 = Quintil. V, 14, 20 sqq. 26 sqq. = Cic. de Inv. I, 48, 89 sqq. 33 secundum Ennii Med. fragm. 1.

7 eo cum *add. Christ* 9 omnia *Quint.*: communis *C* 10 ratiocinatione] ratione *Quintil. et sic deinceps* 15 efficitur *Quint.* 17 nam qui curauit ut uitae uim adferret (*vel* curabit ut .. adferat) *codd. Quintil.* 18 nam utique nondum etiam *C*, *em. e Quint.* 19 sed fit *Quint.*: et si *Cv* 22 si uera falsa *C* 27 ab *et* 28 a *add. e Cic.* 29, 31 *et* 32 aut cum *nos*: aut ut *Cv* 31 quid *Cv* 35 his *C*

false definiendo, ut 'sapientia est pecuniae quaerendae intellegentia'. Item vitiosum est argumentum, cum controversum est, id est, cum incertis incerta vult probare; vel cum relicta controversia de eo, in quo non est quaestio, argumentatur. Non honestum est argumentum, quod aut loco, in quo dicitur, aut homine, qui dicit, aut eo tempore, quo dicitur, aut iis, qui audiunt, aut ea re, de qua agitur, indignum est. Offensum est argumentum, quod eorum, qui audiunt, voluntatem laedit. Inconstans est argumentum, quod ab eodem de eadem re diverse dicitur, ut *si* qui dicat 'virtutem ad beate vivendum nulla re indigere', et idem postea neget 'sine bona valetudine posse bene vivi'. Adversarium est argumentum **, ut si quis hostium vim et copias augeat, cum ad pugnandum milites adhortetur. Vitiosum est argumentum, si plurima in partitione pollicitus pauciora demonstret: aut cum, si totum debet ostendere, de parte aliqua loquatur, hoc modo: 'mulierum genus avarum est; nam Eriphyla auro viri vi‖tam vendidit'. Vitiosum est argumentum, aut si res ex hominis vitio vituperabitur, ut *si* qui doctrinam *ex* alicuius docti vitiis reprehendunt: aut si qui, cum aliquem volet laudare, de felicitate eius, non de virtute dicet: aut si rem cum re ita comparabit, ut alteram se non putet laudare, nisi alteram vituperaverit: aut si cum de certa re quaeritur, de communi instituerit orationem, ut, si *qui*, cum aliqui deliberent, bellum gerant an non, pacem laudet omnino, non illud bellum inutile esse demonstret. Parum idoneum est argumentum hoc modo: 'maximum bonum est amicitia; plurimae enim delectationes sunt in amicitia'. ** cum contra argumentum aliud firmum argumentum opponitur. Hoc genus in deliberationibus maxime versabitur, cum aliquid, quod contra dicatur, aequum esse concedimus, sed id, quod ‖ nos defendamus, necessarium esse demonstramus; aut cum id, quod ille defendat, utile esse fateamur, quod nos dicamus, honestum esse demonstremus.

XIII. DE PROPOSITIONE.

Quaeri etiam solet, an semper approbationes propositione uti necesse sit; propositio autem est omnis confirmationis initium. Sed aliquando sine propositione quoque satis manifestum est, quid in quaestione versetur; utique si narratio ibi finem habet, ubi initium quaestio, adeo ut aliquando subiungatur expositioni, quae solet in argumentis summa esse collectio, ut est: h a e c, s i c u t e x p o s u i, g e s t a s u n t, i u d i c e s, i n s i d i a t o r s u p e-

29 XIII = Quint. IV, 4. 35 Cic. p. Mil. §. 30.

5 his qui *Cv* 6 agatur *Cv* 8 si *addidi* 9 beate utendum *C* 10 aduersum *Cic.* *ex Cicerone I, §. 94 supplenda est definitio:* quod ipsi causae aliqua ex parte officit 12 *et* 15 *videtur* item *ante* Vitiosum *deesse* aut si *Cic.*: et si *Cv* 16 si *et* ex *add. e Cic.* reprehendat? 17 dicat? 20 qui *om. Cv* 21 laudent — demonstrent *Cv* 23 *signum lacunae posui; ex Cic. I, §. 96 hoc fere supplendum est:* Aliud est genus (*vel* modus) reprehensionis, cum *etc.* 24 opponitur, hoc genus *v* 27 illi defendant *Cic.* 35 haec si ut *Cv* ita gesta *Cic. et Quintil.*

ratus est, vi victa vis est. Nonnumquam valde utilis est propositio, ubi res defendi non potest et de iure quaeritur, ut pro eo, qui penuniam privatam de templo sustulit, ut | si dicas: 'de sacrilegio cognoscetis', ut iudices intellegant id unum esse officii sui quaerere, an id, quod obicitur, sacrilegium sit. Item necessaria est propositio in causis obscuris aut multiplicibus, non solum ut fiat causa lucidior, sed quia aliquando magis movet, si protinus subtexantur aliqua, quae prosint, ut est: 'lex aperte scripta est, ut peregrinus, qui murum ascenderit, morte multetur; peregrinum te esse certum est et ascendisse murum: quid superest nisi ut puniaris'? Haec enim propositio confessionem adversarii premit et quodammodo iudicandi moram tollit. Sunt propositiones non tantum simplices, sed etiam duplices et multiplices. Nam et plura crimina simul congeruntur, ut 'Socrates accusatus est, quod corrumperet iuventutem et novas superstitiones introduceret'. Defensio quoque plures interim propositiones habet, ut 'pecuniam petis nullo iure; procuratorem enim tibi esse non licuit: sed neque cuius nomine litigas, habere procuratorem potuit'. Et multiplicari haec in quantum libet possunt. Est etiam nuda propositio, qualis fere in coniecturalibus: 'caedis ago, furtum obicio': est cum ratione propositio, ut 'maiestatem minuit Cornelius; nam codicem legit'. Praeter haec utimur propositione aut nostra, *ut* 'adulterium obicio', aut adversarii, ut 'adulterii mecum agitur', aut communi, ut 'inter me et adversarium quaestio est, uter sit defuncto propior': nonnumquam diversas quoque iungimus, ut 'ego hoc dico, adversarius illud'. Habet interim vim propositionis etiam, quae per se non est propositio, cum enarrato rerum ordine subicimus: 'de his, iudices, cognoscetis': ut sit haec commonitio iudicis, ut ad quaestionem ingredientibus ipse quoque quodammodo novum audiendi sumat exordium. | ‖

XIV. DE PARTITIONE.

Et de partitione quaesitum est, an ea semper esset utendum. Partitio autem est nostrarum aut adversarii propositionum aut utrarumque in ordinem collocata enumeratio. Hac aliquando utendum non est, primum quia pleraque gratiora sunt, si inventa subito nec domo adlata, sed inter dicendum ex re ipsa nata videantur: unde illa non iniucunda schemata: 'paene excidit mihi', et 'fugerat me', et 'recte admones': deinde quod interdum etiam fallendus est iudex, ut aliud agi quam quod petimus putet. Nam est nonnumquam dura propositio, quam iudex si providit, non aliter

19 Cic. or. p. Corn. I. 29 = Quint. IV, 5, 1. 31 — p. 418, 12 = ibid. §. 4—8.

2 iure *CB:* fine *codd. dett. Quint.* 3 cognoscitis *Cv, item Quint. codd.; at v. infra v. 25; Quint. 4, 2, 8* 6 aliquanto *Cv* 8 ascendit *Cv, em. e Quint.* 10 confessione aduersarii praemitur *Cv, em. e Quint.* 12 et] *nisi Victor hoc et (ante* plura) *mera neglegentia transcripsit, membrum post* introduceret *intercidit, ut apparet ex Quint. 4, 4, §. 5* 20 ut *om. Cv* 22 defuncto] intestato *Quintil.* 26 ingredientibus] nobis *videtur deesse* 30 utrorumque *Cv* 36 praeuidit non aliter reformidat *Cv, em. e Quint.*

praeformidat, quam qui ferrum medici prius, quam curetur, aspexit. At si [de] re non ante proposita securum ac nulla denuntiatione in se conversum intrarit oratio, efficiet, quod promittenti non crederetur. Deinde refugienda interdum non modo partitio quaestionum, sed omnino tractatio est, et affectibus turbandus et ab intentione suferendus auditor. Non enim solum oratores docere, sed nonnumquam plus debent movere. Cui contraria est maxime tenuis illa et scrupulosa partitio. *Quid* quod interdum, quae per se levia sunt et infirma, congerenda sunt et turba valent, ut velut eruptione pugnetur, quod tamen rarum esse debet et ex necessitate demum, cum hoc ipsum, quod dissimile rationi est, coëgerit ratio. Praeter haec in omni partitione est utique aliquid potentissimum, quod cum audierit iudex, cetera tamquam supervacua gravari solet. De illo quoque genere defensionis plerumque dubitatur: 'si occidi, recte feci; sed non occidi'. | Quo enim pertinet prius, si sequens firmissimum est? sequente enim, si modo indubitabile est, solo utendum est. Verum tamen si quid in eo, quod est fortius, timebimus, utraque probatione nitamur; alius enim alio moveri solet. Et qui factum putabit, iustum credere potest, et qui tamquam iusto non movebitur, factum fortasse non credet: ut certa manus uno telo potest esse contenta, incerta plura spargenda sunt, ut sit et fortunae locus. Ut *Cicero* pro Milone insidiatorem primum ostendit Clodium, tum ex abundanti addidit, etiam si id non fuisset, talem *tamen* civem cum magna virtute interfectoris necari potuisse. Quotiens tamen hac duplici defensione utemur, nitendum est, ut in illam partem sequentem fides ex priore ducatur. Potest enim videri, qui tuto etiam confessurus fuit, mentiendi causam in negando non habere. Et illud utique faciendum est, ut quotiens suspicamur iudicem aliam probationem desiderare, quam de qua loquimur, promittamus nos statim plene satis esse facturos. Frequenter autem suscipitur causa parum verecunda, sed iure tuta, de quo ne inviti iudices audiant, frequentius sunt admonendi secuturam defensionem probitatis, ut exspectent et agi ordine sinant. Quaedam nos invitis litigatoribus simulandum est dicere; nonnumquam, quasi interpellemur ab iis, subsistere; saepe avertenda ad ipsos oratio, hortandi etiam, ut sinant nos uti nostro consilio. Ita surrepetur animo iudicis, et dum ‖ sperat probationem pudoris, asperioribus illis iuris adlegationibus minus repugnabit. Sic utraque se res invicem iuvabit, eritque iudex circa ius nostrum spe modestiae attentior, circa modestiam iuris probatione proclivior. Sed ut non semper

13 — p. 419, 5 = Quint. IV, §. 13—22.

1 curuetur *C* 2 de *om. Quint.* 6 cui rei *Quint.* 7 Quid *addidimus e Quint.* 11 audiuit *Quint.* 14 sequenti *codd. Quint.* 19 incertae *Spengel, sed* incerta (*i. e.* ab incerta) *Quintiliani quoque libri meliores habent 4. 5, 14* 20 Cicero *et* 21 tamen *addidimus e Quint.* 23 utemur *Quint.*: utendum est *Cv* 26 suspicabimur *Quint.* 27 plene et statim *Quint.* 31 nonnunquam, si interpellamur, ab his subsistere *Cv, em.* e *Quint.* 33 surripitur *C, em. O.* 34 iuris adlegationibus *om. codd. Quintil.*

necessaria aut utilis est partitio, ita oportune adhibita, multum *orationi* et lucis et gratiae | confert. Neque enim solum id efficit, ut clariora fiant, quae dicturi sumus, sed reficit quoque audientem certo singularum partium fine, non aliter quam facientibus iter multum detrahunt fatigationis notata in inscriptis lapidibus spatia. Partitio igitur, quotiens adhibenda est, illustrem et distinctam facit orationem. Partitionis partes sunt duae, quarum utraque magno opere ad aperiendam causam et constituendam pertinet controversiam. Una pars est, quae quid cum adversariis conveniat et quid in controversia relinquatur ostendit, ex qua certum quiddam destinatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum: altera est, in qua rerum omnium, de quibus erimus dicturi, breviter expositio ponitur distributa, qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor, quibus dictis intellegat fore peroratum. Quae partitio quid conveniat et quid non conveniat ostendit, haec debet illud, quod convenit, inclinare ad suae causae commodum hoc modo: 'interfectam matrem esse a filio convenit mihi cum adversariis'; item contra 'interfectum esse ab uxore Agamemnonem convenit: an sceleratus Orestes et an scelerata Clytaemnestra, non convenit': et hoc τὸ κρινόμενον. Sed cum scelus sit matrem interemisse vel maritum interemisse, idque conveniat, plurimum proficit etiam ad id, quod non convenit inter partes, ut scelerati videantur, qui id admisisse doceantur: † ut 'dicam de avaritia, de superbia, de crudelitate': ut 'dicam primo, quae in quaestura, quae in aedilitate, quae in praetura Romae, postremo quae in provincia commiserit' et talia. Sic et Marcus Tullius fecit pro Tullio: damnum datum Tullio et vi hominibus armatis et a familia P. Fabii constare dicit, in controversia autem esse, an do|lo malo damnum datum sit; quod est τὸ κρινόμενον quodque adiuvatur plurimum ex iis, de quibus convenire constitit. Idem: dolum malum esse, cum familia armata sit, cum ad vim venerit, cum damnum intulerit. Quae autem partitio omnium, quas dicturi sumus, rerum distributam continet expositionem, haec habere debet brevitatem, absolutionem, paucitatem. Brevitas est, cum nisi necessarium nullum assumitur verbum: quae idcirco est utilis, quod rebus ipsis et partibus causae, non verbis neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus est. Absolutio est, per quam omnia, quae incidunt in causam genera, de quibus dicendum est, amplectimur. In qua partitione cavendum est, ne aut aliquod genus utile relinquatur aut sero extra partitionem, id quod vitiosissimum ac turpissimum est, inferatur. Paucitas in partitione servatur, si

6—18 = Cic. de Inv. I, 22, 31. 24 idem fragm. or. p. Tullio accuratius habet Victorinus p. 209, 25 sqq. 27 deest locus in reliquiis orationis et in edd. 29 sqq. = Cic. de Inv. I, §. 32.

1 orationi *addidimus e Quint.* 4 notata in scriptis *Cv*; notata inscriptis *edd. Quint.* 13 quod conueniat *Cv* 21—23 *haec exempla aliena sunt et, ut recte vidit Christ, ad alteram partitionis partem v. 29 sqq. pertinent* 34 omnium *Cv* 35 ne aliud aliquod *C*, *em. e Cic.*

genera ipsa rerum ponantur, neque ‖ permixte cum partibus implicentur. Nam genus est, ut animal, pars est, ut equus. Sed saepe eadem res alii genus, alii pars est; nam homo animalis pars est, Troiani aut Graeci genus est. Hoc ideo, ut aperte intellecta generali partitione paucitas generum in partitione servari possit. Nam qui ita partitur 'ostendam propter cupiditatem et audaciam et avaritiam', non intellegit in partitione exposito genere partem se generi admiscuisse. Nam genus est omnium nimirum libidinum 'cupiditas', eius autem generis sine dubio pars est 'avaritia'. Hoc igitur vitandum est, ne cuius genus posueris, eius sicut aliquam diversam ac dissimilem partem ponas. Quod si in genus incident partes, id genus cum in prima causae partitione erit simpliciter expositum, eo tempore commodissime distribuetur, cum ad ipsum ventum erit explicandum in causae dictione. | Atque illud quoque pertinet ad paucitatem, ne aut plura quam satis sit demonstraturos nos dicamus, hoc modo: 'ostendam adversarios, quod arguamus, et potuisse et voluisse et fecisse', cum satis sit 'fecisse' ostendere; aut cum in causa nulla partitio sit et cum simplex aliquid agatur, tamen utamur distributione, id quod perraro potest accidere. Meminisse debemus, quod prima quaeque pars, ut exposita est in partitione, sic in ordine prima quaeque transigatur.

Est autem magna prudentia, cum multa argumenta occurrunt, non uti omnibus, sed electis et magis profuturis, nec tam enumerare argumenta quam pendere. Argumenta semper desiderant purum sermonem et dilucidum et distinctum et minime elatum, maxime in rebus minoribus, *in quibus* etiam sermone ac verbis propriis utendum est. Nam, ut ait Marcus Tullius, ceterarum artium studia fere reconditis atque abditis fontibus hauriuntur, dicendi autem omnis ratio in medio posita communi quodam in usu atque hominum in more et sermone versatur, ut in ceteris artibus id maxime excellat, quod longissime sit ab imperitorum intellegentia sensuque disiunctum, in dicendo autem vitium vel maximum sit, a vulgari genere orationis atque a consuetudine communis sensus abhorrere. Hoc cum Marcus Tullius de omni parte orationis dixerit, praecipue tamen in argumentatione servandum est, in qua etiam obscuritas magis fugienda est. Si quando tamen maior erit materia, nonnullus etiam argumentationi indulgendus est ornatus, quod et Tullius fecit: silent leges inter arma, et gladium nobis interim | ab ipsis porrigi videmus legibus. Sed et Quintilianus praecipit in argumentatione ante

22 = Quintil. V, 14, 33. 25 de Orat. I, §. 12. 34 — p. 421, 4 = Quintil. V, 14, 34 sqq. 35 p. Mil. §. 11 et §. 9.

3 Thebani aut Troiani genus (*sine* est) *Cic.* 6 *plenius Cicero:* auaritiam aduersariorum omnia incommoda ad rem p. peruenisse 9 euius rei *Cic.* diuisam *Cv* 15 potuisse facere *Cic.* 18 quod] *immo* ut, *ut est apud Cic.* 19 ordine primo *Cv* 22 pandere *C* 23 in quibus *addidi* 33 in quo *Cv* 36 interdum *Cic.*, interim *Quintil. quoque codd.*

omnia peraccurata utendum esse perspicuitate: in maioribus dumtaxat causia licere ornatu aliquo delectare. Quicquid natura magis asperum est, hoc pluribus eat condiendum voluptatibus, dummodo in his argumentis pius habeatur modus, ut sint ornamento, non ‖ impedimento. Cum igitur argumentorum locos perspexeris et quemadmodum his sit utendum, tum suscepta cauaa constitue, quld habeat bonl, quid mali: nulla enim potest esse, quae non habeat utrumque: et quod boni habet, id amplectere, id exorna et exaggera et in eo commorare. A malo autem vitioque causae ita recede, non ut te fugere appareat, sed nt totum bouo illo ornando et augendo obruatur. Et si causa est in argumentis, ad ea te potissimum converte; ai in conciliatione, *ei* insiste. Summa denique huius generis haec sit, ut si in refellendo adversarium plua spei ait quam in confirmaudis nostris, omnia in illum tela conferamus: ai nostra probari faciliua quam illa redargui possunt, abducere animos a contraria defenaione et ad nostram conemur adducere. Diximus retro inventionem excogitare principia, narrationem, excessus, quaestiones, epilogos. Itaque his, quae prima ln omni causa spectanda sunt, id est quaestionibus disputatis, iam reliqua videamus.

XV. DE PRINCIPIIS.

Non tantum in prooemio, sed ln omni parte actionis maxime prodest, ut dicturua intueatur, qui et apud quem et pro quo et contra quem et quo | tempore et quo loco et quo rerum statu et qua vulgi fama dicendum, quid iudicem sentire credibile sit; ita enim facilius, quid adnitendum, poterit lnstitui. Oportet autem, ut aedibus ac templis vestibula, sic causis principia nec magnis parva nec parvis magna praeponi. Principium autem non semper est necessarium: nam vel temporis angustiae non patiuntur vel causa perparva est vel iudex mora offenditur. Plane poteat nonnumquam post narrationem prooemium poni. Si enim est quod apud auapicionem iudicum causae officiat,. ipsi autem expositionem negotii atatim desiderent, possumus utrique rei aatisfacere, ut explanata omni controversia, quibus medendum est principiis, leniamus ac sic ad probationea transeamus; quod genus Graeci μερικὰ prooemia appellant, quae non initio, sed ubicumque usus exegerit, quibusque actionis partibus accommodantur. Cum autem erit utendum principio, praeparare eo debemus iudicem, benevolum, attentum, docilem faciendo: quae tamen per totam actionem custodienda snnt, aed in initiis praecipue, ut in animum iudicia possimua admitti. Benevolua aut *a* personia efficitur aut *a* causis. A personis, si ducatur

---

20—22 = Quint. IV, 1, 52. 33—35 = ibid. §. 5 sq. 36 — p. 422, 6 = ibid. §. 13 sq.

---

3 pius *C*: *fort.* parcus *vel* iustus 4 ornamenta, nou impedimenta *Cv*, *em. e Quintil.* 11 consiliatione insiste *Cv* 15 inventione excogitare *Cv*, *em. Spengel* 16 excessus *Spengel*, *at v. indicem* 20 qui *CB*: quid *edd. Quint.* 22 enim *nos*: etiam *Cv* 24 proponi? 30 ac sic *nos*: Ac si *Cv* 32 exigerit *C* 36 a *bis addidi*

exordium vel ab actore causae vel ab ipso litigatore et ab accidentibus unicuique personae, ut aut dignitas allegetur aut infirmitas aut merita, sed verecundius, ne invidiam provocemus. Prosunt etiam et liberi et sexus et aetas et condicio et cetera, quae iudicem ad misericordiam inclinant. Degustanda tamen *haec* in principio, non consumenda latius. Adversarii quoque persona prope iisdem omnibus e contrario impugnari solet. A iudice quoque principia ducuntur, non nimis laudando eum, quia suspectum est et parti utrique | commune; et ideo, si ‖ fieri potest, laudem eius ad utilitatem causae conferamus, ut adlegemus pro honestis dignitatem illi suam, pro humilibus iustitiam, pro infelicibus misericordiam, pro laesis severitatem et similiter cetera. Propter quod mores quoque, si fieri potest, iudicis velim nosse. Nam prout asperi lenes, iucundi graves fuerint, ita aut assumere in causam naturas eorum, quae competent, aut mitigare, quae repugnabunt, oportebit. Praeterea detrahenda vel confirmanda opinio, si quam videbitur domo index attulisse. A causis benevolentia ducitur, si quae in actione favorabilia nobis fuerint, et tractemus et augeamus, ea vero, quae laedant, aut omnino repellamus aut certe aliqua ex parte minuamus. Sed sicut in persona diximus, res omnes, quae affectus movent, id est vel pro nobis gratiam, misericordiam, benevolentiam, vel contra etiam adversarios odium, iram, invidiam, parcius et modestius in principio praegustanda sunt, quia hoc differt principium ab epilogo, quod hic restrictius, illic liceat effusius evagari. Namque in epilogo et adlocutionem permittitur inducere et defunctos excitare et pignora producere et cetera, quae animos audientium moveant. Quae omnia tamen, sicut in principio praecerpenda sunt pro nobis, ita ex diverso amoliri opus est. Illud in universum praeceptum sit, ut si causa laborabimus, persona subveniat; si persona oberit, causa prosit; si nihil fuerit quod adiuvet, quaeramus quid adversarium laedat. Non inutile est interdum occurrere, quae videntur obstare, ut Cicero: scire se mirari *quosdam*, quod qui per tot annos defenderit, subito ad accusandum descenderit. Multum gratiae exordio dabit, si ab | actione diversae partis trahatur, quia non compositum domi, sed ibi uatum existimabitur. Attentum iudicem facies, si res agi videatur nova, magna, atrox, pertinens ad exemplum, praecipue tamen, si iudex aut sua vice aut rei publicae commoveatur spe, metu, admonitione, precibus, promissione etiam nos non diu moraturos nec quicquam extra causam esse dicturos. Sed intentio, si quam sibi pars diversa conciliaverit, minuetur e contrario, quaedam quasi levia, quaedam quasi non perti-

---

6—14 = Quint. IV, 1, §. 16. 14 = ibid. §. 20. 15—25 = ibid. §. 26 sqq. 25—28 ibid. §. 44. 28—30 ibid. §. 49. 29 div. in Caec. §. 1. 30 sq. = Quint. IV, 1, §. 54. 32—36 = ibid. §. 33 sq.

---

2 *malim* sed haec verecundius 5 haec *add. e Quint.* 12 graues] *addit Quintil.* duri remissi 13 quae — quae] qua — qua *Quint.* competunt *C* 14 si] sed *C* 19 etiam *videtur delendum* 24 in principio, sicut praec. *Christ* 28 occurrere] occupare *Quint.* 29 quosdam *e Quint. addidi*

nentia ad causam praedicando. Et si actio diversae partis iudicum animos occupavit, praemittendae sunt nostrae probationes et diversarum refutatio. Docilem sine dubio haec ipsa praestabunt, attentio et benevolentia, sed et illud, si breviter et dilucide summam rei, de qua cognoscere debeat, indicemus, ut Homerus atque Virgilius operum suorum principiis faciunt, cuius rei modus esse debet, ut propositioni similior sit quam expositioni: nec quo modo quidque sit actum, sed de quibus dicturus sit orator ostendat. Licet etiam principales quaestiones in principio praecerpere, sed praecursu solo atque tactu, *non* ut de his quaeri videatur, quomodo pro Flacco et pro Fonteio Marcus Tullius, nihil agi illo iudicio, nisi ut magistratus in provinciis non audeant imperare sociis, quod ex usu rei publicae sit. Saepenumero in principiis etiam causam praedividimus ex utilitate no||stra, ut Demosthenes contra Aeschinem. Est etiam illud nonnumquam aptum ad prooemiandum, cum praeiudicatum aliquid de ea re ostendimus, vel cum incipimus ab his, quae *postea* acciderunt. Tenendum est et in principio et in quacumque parte actionis, ne ante invehare in crimen, quam id coargueris. Prooemio convenit non semper, sed frequenter senten|tiarum et verborum compositio; id enim nostris iam temporibus exigitur, cum tamen apud priscos multo utilius praecipi soleat, minime ostendendam eloquentiam in principiis, quia facilius simplicitate simulata surrepere possit orator. Sed nunc delicatius audientium fastidium hanc saltem moderationem capit, ut demus operam, ne videamur callide, sed accurate potius dicere. In principiis cavere debemus, ne quod inusitatum verbum neve audacius translatum aut obsoletum a vetustate aut poëtica licentia sumptum sit. Nondum *enim* recepti sumus, et custodit nos recens audientium intentio. Et ideo illud quoque turpissimum est, in principio turbari memoria vel verborum facultate destitui vel in quocumque reprehendi. Solet in principiis apostrophe admitti secundum veterum exempla, quod diligentiores prohibent. Non enim quia potest bene aliquando fieri, passim facienda est, cum sit magis secundum naturam, ut eos adloquamur potissimum, quos conciliare nobis studemus. Sunt illa vitia principiorum, si id dicas, quod ad plures causas accommodari possit, quod appellatur vulgare principium, vel quod causae non cohaereat et aliunde translatum sit, quod alienum dicitur.

XVI. DE NARRATIONE.

Narratio esse debet brevis, perspicua, probabilis. Nam etsi in omnibus *partibus*, in hac tamen vel maxime vitanda est obscuritas et modus

---

3—7 = Quint. IV, 1, §. 34. 10 p. Flacco et p. Font. in partibus deperditis. 17—28 = Quintil. 4, 1, 55 sqq. 31 sqq. = ibid. §. 71.

---

9 non *O deesse vidit* 15 postea *addidi* 19 tamen *nos*: autem *Cv* 21 surripere *Cv*; *cf. p. 418, 33* Sed et nunc *Cv* 24 ne aut ab obsoleta uetustate aut poetica licentia sumptum in principio deprehendatur *Quintil.*, *in quibus verbis transscribendis Victor ipse videtur errasse* 25 enim *addidi e Quint.* 27 memoriam *C*, *em. e Quint.* 37 partibus *addidimus*

custodiendus et credibilia facienda, quae dicas. Brevis erit, si narrationem nec repetamus altius nec persequamur longius quam quaestiones exigant, neque inseramus minime necessaria, nec locos communes nec egressus appetamus. Poteri|mus enim haec aut in argumentando aut in commovendo reddere, nisi † de hac re niti voluerimus indignam aliquam rem et miserabilem demonstrando, quia prodest, cum quid narres, etiam quemadmodum gestum sit exponere. Sed hoc, sicut supra dictum est, in narratione breviter. Alias autem breviter narrare eam virtutem, quae narrationis est maxima, ut iucunda et ad persuadendum accommodata sit, tollit. Denique illa: nam is postquam excessit ex ephebis, non tam brevis narratio quam iucunda; mores adulescentis ipsius et mors Chrysidis et vultus et forma et lamentatio et reliqua pervarie collocantur. Quaedam narrationis vitiosa prolixitas est, cum specie brevitatis ea omnia singulis verbis exsequimur, quae aut ex sequentibus aut ex praecedentibus nihilo minus, etsi taceantur, intel|legi possunt, ut est illud: 'ecfertur, imus, venimus, in ignem imposita est'. Videtur haec brevitas esse, quia concise proposita est, sed abundat; potuit enim ex eo, quod dictum est 'ecfertur', intellegi etiam quod sequebatur, licet non esset dictum. Item: 'navigare volens ad portum descendi, dominum navis conveni, locum conduxi, ascendi, navigavi'. Hoc quoque in pari culpa est; ex eo enim, quod dictum est 'navigavi', satis potuerunt praecedentia subaudiri. Abesse a narratione praecipue, ut maxima vitia, debent tautologia et perissologia. Perspicua erit narratio, si utamur verbis usitatis et | significantibus et propriis; si ordine temporum servato, si non interrupte narrabitur; si amphibolia absit, si hyperbaton et translatio alte repetita et brevitas nimis coartata et nimis praeceps continuatio verborum. Probabilis erit narratio, si circumstantiam persequamur, vel omnem vel quaecumque ex ea subpeditaverint. Circumstantia autem est, sicut retro tradidimus, peristasis, quis, quid, quando, ubi, cur, quemadmodum, quibus adminiculis. Dicendum ergo: 'ille cum illi inimicus esset cumque ante insidiaretur vitae eius, in solitudine, circa illum locum, nocte, cum ipse cum pluribus esset armatus, iurgio orto, commisso proelio, gladio eum transfixit'. Haec narratiuncula habet omnia, et personam et tempus et causam et locum et rationem et adminicula. Sed hoc tamen frustra erit, nisi certa ratione ponantur, ut inter se congruant et conveniant, et quae singulis accidunt, probabiliter effìcta sint. Nam si aut personam eam posuerimus, quae a re semota sit, aut tempus alienum a re gerenda aut locum aut haec ipsa inter se repugnantia, locus reprehensionis erit: quam sicut in nostris narrationibus cavere debemus, ita in adversarii reprehendere, cum occasio datur. Solet et sine persona narratio esse, cum res aliqua per se ipsa exponitur. Nonnumquam et causa sola faciendi

10 Terent. And. I, 1, 24.

9 ni *O*: et *C* 11 Chirsidis *C* 15 *et* 17 haec fertur *C* 35 affecta *Cv* 40 ipsam *Cv*

enarrari solet. Sunt aliae narrationes, in quarum singulis partibus probationes singulae reddantur, et dicuntur *μερικαί*: quod accidit duobus modis, aut cum longa rerum series est et verendum, ne iudex aut auditor obliviscatur eorum|, quae prima dixeris, et statim singulae quaeque partes proderunt: aut cum sub unum crimen plures res gestae cadunt, ut in repetundarum iudiciis et tutelae actionibus. Itaque quasi multae causae sint, sic oportet singula narrari et probari. Sunt narrationes, quae appellantur *ἐγκατάσκευοι*, quae insertas probationes habent, non tam longas quam habent illae retro. Hoc enim interest, quod illic singulorum criminum vel singularum specierum narrationem ‖ probationes plenae sequuntur; hic autem sic mixta probationum semina habent, ut in narrationis cursu, quo laborare causa videtur aut quod per se aut invidiae aliquid habiturum sit aut parum fidei, fulciatur, ut: Q. L i g a r i u s, c u m e s s e t n u l l a b e l l i s u s p i c i o, l e g a t u s i n A f r i c a m p r o f e c t u s, n o n m o d o a d b e l l u m, s e d n e a d m i n i m a m q u i d e m s u s p i c i o n e m b e l l i, d o m u m s p e c t a n s, a d s u o s r e d i r e c u p i e n s. Ita, quod exponebat, et ratione fecit credibile et affectu, verumtamen non argumentatione, sed argumento. Si quando omnia narranda sunt, observandum est caute, ut contraria praetervolemus quantum poterimus, minuentes quoque, aliam causam, aliam mentem, aliam rationem afferentes, luxuriam liberalitatis nomine, avaritiam parsimoniae, neglegentiam simplicitatis, et cetera in hunc modum, nostra exaggerantes, iis instantius immorantes. Sunt causae, quae narrationem habere non possunt, ut si inter duos de sacerdotio quaeratur, uter sit dignior; in quo nos falli non oportet, cum de nobilitate generis aut de meritis disputetur. Verum enim hae non causarum narrationes, sed quaestionum illarum praeparationes, uter nobilior, uter melior meritis, uter praestantior: quae sunt argumenta a persona. Nonnumquam reus narrationem subtrahit, cum id, quod obicitur, | neque negari neque excusari potest, sed in sola iuris ratione consistit, ut in eo, qui pecuniam ex aede sacra surripuit, confessio verecundior quam expositio est: 'non negamus pecuniam de templo esse sublatam; calumniator tamen sacrilegii agit, cum privata fuerit'. Sed et petitor aliquando narrationem subtrahit, quia satis est propositione uti: 'pecuniam peto ex stipulatione; legatum peto ex testamento': in quo diversa pars tantum exponit, cur non debeatur. Et quod quidam dicunt supervacuam esse narrationem rei, quam vel adversarius narraverit vel iudex noverit, sic intellegendum est, si non modo, factum quid sit, sciet iudex,

13—17 Quintil. IV, 2, 109. 13 Cic. p. Lig. §. 2 et 4. 19—21 = Quint. 4, 2, §. 76 sq. 27—34 = ibid. §. 6—8. 34—8 = ibid. §. 20—22.

8 incertas *Cv* 13 paruum *C, em. O* fidei *nos*: fidim *C*, fide *Mai, falso cum* fulciatur *nomen coniungens* 17 affectu impleuit *Quintil.* 20 liberalitatis *Meister:* hilaritatis *Cv et codd. Quint. in lib. 4, 2, 77; at v. ibid. 8, 6, 36; post* simplicitatis *videtur* lenientes, *quod Quintil. habet, intercidisse; nam nimis durum videtur ad* nomine *illud superius* minuentes *referre* 22 exaggerantes, iis *nos*: exaggerantius *C* 25 disputatur *Cv* 26 propositiones *Christ* 32 propositione, ut *Cv*

sed ita factum etiam, ut nobis expedit, opinabitur. Neque enim narratio in hoc reperta est, ut tantum cognoscat iudex, sed aliquanto magis, ut, quemadmodum nos volumus, gestum putet. Quare etiam, si non erit docendus, sed aliquo modo afficiendus, narrabimus. Interim in narrandis his, quae nota sunt, plurimis figuris orationis erit varianda expositio ad effugiendum taedium, ut assidue iniciamus, 'ne graventur rationem quoque cognoscere', vel 'sicut meministis', vel 'fortasse supervacuum fuerit hic commorari', vel 'quid ego diutius, cum tu optime noris?' et his similia. Quaeri solet, an sit utique narratio prooemio subserenda. Sed hoc interim mutat condicio causarum. Ideo et Tullius pro Milone distulit narrationem tribus praepositis quaestionibus. Nihil enim profuisset exponere, quomodo Miloni insidias fecisset Clodius, nisi fas esset eum, qui a se hominem occisum fateretur, defendi: et cetera, quae necessario ante narrationem est exsecutus. Etenim hae quoque quaestiones vim prooemii obtinent, quae iudicem praeparant, ut etiam idem Marcus Tullius *pro Vareno* fecit. Quod fiet utiliter etiam in anticategoria, ut refutatis prius, quae obiecta sunt, veluti initium sit narrandi aliud. Similis narratio ‖ est ea|rum quoque causarum, in quibus crimen quidem, de quo cognitio est, facile diluitur, sed multis ante actae vitae *flagitiis* oneratur: quae prius amovenda sunt, ut iudex propitius defensionem ipsius negotii, cuius propria quaestio est, audiat, ut pro Caelio M. Tullius fecit. Interim prodest ita narrare, quasi damnemus ipsi susceptos: V i s t e d i c a m v i n o e s s e i n p u l s u m ? e r r o r e l a p s u m ? v e r a s u n t i s t a f o r t a s s e ; c u m t a m e n i n g e n u u m s t u p r a s t i , s o l v e d e c e m m i l i a. Non semper eo ordine, quo quid actum est, narrare expedit, sed aliquando nobis excidisse aliquid simulabimus, ut id utiliore loco dicamus. Interim reddituros nos reliquum ordinem testamur, quasi sic futura sit causa lucidior; interim re exposita subiungimus causas, quae antecesserunt. Quaedam tamen turpiter convertuntur, ut si peperisse narres, deinde concepisse: apertum testamentum exponas, deinde *signatum*. Excessus in narratione perquam raro permittitur, et is tantum brevis et talis, ut vi quadam affectus videamur a recto itinere depulsi, qualis est Ciceronis circa nuptias Sasiae. Sermo † quandoquidem aversus a iudice, ut in prooemio dictum est, habet quidem exempla, sed minime probabiliter fit apostrophe: allocutio quoque aeque perquam raro admit-

9—21 = Quint. 4, 2, §. 24—27. 22—24 = ibid. §. 71. 24—27 = ibid. §. 83. 28 sq. = ibid. §. 87. 30—33 = ibid. §. 104.

4 aliquo modo *Quint.*: aliquando *C* narrabimus inter nos. In narrandis *Cv* 11 propositis *C* 15 pro Vareno *addidi e Quintil.* 16 Quod — narr. aliud] *admodum variant libri Quintil. 4, 2, 26, qui partim manci, partim interpolati sunt* 18 quidem] quid *C* 19 flagitiis *addidi e Quint.* 22 uino non esse pulsum *Cv*, *em. e Quint.* 23 cum] tu *codd. Quintil.* 30 signatum *add. e Quintil.*, *O* factum *supplevit* Egressus *Spengel; at v. ad p. 421, 16* tantum *nos*: tamen *Cv* 32 Sasiae sermo. Quandoquidem *Cv*; *fort.* quandoque (*falso Mai in sequente* quidem *vitii sedem esse suspicatus est*) aduersus iudicem *Cv*, *em. e Quint.*

tenda est, nisi ubi opus tibi et ubi ad celeritatem et ad fidem plurimum confert, ut apud M. Tullium: u t a d e a s, t a n t u m d a b i s. Plurimum refert, quae sit natura eius rei, quam exponemus: ut in privatis quaestionibus pressus et velut applicitus rei sit cultus: in verbis, utpote quam propriis et accommodatis et summa diligentia deliniatis, compositio dissimulata quidem, sed tamen quam lenis et | placida decurrat: figurae verborum non illae poëticae et contra rationem loquendi auctoritate veterum receptae; debet enim esse purissimus sermo; nec vero in eundem casum, similem compositionem, pares elocutionum tractus incidant. Ubi autem maior res erit, et atrocia invidiose et tristia miserabiliter dicere licebit, non ut consumatur affectus, sed tamen velut primis lineis designetur, ut, qualis futura sit imago rei, statim appareat. Iamque vel iram vel misericordiam vei quodlibet aliud in iudice opus fuerit, ceteris partibus praeparemus. Sententiis quoque fatigatam iudicis intentionem refici oportet, et maxime brevi interiectione, qualis est illa: f e c e r u n t s e r v i M i l o n i s, q u o d s u o s q u i s q u e s e r v o s i n r e t a l i f a c e r e v o l u i s s e t; nonnumquam et liberiore, ut est: n u b i t g e n e r o s o c r u s, n u l l i s a u s p i c i b u s, n u l l i s a u c t o r i b u s, f u n e s t i s o m i n i b u s o m n i u m. Finem narrandi quidam dicunt perducendum esse eo, unde quaestio oritur, ut: h i s r e b u s i t a g e s t i s P u b l i u s D o l a b e l l a p r a e t o r i n t e r d i x i t et cetera, deinde: e x h a c q u a e s t i o n e v o b i s i u d i c a n d u m e s t. Quod ait Quintilianus a petitore semper fieri posse, a defensore non semper. ‖

XVII. DE EGRESSIONE.

. Hoc exspatiandi genus non modo narrationi, sed etiam quaestionibus vel universis vel interim singulis opportune subiungi potest, sed non semper, verum cum res postulat aut permittit: si illustratur eo oratio, si cohaeret et sequitur, non si per vim irrumpit, ut ea, quae natura iuncta sunt, disrumpat vel distrahat. Nihil enim | tam consequens quam narrationi probatio, nisi excursu illo vel finis narrationis vel quasi initium probationis adiuvetur. Erit ergo illi nonnumquam locus, ut si expositio circa finem atrox fuerit, prosequamur eam, veluti erumpente protinus invectione. Quod tamen ita fieri oportebit, si res dubitationem non habebit, quia criminum invidia pro reo est prius, quam probatur. Licet autem et, si merita aliqua in adversarium exposueris, invehi in ingratum, et similia, sed omnia breviter; iudex enim crimine audito festinat ad probationem. Prae-

2 Verr. V, §. 118. 2—21 = Quint. 4, 2, 116—132. 15 Cic. p. Mil. §. 29. 17 p. Cluent. §. 14. 19 p. Caecina §. 23. 21 Quint. IV, 2, 132 extr. 24 — p. 428, 13 = Quintil. IV, 3, §. 4—13.

3 exponimus *Cv*, *em. e Quint.* 5 delineatis *v* 8 simili compositione *Cv*, *em. e Quint.* 9 incidamus *Quint.* 11 ut] et *Quint.* 17 liberior *Cv*, *em. e Quint.* 30 '*an in cod.* illic?' Mai 31 erumpente *B*: irrumpente *Cv* invectione *C*, *immo* indignatione, *ut habet Quint.* 33 probatur *CB*: probabitur *alii codd. Quint.*

terea cavendum est, ne ipsa expositio evanescat, aversis in aliud animis iudicum. Sed sicut non semper est necessaria post narrationem progressio, ita frequenter utilis ante quaestionem praeparatio, ut sit hic locus velut sequentis exordium sd conciliandum probationibus indicem vel mitigandum vei concitandum: quod vehementius et liberius hic fieri potest quam in prooemio, quia iudici nota iam causa est. Quo loco iudicis quoque noscends natura est, iuri magis an aequo sit apposita; primumque consideremus, quid faciendum sit. Haec eadem res et post quaestionem perorationis vice fungitur et appeiiatur parecbasis, in qua piures sunt occasiones, quae per totam causam varios excursus aperisnt, ut laus hominum locorumque, ut descriptio regionum, expositio quarumdam rerum licet etiam fabulosarum. Quo ex genere est contra Verrem laus Siciliae, Proserpinae raptus, et pro Gaio Cornelio popularis iila virtutum Gnaei Pompei commemoratio. Saies etiam in dicendo nimium quantum valent, vel quod ipsa hilaritas benevolentiam conciliat, per quem excita|ta est, vel quod frangit adversarium, odiosasque res saepe, quas argumentis diluere difficile est, ioco risuque dissolvit. Ridiculorum autem cum duo genera sint, unum facetiarum, alterum dicacitatis, utetur utroque orator: sed altero, id est facetiarum, quod idem etiam cavillatio dicitur, cum narratur aliquid venuste ad risum commovendum, ut Marcus Tullius de Caepasiis fratribus. Hoc quam sit facetum, quam elegans, quam oratorium, perspicitur. Sive babeas quod narres, ut id tamen sit mendacii stiliicidiis aspergendum, sive totum fingas, maxima est virtus, ut ita facta demonstres eius, de quo narres, ut sermo, ut vultus, ut omnia apta et conpetentia videantur, ut qui audiunt cerni iila fierique existiment: nec tamen mimici uti imitatio sit, quia imitationem orator surripiat oportet, ut is, qui audiet, cogitet plus quam videat. Praestet idem ‖ orator ingenuum pudorem, verborum turpitudine et rerum obscenitate vitata. Alterum vero, id est dicacitatis, quod est breve aliquod et circumcisum dictum, urbanius ad risum commovendum. Id magnae debet esse cautionis, ut nec nimis frequens sit, ne scurrile videatur, nec subobscenum, ne mimicum, nec petulans, ne inprobum, nec in calamitatem, ne inhumanum, nec in facinus, ne odii locum risus occupet: et quod maxime fugiendum est, quia est ineptissimum, ne aut suae personae aut iudicis aut ceterorum aut tempori aut loco aut rei minus accommodatus iocus et parum oportunus existimetur. Valde etiam frigidum erit ridiculum, si quaesitum et non repente enatum intellegatur. Parcendum amicis, qui sint e dignitatibus audientibus kari, vitandae in-

17 sq. = Cic. Orat. §. 87. 20 p. Cluent. c. 21. 28 — p. 429, 2 = Cic. Orat. §. 88 sq.

2 procursio *Quint.* 4 exordii *codd. dett. Quint.* probationibus nostris *Quint.* 11 *immo* rerum gestarum, *ut habet Quint.* 15 beneuolentiam ei concillat? 20 Caepasiis *Mai: in C vox est corrupta* 31 nec scurribile — nec mimicum — nec inprobum — nec iuhumanum — nec odii *Cv, em.* e *Cic.*

sanabiles contumeliae, tantummodo adversarii figendi, | nec tamen semper nec omnes nec omni modo. Per haec igitur parechasis, id est egressio, esse intellegitur alicuius rei ad utilitatem causae pertinentis extra ordinem excurrens tractatio. Quidquid igitur dicitur, quod sit praeter illas, quas fecimus, partes orationis, id est prooemium, narrationem, quaestiones et epilogum, ea profecto egressio est, id est indignatio, laus, interpellatio, interventus alicuius, tumultus repentinus, amplificatio, minutio, affectus; de luxuria, de avaritia, de religione, de officiis: set innumerabilia sunt, quae maxime iucundam et ornatam faciunt orationem. Potest autem longius exire, qui praeparat aliquid ante quaestionem et qui finitae probationi velut commendationem adicit: at qui ex medio erumpit, cito redire debet eo, unde devertit. Ciceroni placuit in secundo artis rhetoricae hanc partem non ponere in numero, quod de causa egredi nonnisi per locum communem putet oportere.

XVIII. DE EPILOGO.

Epilogus habet partes tres: enumerationem, indignationem, conquestionem. Enumeratio est, per quam res disperse et diffuse dictae unum in locum coguntur et reminiscendi causa unum sub aspectum subiciuntur. Haec si semper eodem modo tractabitur, perspicue ab omnibus artificio quodam tractari intellegetur; sin varie, et hanc suspicionem et satietatem vitare poterit: et ideo tum oportebit singillatim unam quamque rem attingere, et ita omnes transire breviter argumentationes: tum dicere, | quas partes exposueris in partitione, de quibus pollicitus sis te dicturum, et reducere in memoriam, quibus rationibus unam quamque partem confirmaris: tum ab his quaerere, quid sit, quod sibi velle debeant demonstrari, hoc modo: 'docuimus illud, hoc planum fecimus'. Ita simul et in memoriam redibit auditor et praeterea nihil putabit esse, quod debeat desiderare. Ita fit, ut enumeratio sit aut variarum argumentationum separatim decursus, aut tuarum ‖ et contrariarum comparatio, et cum tuam dixeris argumentationem, tunc contra eam quae afferrentur, quemadmodum dilueris, ostensio. Sic per brevem conparationem auditoris memoria et de confirmatione et de reprehensione redintegrabitur. Haec aliis quoque actionis modis variare oportebit: nam tum ex tua persona enumerare potes, ut quid et quo quidque loco dixeris admoneas, tum vero personam inducere et ei enumerationem totam tribuere: 'Quid si legis scriptor exsistat et quaerat a vobis quid dubitetis, quid possitis dicere, cum vobis hoc et hoc sit demonstratum?' Atque hic, item ut in nostra persona, licebit alias

---

2—4 = Quintil. 4, 3, 14. 4—9 = ibid. §. 15. 9—12 = ibid. §. 17. 12 de Invent. II, c. 15. 16 — p. 430, 19 = Cic. de Inv. I, c. 52 sqq.

---

8 set *nos*: et *Cv* 19 Hoc *Cv* 21 sigillatim *Cv* 25 ab iis qui audiunt quaerere *Cic.* 30 quae afferretur *Cv*, quod adferebatur *Cic.* 32 hoc — uariari *Cv*, *em. e Cic.* 34 quo quid loco *Cv* 35 adtribuere *Cic.*

singillatim transire omnes argumentationes, alias ad partitionis singula genera referre, alias ab auditore quid desideret quaerere, alias hoc facere per comparationem suarum et contrariarum argumentationum. Nec tantum persona poterit induci, sed et alicui *rei* oratio attribuetur, ut: 'quid si leges loqui possint, nonne hoc apud vos querantur? quidnam amplius desideratis, iudices, cum vobis hoc et hoc planum sit factum?' In hoc quoque genere omnibus iisdem modis uti licebit. Commune autem praeceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex unaquaque argumentatione, quoniam tota iterum dici non potest, id eligatur, quod erit gravissimum, et unum quidque quam brevissime transeatur, ut memoria, non oratio renovata videatur.

Indignatio est oratio, cum in aliquem hominem | magnum odium aut ira aut gravis offensio concitatur. Conquestio est oratio auditoris misericordiam *captans*. In hac primum animum auditoris mitem et misericordem conficere oportet, quo plerumque facilius conquestione commoveri possit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunae vis in omnes et hominum infirmitas ostenditur: qua oratione habita graviter et sententiose maxime demittitur animus hominum et ad misericordiam comparatur, cum in alieno malo suam infirmitatem considerabit. Et indignatio autem et conquestio et omnia praeterea adiuvantur maxime locis communibus argumentorum, quae accepisti a persona, a loco, a causa et a tempore et ceteris. His et probatio instruetur et amplificatio et deminutio operabitur et animus movebitur et delectatione mulcebitur. Ita et communes argumentorum loci, tametsi probationum sunt proprii, in omni tamen orationis specie, in omnibus membris, in omni genere actionum praecipue sunt tenendi, recipiendi, intuendi, amplificandi, observandi.

Satis quidem de inventione tradidimus, quae excogitari possent ad explicandam orationem: principia, narratio, excessus, quaestiones, epilogus. Sed cum ad haec omnia praeceptis fueris instructus, frustra fuerit, nisi et legendis et quantum fieri potest tenendis orationibus lectissimorum auctorum atque summorum singularum specierum exempla consideres intuearisque cum cura, quae illic sit in prooemio conciliandi iudicis ratio, quae narrandi lux, brevitas, fides, quod consilium, quam occulta calliditas, quanta in dividendo *prudentia*, quam subtilis et crebra argumentatio, qua iucunditate permulceat, quanta in maledictis asperitas, in iocis urbanitas, quae ampli|ficandi, quae minuendi virtus: postremo, quae in omni|bus partibus in-

32—35 = Quintil. II, 5, 7 sq.

2 deferre *Cv* desideret *Cic.*: tenderet *Cv* haec *Cic.* 4 sed et cui oratio *Cv*, sed et res, cui oratio *coni. O* 5 possent *et* quererentur *Cic.* 10 quudque *Cv* 14 captans *om. C* 15 conquestionem commouere *C* 20 locis omnibus *Cv* 22 et ceteris his. Et *v* instruet — mouetur et delectationem mulcet *Cv* 27 possint *Cv* 28 egressus *Spengel*, *at v. ad p. 421, 16* cum et hoc omnia *C* 34 prudentia *add. e Quintil.*

ventio exstiterit, intendas, imitationem cum arte coniungas: quia efficacior est per exempla doctrina, meliusque poteris perficere quod disces, si identidem quemadmodum fecerint, qui didicere, perspicias.

XIX. DE DISPOSITIONE.

Dispositio est rerum inventarum in ordinem distributio. Haec autem et verbis et rebus maxime prodest. Omnia enim non solum ordine, sed etiam momento quodam atque iudicio dispensanda et componenda sunt, prout praesens ratio utilitatis aut decoris aut necessitatis exegerit. Sed quod ad verborum dispositionem pertinet satis plene docetur, cum de elocutione tractatur. De rerum vero dispositione per singula membra orationis, id *est* cum prooemio et narratione et ceteris traditum accepisti.

XX. DE ELOCUTIONE.

Elocutio est idoneorum verborum ad inventionem accommodatio. Haec et Latina debet esse et aperta. Aperta erit utendo significantibus et propriis verbis et usitatis, sine ambiguo, non nimis procul ductis translationibus nec interposito hyperbato; Latina autem, si grammatica sit ratio, auctoritas subsit. Sed de his nequaquam nobis existimo laborandum; neque enim docemus illum, qui loqui nesciat, nec sperandum est, qui Latine non possit, hunc ornate esse dicturum, neque qui non dicat, quod intellegatur, hunc posse, quod admirandum sit, dicere. | Augenda est potius eloquentia legendis auctoribus, quorum sermone assuefacti qui erunt, ne cupientes quidem poterunt loqui nisi ornate. Neque tamen utendum erit verbis priscis, quibus iam consuetudo nostra non utitur, nisi quando ornandi causa parce, sed tamen usitatis plus ornatur eloquentia. *Ornatur autem eloquentia* aut in verbis singulis aut in coniunctione verborum. In verbis singulis duo sunt, quae orationem illustrant, aut proprium si sit verbum aut translatum. In verbis propriis est illa laus, ut abiecta atque obsoleta fugiantur, electis atque illustribus utamur, in quibus plenum quiddam et sonans inesse videatur. In quo consuetudo etiam bene loquendi plurimum valet. In translatis late patet ornatus, quem necessitas genuit inopia coacta et angustiis, post autem delectatio iucunditasque celebravit. Nam ut vestis frigoris repellendi causa reperta primo, post adhiberi coepta est ad ornatum etiam corporis et dignitatem, sic verbis translatio instituta est inopiae causa, deinde frequentata delectationis. Nam 'gemmare vites, luxuriare messem, laetas segetes' etiam rustici dicunt: quod

27—30 = Cic. de Orat. III, §. 150. 30 — p. 432, 3 = ibid. § 155 sqq.

1 intendas, ut imitationem? 2 Iidem *Cv* 11 est *add. Christ* 14 et apta. Apta erit *Cv*; *at v. Albini dial. de rhetor.* §. *37* signantibus *Cv* 24 nisi raro ornandi causa et parce *Albinus l. c.* sed tamen — Ornatur autem eloquentia *scripsimus secundum Albinum:* et tamen usitatis. Ornatur eloquentia *Cv* 28 absoleta *C* lectis *Cic.* quicdam *C* 32 depellendi *Cic.* 33 uerbi *codd. Tulliani* 35 luxuriem esse in herbis *Cic.*; *an* luxuriari?

enim declarari vix verbo proprio potest, id translato illustratur. Ea tamen transferri oportet, quae clariorem faciant rem, ut est 'inhorrescit mare', et 'fervet aestu pelagus'. Nonnumquam etiam brevitas translatione conficitur, ut 'telum manu fugit': imprudentia enim teli emissi propriis verbis exprimi brevius non posset. Et quoniam summa haec laus est verbi translati, ut sensum feriat, fugienda est omnis turpitudo earum rerum, ad quas eorum animos, qui audient, trahet similitudo, ut dictum est 'morte Africani castratam rem publicam', ut 'stercus curiae'; est *enim* in utroque deformis cogitatio similitudinis. Translatio non sit maior quam res postulet, ne dicas 'tempestas *comessationis*', aut contra minor 'comessatio tempestatis'. Nolo esse verbum angustius id, quod translatum sit, quam fuisset proprium. Si vereare, ne paulo durior translatio sit, mollienda est praeposito verbo, ut dicturus 'mortuo Catone pupillum senatum' * *: verecundior enim fiet translatio, ut deducta esse in alienum locum, non irrupisse videatur. Est translatio non in uno verbo, sed in pluribus continuatis, ut aliud dicas et aliud intellegendum sit, ut est: neque me patiar ad unum scopulum iterum † crasse offendere, et 'imperii insistent iugo': quod magnum ornamentum est orationis. Sed in eo fugienda est obscuritas; etenim ex hoc fere genere fiunt ea, quae dicuntur aenigmata. Est etiam illa translatio pertinens ad ornatum, ut 'Martem belli esse communem' et 'Cererem' pro 'frugibus' et 'curiam' pro 'senatu' et 'campum' pro 'comitiis', 'togam' pro 'pace': aut cum virtutes et vitia pro ipsis, in quibus ista sunt, appellamus, ut: quam in domum luxuries irrupit et avaritia penetravit. Est et illud, cum intellegi volumus aut ex parte totum, *ut* cum pro 'aedificiis' 'parietes' aut 'tecta' dicimus, aut ex toto partem, ut cum 'unam turmam' 'equitatum', aut ex uno plures, ut 'Romanus invasit', aut cum ex pluribus unum, ut 'Romani sumus', cum unus dicit. Utimur etiam saepe verbo non tam eleganter, sed licentius tamen translato, ut cum 'grandem orationem' pro 'longa', 'minutum animum' pro 'parvo' dicimus.

Sequitur continuatio verborum, quae duas res maxime, collocationem primum, deinde modum quendam formamque desiderat, ut structura velut conpacta decurrat; ne sit hiulca vocalium et maxime longarum crebra concursione, quamquam Tullius dixit: habet hiatus ille et | concursus

5—31 = Cic. de Orat. III, §. 163 sqq. 32—34 = ibid. §. 171. 35 Orat. §. 77.

4 amissi *Cv*, *em. e Cic.* 7 trahit *Cv*; trahet *firmant etiam libri Albini* 9 enim *addidi* cogitatio. Similitudinis *v* 10 comessationis *e Cic. addidi* 13 proposito *Co* 14 *lacunae signum posui, quae sic fere e Cicerone videtur explenda:* milius efferes: ut ita dicam pupillum senatum 16 dicatur *Cic.* 18 crasse] ut olim classem Achiuom *libri Tulliani; cf. Ribbeckii Trag. Reliq. p. 218* ism perii insistente iugo *Cv*, *em. e Cic.* 22 comitibus *C* 23 *fort.* pro pace dicamus 24 *immo* illa, *ut est apud Cic.* sint appellemus *Cv* 26 ut *addidi* 29 abutimur *Cic.* sed etiamsi licentius, tamen interdum non inpudenter *Cic.*

vocalium molle quiddam et quod indicet non ingratam neglegentiam de re hominis magis quam de verbis laborantis: ne aspera consonantium conflictio earum, quae sunt asperiores, ut si .s. ultima cum .x. confligat; ne homoeoptota, ne homoeoteleuta; ne monosyllaba multa iungantur, ne brevia multa congerantur, ne longa multa, ne ultima syllaba prioris verbi eadem sit quae prima posterioris, ne prima cum ultima efficiat obscenitatem, id est cacemfaton. Quidam etiam, hique praecipui oratores, etiam pedes observandos censuerunt, quos et poetae sequuntur, dum ne in versum aut in partem versus incidamus; id enim maximum vitium est. Cum per totam orationem, tum praecipue in conclusionibus servandus est ordo verborum, moderate in exordio, in media parte leniter, ita ut magis ad numerum tendat, quam ipsa numerosa ‖ sit. Longis syllabis incipiendum potius quam brevibus est, ut sit in exordio dactylus aut spondeus aut paeon primus: nonnumquam tamen, quotiens attenuandus est, et ab iambo optime incipitur. Concludere autem aut creticus, ut una syllaba ei supersit, potest, vel duae, quae spondeum vel trochaeum vel iambum pedem faciant, aut tres, quae eundem creticum geminent. Cludit et paeon primus, si spondeus ei supersit, et paeon posterior, si una syllaba ei supersit. Nec vero ad hanc diligentiam redigimus oratorem, ut in structura semper pedes singulos conspiciat et collocet; erit enim maximi res impedimenti et tarditatis; sed exercitatione et discendo auctores optimos ad hanc eandem cursu perveniet, ad quam ratio deducit. Cavendum, ne omnes conclusiones eandem formam habeant, quia fastidium creabunt et studium ostentabunt. Maxime tamen fugiendum est id vitium, quo in oratione nihil turpius est, cum cessanti numero verba inania non rel augen|dae, sed structurae tantummodo implendae causa subveniant. Nec numerosa sint omnia nec dissoluta; nec creticus pes saepius frequentetur. Inter nomina aut pronomina in eosdem casus cadentia nomen diversi casus interveniat.

Est ille ornatus eloquii, si vel dictionum vel verborum figuris compositiones convenustemus. Dictionum figurae sunt, cum multiformis se versat orator, ut [aut] haereat in eadem commoreturque sententia, quod Graeci dicunt κατὰ τοῦ αὐτοῦ; ut interrogando urgeat, quae est ἐπερώτησις; ut rursus quasi ad interrogata sibi ipse respondeat, ut contra ac dicat accipi velit, ut addubitet, ut aliquid relinquat, quae est παράλειψις, ut cum his, qui audiunt, nonnumquam etiam cum adversario quasi deliberet, ut hominum sermones moresque describat, ut muta quaedam loquentia inducat, ut ab eo, quod agitur, avertat animos, ut se in hilarita-

31 — p. 434, 3 = Cic. Orat. §. 137.

1 quiddam *om.* C 3 conflictu *Cv* 7 cacenfaton *Cv* iique? 15 attenuandum? 25 cum] *an* ut? 26 agendae C 32 aut *inclusimus* 33 *fort.* ἐπιμονὴν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ

tem risumque convertat, ut interpellatorem coerceat, ut aliquid reticere se dicat, ut denuntiet quid caveant, ut irascatur, ut obiurget, ut deprecetur, ut medeatur, ut optet, ut exsecretur aliaque similia permulta, quae in orationibus quoniam semper exposita cernuntur, non sunt omnia exsequenda.

XXI. DE FIGURATIS.

Sed et illa figura dianoias videri potest, in qua per quandam suspicionem, quod non dicimus, accipi volumus, non utique contrarium ut *in* ironia, sed aliud latens et auditori quasi inveniendum, unde controversiae quoque figuratae dicuntur. Eius triplex est usus: unus, si di|cere palam parum tutum est; alter, si non decet; tertius, qui gratiae tantummodo causa adhibetur, si elegantius ita dicitur quam aperte. Prima frequens in scholis est; nam et pactiones deponentium tyrannidem et alia, in quibus non licet quid palam dicere, finguntur. Nam vera negotia numquam adhuc habuerunt talem silentii necessitatem, sed ‖ aliam huic similem quidem, *verum* multo ad agendum difficiliorem, cum personae potentes obstant, sine quarum reprehensione teneri causa non possit: ideoque hoc parcius et circumspectius faciendum est, quia nihil interest quomodo offendas; et aperta figura prodit hoc ipsum, quo figura est. Ac propterea a quibusdam tota res repudiatur et supervacua videtur, sive intellegatur sive non intellegatur. Sed modum licet adhibere, in primis ne sint manifestae. Non erunt autem, si non ex verbis dubiis et quasi duplicibus *petentur*, quale est in suspecta nuru 'duxi uxorem, quae patri placuit', aut, quod est multo ineptius, conpositionibus ambiguis, ut in illa controversia, in qua infamis amore filiae virginis pater raptam interrogat eam, a quo vitiata sit: 'Quis te', inquit, 'rapuit?' 'Tu, pater, nescis?' Res ipsae perducant iudicem ad suspicionem: in quo multum etiam affectus iuvant et interrupta silentio dictio et cunctationes: sic enim fiet, ut iudex quaerat illud nescio quid ipse, fortasse quod non crederet, si audiret, et ei, quod a se inventum existimat, credat. Sed ne si optimae quidem sint figurae, esse debent frequentes; nam densitate ipsa figurae aperiuntur. In summa sic maxime iudex credit figuris, si nos putat nolle dicere. Quaedam etiam, quae non possis probare, figura aspergenda sunt. Haeret enim nonnumquam telum illud occultum, et hoc ipso, quod non apparet, eximi non potest. At si idem dicas palam, et de|fenditur et probandum est. Secun-

6 c. 21 = Quintil. 9, 2, §. 65—72. 31—35 = ibid. §. 75.

1 risumue *Cie.* 4 seqnenda *Cv*; *possis etiam* persequenda 8 in *om. Cv* 13 deponentium imperium *Quintil.* 16 uerum *addidi e Quint.* 19 perdit hoc ipsum quod figura est *Quintil.* 22 petentur *addidi e Quint.* 28 illic nescio *Cv, em. e Quint.* 29 ipse *addidi e Quint.* 32 dicere quaedam. Etiam *v* 33 spargenda *Quintil. eodd.* 35 defenditur *Quintil.*: defendendum *Cv*, *sed ait Mai ipse ambiguam esse terminationem in codice*

dum genus figurae est, cum minime decet dicere: hic existimet iudex tegere nos quod sciamus, et verba vi quadam veritatis erumpentia credat coercere. Nam quanto minus aut ipsi, in quos dicimus, aut iudices aut assistentes oderint hanc male dicendi lasciviam, si velle nos credant? Aut quid interest quomodo dicatur, si et res et animus intellegitur? * * nisi ut palam sit, facere nos, quod ipsi sciamus non esse faciendum? Tertium genus est, quod etsi palam liceat dicere, elegantius tamen figuratur, ut Marcus Tullius: 'semper hic erro', et 'cum propter nocturnos metus cum sorore cubitaret' et talia. Vitiosissimum est, quod quidam etiam, ubi opus non est, adhibent figuras.

XXII. DE OBLIQUITATE.

Supervacuum Quintilianus existimat in libro nono Institutionum etiam illud genus dicendi, quod figuris finitimum est. Aliud dicere et aliud velle obliquitas appellatur: ut cum reddunt causas voluntariae mortis; 'non enim' inquiunt 'mori vult, sed invidiam facit', cum sit supervacuum, ut quis, si vivere mavult, mortem potius male petat quam omnino non petat. Usi tamen et hoc genere multi obliquitatis, ut Marcus Tullius, cuius solum exemplum satis est, suppeditantibus multis, cum de poena coniuratorum fingit se mitiorem, et tamen id agit oblique, ut interficiantur coniurati. In quo quidem genere multo cautius et subtilius et argutius quam in figuratis agendum est, quia ‖ illic aliud dici vis et | aliud intellegi, in obliquitate vero et intellegi debes aliud velle, et tamen longe aliud dicendi arte perficere. Quaestionis insidiae nisi astu occulto et latenter operantur, omnem effectum intellectae etiam cum indignatione audientis amittent. Quaesitum, quo modo contra figuras responderi oporteat. Et quidam semper ex diverso aperiendas putaverunt, sicut latentia vitia rescinduntur, idque sane frequentissime faciendum est; aliter enim dilui obiecta non possunt, utique cum quaestio in eo consistit, quod figurae petunt: at ubi maledicta sunt tantum, et non animadvertere interim et dissimulare bonae conscientiae est. Si fuerint crebriores figurae, quam ut dissimulari possint, postulandum est, ut nescio quid illud, quod adversarii obliquis sententiis figurare velint, si fiducia sit, obiciant palam, aut certe non exigant, ut, quod ipsi non audent dicere, iudices non modo intellegant, sed etiam credant.

Verborum vero figurae magis apud grammaticos et ex lectionibus percipiuntur, ut si dicamus 'hac re invidere', non ut vetores et Cicero praecipue, 'hanc rem invidere': et 'incumbere illi', non '*in* illum', et 'ple-

---

1—6 = Quintil. 9, 2, 76 sq. 8 p. Cael. §. 32. ibid. §. 36. 12 IX, 2. 17 in Catil. IV. 25—34 = Quintil. 9, 2, 93 sq. 35 — p. 436, 2 = ibid. 9, 3, 1.

---

3 quanto *Quint.*: quo *Cv* 5 *videtur ex Quintiliano addendum esse:* quid dicendo denique proficitur, nisi *etc.* 9 et alia *Cv* 31 quid aliud quod *C* 37 in *om. Cv*

num vino', non 'vini', et 'huic adulari', non 'illum adulari', et mille alia, quae auctoritate defenduntur. Quo quidem parce et, cum res poscet, utendum est, velut asperso quodam condimento. At qui nimium affectaverit, ipsam illam gratiam varietatis amittet.

In elocutione magnum vitium est cacozelon, id est mala affectatio et per omne dicendi genus peccans. Nam et tumida et pusilla et praedulcia et abundantia et accersita et exultantia sub idem vitii nomen cadunt. Denique cacozelon vocatur quidquid est ultra virtutem, quotiens ingenium iudicio caret et specie boni fallitur, omnium in eloquentia vitiorum pessimum; nam cetera vitia cum fiunt, parum vitantur. Est autem totum hoc in elocutione vitium: rerum enim vitia nomen suum obtinent, ut aut stultum aut commune aut contrarium aut supervacuum vocetur, cacozelon vero est, quod dicitur aliter, quam se natura habet et quam oportet et quam satis est. Et ne omnia percurram, hoc satis sit exemplum: Lecta *in* capite cuiusdam ossa medicus tenenda matri dedit; ille adiecit: 'infelicissima femina nondum extulisti filium et iam ossa legisti'. Et multa alia similia maxime vitanda, quia impensissimo conatu ingenii irrisionem petunt.

Ornat elocutionem praecipue descriptio, quia tota rerum imago verbis describitur, ut velut ante oculos posita videantur quodammodo audientibus. Ut apud Tullium: stetit soleatus praetor populi Romani cum palliolo purpureo, tunica talari, muliercula nisus in litore. Et apud eundem: videre videbar alios intrantes, alios autem exeun|tes, quosdam ex vino vacillantes, quosdam hesterna ex potatione oscitantes: humus erat immunda, lutulenta vino, coronis languidulis et spinis cooperta piscium. Sic et urbium captarum crescit miseratio: sine dubio enim, qui dicit expugnatam esse civitatem, complectitur omnia, quaecumque talis fortuna recipit, sed in affectus minus penetrat brevis hic velut nuntius. At si aperias haec, quae verbo uno clausa erant, apparebunt, id est effusae per domos ac templa flammae et ruentium tectorum fragor | et ex diversis clamoribus unus quidam sonus, aliorum fuga incerta, alii extremo complexu suorum cohaerentes, et infantium feminarumque ploratus et cetera. Licet enim haec omnia, ut dixi, complectatur qui dicit eversam urbem, minus est tamen totum dicere quam omnia. Consequemur autem, ut manifesta sit de-

2 sq. = Quintil. 9, 3, 4 6—14 = ibid. 8, 3, 56—58. 14—16 = ibid. 8, 5, 21. 18 — p. 437, 15 = ibid. 8, 3, 64—73. 20 Verr. V, §. 86. 22 fragm. or. p. Gallio.

1 non hunc *Quintil.* 2 poscit *et* 3 aspero *Cv, em. e Quint.* 4 ueritatis amittit *Cv, em. e Quint.* 7 accersita *nos*: acerba *Cv*, arcessita *edd. Quint.* 10 nam cetera parum uitantur, hoc petitur *Quintil.*; *addito* cum fiunt *auctor noster sententiam depravavit, ut nescias addideritne contrarium* hoc petitur, *quod ad sententiam intellegendam utique necessarium est.* 15 in *om. Cv* 19 audientibus *nos*: ab audientibus *C* 21 pallio *Cic. et Quintil.* nixus *Quintil.* 23 esterna *C* 29 inclusa *Quintil.* domus *Quint.* 34 autem *Quint.*: item *Cv*

scriptio, si fuerit veri similis. Et licebit etiam falso adfingere quidquid fieri solet. Continget enim claritas etiam ex accidentibus, ut: mihi frigidus horror membra quatit gelidusque coit formidine sanguis: et 'trepidae matres pressere ad pectora natos'; facillime enim recipiunt animi quod agnoscunt. Ornant elocutionem etiam similitudines: quarum aliae sunt illae, quae probationis gratia inter argumenta ponuntur, de quibus inter argumenta didicisti; aliae ad exprimendam rerum imaginem compositae, quod est huius loci proprium, id est ornatus: inde lupi ceu raptores atra in nebula. Quo in genere id est praecipue custodiendum, ne id, quod similitudinis gratia adscivimus, aut obscurum sit aut ignotum: debet enim, quod illustrandae alterius rei gratia assumitur, ipsum esse clarius eo, quod illuminat. Quare poetis quidem permittamus:

qualis, ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta
deserit, et Delum maternam invisit Apollo:

oratorem non decet nisi satis notis et illustribus ea, quae sint obscura, *demonstrare*.

De sententiis sive sensibus consuetudo iam tenuit, ut mente concepta sensus vocemus, lumina autem, praecipue in clausulis posita, sententias: quae minus celebratae apud antiquos nostris temporibus modo carent, ut ait Quintilianus. Sententiae interim ad rem referuntur, ut 'nihil est tam populare quam bonitas', interim ad personas, ut est | Afri Domitii: princeps qui vult omnia scire, ei necesse est *multa* ignoscere. Hanc quidam partem enthymematis, quidam initium aut clausulam epichirematis esse dixerunt: et est aliquando, non tamen semper. Illud verius, esse eam aliquando simplicem, ut ea, quae supra ediximus, aliquando ratione subiecta, ut est: 'nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit iniuriam, tamen, quia plus potest, facere videtur. Est nonnumquam et duplex: obsequium amicos, veritas odium parit. In his custodiendum est, id quod ubique, ne crebrae sint, ne palam falsae, et ne passim et a quocumque dicantur: magis enim decet eos, in quibus est auctoritas, ut rei pondus etiam persona confirmet. Quis ferat adulescentem aut etiam ‖ ignobilem, si iudicet in dicendo et quodammodo praecipiat?

Epiphonema est rei narratae vel probatae summa exclamatio, ut 'Tantae molis erat Romanam condere gentem', et 'facere enim

---

2 Verg. Aen. 3, 29. 4 ibid. 7, 518. 9 ibid. 2, 355. 18—30 = Quintil. 8, 5, 2—4. 29 Terent. Andr. 1, 1, 42. 30 — p. 438, 7 = Quintil. 8, 5, 7 sqq. 36 Verg. Aen. 1, 37. Cic. p. Mil. §. 9.

---

4 *fort.* et: 'et trepidae 6 quare aliae *Cv* 7 aliae hae ad *Cv* 13 permittamus eiusmodi exempla *Quintil.* 14 ubi *Verg. et Quintil.*: ut *Cv* 16 demonstrare *addidi e Quint.* 23 multa *om. C* 26 supra dixi *Quint.* 32 decet *CB* (*i. e. decet sententiam dicere*): decent *codd. dett. Quint.* auctoritas. Veri pondus — confirmat *Cv, em. e Quintil.* 35 acclamatio *Quint.*

periculose probus adulescens quam perpeti turpiter maluit. Clausula est quae † est concludentibus sensus, ut est: quare prius de vestro facto fateamini necesse est quam Ligarii culpam ullam reprehendatis. Verum nunc vitium est novitatis, quod omnes in fine sermonis ferire aurem sensus velint: quae res facit, ut etiam inepta dicantur. Neque enim possunt tam multae bonae sententiae esse, quam necesse est multae sint clausulae.

Elocutionis genera sunt tria, vehemens, quod Graeci *βαρύ*, tenue, quod Graeci *ἰσχνόν*, medium, quod Graeci *μέσον* dicunt. In genere tenui communis consuetudo sermonis imitanda est, ab indisertis *re* plus quam opinione differens. Itaque qui audiunt, quamvis sint infantes, ta|men illo modo confidunt se posse dicere, sed nihil est experienti minus possibile. Hoc genus non sit sane nimis expolitum structura, nec tamen nimis solutum. Verum callidus non ingratam quandam neglegentiam simulabit magis de re hominis quam de verbis laborantis. Sint acutae crebraeque sententiae. Non sequatur illa similiter conclusa et paria paribus reddita et cetera, quae sunt quaesitae venustatis. Utatur autem verbis quam usitatissimis, translationibus quam mollissimis. Nec faciet rem publicam loquentem, nec ab inferis mortuos excitabit, nec acervatim multa frequentans una conplexione devinciet. Erit enim, ut voce, sic etiam oratione suppressior. Aspergantur, si opportune possunt, etiam sales. Hac forma est pro Ligario paene tota oratio. Medio autem generi dicendi omnia ornamenta conveniunt, plurimum suavitatis, multum sententiarum, latae eruditaeque disputationes, et communes loci sine contentione dicentur. Hoc solum totum genus e sophistarum fonte defluxit in forum, sed spretum a subtilibus, repulsum a gravibus in ea, de qua loquor, mediocritate consedit, ut est oratio de imperio Gnaei Pompei. Tertia est vehemens forma dicendi, quae cursu magno fertur et sonitu, tragica quadam et excelsa sublimitate dicendi, et hoc a superioribus vel maxime differens, quod illa minime versantur in lubrico, et si semel constiterint, numquam cadunt, nec extimescunt ancipites dicendi incertosque casus: at vero hic gravis, acer, ardens et in periculum praeceps est, et si hoc solum possit quod profitetur, vix satis sanus videri solet. Debet ergo tranquille, ut ille medius, debet et subtiliter, ut ille primus, debet et vehementer, quod ei est proprium, id

---

2 Cic. p. Lig. §. 2. 9—21 = Cic. Orat. §. 76 sqq. 22—26 = ibid. §. 96. 27 — p. 439, 2 = ibid. §. 87.

---

1 periculose *om. C* 2 *incertum videtur, qua ratione Victor verba Quintiliani mutaverit; in illo est:* Vocatur aliquid et clausula, quae si est, quod conclusionem dicimus, et recta et quibusdam in partibus necessaria est, *unde conicio:* Clausula est, quae si concludit sensus, recta est, ut est 5 sermonis fieri sensus *Cv, em. e Quint.* 10 re *addidi* e *Cic.* 13 sane *nos*: suae *Cv* structura ne tamen *Cv* 14 simulat *Cv* 15 Sunt *Cv* 16 sequantur illas *Cv* 17 usitatis *Cv* 23 multa (*sc.* lumina) sententiarum *Cic.* latae *Cv, em. e Cic.* 25 genus est sofistarum fonte defluxum *Cv, em.* e *Cic* 26 in ea demum qua *C*, in ea demum de qua *Mai* 29 illa optime *Cv, em. e Cic.*

est granditer dicere: praesertim cum causae partim totae sint eo modo, partim aliter tractan|dae, ut pro Cornelio maiestatis et in Verrem et pro Cluentio. Ergo quot officia oratoris, tot genera dicendi, ut sit subtile in probando, modicum in delectando, vehemens in flectendo, ‖ in quo uno vis omnis oratoris est. Magni igitur iudicii, summae etiam facultatis esse debet moderator ille et quasi temperator huius tripertitae varietatis. Nam et iudicabit, quid cuique opus sit, et poterit, quocumque modo causa postulabit, dicere. Sed est eloquentiae, sicut reliquarum rerum, fundamentum sapientia. Ut enim in vita, sic in oratione nihil est difficilius, quam quid deceat videre: *πρέπον* appellant hoc Graeci, nos dicamus sane decorum, de quo praeclare et multa praecipiuntur, et res est cognitione dignissima. Huius ignoratione non modo in vita, sed saepissime et *in* poëmatis et in oratione peccatur. Est autem quid deceat oratori videndum, non in sententiis solum, sed etiam in verbis. Non omnis fortuna, non omnis honos, non omnis auctoritas, non omnis aetas, nec vero locus aut tempus aut auditor omnis eodem aut verborum genere tractandus est aut sententiarum, semperque in omni parte orationis, ut vitae, quid deceat est considerandum: quod et in re, de qua agitur, positum est, et in personis eorum, qui loquuntur, et in eorum, qui audiunt.

Est etiam eloquendi triplex *forma;* nam aut comma aut colon aut periodos dicitur. Comma concisa in singulas partes brevis oratio, ut est illud apud M. Tullium: abiit, excessit, evasit, erupit. Colon vero per membra definitae breviter dictiones, ut est apud eundem: Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? quam diu etiam furor iste tuus eludet? quem ad finem sese effrenata iactabit audacia? Periodos vero longo ambitu et pleno circuitu orationis circumacta conversio, ut: Etsi vereor, iudices, ne turpe sit pro | fortissimo viro dicere et cetera omnia totius principii, quae magno orbe circumacta volvuntur: quae differentia, prout res et orationis aut magnae aut parvae aut cum impetu exsurgentis aut contra tranquillioris ratio poposcerit, erit usurpanda dicendi.

Ethos et pathos prae oculis habendum. Ethos autem est habitus quidam mentis et morum perpetuus tenor, ut iracundus, avarus, pius, rusticus, vel lenis vel timidus vel libidinosus vel severus, vel senex vel adulescens et cetera, quorum proprietatem sermo debet imitari: ut Marcus Tullius fecit pro Caelio in persona Appii Caeci, item Clodiae. Pathos vero est repentina et temporalis animi incommoditas, ut ira, dolor, gaudium, maeror, metus et cetera: quae omnia ita proferenda sunt, ut apte

4—10 = Cic. Orat. §. 69 sqq. 22 in Catil. II, §. 1. 23 in Cat. I, §. 1. 27 p. Mil. §. 1.

1 tutae *C* 6 debebit *Cic.* 7 quodcunque opus sit *Cv* 10 dicimus — clare — cogitatione *C*, *em. e Cic.* 12 in *add. e Cic.* 14 non enim omnis *Cic.* 20 forma *addidimus* 25 etiam] te iam *Cv*

exprimantur; ut tristia miserabilibus, iracunda atrocibus verbis efferamus. Vix adeo scaenicis plures habitus in agendo concipiendi sunt quam oratoribus eloquii formae ac varietates. Sed sicut ornate dicere melius ex libris, ita etiam apte loqui ex libris multo melius addiscimus, si hoc in auctoribus animadvertamus et animadversa imitationis exercitatione celebremus. Marcus enim Tullius nihil aliud esse ineptum, quam minus apte dicere, disputavit. Minus autem apte dicat necesse est, qui et rerum et personarum et temporum ceterorumque omnium, quae in oratione versantur, rationem habere neglexerit. ‖

XXIII. DE MEMORIA.

Memoria est firma animi rerum ac verborum ad inventionem perceptio. De hac Marcus Tullius: Quid | dicam, inquit, de thesauro omnium rerum memoria? quae nisi custos cogitatis inventisque rebus et verbis adhibeatur, intellegimus omnia, etiam si praeclara fuerint, in oratore peritura. Ad hanc obtinendam tradunt plerique locorum et simulacrorum quasdam observationes, quae mihi non videntur habere effectum. Exercenda est memoria ediscendis ad verbum quam plurimis et tuis scriptis et alienis, licet Quintiliano vehementer displiceat exercitationis causa sua scripta ediscere, qui scribere quidem plurimum praecipit, ediscere autem lectos ex orationibus vel historiis aliove quo genere dignorum locos. Ita enim et confirmabimus memoriam et adsuescemus optimis, semperque habebimus intra nos quod imitemur, et non sentientes formam orationis illam, quam mente penitus accepimus, exprimemus. In his autem, quae cogitamus, et in his, quae scribimus, retinendis proderit multum divisio et compositio: nam qui recte conpegerit orationem, numquam poterit errare. Certa sunt quaedam non solum in digerendis quaestionibus, sed etiam in persequendis. Et si prima et secunda deinceps cohaereant, nihil per oblivionem subtrahi poterit, ipso consequentium admonente contextu.

XXIV. DE PRONUNTIATIONE.

Pronuntiatio est ex rerum et verborum dignitate vocis et corporis moderatio. Huic non immerito Demosthenes ex omnibus oratoris virtutibus primas dedit et secundas et tertias. Haec enim in tantum excellit,

6 de Orat. II, §. 17. 12 de Orat. I, §. 18. 18—23 = Quintil. II, 7, 1—3. 24—29 = ibid. XI, 2, 36 sq. 32 sq. Cic. de Orat. III, §. 213.

10 *Exstat hoc caput in codice Ratisbonensi Emmeramo (v. ad pag. 370). Iulii Severiani rhetoricae adnexum* 17 Sed potius exercenda est memoria discendis *E* 19 discere *E* 21 digoorum *CE*: dignorum ea cura uoluminum *Quint.* 22 intra *Quint.*: contra *CE* 23 acceperimus? 24 scripsimus *Quint.* 25 conpo *C linea superposita* 25 numquam non poterit euarrare *E (qui in haec verba deficit)*, numquam poterit in rerum ordine errare *Quint.* 27 in exsequendis *Quint.* 32 oratoriis?

ut | etiam secundam sententiam maximi Tullii quamquam indocta oratio laudem tamen consequatur, si optime proferatur, et quamvis optime expolita, si indecenter pronuntictur, contemptum irrisionemque mereatur. Et vocis ergo et speciei et totius corporis et ipsius linguae motus exerceantur, quia non tam artis haec erunt quam laboris. In primis vitia, si qua sunt, oris emendanda sunt, ut expressa sint verba, ut suis quaeque litterae sonis enuntientur, nec verba in faucibus patiamur audiri, nec oris inanitate resonare, nec, quod minime sermoni puro conveniat, simpliciter vocis naturam pleniore quodam sono circumliniri, quod Graeci catapeplasmenon dicunt. Curandum etiam, ne ultimae syllabae intercidant. Nolo praeterea exprimi litteras putidius, nolo obscurari neglegentius, nolo verba exiliter exanimata exire, nolo inflata et quasi anhelata. Sonus ipse vocis ita rectus et simplex esse debet, ut nihil ostentationis aut imitationis habere videatur, non aspere, non vaste, non biulce, sed pressim et aequaliter et ‖ leniter: nolo rustice ac praefracte ac cum clamore erumpat, sed nec perpetuo et uniformiter vociferetur oratio. Pro locis, pro rebus, pro personis, pro causis, pro temporibus, sicut in elocutione didicisti, varianda est. Eris enim ineptissimus secundum Marci Tullii sententiam, nisi omnium horum ratio diligenter habeatur. Alia simplicitate narrandum est, alia auctoritate suadendum est; alia inflammatione consurgat ira, alius flexus miserationem decet, alius rogantem: et hoc † acceperis propter quam maximas vel panegyricas dictiones. Ceterum si apud pedaneum iudicem sit privata cognitio, ad sermocinationis vicem deprimendam actionem etiam non admonitus intelleges. Sicut enim in sublimibus quaestionibus deiecta | et iacens pronuntiatio deformis est, ita in parvis elata et clamosa videatur necesse est furiosa atque deridicula. In pronuntiatione habenda est ratio diligenter, quos imiteris quorumque similis esse velis. Eoque impensissimum studium curae et laboris intendas, quia, etsi ad pronuntiationis laudem praecepta te ducant, incredibile est quanto magis valeat ad hanc rem vivum exemplum. Et intuendi tibi non solum oratores in pronuntiando laudati, sed etiam actores scaenici, non tamen ita, ut ad scaenicos motus deferaris, sed in quantum sat est ex his ad pronuntiationis ornamenta derives. Nec enim etiam tenuitas femineae vocis imitanda est aut seniliter tremendum aut ebrietas vacillatione exprimenda est, quia in pronuntiatione oratoris id maximae erit artis, ne ars esse videatur: tenebisque, ut quotiens exclamandum erit, lateris conatus sit ille, non capitis, ut gestus ad vocem, vultus ad gestum accommodetur. Illud non sine causa est ab omnibus praeceptum, ut

5—9 = Quintil. I, 11, 4 sqq. 10—12 = Cic. de Orat. III, §. 41 18 de Orat. II, §. 17. 34 Quintil. I, 11, 3. 35 sq. = ibid. I, 11, 8. 37 — p. 442, 9 = ibid. XI, 3, 28 sq.

1 maximi *C*: Marci *Spengel: at firmat codicis scripturam Albini dial. de rhet. §. 40* 4 faciei *Christ, cf. p. 442, 14* 7 inanitatem resonare ne quod *Cv, em. e Quint.* 9 circumliniire *Quint. codd.* 17 sq. *cf. Albini dial. §. 40 extr.* 34 maxime *C*

parcatur maxime voci in illo a pueritia in adulescentiam transitu, quia naturaliter impeditur, non, ut arbitror, propter calorem, ut quidam putaverunt — nam est maior alias — sed propter humorem potius: nam aetas illa inturgescit: itaque nares etiam et pectus eo tempore tument atque omnia velut germinant, ideoque sunt tenera et iniuriae obnoxia. Iam igitur confirmatae constitutaeque voci optimum genus exercitationis est, quod est operis simillimum, dicere quotidie, sicut agendum est. Namque hoc modo non vox tantum confirmatur et latus, sed etiam corporis decens et accommodatus orationi motus componitur. Vocis quoque ipsius sonus neque acutus neque nimis remissus sectandus est: namque ut in | nervis, ita et in voce quo remissior, hoc gravior et plenior; quo intentior, hoc tenuis et acutus magis est. Ita imus vim non habet, summus rumpi periclitatur: et idcirco mediis utendum sonis, ex quibus sit et excitandae intentioni et submittendae facultas. Observandum etiam, ut recta sit facies: ne labra detorqueantur, ne immodicus hiatus rictum distendat, ne supinus vultus, ne deiecti in terram oculi, ne inclinata cervix, ne elata aut depressa supercilia. Infinitum enim in his quoque rebus momentum est, quia nihil potest placere, quod non decet, et ut ait M. Tullius: caput artis est decere, quod facias. Labra lambere vel mordere deforme est, cum etiam in efficien|dis verbis modicus esse debeat eorum motus; ore enim magis quam labris loquendum est. Manus vero, sine quibus trunca esset actio ac debilis, vix dici potest quot motus habeant, cum paene ipsorum verborum copiam consequantur. Nam ceterae partes loquentem adiuvant; hae, prope est ut dicam, ipsae loquuntur: his poscimus, pollicemur, vocamus, dimittimus, minamur, supplicamus, abominamur, timemus, interrogamus, negamus; gaudium, tristitiam, dubitationem, confessionem, paenitentiam, modum, copiam, numerum, tempus ostendimus: isdem concitamus, inhibemus, probamus, admiramur, verecundamur. Hae in demonstrandis locis atque personis adverbiorum atque pronominum obtinent vicem, ut in tanta per omnes gentes nationesque linguae diversitate hic mihi omnium hominum communis sermo videatur. Averso pollice demonstrare aliquid oratori indecorum est. Sinistra manus numquam sola gestum rectum facit, idque praecipue vitandum est vitium: pla|ne dextrae se frequenter accommodat, sive in digitos argumenta digerimus, sive obicimus adversas, sive in latus utramque distendimus, sive satis facientes aut supplicantes — diversi

10—14 = Quintil. XI, 3, 41 sq. 14—18 = ibid. I, 11, 9 sqq. 18 de Orat. I, §. 132. 19 sq. = Quintil. XI, 3, 81. 21—31 = ibid. XI, 3, 85 sq. 31 = ibid. §. 104. 32 — p. 443, 4 = ibid. §. 114—116.

3 nam hoc aetas *Quint.* 11 quo tenuior *Quint.* 12 imus *Quintil.*: unus *Cv* 15 distorqueantur *Quint.* discindat *Quint.* 16 inclinata utrolibet *Quint.* 23 consequatur *C*, persequantur *codd. Quintil.* 25 interrogamus negamus *om. codd. Quint.* 32 recte *Quint.* 34 adversas *scil.* palmas, *ut apparet ex Quintiliano, qui haec habet:* siue auersis in sinistrum palmis abominamur siue obicimus aduersas 35 utrumque *Cv, em. e Quint.* supplicantes. Diversi *v*

autem sunt hi gestus — summittimus manus, sive adorantes attollimus, sive aliqua demonstratione aut invocatione protendimus: '*vos, Albani tumuli atque luci*': aut Gracchanum illud: '*quo me miser conferam? in Capitolium ad fratris sanguinem? an domum?*' maiorem enim affectum in his iunctae exhibent manus. Cantare vero inutilius sit an foedius nesciam. Quid enim minus oratori convenit quam modulatio ebriorum aut comessantium licentiae similis? quid vero movendis affectibus contrarium magis quam cum dolendum, irascendum, indignandum, commiserandum sit, non solum ab his affectibus, in quos ducendus est iudex, recedere, sed ipsam fori sanctitatem efficere quodammodo tibiis ac fidibus aut cymbalis † audiendam? Quisquamne, non dico de homicidio, sacrilegio, parricidio, sed de calculi ratione et ceteris quaestionibus loquens, atque, ut in breve conferam, quisquam in lite cantat? Itaque hanc inflexionem vocis, quae paullo moduliatior existeret, reprehendere et Aeschines et Demosthenes solent. M. etiam Tullius dixit in Phrygia et Caria turpissime rhetoras epilogos coepisse cantare, quo foedius nihil est. Satis sit, si obscuro quodam flexu, ubi necesse est, sit lugubris ac miserabilis, cum virili tamen et recta pronuntiatione, non modulata, ut nunc plerique faciunt, cantatione. |

XXV. DE EXERCITATIONE.

Ante omnia illud inhaerere tibi volo, haec, quae supra dicta sunt, et cum natura obvenerint et arte fuerint excogitata, ad plenam tamen ‖ consummationem nullo modo posse sine usu continuaque et iugi et instanti exercitatione perduci, sine qua affirmat M. Tullius Cicero nullam rem illustrem effici posse. Idem alio loco: *exercitatio quaedam suscipienda est*, inquit; *usus enim uni rei deditus et ingenium et artem saepe vincit.* Alibi quoque: *adhibeatur usus frequens, qui omnium magistrorum praecepta superabit.* Quamobrem et inventio et dispositio et elocutio et memoria et pronuntiatio usu acri et exercitatione intentissima convalescant. Nec te fugiat in exercitatione esse periculum maximum, quod plerique, fugientes laborem, incuriose et tumultuarie exercentur verborumque sola frequentia delectantur, cum *sit nihil tam vitiosum*, ut ait Marcus Tullius, *quam verborum vel optimorum atque amplissimorum sonitus inanis, nulla subiecta sententia.* Etsi ergo

2 Cic. p. Mil. §. 85   3 cf. Cic. de Orat. III, §. 214.   5—13 = Quintil. XI, 3, 57 sqq.   13 Cic. Orat. §. 57.   15 ibid. et Quintil. XI, 3, 58.   25 or. p. Balbo §. 45.   27 de Orat. I, §. 15.   32 ibid. I, §. 51.   34 — p. 444, 2 = ibid. I, §. 150.

2 praetendimus *C*   6 modulatio scaenica et *Quint.*   7 qui uero — contrarius *C*   8 docendum *Cv*, *em e Quint.*   9 inducendus *Quint.*   10 fori *Quintil.*: rei *Cv*   11 audiendam] *fort.* uiolandam *vel* solvendam   22 ad plenam l. confirmationem *Cv*, *emendavimus ex Albini dialogo* §. *42*   28 superabit *cod. E (in quo insunt huius quoque capitis quaedam sententiae, v. ad p. 440, 10)*: superauit *C*   30 conualescunt *Cv*, *emendavimus ex Albini dial.* §. *42*   34 atque ornatissimorum *Cic.*

in istis ipsis exercitationibus utile est subito saepe dicere, tamen illud utilius, sumpto spatio ad cogitandum paratius atque accuratius dicere. Stilus est, inquit Marcus Tullius, stilus optimus et praestantissimus effector dicendi ac magister. Omnes enim sive artis sunt loci sive ingenii cuiusdam atque prudentiae, inquirentibus nobis omnia, quae sunt cuiusque generis maxime propria, maxime illustria, sub acumen stili subeant et succedant necesse est. Tum ipsa collocatio conformatioque verborum | perficitur in scribendo, et hanc affert facultatem, ut etiam si subito dicas, tamen illa, quae dicantur, similia scriptorum esse videantur. Multa praeterea ex omni parte orationis circumspiciantur, ne quid offendas, ne quo inruas: nec tibi videatur reformari postea posse, si quid in exercitatione neglexeris. Naturae enim vicem paene optinet consuetudo, et sicut bene dicendo, inquit M. Tullius, bene dicitur, ita male dicendo male dicatur necesse est; ut melius sit omittere quam paenitenda consuetudine in pravitatem aliquam convalescere. Ridiculum forsitan putes, si adiecero, ut exercitatione consuescas nihil contrarium, nihil quod obsit ingerere. Sed frequenter, mihi crede, oratores urgentur ab advocatis, a litigatoribus, ut quod sit inutile ingerant. Huic errori non obtemperare consuesces, si exercitatione id quoque, ne quid contrarium dicas, prospexeris. Dices enim, si personarum, quas defendes, rationem habere neglexeris: si quae sunt in ‖ eis invidiosa non mitigaris extenuando, sed laudando et efferendo invidiosiora feceris; si in homines caros iudicibus inveharis; si qua vitia aut incommoda sint in iudice, adversario si exprobraris; si, cum dicas pro altero, laesus litem tuam persequaris, causam relinquas. Quid si *in* ipsis argumentis po|sueris aliquid aut aperte falsum aut ei, quod dixeris dicturusve sis, contrarium? Quid multa? omnis cura esse debet, ut, si quid possis boni, causae efficias: sin minus, certe, ut ait Marcus Tullius, ne quid mali: quia nihil turpius videri potest, quam cum oratoris dicto sermone consequitur: 'occidit susceptum'. Exercitatio iuvenilis uberior et abundantior esse debet, quia multum inde decoquent anni, multum ratio limabit. Volo, ait M. Tullius, se efferat in adulescente fecunditas. Audeat ergo haec aetas plura et inveniat. Facile remedium est ubertatis, sterilia nullo labore vincuntur: sit eloquens, non tantum disertus. Inter disertum autem et eloquentem hoc interest, quod eum statuit M. Tullius esse disertum, qui possit satis acute atque

3 de Orat. I, §. 150 sqq. 11 sq ibid. II, §. 301. 14 ibid. I, §. 150 in. 21—28 de Orat. II, §. 304—306. 29 sq. = ibid. §. 288. 31 Quintil. II, 4, 7. 32 de Orat. II, §. 88. Quintil. l. c. §. 8. 33 sq. = Quintil. II, 4, 6. 36 de Orat. I, §. 94.

5 anquirentibus *edd. Cic.* 9 perficitur *Cic.*: perspicitur *Cv* 11 circumspectantur *Cv* 12 ne quod inruas *Cv* 18 ingerere *O*: incurrere *C* 20 exercitatione id *nos*: exercitationi *C* 24 inuehare *Cic.* 25 dicas ab altero laesus *Cv, em. e Cic.* 26 in *addidi e Cic.* 31 inde decoquent *Quintil.*: inde quoque *Cv* 34 ubertati *Cv, em. e Quintil.* 35 non tamen *Cv, em. Spengel*

dilucide ex communi quadam opinione dicere, eloquentem vero, qui mirabilius ac magnificentius augere atque ornare, quae velit: qui distincte, qui explicate, qui abundanter, qui illuminate et verbis et rebus et in ipsa oratione quasi quendam numerum versumque conficere; quique ita aptus esse possit, ut rebus et personis congruenter accommodet eloquium. Amet laudem iuvenis magnumque *esse* sciat multis tacentibus solum audiri. Nam licet ipsa vitium sit ambitio, frequenter tamen causa virtutum est. Orator, cui semper in multa celebritate vivendum est, assuescere exercitatione maxime debet iam ab adulescentia non reformidare homines neque illo labore solitario delitescere. Cum enim omnibus oratoriis opibus fueris instructus, plurimum tamen valet animi praestantia, quam nec metus frangat nec ultra modum reverentia retardet. Sicut enim abominanda sunt contraria vitia, confidentia et temeritas et inprobitas et arrogantia, ita | sine constantia nihil studium, nihil profectus ipse profuerit, ut si des arma timidis et imbellibus. Est ergo verecundia interim adversa multisque causa fuit, ut bona ingenii studiique situ quodam secreti consumerentur. Ne putes a me probitatem repudiari, sed verecundiam, quae longe differt atque discreta est. Nam quid est verecundia quam timor quidam reducens animum ab his, quae facienda sunt? inde confusio. Quis autem dubitet vitiis ascribere affectum prohibentem facere, quod debeat fieri? Neque ego is sum, qui nolim eum, qui sit dicturus, et sollicitum surgere et colorem mutare; quae si non accidcrent, etiam simulanda erant: sed sentiat periculum volo, non succumbat nec concidat. Sed prorsus optima atque potissima est adversus verecundiae vitium medicina fiducia. Excitanda ea et attollenda semper est, quae in eiusmodi secretis languesceret. Deinde cum proferenda sunt studia, caligat in sole et omnia nova offendit, ut qui, quod solus exercuerit, inter multos ‖ facere non possit. Sequenda igitur est M. Tullii sententia, qui praecipit ducendam dictionem ex domestica exercitatione et umbratili medium in agmen, in pulverem, in clamorem, in castra atque in aciem, subeundum visum omnium. Sint praeterea ipsae materiae, quae fingentur, quam simillimae veritati; nam et declamatio ea solummodo prodest, quae imitatur eas actiones, in quarum exercitationem reperta est. Frustra in declamationibus laborabimus, si diversitate operis ac dissimilitudine ad forum quasi rudes venturi sumus. Rudes autem simus necesse est, si alia pronuntiatio, aliud genus elocutionis in declamationibus fu|erit, cum longe alia in foro reperienda sint. Et ideo unum etiam atque etiam te repetens iterum iterumque monebo, ut et pronuntiatione et elocutione declamatio tibi semper forenses actiones imitetur et exprimat et effingat. Eas vero declamationes, quas quidam corruptius delectationis tantummodo causa decantant, non aliud esse Quintilianus affirmat, quam fuisse traditur, qui grana ciceris ex spatio distante missa in acum † adversum sine frustratione inserebat: cui donari modium ciceris rex iussit, inertem laborem ipso

3—5 = de Orat. III, §. 53. 7 Quintil. I, 2, 22. 8—10 = ibid. I, 2, 18. 10—23 = ibid. XII, 5, 1—4. 25 sq. = ibid. I, 2, 18 sq. 28 de Orat. I, §. 157. 29—31 = Quintil. II, 10, 4. 40 — p. 446, 4 = ibid. II, 20, 3 sq.

6 esse *addidi ex Albino* §. *42* 10 oratoris *Co* 16 bona ingenia studiaque *Co*, *em. e Quintil.* 19 unde? 21 colore mutari *Co*, *em. e Quint.* 22 acciderent — erant *CB*: accident — erant *edd. Quint.* 25 languesceat? 26 ut qui *Quintil.*: et *Co* 30 usum *codd. Cic.* omnium] *an* hominum? 31 finguntur *Co* 32 exercitatione *Co* 37 repetens te? 41 in acumen aduersum *C*, in acum continuo *codd. Quintil.* 42 inhertem *C*

praemii genere testatus. Huic conparandi sunt, qui in declamationibus, quas esse veritati dissimillimas volunt, multo se studio ac labore consumunt: et appellatur hoc a doctis *ματαιοτεχνία*, quaedam supervacuae artis imitatio; certe apud omnes profecto *ματαιοπονία*, quia habeat vanum laborem nullumque eius, ad quod praeparetur, effectum. Quid ergo? nihilne sibi declamatio indulgebit aut panegyricus sermo? Indulgeat sane aliquid ad ornatum, ita tamen ne a forensis actionis similitudine ullo alio differat, quam accuratiore splendore et locis omnibus, quibus supra diximus illustrari orationem, liberius effusis. Tenendum tamen, quidquid aget orator, non multum a forensi actione discrepare debere et rebus et verbis et pronuntiatione: ceterum longe ab effectu operis aberraverit. |

XXVI. DE SERMOCINATIONE.

Sermocinandi ratio non in postremis habenda est; et quidem sermonis usus multo frequentior quam orationis est. Igitur sermonis est virtus elegantia sine ostentatione. Verba sint lecta, honesta magis quam sonantia, paucae translationes neque eae alte petitae, modica antiquitas, sine figuris insignibus, sine structura leniore, sine periodo, sine enthymemate: denique omnes rhetoricas palaestras missas feceris, quae ut addunt orationi auctoritatem, sic detrahunt sermoni fidem. Attamen habebit sermo lucem suam, ut sit simplex et aequalis et ante omnia carens obscuritate. Sermonum argumenta, quae semper esse ‖ vix seria possunt, plerumque se iocis inserentibus, tamen semper honesta sint, at non inepte neque iurgiose. Nam multos nugae rapiunt ad foeditatem, nec non contentiones ad furorem, cum tamen in omni parte vitae, tum in sermonibus quies optima est. Fere sermo cuiusque mores probat. Cave ne quem sermone laedas vel aperto vel inverso vel absentem vel coram. Agrestis ingenii est aut neminem appellare aut de pluribus unum alterumve eligere, quicum fabulere. Superiores observare oportet, ut invitent clientes ad colloquendum: nam inferior modestius fecerit, si exspectet, dum lacessatur, nisi quid rei suae evenerit. Sermonum autem occasiones sunt et sciscitatio, quid agant, rogantis, et commemoratio, quid tibi aut alteri evenerit, aut quid novae rei audieris, quam tamen narrare non sit religionis, et admonitio ex re nata fortuita. Iam ubi statuendum sit initium, res ipsa perducit; nascitur enim ex responsione | responsio. In quo cavendum est, ne hinc illo, quod aiunt, transultes aliudve quid, quam qua de re agitur, interseras. Neque porro obloquare neque solus loqui postules neque properantem morere atque otio obtundas. Ubique brevitas bonum est, sed in sermone praecipuum; alterius enim tempore non abuti decet. Multum ad sermonis gratiam valet veterum exemplorum memoria, rerum novarum scientia, si illa accommodes, non ut quaesita, sed ut obvia. Et proverbiorum tempestivitas lepida est Graecorum atque nostrorum; et versus partesve eorum *et* ex oratoribus aliisve scriptis sententiae, si loco proferuntur, sermonem convenustant.

---

6 panagericus *C*; *in marg. hoc scholium est*: panegyricum est licentiosum et lascivum genus dicendi in laudibus regum, in cuius conpositione homines multis mendaciis adulantur, quod maium a Graecis exortum est, quorum levitas instructa dicendi facultate et copia incredibili multas mendaciorum nebulas suscitavit. 11 ceteroquin *coni. O* 14 quam oratoris *Cv* 15 lecta *Albinus (§. 43)*: electa *Cv* 16 hae *Cv* 17 leniore] laboriosiore? 19 Ac tamen? 30 scicitatio *C* 33 statuendum sit *nos*: statum est *Cv* 36 otio *Mai*: odio *Cv* 40 tempestas *C* 41 et (*ante* ex) *addidi distinctione verborum mutata*

Vita dicta vernilia scurrarumque aemulationem: nam multi, dum se facetos volunt, non modo verba, sed gestus quoque ac vocabula scurrarum exprimunt. Ita accidit, ut nec quod esse debent sint, nec quod imitantur. Nec sermonem quasi orationem pronuntiaveris, nec praepropere loquaris, ne si possis quidem verba sine haesitantia linguae celeriter evolvere; multo enim turpius, si offendas saepius quasi salebrosa festinatione. Neque tamen protrahere voces oscitantem decet nec intervallis dividere. Bonus modus est in loquendo tamquam *in* ambulando clementer ire, sine curriculo, siue cunctatione. Clamare in loquendo rusticum ac barbarum est; fit enim de sermone convicium. Iam si in publico aut in convivio clames, non agrestis modo, sed insanus habearis. Rursus si ita demisse fabuleris, vix ut proximus audiat, hominis nimium delicati est. Ita audire sermocinantem rationis est, primum ut attente audias, ne, dum res alias agas, cum responsorio opus sit, aliud respondeas, aut ignarus, rogari quid videatur, consilescas; deinde ut sinas propositum explicare atque in loco occurras, ne | duo aut plures chori aut catervae modo constrepatis. Et hominum et locorum et temporum ratio servanda est: alius cum superiore, alius cum pari aut proximo sermo est; item cum senioribus, cum aequalibus, cum pueris aut mulierculis. Quid? in convivio putas eundem debere esse, quem in foro aut aliquo coetu litteratorum? *Quid* quod ‖ ego scio quosdam *in* spectaculis aut conviviis aut ubi minime convenit doctrinam atque facundiam venditare aut rem publicam strepere. Minime oportet vinum de poculo in mensam instillare idque digitulo diducere in lineas. Mala ista † satio in convivio garrula ac per vinum diserta, et fere videas, qui sicci ac sobrii nihil sunt, eos madidos frigutire. Et temporum tibi cura sit, ne in rebus tristibus laeta, ne in laetioribus tristia introducas. Hi sunt enim, quos Cicero ineptos vocat, qui neque ubi nec quando nec cum quibus fabulentur existimant nec quam diu nec quo modo. Partim plus cachinno interturbant quam verbis explicant, verba concidunt, syllabas obscurant, litteras ut furto auferunt. Loquere opportune, honeste, Latine, dilucide, placide, plano ore, vultu quieto, clamore nullo, siue cachinno, siue aliis notatis supra. Multum ad sermonis elegantiam conferent comoediae veteres et togatae et tabernariae et Atellanae fabulae et mimofabulae, multum etiam epistolae veteres, in primis Tullianae.

XXVII. DE EPISTOLIS.

Epistolis conveniunt multa eorum, quae de sermone praecepta sunt. Epistolarum species duplex est; sunt enim aut negotiales aut familiares. Negotiales sunt argumento negotioso et gravi. In hoc genere et sententiarum pondera et verborum lumina et figurarum insignia conpendii opera requiruntur atque omnia denique oratoria praecepta, una modo exceptione, ut aliquid de summis copiis detrahamus et orationem proprius sermo explicet. Si quid historicum epistola conprehenderis, declinari oportet a plena formula historiae, ne recedat ab epistolae gratia. Si quid etiam eru-

27 de Orat. II, §. 17.

1 dicta C, *quod Mai mutavit in* vita; *sed videtur potius* uita *ante* dicta *intercidisse* 8 in *addidi* 12 ita audire *nos*: et audire *Cv* 13 responsio *coni. O*, *ut est p. 448, 26* 20 Quid *add. Mai* in *addidi* 23 conuersatio? 28 aestimant? 38 negotiosa *C*

ditius scribas, sic disputa, ut ne modum epistolae corrumpas. In familiaribus litteris primo brevitas observanda: ipsarum quoque sententiarum ne diu circumferatur, quod Cato ait, ambitio, sed ita recidantur, ut numquam verbi aliquid deesse videatur: unum 'te' scilicet, quod intellegentia suppleatur, in epistolis Tullianis ad Atticum et Axium frequentissimum est. Lucem vero epistolis praefulgere oportet, nisi cum consulto [consilio] clandestinae litterae fiant, quae tamen ita ceteris occultae esse debent, ut his, ad quos mittuntur, clarae perspicuaeque sint. Solent etiam notas inter se secretiores pacisci, quod et Caesar et Augustus et Cicero et alii plerique fecerunt. Ceterum cum abscondito nihil opus est, cavenda obscuritas magis quam in oratione aut in sermocinando: potes enim parum plane loquentem rogare, ut id planius dicat, quod in absen|tium epistolis non datur. Et ideo nec historia occultior addenda nec proverbium ignotius aut verbum cariosius aut figura putidior: neque dum amputatae brevitati studes, dimidiatae sententiae sit intellegentia requirenda, nec † dilatione verborum et anxio struendi labore lux obruenda. ‖ Epistola, si superiori scribas, ne iocularis sit; si pari, ne inhumana; si inferiori, ne superba; neque docto incuriose, neque indocto indiligenter, nec coniunctissimo translatitie, nec minus familiari non amice. Rem secundam prolixius gratulare, ut illius gaudium extollas: cum offendas dolentem, pauculis consolare, quod ulcus etiam, cum plana manu tangitur, cruentatur. Ita in litteris cum familiaribus ludes, ut tamen cogites posse evenire, ut eas litteras legant tempore tristiore. Iurgari numquam oportet, sed epistolae minime. Praefationes ac subscriptiones litterarum computandae sunt pro discrimine amicitiae aut dignitatis, habita ratione consuetudinis. Rescribere sic oportet, ut litterae, quibus respondes, prae manu sint, ne quid, cui responsio opus sit, de memoria effluat. Observabant veteres karissimis sua manu scribere vel plurimum subscribere. Commendatitias fideliter dato aut ne dato. Id fiet, si amicissime dabis ad amicissimum, et si probabile petes et si impetrabile. Graece aliquid addere litteris suave est, si id neque intempestive neque crebro facias: et proverbio uti non ignoto percommodum est, et versiculo aut parte versus. Lepidum est nonnumquam quasi praesentem alloqui, uti 'heus tu' et 'quid ais' et 'video te deridere': | quod genus apud M. Tullium multa sunt. Sed haec, ut dixi, in familiaribus litteris; nam illarum aliarum severitas maior est. In summa id memento et ad epistolas et ad omnem scriptionem bene loqui.

EXPLICIT ARS RHETORICA C. IULII UICTORIS FELICITER HERMAGORAE. CICERONIS. QUINTILIANI. AQUILI. MARCOMANNI. TACIANI.

---

3 Locus deest in Iordani edit.

---

6 consilio *inclusimus* 15 dilatatione *coni. O; an* translatione? 18 diligenter *Cv* 20 ostendas *C* 26 responso? 28 commendatias *C* 38 *Cf. supra ad operis inscriptionem p. 373, 1.*

XIII.

MARTIANI MINNEI FELICIS CAPELLAE

LIBER DE ARTE RHETORICA.

B = codex Bambergensis saec. X.
D = codex Darmstadtiensis saec. XI.
E = codex Emmeramus Ratisbonensis, nunc Monacensis lat. n. 14729 saec. X.
R = codex quondam Reichenauensis, nunc Carlsruhensis saec. XI.
b = manus secunda Bambergensis.
v = editio princeps impressa Vicentiae a. MCCCCXCIX per Henricum de Sancto Urso.
mei = *BDER*
ς = ed. vulgata.

Integram dedimus lectionum diversitatem e BE, ex optimo R dare non potuimus, quoniam pars cuiusque folii putredine ita exstincta est, ut nihil iam legi possit.

1. Interea sonuere tubae raucusque per aethram 425
Cantus, et ignoto caelum clangore remugit: ed. Kopp.
Turbati expavere dei, vulgusque minorum
Caelicolum trepidat, causarum et nescia corda
Horrent ne veteris renoventur crimina Phlegrae.
Tunc Amnes Faunique, Pales, Ephialta, Napeae
Respectant proceres nulloque assurgere motu
Cernunt attoniti, vicibusque alterna profantes
Mirantur placidam per pectora sacra quietem.
Tum primum posita Silvanus forte cupresso
Percitus ac trepidans dextram tendebat inermem,
Deliacos poscens arcus atque Herculis arma;
Portuni trifidam suspirans flagitat hastam,
Gradivi frameam non ausus poscere, falcem
Saturni bello suetus disquirit agresti,
Diffidensque sui respectat tela Tonantis.

2. Sed dum talibus perturbatur multa terrestrium plebs deorum, ecce 426 quaedam sublimissimi corporis ac fiduciae grandioris, vultus etiam decore luculenta femina insignis ingreditur, cui galeatus vertex ac regali caput maiestate sertatum; arma in manibus, quibus se vel communire solita vel adversarios vulnerare, fulminea quadam coruscatione renidebant: subarmalis autem vestis illi peplo quodam circa umeros involuto latiariter tegebatur, quod omnium figurarum lumine variatum cunctorum schemata praeferebat; pectus autem exquisitissimis gemmarum coloribus balteatum. Haec cum 427 in progressu arma concusserat, velut fulgoreae nubis fragore colliso bombis dissultantibus fracta diceres crepitare tonitrua: denique creditum quod instar Iovis eadem posset etiam fulmina iaculari. Nam veluti potens rerum omnium regina et impellere quo vellet et unde vellet deducere, et in lacrimas flectere et in rabiem concitare, et in alios etiam vultus sensusque

---

5 Horrent, ne *Susius (in Gurlitti animadvers. 4, p. 9):* Haerent et *libri* phlaegrae *BR* 10 Tunc *Dbvς* 12 deliacos poscens *lectio varia in marg. B:* Della composcens *BR*[1], Dellaque composcens *DR*[2]*b*, Bellaque composcens *E* 13 astam *E* 18 sublimissimi *DE, item B (sed in hoc* limis *in ras., in qua prima littera non* l, *sed* i *fuerat):* subtilismi *R* 19 regale caput magestate *E* 20 sertatum arma in manibus *B in ras. habet* 21 renitebant *vς* 22 humeros *Evς* latiariter *BER*: latialiter *Dvς* 24 subalteatum *v* 25 fulgureae *bvς* 27 ueluti potens *E:* uelut impotens *B*, ueluti impotens *v*, uelut potens *Dς* 28 quo *Ebv:* quod *BD*

p. 409. 410 C.
convertere tam urbes quam exercitus proeliantes, quaecumque poterat
agmina populorum. Haec etiam sena|tum, rostra, iudicia domuisse in gente
Romulea, Athenis vero curiam, gymnasia theatraque pro arbitrio reflexisse
428 ac totam funditus Graeciam miscuisse ferebatur. Hac vero loquente qui
vultus vocisve sonus quantaque excellentia celsitudoque sermonis! audire
operae pretium etiam superis fuit tantae inventionis ingenium, tam fecundae
ubertatis eloquium, tam capacis memoriae recordationisque thesaurum:
qualis disponendi ordo, quam pronuntiandi congruens modulatio, qui gestus
in motu, quae profunditas in conceptu! Denique exilis in modicis, in
mediocribus facilis, in elatione flammatrix: reddebatque cunctos in ambiguis dociles, in persuasione cedentes, in conlisione discordes, in laudibus
arrogantes. At vero cum quid commotum publici nominis attestatione
429 clamaverat, fluctuare, permisceri, ardere omnia videbantur. 3. Hanc igitur
feminam auratae vocis et quasdam diadematum gemmas regnorumque fundentem ingens inlustrium virorum sequebatur agmen: inter quos proximi
eidem duo diverso habitu nationeque praenitentes, quorum unus erat pallio
circumactus alterque trabeatus. Diversus utrique oris sonus, licet alius
etiam Athenis se diceret Graia didicisse ac promptus gymnasiorum studiis
et reluctantibus semper Academiae altercationibus haberetur: ambo tamen
novi profectique paupertatis sinu: et cum alterum Quirinalis eques, alium
fabrilis procrearet industria, ita praeclues linguae excellentia floruerunt, ut
post curarum fata immeritasque mortes virtute astra conscenderent, immor-
430 talitate gloriae saecula superarent. De uno tamen, quem Athenarum populus ac palliata agmina sequebantur, haec fama convenerat, quod acerrimus idem et procellis indignantis oceani fremituque violentior: denique de
illo versus huius modi ferebatur:

δεινὸς ἀνήρ· τάχα κεν καὶ ἀναίτιον αἰτιόῳτο.

431 Alter vero, quem consularis purpura et coniurationis extinctae laurea redimibat, mox ingressus curiam superum et in Iovis gratulatus se venisse conspectum clamare laetior coepit: o nos beatos, o rem publicam for-
432 tunatam, o praeclaram laudem consulatus mei. Post hos tamen
in diversis agminibus oratores emeriti, ac prae se ferentes insignium culmen meritaque linguarum Aeschinem, Isocraten Lysiamque conspiceres:

27 Hom. Il. XI, 654. 30 Cic. in Cat. II, §. 10.

1 quaecumque *BDE*: et quaecumque *vς* 4—6 *vulgarem verborum distinctionem emendavit Christ* 6 fecundae *R¹b*: facundae *BDER²vς* 12 publice *E* 13 permisceri *bv*: permiscere *mei* 15 proxime *R* 17 circuactus *E* utrique *mei et v*: utrisque *ς* 20 profectique *Susius*: protectique *libri* 22 curiarum *bvς* fata *BDRv*: facta *Eς*; duriora fata *coni. Vonck.* conscenderaot *B¹* 23 de uno *Bv*: Deuno *DER* 25 item *B¹* 27 ΔΙΝΟϹΑΝΗΡ.ΤΑΚΑΚΕΝΚΑΙΑΝΑΙΤΙΩΝ.ΗΤⁱΟΙΤΟ (ΗΤΙΟΙΤΙ *R*) *BR*, in *E loco versus est vacuum spatium* 28 alterum *B* redimibat *BEv*: redimebat *ς vitiose* 29 ut ingressus est *b* gratulatus *E*: gratulatus est *BDRvς* 30 clamare laetior *mei*: clamare igitur coepit *v* 32 ac res prae se *E* 33 escioem *BER*, eschinen *D* socraten *E* lisiauque *D*

tum in togatis agminibus † Sosantios, Gracchos, Regulum, Plinium Frontonemque. Verum ante cunctos atque ipsam ducem omnium feminam senex 433 quidam, signum ac praeviam virgam gestans, lictoris Romulei praecedebat usu, atque in eiusdem virgae culmine corax oris aurati venientis feminae auspicio praevolabat. Ille autem, qui gestabat virgulam, Tisias dictus cunctisque 434 vetustior atque elatior videbatur; nam et suos minores ceteros, ipsam illam ducem, respectans superpositum corvum, commune pignus filiamque memorabat. Quo argumento commoti quamplures deorum eam quidem 435 nobilissimam feminam, sed aut Apollinis cognatam credidere, si Graia est, aut si Romulea de gente, Corvini. Cui aenigmati illud adiectum, quod intrepida et fiduciae promptioris tam Palladis quam ipsius Cylleni deosculata pectus cuiusdam propinquae familiaritatis indicia patefecit. Denique nonnulli superum, cum inter trepidationem bucinae praecinentis et admirationem amicitiae superorum incerti diutius divinatorem Phoebum cuperent sciscitari, nondum Iove maximo disquirente, tumultuarie quae esset inquirunt. 4. Ac tunc illa respectans superos universos aliquanto commotior 436 sic coepit: Patrem maximum Iovem ceterosque caelites, quos in causis pluribus saepe sum deprecata, atque ipsum conventum superae | consessionis attestor, nihil mihi magis inconsentaneum atque indecens aestimari, quam ut quae semper in foro iudiciisque quampluribus accusaverim multos aliosque defenderim, et viribus gloriam deluctationis annixa mihi de discrimimum fatis promeriti eventus praeconia compararim, nunc apud vos, superi, quis placere inmortalitatis instar [ac pretium] videbatur, invita compellor scholarium iuvenilium monitus et exilia decantatae artis praecepta memorare. Neque enim hoc nobis adscribit inopia, cum redundantes turmae suppetant consequentum, cum absque his, qui perturbantes pectora sensusque cunctorum cognoscentum quoque perfregere subsellia, etiam alios habeam, qui minutias praeceptorum et artis intimae commenta perscripserint, inter utrumque vero columen sectatorum praeniteat Tullius meus, qui non solum in foro, senatu rostrisque grandiloquae facultatis maiestate tonuerit, verum etiam ipsius artis praecepta commentus libros quamplures saeculorum usibus consecrarit. Quod cum ita sit, emeritae granditatis pudor et 437 celebrati quantum pote nominis gloria haec inchoamentorum primordia detrectaret excurrere, ni et hoc ad immortalitatis praemium proficeret,

---

1 sosantios *libri*: Crassos, Antonios *coni. Kopp.; an latet* Catones? Regulum *recte Eyssenhardtio corruptum videtur* 3 ac *obelo notat Eyssenhardt* 5 dictus est B^2 7 illam ipsam *Kopp, falso dicens sic in DE exstare* 9 feminam primam aut *v* credidere cognatam *vς* *fort.* si Graia esset 10 adiectum est *Db* 11 cilleni *BR*, citlenii *DEb* 12 iudicia *E* 13 inter *nos*: in *libri* trepidationem *BER*: trepidatione *Db* ammiratione *DEb* 15 essent *E* 16 aliquando *malim* commotiorq. *BR* 18 concessionis B^1 19 magis mihi *vς* 20 accusauerim *D* 22 promeritis *E* 23 ac pretium *cum Eyssenhardtio inclusimus* competiar *b* 24 scholarum *b* 26 suppetunt *b* consequentum *BR*: consequentium *DEbvς* cum *Eyssenhardt*: nam *libri* 27 cognoscentium *b*, cognoscentem *E* 29 columen *mei*: culmen *v* non forum in solo B^1 30 senatus *E* 33 pote *Eyssenhardt*: puto *libri*

p. 411. 412 C.

quod iubetis, ac fiducia me perennitatis accendat exequi vel primordia tamen, Iove cum superis imperante. Accingar igitur haec aridiora percurrere, minus quidem quam publicitus soleo placitura, quamquam, si Pallados aures atque Arcadicam rationem benivolae maiestatis participarit assensio, ne
438 nunc quidem apud vos, maximi caelites, displicebo: quippe sum ipsa Rhetorica, quam alii artem, virtutem alii dixere, alii disciplinam. Artem vero idcirco, quia doceor, licet Plato huic vocabulo refragetur: virtutem autem dicunt, qui mihi bene dicendi inesse scientiam compererunt: qui edisci vero dicendi intimam rationem et percipi posse non nesciunt, fiden-
439 ter me asserunt disciplinam.

5. Officium vero meum est dicere apposite ad persuadendum, finis persuadere id quod est propositum dictione. Quae quidem verba mei Ciceronis attestor, cuius etiam exemplis me per omnes insinuo praeceptionis
440 ductus consequenter usurau. Materies autem duplex est, ubi et unde fiat oratio: ubi, [ut] cum ipsius membra adgredior quaestionis: unde, cum res inventae verbaque sociantur.

441 Quaestio ipsa aut finita est aut infinita. Finita est, cum nascitur de certo facto demonstratque personam, ut in Rosciana quaeritur Ciceronis, utrum interfecerit patrem Roscius: infinita illa est, quae generaliter quaerit utrum sit aliquid appetendum, ut, an philosophandum sit, in Hortensio disputatur. In superiore autem crebro assidueque conluctor, atque eam Graecis placuit ὑπόθεσιν nominari: in infinita vero, universitatis astruendae sibi fiduciam vindicante, tunc potius versor, cum otium ac disputationes adgredior, licet plerumque etiam pars ipsa, quae thesis dicitur, in causis mihi elatius anhelanti amentatas hastas crebro et pila plurimum valentia ministrarit. An aliud in Scauriana succurrit, cum interposita disputatione tractatur, 'ex quibus causis mors obveniat repentina', ac pro Milone similiter, 'an mundus prudentia gubernetur'. Denique e meis sectatoribus quidam acri admodum ac subtilissima ratione commoti | nullam esse attestantur hypothesin [quaestionem]: cuncta, quae in defensione pro reis contraque eos in accusationibus retractantur, ad generales quaestiones poterunt applicari.

---

1 fiducia me *nos*: fiduciam *B*[1]*R*[1], fiducia *R*[2]*DEbv*ς accendat *DERbv*: accedat *B* primordia *R*[2]*Eb*: primora *BDR*[1] vel primora, tamen Iove *distinxit Kopp.* vel primora: tamen Iove c. s. imperante accingar *ed. Grot.* 3 quam pollicitus *Eb* 4 arcadicam *D*, *ut coni. Grotius:* archadiam *Bv*, arcadia *E* assensio, ne nunc *Grotius*: assensione, Nunc *Ebv*, assensionem nunc *DR*, ascensionem. Nunc *B* 6 alii disciplinam *ER*[2]: alteri disc. *BDR*[1]*v*ς 8 scientiam ioesse *v*ς 11 apposite *v*: apropositae *B*, proposite *DEb* 12 in dictione *b* 14 est *BD*: est mihi *Ev*ς 15 ubi et cum *E*, ubi cum *Kopp* 17 quaestio autem ipsa *DEb* 18 ut *om.* *B*[1]*R*[1] 19 illa *BDER*: *om.* *v*ς 22 in infinita *ERb*: infinita *BDv*ς *(erravit Kopp de codicibus a se inspectis)* 24 ipsa pars etiam *E* 25 ammentatas *BER* hastras *E* 26 scaurina *E* 27 morbs *E* obueniat *mei*: sueniat *v*ς 28 e *om.* *B*[1] 29 ammodum *B* subtilisma *E* 30 adtestantur *D* quaestio *BR*, quaestiooem *DEbv*; *nos* quaestio (quaestionem) *ut glossam voc.* hypothesin *inclusimus* 31 cunctaque *Grotius; ipse malim* nam cuncta accussationibus *D* retractantur, quia etiam generales *E*

p. 412 C.

6. Iam vero partes officii mei quinque esse non dubium: nam est inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio. Iudicatio enim, quae a nonnullis dicitur, partibus cunctis adscribitur, idcircoque ipsa pars non poterit rite censeri, licet, dicendum quid silendumve sit, dispensatio iudicationis examinet. **Inventio** est quaestionum argumentorumque sagax investigatrixque comprehensio: **dispositio** est, quae ordinem rebus attribuit: **elocutio**, quae arripit verba, vel propria vel translata, quaeque nova facit veteraque componit: **memoria** firma rerum verborumque custodia est: **pronuntiatio** vocis, motus gestusque pro rerum et verborum dignitate moderatio. Sed ex his inventionem certum est esse potissimam, cuius opus est causae quaestiones excutere et argumenta probatu idonea reperire. 442

Quaestionum vero duplex species: aliae sunt enim principales, aliae incidentes. **Principales** sunt status, ex quibus nascitur causa, quas Tullius constitutiones appellat: **incidentes** vero, quae, dum tractatur causa, nascuntur, dum argumenta vel scripta refutando in plures causa diducitur quaestiones: ut si principalis 'utrum Clodium iure occiderit Milo', incidens, 'uter utri insidias compararit'. 443

7. Principales igitur status sunt numero tres: an sit, quid sit, quale sit. **An sit** coniectura est, ut 'an patrem occiderit Roscius': **quid sit** finis, ut 'an minuerit Cornelius maiestatem': **quale sit** qualitas, ut 'an Saturninus iure necatus sit'. Sed ne forsan moveat, quod praetereo quartum statum, quem Hermagoras invenit, subtilior ratio est eum non statum, sed partem dicere qualitatis, quod in eius expositione monstrabo. 444

Nunc dicendum est quo modo status inveniantur in causa. Inveniuntur igitur per intentionem et depulsionem. **Intentio** est obiectio eius facti quod in iudicium venit: **depulsio** quaedam resistens intentioni, ut si dicatur: 'occidisti patrem: non occidi'. Ex his duabus inter se concurrentibus vocibus nascitur quaestio, quae dicitur **status**, quod ibi quasi ad pugnandum actionum acies ordinata consistat. Sed facile est videre, quid obiecto crimini respondeatur: illud facile non est, quid debeat intendi, utrum factum, ut 'hominem occidisti', an nomen facti, ut 'homicidium fecisti'. Et licet videatur idem esse, tamen in superiore obiectione si negabitur, coniectura erit, cum dixerit 'non occidi': in hoc ubi nomen rei intenditur, potest et finis videri, ut si dicat 'non feci homicidium', † qui- 445

13 Cic. de Inv. I, §. 10 et saepius.

1 dubium *BDR*: dubium est *Ebvς* 2 *et* 7 elocutio *B* 3 dicitur *mei*: dicitur pars *vς* 4 dicendum quid silendumue *B* (*item R*[1], *sed* silendum, *ut videtur*): quid dicendum quidue (quid *D*) silendum *DEvς* 9 pronuntiatio est *E* questusque *B*[1] uerborumque *E* 11 probatui *D* repperire *BE* 12 species *BDRv*: species est *Eς* 15 diducitur *B*: deducitur *DERvς* 16 si] *an* est? 19 Roscius occiderit *vς* 20 maiestatem minuerit Cornelius *vς* 22 eum non esse statum *E* 24 uuuci *B*[1] inueniautur *b*: inueniatur *BE* 26 depulsio est *E* resistens intentioni (*sc.* obiectio) *BD*[1]*R*: resistens intentioni negatio *D*[2]*Ebς* 32 superiore *BR*: superiori *DEvς* 33 nomen rei *BD*: rei nomen *ER*(?)*vς* 34 quicumque *BR*[1]: quando quicumque *E ante rasuram*, an quicumque *R*[2]*b*, *item E corr.*, an cum quicumque *Dvς*; *lo-*

cumque homo, an cum innocens occi|ditur. Quod si non factum obicias, sed criminis nomen, negatione diversae partis non erit manifestum qui status existat. Nescias enim quid negat, qui ita neget 'non feci homicidium', utrum quia nullum hominem iugularit, an quia tyranni interfectio homicidium non vocetur. Est igitur intendendum ipsum illud quod factum est, ut, si id negaverit adversarius, habeas coniecturam: si eo concesso nomen
446 criminis excluserit, intellegas finem. Quod si concesso facto factique vocabulo licuisse sibi vel oportuisse facere dixerit, qualitas in causa versatur, quae aut de re aut de actione congreditur: de re, ut 'Miloni facere licuisset': de actione 'an servo vel addicto tribunos liceat appellare: an habere ignominioso liceat contionem': quae species qualitatis translatio nominatur. Item cavere debemus, ne intendamus auditoris officium et sola status qualitas fiat. Nam qui causam cognoscit, propositum habet efficere aliquid, id est aut damnare aliquem aut absolvere.

447 8. Auditoris autem sunt genera tria: unum eius, qui secundum aequitatem aliquid statuit, et is est perpense iudex: aliud eius, qui honestate vel utilitate incerta dubius alienae sententiae persuasionem inexplicabilis deliberator exspectat: tertium genus eius est, qui facti honestatem vel turpitudinem libera aestimatione perpendit: hunc aestimatorem convenit nominari. Haec igitur sunt tria causarum genera, quae hypothesi continentur, id est iudicialis, deliberativa et demonstrativa.

448 Sed cum omnes praedictarum rerum auditores dubitatio sui deducat officii, quaerendum discrimen est et proprietas singulorum. Nam et iudex, cuius officium est damnare reum vel absolvere, possessionem dare vel auferre, priusquam cognoverit causam, dubitat quo modo utatur officio: et qui deliberat, ambigua mentis opinione differtur: et laudationis arbiter, an rite quis laudetur aestimanti contemplatione dispensat. Sed cum in diversum haec distrahantur officia, tum illud maxime discrimen adtendimus, quemadmodum temporibus varientur. Nam deliberatio futuri tantum temporis continet quaestionem, ut si deliberet Cato, an se debeat, ne victorem aspiciat Caesarem, trucidare. At vero iudiciale genus tam praeteriti quam futuri nonnumquam temporis invenitur. Sed in praeterito tantum facto coniectura: ex futuro qualitas frequenter innascitur, ut suo loco promtius asseretur. 9. Laudativum etiam genus in praeteritis factis omne consistit, sed a iudiciali genere fine discernitur. Nam aliud est absolvere innocentem aequitatis imperio, aliud laudibus prosequi gloriosum insignium contempla-

---

cum mancum esse apparet, quem sic supplet Eyssenhardt: homicidium est enim, non cum quicumque homo, sed cum innocens occiditur 1 nocens *b et rasura E* obiiciss *E* 3 nescius *E*, nescies *D* ita negat *DEb*; *exspectares*: quid neget qui ita negat 5 ipsum *om. ed. Koppiana* 6 concessa *B*[1] 9 ad de re *B*[1] 12 et sola] ut sola *ed. Kopp.* 15 tria genera *vς* 16 alius *B*[1] a. est eius *E* 18 est eius *E* 20 continetur *B* 21 iudiciale deliberativum et demonstrativum *Kopp* 23 officium *E*, officio *D* 27 aestimante *E*, aestimati *b* 28 adtenditur *E* 29 uariantur *Eb* 32 facto *BDER*, de facto *bvς*, *alia correctio in B* ex facto; *fort.* in praet. facto tantum coniectura 34 asseretur *mei*, *fort. ex* asseremus

tione meritorum. Accedit quod in iudiciali genere ambigit cognitor in rebus alienis quisque tam de suis quam etiam de rebus externis: in laudativo aestimator auscultat vera congruaque memorentur, licet novella etiam id contulerint blandimenta, nt suae praedicationis fiat arbiter qui laudatur. 449 Ergo oportet attentius intueri, ne ea quae auditoris officium habuerit, intendamus, ut si Verri, quod damnandus sit, edicatur. Ille quippe se damnandum non esse respondet, et utrum damnandus sit, sola qualitas apparebit. Igitur a facti obiectione nascitur intentio, ut, si eidem dicas 'Siciliam spoliasti', responsuro 'non feci' coniectura componitur. Stultum quippe est id, quod in arbitrio manet iudicis, aut certe facti nomen, non ipsum crimen intendere. Cavendum aeque, ne cum lex ulla vel scriptura in causa tractatur, intentio sumatur ex lege, ut si dicas 'lex te murum vetabat ascendere peregrinum', sed illud potius dicendum 'murum ascendisti', ut si negaverit, non sit pugna de lege, sed de facto, cui accedit lex; si confessus | erit factum, tunc contra legem fecisse videatur. Ceterum si negato facto fuerit lex vel quaevis scriptura recitata, superflua videbitur contentio, quando non iuris, sed veritatis altercatio contineat quaestionem. Hoc vitio plerique falsi sunt.

Sed et praeter illos tres, quos status asserui, alios quattuor vel quin- 450 que de scripti qualitate manantes esse dixerunt: qui licet suas in divisione causae partes obtineant, tamen numquam principali loco nascuntur, quia nisi fuerit quod probetur, nemo ad probandum recitat legem vel aliquam scripti formam. Id autem quod probatur status est, qui ex primo conflictu semper existit: ceterae quaestiones controversiae vel incidentes sunt perhibendae.

10. Sic igitur inveniendi status facilis erit ratio, cum neque nomen 451 admissi neque auditoris officium neque legem aut scriptum aliquod *ingerimus* intentionis loco, qui obici poterit. Itaque talis intentio 'hominem occidisti', depulsio 'non occidi': quaestio ex his oritur 'an occiderit', in quo statu erit coniectura. Sed cum intentioni ius facti opposuerit reus, fit qualitas, ut a Milone non factum negatur, sed de facti iure contentio est; occidisse enim se fatebatur Clodium, sed id iure fecisse. Huic depul-

2 alienis quisque *BDR*: alienis. in deliberatiuo (*om.* quisque) *E*, alienis in deliberatiuo uero quisque *vς*, *item b*, *sed alia manu quam quae plerumque apparet*, *eaque multo recentiore*; in deliberatiuo *add. in marg. R*, in deliberatiuo uero *in marg. D*; *est inepta interpolatio in loco, in quo genus iudiciale et laudativum inter se comparantur* tam *Ebv*: *om. BDR* 3 congruaque *BR*: congruaque quae *DEvς perperam, cum potius hoc requiratur:* auscultat an uera *vel* uerane *etc.* 5 habuerit *BR¹v*: habuerint *DER²b* 7 respondit *BR¹*; *fort.* respondebit *an* qualitate? 10 iudicis certi facti *E*, *fort.* ut certe facti nomen (aut certum facti n. *Eyssenhardt*) 11 scripturae *B¹R* 13 peregrinum] alienum *E* 14 accidit *E* confessus erit factum *Eyssenhardt:* confessus ex facto *libri* 15 negatio *ER¹* 16 uel *Eb*: *om. B* quaeius *E* superflua *v*: superfluo *BDER* 18 sunt *om. B¹R¹* 19 sed procter *R* 22 nemo] ne *E* 24 incedentes *E* 27 aliquid *E* ingerimus *nos supplevimus* 28 qui *B*: *om. DERbvς*; *fort.* quae. *Quod auctores talem syntaxin* 'legem .. obici poterit' *patienter tulerunt, vel in tali scriptore pro iniuria habendum est.* poterit obiici *vς* est intentio *Evς*, intentio est *b* 32 fatebator *Db*: fatebitur *BE* id *mei*: *om. vς*

sioni subicitur ratio, quae non una simplexve est. Nam potest unum atque idem factum propter varias causas videri probabile, ut hoc idem, quod insidiatorem occiderat Milo, una ratio fuit, alia, quod hostem rei publicae tyrannidis affectatione succensum se interemisse memorabat. In quibus assertis fit quidem qualitas, sed diversae species eius erumpunt; nam prima relativa, altera comparativa qualitas fulget. Quod si intentioni non ius facti, sed negatio nominis opponatur, quamvis negatio depulsionis vice dicatur, tamen non faciet coniecturam, quia non factum, sed nomen facti destruitur, ut in hoc: 'Adulterii actio sit. Cum repudiata uxore stupratorem qui repudiaverat maritus invenit, accusat adulterii: reus contra dicit, nec factum negat, sed adulterii nomen excludit et quaerit quid sit adul-
452 terium': quod est definitivae controversiae. Igitur coniectura ipsius facti negatio est, finis non admissi, sed nominis: idcircoque etiam depulsio ingesti criminis, quia, cum facto aliud nomen imponitur, imminens obiecto crimini periculum denegatur, ut in hoc obiectu: 'pocula templi e sacerdotis domo furatus es, sacrilegium fecisti'. Repellit: 'pocula quidem abstuli, sed quia de domo, non templo, furtum, non sacrilegium nuncupandum'. In quo etiam facti alia quaedam videtur esse negatio; non enim hoc ad deorum iniuriam spectat admissum, sed ad dispendium sacerdotis, cum de domo pocula subtrahantur. Hic utraque factum definitione tractandum, id est et quid sit sacrilegium et quid furtum.

453 11. Nunc de qualitate dicendum, cuius multiplex natura divisionem partium primo desiderat, ut ea decursa singularum proprietas explicetur. Qualitas igitur aut de re aut de actione est: de re, cum eius facti quod in iudicium venit ratio causave tractatur, vel cum quid fieri oporteat disceptatur, ut 'an iure Clodium Milo iugularit', vel 'an domus Tullio restituenda fuerit'. De actione autem, cum quaeritur, an admittenda sit actio et iudicium faciendum: quae pars, quoniam iuris aequitate perpenditur, recte eam in species qualitatis subtilius adgregamus, aliter autem Hermagoras, qui quasi constitutionem novam a qualitate distinguere et translationem
454 vel praescriptionem vocare maluerit. Sed haec posterius. Qualitas aut futuri temporis aestimata | aut praeteriti: et praeteriti iuridicialis, futuri negotialis qualitas; in utraque iuris assertio est. In iuridiciali naturae,

1 est *nos*: sit *libri* 3 occiderit *E* 4 tyrannidis *Christ*: et tyrannidis *libri* affectione *mei et v* 5 assertis fit *DEv*: assertisuot *BR*, assertis est *b* 7 apponatur *BDR* depulsionis uice (ue R^1) dicatur *DERb* (*sed* uice *D sup. lin.*): depulsioni subdicatur *B* 8 non tamen *E* 11 quaerit *mei*: quaeritur *vς* 14 obiectio *E* 17 non de templo *vς* 18 alia *Grotius*: alta *mei* uidentur *B*, *sed* n *punctata* 20 *fort.* subtrahuntur hic utraque *BDR*: in utroque *Eb* 22 dicendum est *b* 24 est *om. D* 26 iugularit BDR^2: iugularet R^1E, iugulauerit *vς* 29 aggregatur *E*, *sed corr. eadem m.* aliter autem Hermogenes, qui quasi *scripsimus*: aliam autem Hermagoras quasi *libri* 30 a qualitate *E*: aut qualitatem *BDR* 31 praescriptionem *D*: perscriptionem *BERv* (*erravit Kopp de E*) aut futuri t. aestimata aut praeteriti, et praeteriti *b*: ut fut. t. aestimata et (ita et *v*) praeteriti *BDv*, est fut. t. aestimata et praeteriti. Praeteriti *E*, ut fut. t. aestimata, ita et praeteriti: praeteriti *Kopp* 32 futuri uero *b* 33 negotialis. Qualitas in utroque *inepte edd.* in utraque *BD*: in utroque *Ebvς* in iudiciali *E*

in negotiali legis aut consuetudinis asserta versantur. Iuridicialis autem dividitur in absolutam et assumptivam. **Absoluta** est, quae factum ipsum sui natura et iure defendit: **assumptiva**, quae cum in facto ipso nihil probabile reperiat, confugit ad ipsam causam, eamque iustam [ut facere deberet] allegat, ut, cum Milo non potest dicere hominem licuisse iugulare, causam occidendi astruxit insidias Clodianas. Illinc assumptivae nomen accepit, quia, cum absolute factum tueri non possit, confugit ad causas.

12. Haec igitur assumptiva partes habet quattuor: relationem, remotionem, comparationem, concessionem. **Relatio** est, cum de facto confes- 455
sus culpam in eum quem percuilt refert, ut in Clodium Milo, Orestes in matrem, Horatius in sororem, qui idcirco a se perhibuit iugulatam, quia eius provocatus iniuria in facinus sit coactus. **Remotio** est, cum obie- 456
ctum crimen in alterum vel in allud ab eo qui percellitur removetur: in alium, ut Tiberius Gracchus in Mancinum, qui auctor faciendi foederis fuit, quod tam senatus quam populus inprobarat. Item in tali causa: 'Legatus nisi intra triginta dies profectus erit, capite puniatur: quaestor sumptum legato non dedit, tempus emensum est. Accusatus contra dicit et crimen obiectum removet in quaestorem'. In aliud autem removet, si morbo tardatus in infortunium suum causam removeat tarditatis. Removetur vero aut ipsum factum, si ad alterius attinuisse dicitur potestatem, aut causa, si alterius vitio quid accidisse dicatur. **Comparatio** est, quam **compen-** 457
sationem novi a posterioribus perhiberi, non cum crimini beneficium alterius temporis subrogatur, sed cum factum iure defenditur, ut ex eo aliquid commodi sequeretur: nam si meritum alterius temporis velut in compensationis gratiam memoratur, ad deprecativam potius admovendum est qualitatem, quae veniali specie continetur: haec vero rite se fecisse contendit, ut Verris illa responsio: **magno inquit decumas vendidi**, quod factum compensat utilitate beneficii. In hac quippe parte facti confessio est, sed immanitatem obiectionis excludit allegatio promerendi. At in illa criminis factique una confessio est, sed aut ab animo se purgat aut purgatione cessante ad humanitatis miseranda respirat. 13. Verum haec 458
qualitas venialis in bina asserta discernitur, purgationem et deprecationem. Nam **purgatio** est, cum confesso facinore animum voluntatemque purga-

27 Cic. Verr. III, §. 40.

1 nersantur. In iuridicialis *B*¹ 4 repperiat *BE* iuste *B*¹ ut facere deberet *delet Eyssenhardt* 5 non posset? iugulare *mei et v*: iugulari ς 6 illinc *B*²*v*: illic *B*¹*DR*ς, illic** *E* assumptiue *DE* 9 confessus culpam in eum quem perculit (perculerit?) *Eyssenhardt*: confesso (confessio *B*) culpam in eum qui pertulit (pertulerit *B*¹) *libri* 13 *fort.* in alium, *ut est paulo post* 15 in tali *mei et v*: in alia ς 16 profecturus *B*¹ erit *BDR*: fuerit *E* plectatur *E* 20 attinuisse *BDRv*: pertinuisse *E*ς dicatur *D* causam alterius uitio (uitinq; *B*) qui accidisse *BR*, causa quia (qui in *E*) uitio accid. *DE*, causa alterius uitii q̄ accid. *b*; *fort.* causa quum alterius ultio quid accid. *(lectio vulgaris iam est in v)* 25 compensatiooib; *B*¹ 26 haec *BR* (*sed e erasa*): hac *DE* 27 decomas *B* 30 se purgat *Christ*: separatur *libri* 31 inhumanitatis *B*¹*R* 32 purgationem *BE*: in purgationem *v*ς

mus: cuius modos tres esse non dubium, id est inprudentiam, casum, necessitatem. Inprudentia est, cum a voto scientiaque nostra aliquid demovemus, ut 'quidam in venando iaculum intorsit in beluam et hominem delitiscentem retibus interemit': quae pars error dicitur, atque ei subduntur ignoratio, vinulentia, oblivio, fatuitas, dementia ceteraque quae errorem admittentis excusant. Casus vero culpam eventus exonerat, ut qui cum victimis ad diem sacrum non occurrerit fluminis incrementis. Scelus autem necessitate commisit, qui praecepto ducis insontem hominem iugulavit. Inter quos modos hoc interest, quod inprudentia fallit, casus prohibet, necessitas cogit. **Deprecatio** autem nihil causationis associat, sed in exorandi humilitatem precesque suspirat.

459 Ceteras quaestiones, quas status dicunt incidentes, advertant, qui † talium didicerunt, sic ut interius demonstrationem formet primae vocis ingestio. Plerumque enim secunda vim intentionis incutiet, ut in hoc; 'viro forti praemium quod volet: qui fortiter | fecit, petit praemium nuptias uxoris alienae'. In quo qui petit praemium, quia nullum putat e diverso, nihil intendit, sed maritus contradictor intendit, licet secundo loco videatur assurgere: cui per depulsionem vir fortis obstabit, tamquam petitionem praemii quod poposcerat accusanti, praemium iustum esse contendens, tamquam si factum aliquod iure tueretur. Item quaestiones legales, quas tam-
460 quam status causis incidere memoravi, non eadem regula percensentur, quippe quae in secunda conflictatione prorumpunt; nam prima qualitati tribuitur. Igitur illa intentionis ac depulsionis regula in qualitatis praedicta parte turbatur.

461 14. Nunc τὸ κρινόμενον, quod Graeci dicunt, consequenter assumam. Nam cum intentio et depulsio statum constitutionemque signaret, si coniectura fuerit, iudicationi praebebit pariter rationem; neque enim est quod possit ponderari iudicio nisi ipsa negatio: in qualitate vero vel fine alio loco quam status apparet necesse est confessa depulsio facti habeat rationem, quam item accusator infirmet, et velut secundaria quaestio procreatur per rationem inpugnationemque rationis. Hic illud iudicabile posse versari, idque esse quod aestimator iusti ratione perpendat, posse in quavis causa et omnis status existere. Et multae rationes infirmationesque numerosae perindeque iudicationum semina copiosa, cum unum videlicet factum multiplici ratione defenditur, ut Tullius pro Milone, quod insidiatorem

---

1 dubium est *E* 2 demouemus R^1: dimouemus *rell. et* ς 4 delitescentem *bv*ς dicitur *v*: edicitur *BDE* 5 ignorantia *Eb* uinolentia *Eb* 7 non uenit, cum occurrerit *Eyssenhardt* 12 incedentes *E* 13 talium *mei*: *fort.* praecepta *vel* rationem talium informet *b* insertio *D* 15 ualet *E* 16 e *om. R* 19 accusati *v* 21 memorauí non eadem *BDER*: memoravi, principalium quaestionum intentione vel depulsione non eadem *edd. ex foeda interpolatione* 26 *fort.* signarit 27 pariter iterationem B^1R^1 28 ponderare B^1R iudicatio *E* alia loco quem *E* 29 est ut confessa *b* 30 infirmet *om. E* 31 per rationem *BDR*: per conformationem *E*, per confirmationem *v* potest uersari idque est *Eyssenhardt* 32 idque necesse est esse *b* 33 numerosaeque *E*

p. 416. 417 C.

et quod hostem publicae quietis occiderit. In his igitur ille status potius apparebit, quem orator pro utilitate defensionis sumpserit. Illa etiam ratio ex oratoris plerumque adstructione colligitur, tuncque velut rationales alii status emergent, ac sic ad probationes scriptura profertur.

15. Hinc **iudicatio legalis** orietur, cuius sunt species quinque. 462
Una est, cum scripto aliquid plurave ambigua continentur, quae a Graecis *ἀμφιβολία* memoratur, ut ex communione nominis res plerumque confunditur, ut est illud: quidam TAVRVM legavit, quo nomine servum habuerat admodum pretiosum. Verum ille heres taurum, hoc est bovem, dedit, quia fecit nomen amphibolum quaestionem. Item ex nominum distinctione per syllabam, ut: quidam babuit propinquos duos, unum Lesium nomine aliumque Milesium, heredemque constituens sic locutus est: HERES ESTO MILESI. Qua distinctionis ambage certamen exortum, dum 'heres esto mi' distinguit, qui Lesius dicebatur: alius vero continua nominis iugitate 'Milesium' dicit heredem. Sunt item modi, quos dialectica conprehendit astru- 463
ctio. Item species scriptionalis est quaestionis, quae ex verbis et sententia scriptionis emergit, ut in hoc: 'Peregrinus murum ne ascendat': quidam obsessa civitate conscendit hostemque deiecit; arguitur. Hic reus legis sententia, verbis nititur accusator.

Tertium quaestionis est genus, cum contrariae leges utrimque secum 464
colliduntur, ut in illo: 'Mas templum Cereris ne ingrediatur': item, 'qui parentibus opem non tulerit, puniatur'. In templo Cereris vapulanti matri ingressus opem filius tulit; accusatur. Facit hic conflictum diversitas legum, quarum interpretatio colliditur, ut cui potius auscultandum sit appareat. |

16. Quarta de scripto quaestio est, quae dicitur syllogismus, cum ex 465
eo quod scriptum est, aliud quoque quod non scriptum est argumentatione colligimus, ut in hoc: 'Exulem intra fines deprehensum liceat occidere. Quidam inventum exulem verberavit; accusatur: a defensore colligitur, quod minus permisso sit fieri licuisse'. Huic insunt modi quattuor: a simili, a consequenti, a maiore ad minus, a contrario. A simili ita, ut, quia patris interfector culleo insuitur, haec poena manere debeat matricidam. A consequenti sic: 'Tyrannicidae praemium. Qui suasit tyranno deponere dominatum, praemium petit: colligit par esse meritum, quia reddidit libertatem'.

---

2 illa etiam *BEv*: iiia enim *b* 3 rationes *v* 4 sic *b*: si *mei* ad probationes *v*: adprobationis *BE* 5 species sunt *vs* 6 cum scripto *om. E* 7 amphibolia *BER*: ampiiiboiogia *Dvs* ut *BER*: et *Eb* 8 Illud *mei et v*: istud *s* 10 amphibolam *B corr. ex* amphibolum 11 quidam *DE*: qui *Bvs*; *cf. Fortun. p. 99, 26* habuerit *vs* 13 quia distinctionis *E* exortum est *E* 16 sententiis *Db* 22 cereis uabulanti *E* 23 accussatur *D* 24 colligitur *E* sit *E*: fuisset *BDRvs* 26 de scripto *v*: descriptio *B*, *sed posterior* i *expuncta*, discripto *R*[1], descriptionalis *DER*[2]*b* 27 aliud quoque quod non scriptum est *DEv*: *om. BR*, id quod non est scriptum *b*, *haud scio an recte*; *cf. Fortunat. p. 100, 10* 30 permissum *E* licuisse *Grotius*: debuisse *libri* 31 et 33 consequente *E* 32 insinuitur *B*[1]

p. 417 C.

A maiore ad minus [supra dixi enim]: 'exuiem permittitur iugulare, licet etiam verberare'. A contrario: 'si vir fortis meretur praemium, desertor dignus est poena'.

466 Finitiva superest quaestio de scripti ambiguitate demanans, cum aliquod verbum in lege vel testamento dubium est et definitione clarescit, ut: 'nocte cum telo deprehensum liceat occidere; quendam cum fuste nocte deprehensum magistratus occidit, reus est caedis: lege se quidem tuetur, sed telum quid sit inquirit'. Quod quaestionis genus hoc a principalibus statibus differt, quia non de facto, unde orta causatio est, sed de scripti tantum definitione disquiritur. Discutitur igitur ab his legalibus status principales esse discretos et hos incidentes dici, illos autem, a quibus causa nascitur, vel constitutiones vel status rectius appellari.

467 17. Iam nunc decursis constitutionibus controversias d e l i b e r a t i v i ac d e m o n s t r a t i v i generis videamus: nam et causarum tria genera esse dubium non est, et in omni causa statum debere versari, licet in deliberativo quidam qualitatem negotialem consistere, quod de futuro deliberat, existimarint. Tamen ita qualitas plerumque censenda est, ut alii quoque status huic generi posse accidere non negentur. Nunc status in talibus ita reperiri posse firmamus, ut non ex intentionis depulsione, quemadmodum in conflictibus monstratum est, regulam teneamus. Quid enim aut quis intendet, vel ordine solito persuasor dissuasorve confligunt, cum alterum deligere in astructionibus non vetemur? Sed tamen accusatoris partes dissuasor videtur arripere; qui enim inhonestum vel inutile illud, quod dissuadet, ostendit, pro certo ipsum videtur accusare negotium: persuasor vero partes arripit defensoris et negotii tractatum qualibet obiectione contrarietatis absolvit: ex quo et dissuasor intendere et persuasor depellere memorandi. Ac sic conflictione partium facta status poterit apparere, ut in tali causa: 'Crebro ad muros exercitu fugiente deliberat imperator, utrum diruat [muros]'. Muros excindi cum dicit, nonne videtur, si fecerit, accusari, deinde graviter et seditiose id exercitum perpessurum? in quo coniectura fiet de commotionis eventu. Ac mox si dicat 'victoriam non vocandam, si praesidium civitatis excinditur', finis accessit; definiendum quippe, qualis status moenium victoriam faciat celebrari. Tunc si

1 supra dixi enim *delet Eyssenhardt* exulem *BDR*: si exulem *Evς* 2 licet eum *b* 5 est et *om. E* 7 legem si quidem *E* 8 quid sit telum *E* loquirit *BDERv*: inquiritur *ς* 9 differt statibus *vς* 12 rectius *scripsi*: certus *B*, certius *rell. et edd.* 13 controuersis B^1 14 ac *mei*: et *vς* 16 liberat B^1 17 aestimarint *BE* ita *Eb*: id *B* 18 *fort.* accedere; *cf. v. 32 et p. 463, 2* 19 repperire *E* 20 regulom (regula *E*) teneamus. quid enim *DEbv*: regulatim; Qui enim *B*; *videtur totus locus gravi vitio laborare, quod tollere nescimus* 21 solito *BDE*: soluto *vς* confligunt *BDE*; confligent *vς*; *recipere noluimus in tota loci obscuritate* 22 diligere B^1D 26 dissuasor intendere et persuasor depellere *DEb*: persuasor intendere et dissuasor depellere *Bv*, persuosor depellere et dissuasor depellere R^1, *unde haud scio an corrigendum sit:* persuasor depellere et dissuasor intendere 27 conflictatione *D* 28 in tali *BDERv*: in alia *ς* 29 diruat muros; excindi B^1R 30 accusari B^2R^2: accusare B^1E, accussore *D*; *malim* accusatum iri 33 celebriorem. Tunc *E*

dissuasor addat 'sine consilio senatus id fieri non debere', praescriptio etiam videtur accedere. Certum est igitur et intentionem dissuasori iure assignari, et deliberativi cunctos status promptius apparere. Sciendum tamen, ne dissuasor velut sententiam dicens prohibeat tamquam iudex, cum eius officium hoc sit, ne faciat persuadere, inhonestae rei vel inutilis ratione monstrata. |

18. Iam nunc in demonstrativo quemadmodum status emergat non 468
est facile memoratu, idcirco quia non statim laudem vituperatio consectatur, ut, quisquis laudabilis non est, vituperabilis habeatur, vel contra, qui vituperatione caruerit, laudibus fastigetur, ut si laudandus ex eo quis dicatur, quia homicidium non commisit. Est ergo medium nomen, quod privationem placuit memorari, propterea quia, qui laude privatur, non confestim vituperationi permittitur, vel contra. Sic tamen status demonstrativi generis apparet, cum laudatorem vituperatoremque constitues, et vituperatori accusatoris intentionem, laudatori defensoris partes adiunxeris: aut illud subtilius conformatur, ut auditor inter laudem vituperationemque libratus velut adversarii loco ponatur. Non enim, antequam laudandum quemquam laudabilem demonstraris, iam illi talis intentio est, ut laudabilem nondum credat: adversum quam intentionem laudatori certamen est vel vituperatori, licet in superiori astructione quidam conflictus evidens approbetur, ut cum alius quempiam laudat et alter accusat, ut Catonem Tullius laudans et duobus voluminibus Caesar accusans. Ex quo colligitur omnium causarum genera statibus percensenda.

19. Hoc reperto naturam causae discuties, quae aut simplici aut du- 469
plici quaestione aut multiplici continetur. Et simplex est, cum unum quid in tota actione disquiritur, ut Clodium Milone iure necaverit. Illud vero, quod per indicationem posteriore loco disquiritur, uter utri insidias compararit, non est singulare, sed iunctum ex duplici coniectura, quam Graeci ἀντικατηγορίαν nominant: sed incidens quaestio genus causae facere non potest. Duplex tum ex rebus fit, ut pro Caelio de auro et de veneno: tum collatione, ut pro Roscio, filiusne patrem an inimici iugulaverint. Multiplex vero ex pluribus quaestionibus causa consistit, ut repetundarum omnes Verrinae, et pro Scauro de Bostaris nece, de Arinis uxore et *de* decimis tribus exquiritur.

20. Dehinc ductus causae inspiciendus est. Ductus autem est agendi 470
per totam causam tenor sub aliqua figura servatus. Sunt autem ductus

---

1 persuasor *E* 2 iuris *B*[1], iuri *R* assignari *nos*: signari *libri* 3 deliberatiuis *B*[1], in deliberatiuis *D* sciendum est *E* 5 uel *E et codex Grotii*: uelut *BDRv* 13 uituperatione *DR* sic *Ebv*: hic *BDR* 14 constitues *mei*: constituens *vς* 15 partem *b* 16 confirmatur *E* et uituperationem *vς* 17 aduersarii *nos*: aduersanti *libri* 18 demonstraueris *b* iam illi *nos*: non illi *mei*, nam illi *cod. Grotii* 19 aduersus *E* 20 utque alius *B*[1] 21 tullius laudat et — accusat *E* 25 Et *mei*: *om. vς* 26 milo•• *B*, milo anne *b* 27 insidias fecerit *E* 29 anticatiglorian *B*[1] 30 et de *mei et v*: de *om. ς* tunc *BR*, tum de *E* 32 uero cum ex *E* 33 de *tertio loco addidi* 36 inspiciendus *Eb*: spiciendus *B*, speciendus *R*, aspiciendus *D*

p. 418. 419 C.

quinque: simplex, subtilis, figuratus, oblicus, mixtus. Simplex est, cum non aliud est in agentis consilio, aliud in verbis, ut si bene meritum laudes ac noxium accuses. Subtilis, cum aliud vult animus, aliud agit oratio, ut: quidam abdicat filium, quod amicos non habeat: hic non vere abdicat, sed ut amicos habeat, terret. Figuratus est, cum aperte quid dicere prohibet verecundia propter obscena, et significatione alia atque integumentis vestita monstrantur. Oblicus est, cum metus impedit aliquid dicere libere et per quosdam fandi cuniculos obicienda monstramus, ut in hoc: 'tyrannus, qui sub abolitione tyrannidem posuerat, fortiter fecit, petit praemii nomine armorum arcisque custodiam; magistratus contra dicunt'. Mixtus autem ex utroque componitur, cum et pudor et metus impedit libertatem, ut: 'tyrannus, qui duos filios habuit, quorum uni uxor, in qua infamis fuit, cuius maritus se suspendit, cogit alterum filium eam ducere: contra dicit'.
471 Hic non incestum libere nec tyrannidem potest obicere. Hi sunt ductus artificiose tractandi et per totam orationem subtiliter diffundendi: qui a colore hoc separantur, quod color in una tantum parte, ductus in tota causa servatur.

472 Ductus reperitur ex causativo litis, hoc est ex re, quae controversiam facit, quae aut praeteriti temporis est, ut 'an Aiacem Ulixes occiderit', quae ductum simplicem tenet: aut, si praesentis vel futuri temporis fuerit, omnes ductus admittit. Ergo ductus de consilio nascitur, consilium ex causativo litis exoritur. Causativum est, quod | facit dubitationem, ut in illo tyranni causativum litis est, quod tyrannus custodiam et arcis postulat et armorum. Ductum servatum testatur prima Philippica, quae mira subtilitate dominatum Antonii latenter insimulat, ut omnia dicens nihil aspere dixisse videatur.

473 21. His omnibus conquisitis argumenta videnda sunt, quibus ad quaestionis ambiguum fides valeat adhiberi. Fides autem tribus fit modis: conciliando, docendo, permovendo: illa prior ethica, sequens apodictica, tertia pathetica nominatur. Conciliatione licet in tota causa uti conveniat, tamen in principiis uberius insistendum, et in commovendo maxime vigere debet epilogus: docere autem prae ceteris debet ipsa narratio, quamvis diluendis quaestionibus obiciendisque criminibus non dissimilis operetur astructio. Nunc de argumentis incipiam.

---

1 Simplex, cum *vς* 3 ratio *R* 7 monstrantur (*sc.* obscena) *nos*: monstratur *libri* 8 faudi *Db*: fundi *BER*, *item. quod mirere, Kopp*; faciendi *v* abicienda *BR* 9 sub adolatione *E* petit *om.* B^1 13 eam *BDR*: eandem *Evς* 14 hic non incestum *mei et v*: hic non est incestum *ς*. *Quamquam importunum illud est nullus ex meis habet, tamen Koppius contra Grotium, qui vulgatam vitiosam esse recte intellexerat et bene ex ingenio coniecerat* 'hic non ei incestum', *disputans ait:* '*codices nihil mutant*'. *Non intellexit, opinor, quid sit* Hic, *filius scil. qui contra dicit.* 15 a *b*: *om. BDER* 17 uersatur *E* 19 Ulixes *mei et v*: Ulysses *ς*, *etiam Kopp*-*piana* 22 Causatiuum litis est *Ebvς* 24 ductum *mei*: hunc ductum *vς* 25 nil *vς* 28 consiliando B^1 30 nominantur *E*

p. 419 C.

Argumentum est oratio, quae rei dubiae fidem facit: res dubia est 474 intentio et depulsio, vel ratio et infirmatio rationis. Cum enim obieceris 'occidisti', ut doceas, argumentatione firmatione uteris, maxime cum negatur; etiam ipsum 'non occidi' exigit argumentum: licet ad faciendam fidem etiam illa, quae inartificialia nominantur, debeant adhiberi, ut tabulae, testimonia, quaestiones, quae post discutienda servabo. Nunc argumenta tractentur, quae aut in negotio, de quo agitur, posita sunt, aut illud attingunt. In ipso tum totum, tum pars eius, tum nota, quam Graeci ἐτυμολογίαν dicunt: attingunt vero negotium, quae ad id relativorum ratione ducuntur; et sunt numero tredecim: a coniugatis, a genere, a forma vel specie, a simili, a differenti, a contrario, a coniunctis, ab antecedentibus, a consequentibus, a repugnantibus, a causis, ab effectis, a comparatione, cuius sunt partes maiora, minora, paria. Apparet in omnibus relativam inesse rationem; nam coniugatum alterum alteri nominatur, et genus et species ad se relativa fiunt; ipsum etiam simile alicuius assimile est, et omnes loci argumentorum non ex se, sed ex alio nomen accipiunt.

22. Igitur totum, quod dubium discutitur, definiri primitus oportebit, 475 et sic argumenta tractari hoc modo. Sit res dubia: 'utrum utilis eloquentia videatur'. Eloquentia totum est; in toto igitur definiendum est sic: 'eloquentia est bene dicendi scientia; bene dicere autem utile est: utilis igitur eloquentia'. Cui loco tractando subsidio est dialectica, quam nuper audistis, per quam cognitum puto, quid sit genus, quid species vel differentia, proprium, accidens, ceteraque quae eius praecepta tenuerunt: tamen haec, ut potero, breviter strictimque percurram.

Genus est igitur ad multas species differentiasque notio pertinens, ut 476 animal, quod refertur ad hominem, pecudem, avem, piscem ceteraque, quae non tantum numero, sed etiam specie disparantur: quod alia aëria, alia aquatilia terrenaque, alia rationabilia, alia rationis expertia, quae sub uno nomine collecta cum fuerint nomine generis appellantur. **Species** est, 477 quae a genere pendens alia continet numero tantummodo disgregata, ut

---

1 — p. 409, 6 cf. Cassiod. de dialect. in capite de topicis 1, p. 547 sq. ed. Garet.

---

1 ratio *libri*, *at cf. Cassiodor. de dialect. I, 541 ed. Garet.* 3 argumentatione firmatione uteris (*vel* firmatione ains uteris) *scripsi:* argumentatione firmationeius *B*, argumentatione et firmatione nis (uis *in ras.*) *E*, argumentatione firmationem (*add.* nis *s. l.*) *R*, argumentationem et firmationem uis *D*, argumentationem firmare *v*; *etiam in ed. Koppiana totus locus sic misere habitus exstat, quamquam editor eum sibi emendasse videtur:* Quum enim objeceris: occidisti, ut doceas argumentationem et firmationem, vis, maxime quum negatur etiam ipsum non occidi, exigit argumentum; maxima *E* 10 ducuntur *BER*[2]: dicuntur *DR*[1]*vς* a coniugatis *mei et v* (*sed DR corr. ex* coniunctis): a coniugato *ς* 11 adiferenti *B* 12 affectis *R* 13 partes sunt tres *DE*, sunt partes tres *bvς* 15 relatiua *E et corr. R*: relata *BDR*[1]*vς* 17 quo dubium *Grotius* 18 argumentum *Db* tractari *nos*: tractare *libri* utilis loquenti uideatur eloquentia *E* 19 Eloquentia totum — definiendum est sic *b in marg.*, *om. B* definiandum sic *D* 20 utile. utilis *D* 24 tamen ut potero haec *vς* 26 pecudem *BR* auem *B corr. ex* autem 27 aeria *BER*: aerea *Dvς* 30 disgregata *mei et v*: discreta *ς*

p. 419. 420 G.

'homo' continet et Demosthenem et Ciceronem, quibus una species est, sed
478 numero distant. | **D i f f e r e n t i a** vero est sufficiens quaestioni discretio, ut,
si quaeratur inter hominem leonemque quid intersit, respondeatur, quod
homo mitis, leo ferus sit: quod quidem nec hominem a mltibus ceteris
479 nec leonem a feris aliis distingnlt animalibus. **P r o p r i u m** est, quod rem
aliquam ab omnium communione discernit, ut risus; hoc enim non est
480 homini commune cum ceteris. **A c c i d e n s** est, quod in aliquo positum
nec pars eius est nec separari ab eodem potest, ut per se possit existere, ut
481 color in corpore, in animo disciplina. 23. A **p a r t e** vero argumentum non
ad totum probandum ducitur, sed ad aliquam partem, quae continet quae-
stionem; nec enim probata pars totum probat, ut puta, si oculus videt, non
ideo totum corpus videt, cum refutetur totum videre corpus: sed dialecti-
cus iste tractatus est. Nunc quemadmodum argumentum a parte ad par-
tem sumatur, ostendam: 'si pedes, si brachia tueri debemus, utique oculos
diligentius asservare'. Cuius argumenti loco incurrere aliquando et alius
potest, qui a maiore ad minus dicitur; nec tamen ideo principalis argu-
menti ratio perturbatur, quia geminari aliquanta argumenta natura permit-
tit. Hoc paene contingere et in figuris solet, de quibus postea nobis erit
482 dicendum. Fit nonnumquam et in hoc modo a partibus argumentum, cum
inducta partitione et propositis partibus pluribus, ceteris refutatis, aliquam
concludimus partem, in qua sit quaestio constituta, ut si dicas: 'Equum
hunc, quem habes, aut emisti aut dono accepisti aut natus est domi aut
furatus es: non autem emisti nec dono tibi datus est neque natus est domi;
483 furatus es igitur'. A **n o t a** vel **e t y m o l o g i a**, ut Graeci dicunt, sumimus
argumentum sic: 'Si consul est, qui consulit rei publicae, quid aliud Tul-
lius fecit, cum adfecit supplicio coniuratos?' Quo in loco originem voca-
484 buli tantum oportet attendere. 24. Ab his vero quae negotium videntur
attingere, argumenta ducuntur hoc modo: primum a **c o n i u g a t i s**, quo
uno nomine proposito principali per eius derivationem casu aut tempore
commutato aliquid adprobamus, ut: 'si pietas virtus est, quod pie factum
est, laudari oportet'; constat enim laudabilem esse virtutem. Qui locus a
superiore hoc differt, quia aliud est unde nomen inpositum fuerit perscru-
tari, aliud per cognationem verbi ab alio deflexi argumenti vim sumere.
485 **A g e n e r e** autem, cum quod in toto valet ad speciem quoque deducitur,
ut, si varium et mutabile quiddam est femina, Dido etiam varia mutabilis-
que videatur possitque ex amore in odium commutari. Hac ratione illud

---

1 demosthenen *E* 5 distingit *B* animantibus *E* rem aliam *B*[1] 10 aliquam *Eyssenhardt*: aliam *libri* 11 nec enim *mei*: non enim *vς* ut puta *BDR*: utpote *Evς* 12 dialecticus est totus iste tractatus *E* 15 alius potest qui *mei*: aliud potest quis *v* 16 dicitur *BDR*[1]*v*: ducitur *ER*[2]*bς* ne tamen *E* 17 aliquanta argumenta *mei*: aliquantum argumenta *v*, aliquantum argumenti *ed. Grot.*, aliquando argumenta *Eyssenhardt* 18 paene *B*: pe R *add. s. l.* se, sepse *D*, saeps *Ebvς* 19 *malim* et hoc modo a *om. R* 25 sic *om. DE* 28 quo *Db*: quae *BER*, *fort.* quom *vel* quando 29 proposita *E* 30 commutati *DER* 33 cognitionem *B*[1] 34 in tota *E*

Ciceronis astruitur: Nam cum omnium provinciarum sociorumque rationem diligenter habere debeatis, tum praecipue Siciliae, iudices. Hunc locum ille a toto videtur imitari. Sed interest illud, quod in illo definitione, hic ab ipsa ratione, qua genus est, argumenta ducuntur; et quod in genere totum est, quod totum divisione perit, genus manet etiam partibus distributum. Ab specie vel a forma ducitur argu- 486
mentum, ut fidem generali faciat quaestioni, ut Cicero in Philippicis: *Quid tam proprie Caesaris actum* est quam lex? Actum enim genus est, quod ab specie, id est lege lata a Caesare conprobatum est. Quod item confirmat a similibus: quaere acta Gracchi, leges Semproniae proferentur: quaere Sullae, Corneliae. A simili per se: ut 487
Helena Troianis, sic civibus belli semen tu fuisti. Item: ut saepe homines aegri morbo gravi, cum aestu febrique iactantur, et cetera. Huic dissimilitudo contraria est, quae a Cicerone differentia nominatur, quae res inter se diversas, non adversas ostendit, cuius Cicero ponit exemplum in Verrem: sed tu idem fecisse eris existimandus, si eodem consilio fecisti. Hoc et in personis ostenditur et in rebus et in tempore et in locis et aliis, quae nunc memorare longissimum est. A contrario, ut vita et mors, † quae ex quibus Teren- 488
tius sic:

nam si illum obiurges, vitae qui auxilium tulit,
quid facies illi, qui dederit damnum aut malum?

Cicero: si ille consul fustuarium meruerit, legiones quid, quae consulem reliquerunt? 25. A coniunctis autem fides petitur, cum 489
quae singula infirma sunt, ea coniuncta vim veritatis assumunt, ut: Quid si accedit ut tenuis antea fueris? quid si ut avarus? quid si ut audax? quid si ut eius, qui occisus est, inimicus? Singula haec

1 Verr. II, §. 2. 7 et 10 Phil. I, §. 18. 12 Phil. II, §. 55. 13 in Cat. I, §. 31. 14 Top. II, 46. 16 secundum Verr. III, §. 214. 21 Andr. I, I, 115. 23 Phil. III, §. 14. 25 p. Rosc. Am. §. 86.

3 o iudices *vς* 4 illo a diffinitione *vς* 6 A specie *Evς* 7 Quid — actum *nos supplevimus:* est quam lex *BR mance*, est quaedam actio lex *DEvς*, *quod est falsum supplementum veteris lacunae. Cicero habet:* Ecquid est quod tam proprie dici possit actum eius, qui togatus in re publica cum potestate imperioque versatus sit, quam lex? 8 genus est *mei*: genus est legis *vς* 9 a specie *Evς* lege vel lata *E* 11 proferuntur *B* syllae *BER*, sillae *D* per se *om. b* *malim* per se, ut: Ut Helena 12 elena *BR* 15 diuisas *D* 17 aestimandus *v* hoc et personis *B*[1] 18 temporibus *E* et aliis *mei*: et in aliis *vς* 19 ut *om. BR* uitae mors *DR* quae ex quibus *BR*, quae et ex quibus *D*, ex quibus *Ebvς*; *videntur quaedam deesse; nam hoc fere requiritur:* ut vita et mors aliaeque res discrepantes sibimet opponantur 21 si illum *E*: si ut illum *BDR* 22 malum cicero *mei*: malum? Cicero in (in *om. ς*) tertio Philippicarum contra Antonium e contrario argumentatur dicens *vς* 23 *Cicero sic:* si ille consul, fustuarium meruerunt legiones, quae consulem reliquerunt, *ex quo vera scriptura iam exemplum ipsum non quadrat* quid legiones *E* 25 infirmata *B*[1] ut quid si *BD*: ut quid sit *ER*, ut si quid *v* 26 accedat *D*(?) si aut auarus *E* 27 singula autem *b*

p. 420. 421 C.

490 quia non sufficiunt, idcirco congregata ponuntur. Ab antecedentibus, ut Cicero: Cum ille non dubitaverit aperire quid cogitarit, vos potestis dubitare quid fecerit? Praecessit enim praedictio, ubi est
491 argumentum: secutum est factum, unde est quaestio. A consequentibus vero conversim, ut quaestio in antecedentibus sit, argumentum in sequentibus, ut, si hoc secutum est, illud praecesserit, ut: si peperit, cum viro concubuit. Exemplum de Verrinis: Si finem edicto praetoris adferunt Kalendae Ianuariae, cur non initium quoque nasci-
492 tur a Kalendis Ianuariis? A repugnantibus argumentum, cum ostenditur duo sibi cohaerere non posse, verbi causa, ut et parasitus quis sit et ridiculus non sit, quae per negationem simul esse non posse praedicantur hoc modo: non et parasitus est Gnatho et ridiculus non est. Eius loci exemplum est in re magis ipsa quam forma verborum, ut Cicero dicit: is igitur non modo a te periculo liberatus, sed etiam honore amplissimo ornatus arguitur domi suae te interficere voluisse. Et in Corneliana prima repugnare dicit, ut divisores, quos honoris sui ministros esse voluerat, lege ambitus vellet
493 affligere. | Causarum locus late patet et multa disputatione tractatur; sed nunc formam eius satis fuerit demonstrare sub hoc exemplo: Sed cum ob tua decreta, ob iudicia, ob imperia dabantur, non est ita quaerendum, cuius manu numerarentur, sed cuius iniuria
494 cogerentur. Sic et Vergilius: mene fugis? 26. Ab effectis fit argumentum, cum in causa dubitatio est, ut fatum probetur ex eo, quod homines etiam inviti servabantur in vita; fatum enim est causa vel vitae vel mortis: illa vero effecta sunt fati, vivere posse vel mori. Cicero hinc probat: Auli Hirtii vita populo cara est, quod ei populus plaudit. Hoc est Vergilii: degeneres animos timor arguit. Nam timor est causa ut degener sit animus, quod timoris effectum est. A com-

2 p. Mil. §. 44. 7 Verr. I, §. 109. 14 p. Deiot. §. 15. 16 fragm. 34 Or. 19 Verr. II, §. 26. 22 Aen. 4, 314. 26 secund. Cic. Phil. I, §. 17. 27 Aen. 4, 13.

1 quia *DER²b*: quae *BR¹* ponuntur *BDER*: ponuntur: ut ex multis iunctis res aliqua confirmetur *vς, quod colon ex Cassiodorio de dialect. I, p. 547 ed. Garet. adiectum videtur* 2 ut *nos*: *om. BDER*, sicut *vς* cogitarit *BR* (*sed R corr. ex* cogitaret): cogitauerit *DEvς* 3 praedictio] cogitatio *E* 5 in sequentibus ut *BDR*: in sequentibus hoc modo ut *Evς* 9 argumentum *BDR*: argumentum est *v*, argumentum sumitur *E* 10 quid sit et ridiculosus *R* 11 praedicantur *v*: praedicuntur *mei* 12 gnato *BDR*, ganio *E* cuius *D*, huius *b* 13 quam in forma *E* ut Cicero dicit *E*: *om. BDRv*; *videtur colon ex Cassiodorio l. c. p. 548 adiectum esse, sed cum sequatur:* Et in Corn. I repugnare dicit, *hic saltem adiectio* 'ut Cicero' *requiritur* 14 liberatus *om. B¹* 15 sua *E* 16 Corneliana *nos*: cornelia *libri* cidit *R*, *unde Eyssenhardt* Cicero dicit 17 honore *Db* noluerit *b* 22 uergilius *BR¹*: uirgilius *DEbvς et sic deinceps* ab affectis *R* 23 cum in causa dubitatio est] *haec definitio non quadrat* factum *D¹E¹R¹* 24 fatu est enim *E* 26 aula *B¹* uitam *R* cura *E*, curae *b* 27 hoc est uergilii *BDR*: et uirgilius *E*, hoc et Virgilius *bvς*; *fort.* sic et illud Vergilii degenere *R* 28 effectum *mei et v*: effectus *ς*

paratione maiorum: Quis dubitet a Siculis petisse pecuniam
Verrem, cum a Marco Octavio Liguri postularit? Vergilius:

tu potes unanimos armare in proelia fratres.

Ex hoc utique probat et alienos posse, quod minus est. Terentius: Nam
qui mentiri aut fallere instituerit patrem [aut audebit], tanto
magis audebit ceteros. A minorum comparatione, ut: Publi- 496
us Scipio pontifex maximus Tiberium Gracchum mediocri-
ter labefactantem statum rei publicae privatus interfecit.
Deinde iungit quaestionem, ubi gradus est quidam: Catilinam orbem
terrae caede atque incendiis vastare cupientem nos consules
perferemus? Ex hoc Terentius loco illud: Hic parvae consuetu-
dinis causa huius mortem tam fert familiariter. A parium
comparatione. Cicero: Et si non minus iucundi atque illustres 497
sunt ii dies, *quibus conservamur, quam illi* quibus nascimur. Et in
Pisonem: Nihil interest utrum ipse consul improbis contioni-
bus, perniciosis legibus rem publicam vexet an alios vexare
patiatur.

27. His igitur breviter demonstratis illa, quae non excogitantur ab 498
oratore, sed a causa aut a reis suggeruntur, in tribus, ut diximus, rebus
posita sunt: in scriptura, ut tabularum, in auctoritate, ut testium, in ne-
cessitate, ut tormentorum. Ab scripto argumentum petitur, cum ad dubiae 499
rei probationem vel chirographum vel testamentum *vel* transactionis tabulae
recitantur, ceteraque huiusmodi, quae ita nota sunt, ut exempla de oratione
non quaerant. Ab auctoritate vero, ut: Africanum dixisse iure cae- 500
sum esse Tiberium Gracchum: aut cum testimonium, quo veritas
nudetur, adfertur, ut: Gnaeum Pompeium de misso frumento cele-
riter testem nobis orator inducit. Auctoritas igitur aut iudicantis
aut testis est. Huic parti adiunguntur oracula ceteraque id genus. Ne- 501
cessitas vero dat fidem ex tormentis aut somno aut furore aut vinolentia,
quae vocem alicuius rei extorquet invitis. Quae omnia cum ad coniectu-

---

1 sec. Cic. Verr. I, §. 127. 2 Aen. 7, 335. 4 Adelph. 1, 1, 30. 6 Cic. Cat. I, §. 3. 11 Andr. 1, 1, 83. 13 Cic. Cat. III, §. 2 15 §. 10. 24 cf. Cic. de Orat. II, §. 106.

---

1 maiorum argumentum dicitur *E* 2 octaui *E* ligore B^1R postularit *BD*: postularet *ERv* 3 unanimea *vς* 4 alienus *R*, aliud *E* 5 falli B^1Q lusuerit *libri Terentii* patrem aut audebit tanto magis audebit ceteros *BDR*: patrem aut matrem aut audebit tanto magis audebit ceteros *E*, patrem aut matrem: audebit tanto magis et ceteros *v*, *et sic ς*, *sed* audebit *post* magis 6 Animorum B^1 ut *mei*: ut est *vς* 7 pontificem maximum tyberium gracchum non mediocriter *E* 8 priuatum *E* 9 gradus *nos*: modus (mutus *E*) *libri* quendam *E* 10 cupientem nos cons. perferemus *DEbv*: c. n. c. p. *BR* 11 prauae *DE* 14 hii *mei*, hi *vς* quibus conseruamur quam illi *ex Cicerone supplevit Grotius* 15 interē *E*: interesse (*sive* interēē) *BDR* 21 A scripto *bvς* 22 testamentum uel transactionis tabulae *Grotius* (*sed ille* aut, *non* uel): uel *om.* *BDER*, testamentum transactionis aut tabulae *vς* *admodum inepte* 23 modi *om.* B^1R 26 igneum pompeium *E* 29 somnio *D*

ram. ** causa, persona, facto, id est ipso testimonio vel confessione vel scripto | capiunt fidem vel amittunt. Nam et causa dicentis adtenditur, et persona tractatur, et ipsius scripturae secum aut cum causa qualitas comparatur.

502 28. Sequitur ut ad ea, quae concilient aut permovent auditores, intentionem suam flectat assertor, quoniam ad fidem faciendam haec quoque pertinere praediximus. Conciliantur igitur animi tum personae, tum rei dignitate: personae, aut auditoris aut rei vel ipsius oratoris aut adversarii. Auditoris sic: ut, qualem te antea populo Romano praebuisti, cum huic eidem quaestioni iudex praeesses, talem te nobis et populo Romano hoc tempore impertias. Rei vero, ut pro Deiotaro: quem ornare antea cuncto cum senatu solebam pro
503 perpetuis eius in nostram rem publicam meritis. Oratoris vero, cum de se non superbe, sed moderate loquitur, quale illud est: cum quaestor in Sicilia fuissem, iudices, itaque ex ea provincia decessissem, ut Siculis omnibus *iucundam diuturnamque memoriam quaesturae nominisque* mei *relinquerem, factumst* ut *cum summum in veteribus* patronis multis, *tum non nullum etiam in me praesidium suis fortunis constitutum* arbitrarentur. Sed haec plenius in exordiorum praeceptis edisseram. Ab adversarii vero persona conciliatio fit, dum illius iniquitate aut arrogantia demonstrata nostra modestia commendatur. Sed haec posterius in principiis, quoniam nunc non orationis partes, sed dicendi formas et faciendae fidei species numeramus: quo loco patheticae quoque dictionis attendimus facultatem, cuius vis vel in communibus locis vel in epilogis maxime continetur. Ne primordia quidem apud veteres hac animorum permotione caruere, quod tunc demonstrabitur, cum ordiendi praecepta tractabimus: interim generatim, quibus mentes affectibus incitentur, nulla partium definitione signabo.

504 29. Commoventur igitur auditores aut miseratione aut odio aut invidia aut metu, aut spe aut ira ceterisque similibus. Miseratione, cum calamitates alicuius magno dolore tractamus, cum iniquitatem temporis vel periculi magnitudinem memoramus, ut in septima Verrinarum: Patres hi,

9 Cic. p. Rosc. Am. §. 10. 12 §. 2. 14 div. in Caec. §. 2. 32 V, §. 118.

1 facto id est ipso *B*: facto adduntur id est ipso *DEbς* (*sed D sine* id est), *ex qua verborum collocatione ipsa apparet hoc* adduntur *inane esse supplementum veteris lacunae, cuius locum rectius nobis indicasse videmur; ipsi malimus supplere:* Quae omnia cum ad coniecturam adplicantur, ex causa *etc.* 2 nam et *E*: nam nec *BDv* 3 ipsi *v* 5 concilient B^1 9 ut *mei*: *om.* *ς* te antea *et* te nobis *E quoque, non, ut Koppius:* te iam antea *nec* te et nobis rei publicae *v* 11 hoc in tempore *D* 14 illud est *mei et v*: est istud *ς* 15 o iudices *vς* iudicioque ex ea *E* 16 omnibus iū. dī. m. q. nōm. m. a. f. ut. c. s. i. ū. pa. mult. nno. et. i. p. n. sv. o. sa; *B et similiter E, sed iam minus integre* 20 fit *om.* B^1R 21 posterius in *mei*: posterius et in *vς* 22 quoniam *scripsi*: quamquam *libri* 23 *immo* enumeramus patpathetice R^1, ***patheticae *B* 25 Ne *scripsi*: Nema *B*, me (*add. s. l.* neue) *R*, nec mea *E*, mea *bv* 29 commouent B^1 32 patres hii quos ni DIIA. I. L.

quos vid*etis, iudices, iacebant in limine primo, matresque miserae pernoctabant* an*te* os*tium* car*ceris* ab *extremo* con*spectu liberum exclusae,* quae nihil *aliud orabant* nisi ut f*iliorum suorum* post*remum* sp*iritum ore* ex*cipere* l*iceret*. Ab odio, cum adversarii factum vel viris bonis vel iudicibus ostenditur execrandum, ut cum iudicum corruptio docetur a Verre iactari. Item: cum in avaritia, scelere, periurio vos sui similes esse arbitratur. Invidia est, quae quodam livore inficit auditores, ut est: quod ad tuam ipsius amicitiam ceterorumque hominum magnorum atque nobilium faciliorem aditum istius habet nequitia et audacia quam cuiusquam nostrum virtus et integritas. Item: istum rebus omnibus undique ereptis impune eludentem circumfiuere et abundare. Potest quidem et illa res auditorum mentes incendere, ut si alicuius exaggeres tyrannicum spiritum aut potentiam non ferendam. † Metum vero excitari vel propriis 505 vel communibus periculis: propriis, ut, 'hoc est iudicium, in quo vos de reo, populus Romanus de vobis iudicabit': communibus autem, ut est: Videor mihi videre hanc urbem, lucem orbis terrarum, arcem omnium gentium subito uno incendio concidentem. Spe quoque animi perturbantur, cum beneficia aut obsequia promittuntur, ut cum fidem Milonis Pompeio pollicetur, et: Caelii in omni vita servitium obstrictum vobis ac liberis vestris habebitis. Ira etiam vehementer animos turbat, ut cum exaggerat Tullius et exclamat in curia sedere socios Catilinae: O dii inmort*ales!* ubin*am gentium sumus? quam rem publicam* hab*emus?* in qua urbe vivimus? Hic, hic *sunt nostro in* num*ero*, p. c. | Similes alii permiscentur affectus, qui cum ad persuadendum plurimum valeant, extra causam tamen sunt nec apparere in oratore manifestius debent, ne insidiis iudicem capere, non ratione ducere videatur.

30. His igitur ad fidem faciendam prudenter inventis ordo rerum est 506 sociandus, quae pars dispositio vocitatur, qua quid dicendum quove loco, quid penitus omittendum, quo modo etiam et quando et ubi, prudenter

---

6 Cic. Verr. Act. I, §. 42. 8 Verr. III, §. 7. 11 ibid. §. 9. 15 Verr. Act. I, §. 47. 17 in Catil. IV, §. 11. 20 secund. or. p. Cael. §. 80. 23 Catil. I, §. 9.

---

p. m. s. q. m. p. sn. os. cas. an. cnns. ll. ex. q: uihil. s. o. uihil u f s. post. sp o ex. l. *B, similiter E, sed paulo corruptius* 1 iudices *om. libri Ciceronis* limiue primo *supplevi:* limine ipso *palimps. Vat. Verrinarum*, limine *reliqui codd. Cic.* 5 a] uel *E* 6 auaritiae *E* 7 arbitretur *recte libri Tulliani* 12 ludentem *E* 13 auditorem *E* 14 metum *BE*, metu *b (vel B²) D; fort.* in metum uero excitantur 17 ut est *om. E* 18 concidentem si iste liberatus fuerit *E* 19 aut *B*: uel *E* 20 celi *E* 22 perturbat *b* exaggeret *E* tullius et exclamat *mei*: et exclamat Tullius *vs* 23 odii inmort. n. sin. g. s. q. r. f. haa. in qua urb: uinimus hic hics .n. i. uump. c. *B et similiter E* 24 quae res publica hic habetur *vs; hanc quoque lectionem patienter tulit Koppius, quamquam eam in nullo codice exstare certissimum est* 28 ducere *BE*: deducere *vs* 30 qua] quis *BE* 31 poenitus *B*

p. 421 C.

inspicimus. Duplex igitur huius partis est ratio; aut enim naturalis est ordo aut oratoris artificio comparatur: naturalis, cum post principium narratio, partitio, propositio, argumentatio, conclusio epilogusque consequitur: artificio oratoris, cum per membra orationis quae dicenda sunt digerimus. Et hoc ex causae utilitate, non ex temporis serie coaptamus, ut pro Milone factum, cum quaestiones quasdam ante narrationem, ut praeiudicia refutaret, induxit, quod non ex ordine naturae, sed ex causae utilitate mutavit: et pro Cornelio primo refutata sunt crimina, quae secuta sunt tribunatum, post ad ipsum tribunatum recursus est factus, quae dispositio artificialis,
507 ut diximus, nominatur. In Verrem autem naturalem temporum ordinem tenuit, ut primum quaesturam, tum legationem, deinde duas ei praeturas obiceret, servata temporum ratione: quam, nisi causae repugnet utilitas, necessario persequemur. At ubi maiora quaeque potissimum et invidiosiora purganda sunt, ab his sumitur refutationis exordium, ut pro Cluentio coniecturae partibus expeditis ad praescriptionem legis accessit, ordine videlicet commutato, ne, si Cluentium legis adsertione defenderet, fugere causam diffidentia videretur.

508 31. Duabus his officii partibus absolutis elocutionis cura est intimanda: quae cum constet in singulorum animadversione verborum, hoc ab eloquentiae nomine separatur, quod illa totius operis oratorii virtus est, haec pars habetur officii, cuius Cicero duo quasi fundamenta, duo dicit esse fastigia. Fundamenta Latine loqui planeque dicere, quorum unum Grammatice loquente didicistis, cum eius vobis insinuata subtilitas est: fastigia vero sunt copiose ornateque dicere, quod non ingenii, sed laboris est maximi, exercitationis etiam diuturnae, qua non solum uberior, sed illustrior quoque facultas adquiritur.

509 Huius rei duplex ratio est: una, qua in singulis verbis lumen appareat, altera, ut dignitas eloquendi copulationis ipsius decore servetur. In singulis vero verbis aut proprium aut translatum mutuatumque conquiritur. Propria sunt vetusta praecipue; nam cum et proceres vel nescirent haec dicendi ornamenta vel appetere non auderent, propriis utebantur. Sed quia verborum veterum iam exolevit usus, non sunt audacius usurpanda illa, quae cum aetate mutata sunt. Itaque alucinari et cerritum et caperatum similiaque praetereuntes utemur his, quae consuetudo recipiet, nec tamen sordidis, nisi cum rei sententiaeque vis exigit, ut, cum Cicero volens crudelitatis invidiam facere ait 'gurgulionibus exsectis

36 p. Tullio 10, 21.

5 cooptamus B^1R^1 6 factum est *E* 8 prima B^1, *an* primum? 11 ei *b*: et *BDER* 12 obiecerit *E* 13 persequemur *BER*: prosequemur *D*(?)*vς* 16 commutatio B^1R^1 defenderet *BR*: non defenderet *DEv* defenderet et B^1 22 fundamenta sunt *vς* grammatica *Eb* 23 subtilitas est *DE*: est *om.* *B*, est subtil. *vς* sunt ornateque B^1 24 exercitationis etiam diuturnae *BDEv*: exercitatione etiam diuturna *ς* 27 apparet *D* 29 uerbis *nos*: rebus *BDERv*, *om.* *ς* 30 cum et *B*: et cum *R*, cum *E*, et *D*, tum cum *bvς* 34 caperratum *mei* praeterientes B^1R^1 *immo* recepit *vel* receperit 35 ut *om.* *v* 36 exsectis *BER*, *ut*

relquerunt' et 'virgis plebem Romanam concidere'. Nec indecore Vergilius vitandae humilitatis aucupio lychnos pro lucernis ait.
Quod si sua res propria verba non habeat, novanda sunt aut alienis uten- 510
dum. Novantur autem duobus modis verba, aut quadam fictione aut declinatione praesumpta, aut duorum quae usitata sint coniunctione composita.
Finguntur maxime, cum transferimus, ut qui ποιοτητας qualitates esse dixerunt, quod nomen numquam | fuerat in Latinis, quo et auribus temperandum et insolentia fugienda, quam vitans Cicero soterem salvatorem noluit nominare, sed ait 'qui salutem dedit'; illud enim nimis insolens
videbatur. Derivatione quoque fiunt verba, quae grammatici paragoga 511
nominarunt, ut dicimus: florea rura et campique ingentes ossibus albent, quod satis crispa flexione Horatius albicant dicit. His plerumque poetice utitur, licet Tullius grandiferas possessiones dicat et grandiloquos oratores.

32. Huic diligentiae subiungitur translatorum cura verbo- 512
rum, cum res aut sua non invenit verba aut cum volumus splendidius aliquid explicari. Ergo aut inopiae aut decoris causa transferuntur: inopiae, cum dicimus gemmare vitem et luxuriare segetes, laetasque perhibemus: desunt enim propria et commoditati sunt ascita: decoris vero, ut bellum subito exarsit, cum potuerit dici extitit. Et item possumus ab omnibus sensibus mutuari, ut ab oculis luce libertatis et odore legum, et silent leges inter arma: et a gustu 'o nomen dulce libertatis'. Verum non debet haec translatorum alienorumque verborum adfectatio sine moderatione captari. Nec longe petita debent esse translata, ut si dicas luxuriosam Charybdim. Vitandum quoque ne turpis sit similitudinis usurpatio, ut si dicas castratam Africani morte rem publicam, aut Clodium stercus senatus. In hoc genere transferendi etiam allegoriam poetae praecipue nexuerunt; et Cicero, cum dicit: cum senatum a gubernaculis deiecisses,

1 Verr. I, §. 122. 2 Aen. 1, 726. 6 Cic. Acad. 1, §. 25. 8 Verr. II, §. 154. 11 Verg. Aen. 1, 430 et 12, 36. 12 Carm. I, 4, 4. 13 Phil. II, §. 101. 14 Orat. §. 20. Tusc. V, §. 29. 22 Cic. Verr. V, §. 160. p. Mil. §. 10. 23 Verr. V, §. 163. 26 ex Cic. de Orat. III, §. 164. 29 de domo s. §. 24.

Grotius coniecit: exectis *D*, eiectis *v* 2 lychinos *R* 3 qood si res uerba propria *E* 4 fictione uerborum *v* 5 siut *mei et v*: sunt *R corr. et* ς 6 ποιότητας *nos*: poeoteta *BR*, poetotheta *DE*, ποιότητα *v*ς qualitates *mei*: qoalitatem *v*ς 7 qoo modo et *b* 9 sed *B*: et *DERv*ς 10 dirioatione *ER* 11 ut dicamus *E* campiqoe oircutes *v* 12 flexione *BDERv*: inflexiooe ς dixit *v*ς 13 poetice *Christ*: grammatice *libri* lucilius *E* glandiferas *v*, graodistras *E* 14 grandiiocos B^1D 17 uel ioopiae uel decoris *E* traosferuotur *DEb*: transferre *BR*, *fort. ex* transferimus 19 commoditati sunt *scripsi*: commodatius *B* (*sed* a *cad. m. in* i *corr.*), commodatus *R* (commodantus *corr.*), commoditas *D*, commodantur *Ev*ς 19 associata *b* 21 ex omnibus *E* 22 luce libertatis et odor *mei*, lux libertatis et odor *v*ς 23 o *in B erasum* dulce *BERv*: dulcis *D*(?)ς 25 luxoriosum B^1, luxuriosum *E* 27 Africam mortuam *v* claudium *E* 29 et *BD*: ut *Eb* cum seoatum *E*: senatum *BDv*ς, *nisi* dicit *glossema est et sic scribendum:* et Cicero: cum senatum

p. 425 G.

populum Romanum e navi exturbasses, ipse archipirata cum grege praedonum impurissimo plenissimis velis navigares. Et in Pisonem: ut qui in maximis tempestatibus ac fluctibus rei publicae navem gubernassem salvamque in portu collocassem, frontis tuae nubeculam et collegae tui contaminatum spiritum pertimescerem? Usurpatis ergo haec similiter pluribus verbis elocutus est, quae suis fortasse angustius aut humilius diceret. Item translata quodam modo sunt, quae aut ex parte totum aut ex toto partem aut ex uno plures monstrant aut ex pluribus singula. Ex parte totum, ut in puppim ferit, aut me isdem parietibus tuto esse tecum pro eadem domo. Hunc tropum metonymian grammatici memorarunt, catachresin etiam Graeci, quam nos abusionem dicimus, ut cum perhibemus
513 naturam deorum pro substantia. In coniunctis vero verbis orationisque contextu servanda sunt haec, ut constructio coagmentata et conclusio perfecta proveniat et quodam schemate dictio venustetur.

514 33. Iam compositionis praecepta percurram, cuius vitium maximum est, hiulcas et asperas, frenos etiam, iotacismos, mytacismos, labdacismos, homoeoprophora, dysprophora et polysigma non vitare, vel cuiuslibet literae assiduitatem in odium repetitam, ut: sale saxa sonabant, et: casus Cassandra canebat.

Mytacismus est, cum verborum coniunctio M literae assiduitate colliditur, ut si dicas mammam ipsam amo quasi meam animam. Labdacismus, ubi L plurimum dissonat, ut si dicas:

Sol et Luna luce lucent alba leni lactea.

Iotacismus, ut si dicas: Iunio Iuno Iovis iure irascitur. Polysigma, ubi S litera crebrius geminatur: Sosia in solario soleas sarciebat suas. Homoeoprophoron est, cum dicitur:

O Tite tute Tati tibi tanta tyranne tulisti.

Dysprophoron, ut si quis dicat: persuasitrices, praestigiatrices

3 §. 20 10 Verg. Aen. 1, 115. Cic. Cat. 1, §. 19. 11 ex Cic. Orat. §. 93 sq. 19 Verg. Aen. 5, 866. 20 Ibid. 3, 183. 28 Ennii Ann. v. 113 Vahl.

1 arcipirata B^1 2 impurissimo *nos*: imporissimum *BDEv*, imporissimus *b*, impurissimorum ς 3 qnibus maximis *E* 4 nanim *v*ς 5 oebetulam *E* 6 haec similiter *BDE*: his similiter *v*, his similibus *b*, haec simul *Eyssenhardt* 7 suis propriis *D* nugustius B^1 10 ferit *mei*: ferit unda *v*ς eisdem *E*, hisdem *BR* toto B^1 11 metooymian *B*: metonymiam *Ev*ς memorarunt *BD*: nominarunt *R*, memorant *E*, memoraueront *v* 12 ut est *b* 13 deorom naturam *E* 14 coaugmentata *v* 17 asperas *BDER*: asperas uoces *v*ς moetacismos *BER*, moutacismos *D*, metacismos *v*ς *et sic v. 21* 18 omneoprofora B^1R^1E, omoeoprofoian *Db* dysprophora *nos*: *om.* *BDER*, Dyspropheron *v* polisigma *E*, polysigmia *BDR*, *fort.* polysigmata 20 casandra B^1DE 21 moetacismus *BDE*, moetacismos *R* M *add. in B sup. lin.* 22 amo *b*: ama *BDER* 23 Labdacismus est *Ev*ς sonat *E* 25 iotacismus est *E* ioui *b* polysigmia *B*, Pilosigmia *E* 26 geminatur ut *DEb* sosia *B corr. ex* socia 27 homoeoproforon (omoe. *b*) *Eb*, omoeaproferon *B*, omoeoproferon *R* 28 tati *om.* B^1 29 disproforon *ERb*, disproferoo *BD* est ut *D* praestrigiatrices *b*

atque inductrices strigae. Asperae inter paenultimum ultimumque verbum maxime vitandae, cuius ex|emplum est, si dicas: phaleras ablatas gratis, aut si iuret auriga per lora, per flagella, per frena. Hiulcae sunt, cum in ea parte, quam diximus, similes vocales ac similiter longae conlisam hiantemque structuram faciunt, ut si quis dicat, suscepisse se liberos secundo omine, et ut Tullius pro Milone ait auctoritate publica armare. Quod quidem artem dissimulans plerumque appetit voluntate. 515

34. Vitandum similiter ne in eodem loco tres aut quattuor longas brevesque continue ponamus neve in notissimos versus et maxime heroicos structura fundatur iambicosque versus, quamvis eos Cicero non evitet, cum dicit 'senatus haec intellegit, consul videt', et heroici versus finem vel initium non declinet, cum dicit 'o miserum cui peccare licebat', et in Academicis 'latent ista omnia, Varro, magnis obscurata et circumfusa tenebris', et in Verrinis plenum versum *ne* una quidem syllaba mutilum fuderit, cum dicit 'cum loquerer, tanti fletus gemitusque fiebant'. Nec finem vitavit elegiaci, sicut ait 'oderat ille bonos': incurrit etiam in hendecasyllabi phalaecii petulantiam, dum dicit 'successit tibi Lucius Metellus'. Hic tamen vir et longo opere et ipsa sui maiestate defenditur; ceterum in clausulis vitiosissimum reperitur. Animadvertendum autem ne, cum similitudinem versus effugimus, bonam clausulam transeamus, ut si timeas dicere 'strepitumque plagarum', cum pla longa sit et bonam clausulam fecerit. 517

Vitandum etiam eodem loco cacemphaton vel interpositione vel commutatione verborum; inhonesta enim exempla sunt, ut 'arrige aures Pamphile', ut est: 'atque ereptae virginis ira'; in his enim sordescit oratio. Vitandi etiam freni, qui fiunt ex asperrimis literis in unum concurrentibus, ut est Terentii in Hecyra: 518

Per pol quam paucos reperias meretricibus
fidelis evenire amatores, Syra.

Et ab isdem literis incipientia, ut est: Non fuit istud iudicium iu-

---

2 Cic. Verr. IV, §. 29. 6 §. 2 12 Catil. I, §. 2. 15 Verr. IV, §. 110. 14 Acad. II, §. 122. 19 Cic. Verr. III, §. 43. 22 Verr. V, 162. 25 Ter. Andr. V, 4, 31. 26 Verg. Aen. II, 413. 29 I, 1, 1. 31 Cic. p. Cluent. §. 96.

---

1 atrigae *scripsi*: triges *B*, tigrea *DRbς*, tygres *Ev* penultimum ultimumque *mei* (*sed R* paenaeult.): penultimam ultimamque *vς* uerbum *BDER*^{2}: uerborum *R*^{1}*vς* 2 est ut si *v* adlatas *E* 5 faciunt *Eb*: faciant *BDRvς* 6 secundo *om. E* omine *b*: homine *BDER* 8 unluptate *B*^{1} 10 continuo *D* maxime in *b* 11 iambicu|*** uersus *B*, inter iambicusue uersus *b* 14 magis *mei et v* 15 ne *addidit Christ* 16 syllabā utilum *B* fuderit *mei*: fudit *vς* 17 elegi sicut ait *BD* (*sed B* ait *), elegiaci cum dicit *E*, *fort.* elegiaci cum ait 18 endecasyllabi *BDE* faliencii *B*, pheletii *D*, phaleucii *E* cum dicit *E* 20 magestate *B*^{1} 22 que *om. B*^{1} 24 endem *mei*: in endem *vς* cacenfaton *BD*, cacenfatem *R*, eacenfaton *E* 26 ut est atque ereptae *mei*: atque: ereptae *edd.* 27 freniq; fiunt *B*^{1} 28 ut est *mei*: ut est illud *vς*, *fort.* ut et haecyra *BD*, haecira *R*, echira *E* 29 repperies *E* 30 fideles *DEbvς* 31 eisdem *E*, hisdem *BR* istum *B*^{1}*R*^{1}

p. 426. 427 C.

dicii simile, iudices. Et in eadem desinentia, ut **fortissimorum, proximorum fidelissimorumque sociorum**, in eodem vitio habentur. Item penitus fugiendum breves syllabas continuare quamplures, ut est illud Sereni:

Perit, abit avipedis animula leporis.

519 35. His breviter intimatis pedes sunt asserendi, quibus clausulae decenter aptentur: quos quidem Cicero quadam permixta confusione perturbat, dum dicit, modo ditrochaeo concludendum, modo paeonem primum probat incipientibus, modo finientibus, modo dochmium, qui constat ex brevi, duabus longis, brevi et longa, cuius exemplum posuit 'amicos tenes'; item amphimacrum pedem et rursum dactylicum numerum laudat: modo anapaesticum, modo dithyrambum laudat, nec tamen certa sententia est. Ego tamen compendiosiora percurram, ut in hac silva quibusdam videar praeire tramitibus.

520 In monosyllabis inspiciendum, utrum finalis longa brevisne sit; si enim longa est, praeire debet trochaeus, ut est Ciceronis '**non scripta, sed nata lex**', aut '**debet esse legum in re publica prima vox**', quae tamen pendente sensu apta conclusio. At vero si brevis fuerit monosyllaba, iambus aut anapaestus antecedat, ut ait Sallustius: **tota autem insula modica et cultibus variis est.** Brevem vero brevis aut longam longa non sine vituperatione sectatur, ut si dicas 'ista res mea est', aut contra, quod Cicero | pro Ligario: **non tu eum patria privare, qua caret, sed vita vis**: quod voluntate orator, non errore composuit. Verum hoc de monosyllabo superius praeceptum in colo melius collocamus aut commate, non in fine sententiae.

521 36. Dissyllaba vero iambico numero non iure clauduntur, vel si paenultimus spondeus, mox iambus aptetur, ut si dicas 'tenui servos meos', aut pyrrichius pro iambo, ut: 'consul videt'. At bona clausula est ex

7 Orat. §. 215 sqq. 16 p. Mil. §. 10. 19 ex Hist. lib. III. 22 §. 11.

---

1 *immo* in easdem 4 istud *D* 5 perit abit auipedis *J. C. Scaliger (poet. II, 39):* perit auita uipedis (*vel* ui pedis) *BDR*, perità uitaui pedes *E*, Perit Avipedis *v* 8 ditrocheo ionicum concludendum *v* 9 finientibusque modo *B*[1], finientibus quomodo *E*; *fort.* finientibus quartum, modo *cf. Cic. de Orat. III*, §. *183:* Atque illi philosopho *(Aristoteli)* ordiri placet a superiore paeone *(i. e. ab eo, qui a longa syllaba oritur)*, a posteriore finire. docimium *mei*, Dochimum *v* 11 anphimacrum *B* rursus *vς* modo aoapaest. — laudat *om. E, quod colon utique malis abesse* dytyrambicum *R* (*corr.* dytyriambicum), d**i*ambum *B*, deutiambum *D*, deuteriambicum *v*, detirambicum *b*, *sed manu recentiore: quid scripserit Capella, prorsus incertum est; nam in Ciceronis Oratoris loco, qui ob oculos versatus est, ut per se intellegitur, nulla talis pedis fit mentio; neque huc trahendus est locus Cic. de Orat. III*, §. *185, ubi de numero dithyramborum, non de pedibus dithyrambicis agitur; illud tamen in incerto relinquimus, num ex illo loco noster interpolationem traxerit; ait enim ibi Cicero, ex anapaesto proceriorem dithyramborum numerum efflorulsse.* 12 sententia *mei:* scientia *vς inepte* 15 inspiciendum est *D*(?)*vς* 16 ut est *BER*: est illud *D*(?)*sς* 18 seusui *B*[1]*v* apta est *b* 20 uariis *mei*: inanis *v* 22 eum *DERbv*: enim *B*, ergo *libri Tulliani* 26 concluduntur *E* uel si *BE*: sed si *vς*

iambo et spondeo vel ultimo trochaeo, ut si quis dicat 'patria continet bonos cives', vel 'asserat caput legis'. Cavendum est autem, ne aut duo iambi aut iambus et pyrrichius in fine ponantur, ut si quis dicat 'pugnare iuvenes pro parentibus suis'; cavendum etiam, ne pyrrichius post pyrrichium veniat et quattuor breves faciat, ut si quis dicat 'perdidi bona mea', aut post pyrrichium trochaeus spondeusve, ut si dicas 'conqueritur sua facta', aut 'imputat sibi demens'. Sed et trochaeus et iambus vel pro iambo post trochaeum pyrrichius malam clausulam faciunt; hoc enim finem elegiaci pentametri turpiter reddit. Quid enim interest, utrum dicas 'omnia nempe vides', an vero dicas 'aspice facta mea'. Bene autem ponuntur vel duo trochaei vel trochaeus et spondeus in fine clausulae, ut si quis dicat 'haec est bonorum civium magna cura', aut 'haec sunt, quae maximi principes sola curant'.

37. Trisyllabis clausulam terminantibus lex est, si modo eam velis 522
molliter fluere, ut trochaeo praecedente paenultimo molossus subsequatur, sive longam habeat novissimam syllabam sive brevem iure metrico, ut illud est Tullii: mare fluctuantibus litus eiectis. Fit autem pessima clausula, si pro trochaeo paenultimo spondeum praelocaveris, ut si dicas 'mare fluctuantibus, rupes eiectis': item pessima, si pro trochaeo pyrrichium praemiseris, ut si dicas 'mare fluctuantibus, apex eiectis'. Item vitiosa est conclusio, si novissimi molossi prima syllaba brevis fiat, quamvis trochaeo rite praemisso; tunc enim heroicum comma nascitur, ut si qui dicat 'litus amicis'. Item bona clausula fit, si pro novissimo molosso ionicus minor ponatur post trochaeum, ut si dicas 'mare fluctuantibus, litus agitanti'. Sed in hac clausula cavendum, ne pro trochaeo paenultimo spondeus ponatur; nam tunc, si solveris tertiam molossi, in vitium cadis, quale incidit Cicero, cum dicit: si te semel ad meas capsas admisero. Si autem paenultimo trochaeo mediam molossi solveris, pulchram clausulam feceris, ut si dicas: 'litus Aemiliae': item trochaeo paenultimo pulchre etiam tertia molossi resolvitur, ut si dicas: 'litus aequabile'. Item, si trochaei paenultimi longam solverimus et primam molossi ultimi, fit elegans clausula, ut est '*curas regere animorum*'. ***

---

17 p. Rosc. Am. §. 72. 27 div. in Caec. §. 51.

---

1 uel si *b* 2 asseral *mei*: asseril *vς* 3 pyrrhicius *B et sic plerumque* 4 pro parentibus suis parentibus *B*[1], properantibus suis parentibus *D* 5 faciat *BD*: fiat *E* 6 spondius *B*[1] facta *BDE*: fata *vς* 8 causulam *B*, *item v. 11, 14 et 28* hoc *R*[2]: hunc *BDER*[1]*vς* elegia•ci•penta metri•tur piter *B* 13 curant.DE TRISYLLABIS *mei* 15 penultimum *v* 19 fluctibus *B*[1] 20 apex *mei*: apis *vς* 22 si qui *B*: si quis *Ebvς* litus *om. B*[1] 27 admise *B*[1] 29 pulchra *B*[1] 31 soluerimus *mei*: solueris *vς* 32 curas regere animorum *DEb*: *om. BR. In B sic pergitur in eodem versu:* clausula ut est ironia est simulatio; *adiectum in marg. manu paulo recentiore* DE FIGVRIS. *Nobis exploratum videtur hic complura intercidisse; nam primum transit auctor noster ad figurarum enumerationem, ne ullo quidem verbo de figuris ipsis praemisso; deinde, quamquam totum caput ex Aquila Romano fere ad verbum exscriptum est, tamen incipitur a septima figura, sex prioribus, quae Aquila habet, praetermissis; certissimum denique signum*

p. 427. 428 C.

523 38. *Εἰρωνεία* est simulatio, in qua aliud verbis significamus, aliud re ipsa sentimus, ut est principium pro Ligario: Novum crimen, Gai Caesar. *Παράλειψις* est praetcritio, cum *quasi* praetermittentes quaedam nihilo minus dicimus. *Ἀποστροφή* est in aliquem districta conversio, frequens apud Ciceronem ac nobilis figura. Hoc est, cum in aliquem sic convertimus actionem, ut ex ea iudices doceamus. *Διαπόρησις* est addubitatio, qua figura utimur, cum veluti dubitantes ab ipsis iudicibus inchoamenti consilium postulamus, ut est pro Cluentio: Equidem quo me ver|tam, iudices, nescio. Et pro Cornelio: pugnem contra nobilissimorum hominum studia, consilia rationesque eorum ape-
524 riam? et cetera. *Ἐρώτημα* est interrogatio, qua figura utimur, cum interrogando aliquid acerbamus et exaggeramus eius invidiam. *Πύσμα* est quaesitum, quae figura a superiore eo differt, quod interrogato una voce tantum responderi potest, quaesito autem nisi pluribus responderi non potest, ut cum dicimus: Qua igitur ratione bellum geremus? quae auxilia nobis parata erunt? quis erit qui subvenire velit, cum tam acerbe socios tractaverimus? *Διατύπωσις* est descriptio vel deformatio, cum rebus personisque subiectis et formas ipsas et habitus exprimimus, ut Tullius pro Milone: Si haec non gesta audiretis, sed picta videretis et *deformat* Milonem in reda sedentem paenulatum cum uxore, item Clodium cum equo et delectis villa egredientem, et cetera. *Ἀντεισαγωγή*, contraria inductio. Haec figura est, cum aliquid difficile est et contrarium conferimus, ut Cicero de rege Ptolemaeo: difficilis ratio belli gerundi, at plena fidei, plena pietatis, et
525 cetera. *Διασυρμός* est elevatio vel † impressio. In hac figura ludentes quae dicuntur ab adversariis dissolvimus, qualis est in Mureniana totus

1 Caput de figuris ex Aquilae Romani libri §. 7—46 sumptum est. 2 p. Lig. §. 1. 8 §. 4. 9 p. Corn. II, 1. 19 §. 54. 23 fr. de rege Alex. 3, 4. 26 §. 25 sqq.

lacunae est illud, quod in optimis codicibus, BR, praecedens caput in media oratione abrumpitur, unde facile apparet exemplum, quod in codd. dett. legitur curas regere animorum *aliena manu adiectum esse. Ceterum locum non integrum esse iam primus editor senserat; nam in v hoc colon interpositum est:* Sententiarum autem figurae hae sunt, *quae lectio, quamquam in melioribus codd., ut in quattuor meis, non invenitur, tamen usque ad nostram memoriam propagata est. Eius loco habent DE titulum* DE FIGVRIS SENTENTIARUM, *in R, ut in B,* DE FIGVRIS *in marg. adiectum est.* 2 Gai *mei*: C. *v* 3 Parslemsis *mei* quasi *Aquila §. 8: om. libri* 4 *immo* destricta 5 hoc *mei*: haec *vς*; *cf. p. 429, 2* ad aliquem *b* 6 Diaphoresis *DE* dubitatio *DEb* 8 ut est *mei et v*: *om. ς* 10 hominum voluntates? studia *etc. Aquila, ut in Capella quoque scribendum est, nisi error est ipsius* cogitationesque *Aquila* 12 acerbamus *nos*: aceruamus *BD*, coaceruamus *Evς*, *cf. supra ad p. 25, 19* aggeramus *B*[1] Physms *E* 13 interrogato *Ruhnkenius (ex Aquila)*: interroganti *codd. et ς* 14 tantummodo *D* quaesito *mei*: quaestio *v* 19 si haec nunc gesta audistis facta uideretis et milonem *libri; emendavit et supplevit Grotius ex Aquila* 20 rheda *vς* 21 et dilectis *Db*, et electis *E* 22 Antisegoge *BER*, Antisigoge *D* 23 ptolomeo *mei* 24 gerendi *Evς* pietas *E* et cetera *om. Evς* 25 dissirmos *BR*, diasismos *DEv* impressio *libri, immo* irrisio, *v. Aquil. §. 15* ludentes *Ruhnk. ex Aquila*: laudantes *codd. et ς* 26 ab *om. B*[1]

p. 128 C.

ille in Sulpicium locus de iure civili. *Μετάστασις* est transmotio quaedam: hoc est, cum rem a nobis alio transmovemus, sed non ita, ut ibi totam causam constituamus; alioquin status incipit esse, non figura.

39. Hactenus de sententiarum figuris, nunc ad *elocutionum figuras* 526 transeamus. Sed volo breviter memorare, quot genera sint elocutionis quotque modis ea utendum sit. Est igitur familiaris omni narrationis generi, quam Graeci *εἰρομένην λέξιν* appellant: quae ita conectitur, ut superiorem elocutionem semper proxima consequatur: ea historiae convenit et narrationi, et non conversum neque circumscriptum eloquendi genus desiderat, sed fusum atque continuum, ut illa sunt in Miloniana: *occidi, occidi non Spurium Maelium, quod annonae levandae iacturis*, et cetera. Est alia, quam *περίοδον* Graeci appellant, quae sententiam 527 quadam circumscriptione definit atque determinat, quale est in Caeciniana: *Si quantum in agro locisque desertis audacia potest, tantum in foro iudiciisque impudentia valeret, non minus nunc Aulus Caecina cederet Sexti Aebuti impudentiae, quam tum in vi faciunda cessit audaciae.* Quae multis constat ex membris, quae *κῶλα* Graeci dicunt, et ex caesis, quae *κόμματα* appellant. *Membrum* 528 est pars orationis ex pluribus verbis absolute aliquid significans, hoc modo: *Etsi vereor, iudices, ne turpe sit pro fortissimo viro dicere incipientem timere.* *Caesum* autem est pars orationis ex duobus aut pluribus verbis, nondum quicquam absolute significans: quamquam caesam dicamus orationem, cum singula verba quodvis significantia proferuntur, ut est: *Quis est iste Lollius, qui sine ferro ne nunc quidem tecum est? Quis est ille Lollius, armiger Catilinae, stipator tui corporis, concitator tabernariorum, percussor, lapidator curiae?* Et in Verrinis: *Comites illi delecti manus erant tuae, accensi, medici, aruspices, scribae manus erant tuae.* Verum superior periodos constat ex duobus membris et ex tribus et ex quattuor, interdum et sex; quamvis ex uno membro putent nonnulli posse compleri,

---

10 §. 72. 14 §. 1 20 p. Mil. §. 1. 24 Cic. de domo sua §. 13. 27 II, §. 27.

---

1 locus in sulpicium *E* Metastasis *BR*: Metathesis *DEvs* transmutatio *DEb* 6 ea modis *E* omni *nos*: omnis *libri* 7 *εἰρομένην Rob. Stephanus (ad Aquil. 18)*: epimonem *BR*^{1}, epimonen *DER*^{2}, *ἐπιμονή v* conectuntur *Db* 8 consequatur *nos*: consequantur *mei*, sequatur *vs*, *item Aquila p. 27, 18* ea historiae *nos ex Aquila*: et hist. *libri* 10 sed fusum *Ruhnkenius*: defusum *BR*^{1}*D*, difusum *R*^{2}*b*, diffusum *E*, sed diffusum *vs* occidi occidi *Bv*: *om. E*, occidi *DRb* 11 melium *mei* quod *mei*: qui *Cic. et Aquila* annonae leuandae iacturis *libri mendose, fort. ex* annona leuanda et iact., annona leuanda iacturisque *Cic. et Aquila* 12 et cetera *om. E* periodan graeci *E*, Graeci *περίοδον vs* 13 determinant *E* 14 in agro locisque *nos*: in alogis quae *B*, in aloeisa *R*, in agris locisque *DEvs* 15 iudicia *E* 16 sextii *E* ebutti *B*, butii *E* quantum *mei* 18 ex *om. E* 22 nondum quicquam *Aquila*: dum quicquam *BDv*, aliquid *E*, nondum aliquid *ed. Kopp.* significamus *v* 23 orationem dicamus *vs* 24 iste *E*: *om. BDv* Lolli *v* 26 lapidator fori depopulator curiae *plenius Aquila* §. 18, *ubi v. adnot.* 28 scribae tuae erant manus *vs* 29 periodus *s* membris ex *E*

p. 428. 429 C.

quam *μονόκωλον περίοδον* appellant, cum sit colon potius. Optima igitur oratio fiet, si nunc ex ambitu periodico, nunc ex illa | continuatione perpetuae elocutionis aptetur, nonnumquam caesis interrupta fuerit, aliquando
530 colon consociet. Differt autem figura locutionis a figura sententiae hoc, quod sententiae figura inmutato verborum ordine *manere potest: at vero figura elocutionis ipso verborum mutato ordine* manere non poterit, quamvis plerumque fieri potest, ut sententiae figura coniungatur cum elocutionis figura, ut in ironia, quae figura est sententiae, epanaphora permiscetur, quae est elocutionis.

531 40. Sunt igitur figurae elocutionis aliae ad ornandam tantum et quasi pingendam orationem accommodatae, quibus nunc utimur. *Ἀντίθετον*, id est compositum ex contrariis, cum verba pugnantia inter se paribus vocibus colliduntur, vel paria paribus opponuntur, ut est Ciceronis: Domus tibi deerat, at babebas; pecunia superabat, at egebas: aut si dicas: in pace ad vexandos cives acerrimus, in bello ad expugnandos hostes inertissimus. *Ἰσόκωλον*, aequatum membris, quod fit non pugnantibus inter se verbis, sed paribus exaequatis, ut si dicas: Classem speciosissimam et robustissimam instruxit, exercitum pulcherrimum et fortissimum legit, sociorum maximam et fidelissimam manum comparavit. *Πάρισον*, prope aequatum. Haec figura differt a superiore, quod ibi omnium membrorum verba paria sunt numero, hic uno vel altero addito in quovis loco cetera
532 excurrunt. *Ὁμοιόπτωτον*, simile casibus; nam ex eo nomen accepit,

---

13 vulgo fragm. Scaur., at v. ad p. 30, 1.

---

1 quam *nos*: quem *libri* 3 nonnumquam *Ruhnk. (ad Aquil. §. 19)*: nonnullam *BR*[1], nonnulla *DER*[2]*b*, nonnullisque *vς* fuerit *mei*: cum fuerit *vς* 4 colon consociet *E* (*non* consocietur, *ut ait Kopp*): colo consociet (consentiet *D*) *BDRv*, colo consocietur *Grotius* 5 ordine uerborum *D* immutato uerborum ordine manere non poterit *mediis omissis BR; supplementum in codd. reliquis factum videtur ac potius ex Aquila sic scribendum:* quod sententiae figura inmutato verborum ordine [manet nihilo minus, elocutionis autem inmutato verborum ordine] manere non poterit.
7 potest *BRv*: possit *DEς* figura coniugatur *E*, figura coniungantur (coniug. *D*) *BDR* (*sed* n *in R punct.*), figurae coniungantur *v* 10 ornandum *Dbς* quasi ad *DR*[2] 11 commodatae *mei et v* *ante* quibus *est in vς interpolatio*: aliae uero ad significationis uim intimandam, *quod glossema abest a BDER. Capella autem Aquilam satis incuriose exscripsit; illius enim oratio §. 21 coepta, in qua primum figurarum elocutionis genus describit, cum paragrapho demum tricesima continuetur, hoc praeterviso Capella nihil nos docuit, ad quam rem alterum figurarum elocutionis genus accommodatum esset, non illud quidem* ad significationis vim intimandam, *ut putabat interpolator Capellae, sed* ad accendendam pugnam et ad orationem vehementiorem reddendam. *Accedit quod verba* quibus nunc utimur *non ad posterius genus, sed ad prius, de quo nunc ipsum agitur, referenda sunt, ut apparet ex Aquila §. 21 extr.* 12 id *om. E* oppositum *Kopp cum Ruhnkenio* repugnantia *Grotius* 13 ut est ē ciceronis *B*[1] 15 acerrimus — inertissimus *bv*: acerrimos — inertissimos *mei* 16 expugnandos *Eb et codd. Aquilae*: pugnandos *BDRv*, *fort.* depugnandos 17 non pugnantibus *nos*: non in pugnantibus *libri* 18 extruxit *mei et s*, *em. Ruhnk. ex Aquila* 19 exercitum et *E* 20 felicissimam *E* 21 distat *D* omnium membrorum uerba *Ruhnkenius*: omnia membrorum genera *BEv* 22 cetera *libri*: pariter *Aquila recte*

quod cola omnia in eosdem casus cadunt, ut est: huic socios vestros criminanti et ad bellum vos cohortanti et omnibus modis ut in tumultu essetis molienti. *Ὁμοιοτέλευτον*, simili modo determinatum: differt a superiore, quod illud et casu et sono simili postrema verba determinat, hoc vero soni tantum similitudine sub quacumque verbi enuntiatione componitur. *Παρονομασία*, levis inmutatio verbi ac nominis, id est, cum syllaba aut littera mutata diversa significat, ut si dicas: praetor iste vel potius praedo. *Πλοκή*, id est copulatio, in qua idem verbum aut nomen continuo positum diversa significat, ut est: sed tamen ad illam diem Memmius erat Memmius. *Παλιλλογία*, iteratio. Haec figura repetito verbo aut nomine non diversa vult intellegi, sed vehementius repetita significat, ut est: nos, nos, dico aperte, nos consules desumus. *Ἐπανάληψις*, repetitio. Haec figura a superiore distat, quod illa eadem parte orationis repetita coniungitur aut uno alterove verbo interposito, at haec non una parte orationis, sed prout libuerit sociatis verbis, ut est: non potest iam, non potest haec libera civitas esse.

41. Anadiplosis est reduplicatio † optime, cum ea, quae in priore 533
membro postrema ponuntur, in posteriore prima repetuntur, ut est illud Terenti:

Negat hanc sibi cognatam Demipho?
hanc Demipho negat esse cognatam?

Προσαπόδοσις, redditio orationis, id est, cum nomen in postrema parte membri aut eadem quaecumque pars orationis redditur, ex qua idem membrum coepit, ut si dicas: tibi calamitates imputare debet res publica, tibi. *Ἐπαναφορά*, relatio, quotiens per singula membra ea- 534
dem pars orationis repetitur, hoc modo: Verres calumniatores apponebat, Verres de causa cognoscebat, Verres pronuntiabat. *Ἀντιστροφή*, conversio. Haec figura hoc differt a superiore, quod

9 Cic. fragm. p. 468 Or. (1). 12 or. Catil. 1, §. 3. 21 Phorm. 2, 3, 5. 27 secundum Cic. Verr. II, §. 26.

2 et ut omnibus modis in *E* 3 molienti *Ruhnkenius*: uolenti *mei et vς* 4 illud *v*: *om. mei* et *ante* casu *om. D* 6 Paronomosia *B*, Paranumasia *E* 7 dicas *v*: dicat *mei fort. ex* dicitur 8 iste *Ruhnkenius (ad Aquil. 27)*: est *mei et vς* . id est *BDv*: est *E* 9 nomeu bis continuo *Aquila* §. 28 10 illam *Aquila* erat Memmius *om. mei, add. Grotius ex Aquila* Paliniungiu *B*, Paliniogion *DE*, Paliniogio *v* 12 nos non dicu aperte *E*, nos aperte *BD* nos *ante* consules *om. B* 13 Epanalempsis *B*, Epanalemsis *DE* est repetitio *Evς* 15 una parte *BDv*: una parte interposita *Ebς* 16 non potest (*post* iam) *om. E* 18 *malim* id est reduplicatio *nos*: replicatio *libri* optime *BDER*: optima *bvς*, *fort.* fit (*vel* inducitur) optime 19 repetantur *D* 20 Terentii *Ebς* 23 Proapudusis *mei* redditio raditionis B^1R^1, redditi orationis *DE* 25 tibi *BR*: publica tibi *Dbv*, publicas tibi *Eς* immutare (inmotare *E*) deberes publica (publicas *E*) *BDER*, imputare debes Respublica *v* 26 tibi *addidi e Capella* est relatio *Ebς* 27 upponebat *v* 29 est conuersio *Eς* distat *D*

p. 480 C.

in illa ab eadem parte orationis saepius iucipitur, hic in eadem terminatur, ut est pro Fonteio: Frumenti maximus numerus e Gallia, peditatus amplissimae copiae e Gallia, equites numero plurimi e Gallia. *Συμπλοκή*, conexio: uam et incipit saepius ab una parte orationis, et totiens in unam eandem desinit, ut est: Quis legem tulit? Rullus: quis decemviros quos voluit creavit? idem Rul-
535 lus. *Πολύπτωτον* ex pluribus casibus, *quod*, cum saepius initium ab eadem parte orationis fiat, illa ipsa pars declinationibus aut numeris immutatur per casus, ut est: Senatus iussit, senatui placuit, senatum certum est praecepisse, a senatu delectus est. *Συνωνυμία* est communio nominis, quotiens uno verbo non satis dignitatem rei aut magnitudinem demonstramus, ideoque ad eandem significationem plura conferimus. *Ταυτολογία* est eadem pluribus verbis significatio: hoc differt a superiore, quod ibi singulis verbis eadem res, in hoc plurimis
536 significatur. *Κλῖμαξ* est ascensus, ut est Ciceronis pro Milone: neque vero se populo solum, sed etiam senatui commisit, neque senatui modo, sed etiam publicis praesidiis et armis, neque his tantum, verum etiam eius potestati, cui senatus totam rem publicam commiserat. *Ἀσύνδετον* est solutum, cum demptis coniunctionibus, quibus verba aut nomina conectuntur, singillatim unumquodque enuntiamus, ut est: Expecto vim edicti, severitatem praetoris, faveo aratori, cupio octuplo damnari Apro-
537 nium. *Διεζευγμένον* disiunctum appellamus, cum diversis redditionibus verborum cola disiungimus, sive duo sive plura, hoc modo: Capuam colonis deductis occupabunt, Atellam praesidio communient, Nuceriam, Cumas multitudine suorum optinebunt, cetera oppida praesidiis devincient. † *Ἀντεζευγμένον* iniunctum. Haec figura a superiore hoc differt, quod ibi singulis membris singula diversa redduntur, hic plura in uno coniungimus, ut est: quorum ordo ab hu-

2 ex parte amissa 4, 8. 5 secundum Cic. de lege agr. II, §. 22. 15 §. 61. 21 Cic. Verr. III, §. 28. 24 Cic. de lege agr. II, §. 86.

1 in illa *nos*: illa *libri*, ibi *Aquila* incipitur *BDR*: incipit *Evς* hic *B*: haec *DERbvς* 2 frumenti *addidit Grotius, sed post* numerus 4 Synploce *BR*, Symphoce *E* 5 *post* tulit? Rullus *colon* Quis tribus sortitus est? Rullus *videtur excidisse* 7 quod *addidi* 9 Senatus iussit] *in hoc exemplo Capella Aquilam, ducem suum, reliquit* 17 praesidiis *Cic. et Aquila:* sociis *libri* 18 etiam *om. D*. 19 Asyntheton *Ev* cum demptis *nos*: cum ademptis *E*, ut eademptis *B*, ut ademptis *DRbvς*, ubi ademptis *coni. Kopp, lectione in E non memorata* 20 singillatim *mei*: singulatim *vς* 21 unumquemque *B*[1] enontiamus *D*, nuntiamus *BEv* 22 precoris *E* aratori *Cicero*: oratori (ratori *D*) *Aquilae et Capellae codd.* cupio supplico octuplo *mei et v*; *nos* supplico *delevimus* Apronium *BE*: Aphronium *Dvς* 23 diezeumenon *B*, dieteumenon *D*, die. Zeumaenon *E* 25 Atellam *v*: tadelam *BDE* 26 numeriam *BDE* Cumas *Aquila*: cum hac *BDEvς* sociorum *D* 27 denincient *Bv*: deuinceut *DEb* Antizeugmenon *Bv*, Antezeumenon *D*, Antizeumaenon *E*, Epezeugmenon *Grotius; at v. ad Aquilam p. 36, 14* 28 hoc *v*: *om. BDE* diuersa *BDv*: uerba *Eb* 29 in unum *E*

mili, fortuna a sordida, natura a turpi ratione abhorret: hoc enim postremum abhorret praedicta coniunxit. *Πλεονασμός* est plus necessarium, cum verba quaedam adicimus non enuntiandae rei necessaria, sed † magnitudinis cumulandae, ut si dicas Cato ille; cum suffecerit nomen dixisse, ad amplitudinem adicimus ille. *Ἔλλειψις* est detractio, contraria superiori figura, cum verbo aliquo minus dicto rem sentiendam potius praeterimus, ipsa celeritate gratissima. Hae sunt elocutionis figurae, quas quidem non oportet velut studiose copulatas in unius conceptionis sententiam conglobari.

42. Nunc ordo praecepta memoriae subministrat, quam quidem constat 558 esse naturalem, sed et arte adinvari posse non dubium est; haec autem ars brevibus praeceptis, sed magna exercitatione formatur. Cuius partis hoc munus est, ut non tantum firma, verum etiam celeri comprehensione res verbaque percipiantur. Tenenda vero sunt | non ea tantum, quae a nobis inventa sunt, sed etiam quae ab adversario in agendo tractata sunt. Simonides huius rei praecepta invenisse perhibetur, poeta idemque philosophus. Cum enim convivii locus subito conruisset nec possent propinqui obtritos internoscere, discumbentium ordinem nominaque memoria recordante suggessit: quo admonitus intellexit ordinem esse, qui memoriae praecepta conferret. Is vero in locis inlustribus meditandus est, in quibus species rerum sententiarumque imagines collocandae sunt, veluti nuptiarum velatam flammeo nubentem aut homicidae gladium vel arma detineas: quas species locus tamquam depositas reddat. Nam id quod conscribitur cera continetur et litteris: quod memoriae mandatur in locis tamquam in cera paginaque signatur; imaginibus vero quasi litteris rerum recordatio continetur. Sed, ut diximus, magnam exercitationem res laboremque conquirit: 559 in qua illud observari compertum est solere, ut scribamus ipsi, quae facile volumus retinere: deinde ut, si longiora fuerint quae sunt ediscenda, divisa per partes facilius inhaerescant: tum apponere notas rebus singulis oportebit his, quae volumus maxime retinere: nec voce magna legenda

10 hoc caput est ex Fortunatiano III, cap. 13.

1 a — a *addidi* sordida nitorpiratione *B*, sordida turpi ratione *DEv*; natura *add. Ruhnk. ex Aquila* 2 praedicta *B corr. ex* praeterea plus quam necessarium *Grotius* 3 adicimus *nos*: dicimus *libri*: *v. paulo post* adicimus ille *et Aquil. §. 45* 4 magnitudinia cumulatra *BR*, magnitudinis cumulata *D*, magnitudinis cumulate *E*, m. cumulatae *v*, m. cumulandae *b*, magnitudini cumulandae *Grotius*, *fort.* magnitudinis cumulandae causa Cato ille *E*: antole *BR*[1], antoille *DR*[2]*b*, Antonius ille *vς*, *fort.* M. Cato ille, *ut habet Aquila* 5 Eglipia *BR*[1], Eclipsis *b*, Ecclipsis *D*, Eclypsis *E* 6 figurae *Dbv* 7 gratissima *Ev*: gratissimi *BDR*, gratissimam *b* 12 cuius partis *mei*: cuius artis *vς* 14 percipiant *E* 15 tracta *D*, contracta *b* 17 lacus *B*[1] 20 his uero *BR* 23 locus *BR*: locis *DEbv* depositas *BDR*: depositas memoriae (memoria *bv*) *Ebvς* nam *BR*[1]: nam sicut *DEbsς*, nam sic *R*[2] 24 litteris quod *B*: litteris sic quod *DER*(?)*bvς* mandatur *mei et v*: commendatur *ς* 27 obseruare *R* 29 inhaerescant *nos*: inhaerescunt *libri* 30 quae *B*: quas *DEvς*

p. 431 C.
sunt, sed murmure potius meditanda; et nocte magis quam interdiu maturius excitari memoriam manifestum est, cum et late silentium iuvat, nec foras a sensibus avocatur intentio. Est quidem memoria rerum atque verborum, sed non semper ediscenda sunt verba, nisi spatium meditandi tempus indulserit; sateritque res ipsas animo tenuisse, praesertim si nihil eius munere naturali provenerit.

540 43. Actionem apud veteres appellabam, quam nunc pronuntiationem vulgo dici non nescio. Ea praestat oratori, ut concilietur auditor, ut ad fidem persuasione ducatur, ut animorum motibus incalescat. Eius partes sunt tres: vox, vultus, gestus: his, ut plerique putant, cultus vel habitus oris accedit. Vox et natura constat et quadam scientia modificata servatur. In natura qualitas vocis et quantitas dispensatur: scientia
541 vero, quomodo ea utaris, assequitur, et quid oporteat observare. Bonitas vocis constat claritate, firmitate, suavitate: quae omnia nutriuntur cibi, potus, coitus observantia, praecipueque ut corpus deambulando moveatur, intra breve spatium reditu maturato: qui motus cum digestionem facilem praestat, sine dubio purgat et vocem: nimia excursio vel longa deambulando extenuat ac fatigat. Post hanc ambulationem statim nos ad studia
542 conferamus, priusque quam sit dicendum, vocem lectione coloremus. Nec ab initio clamandum, sed tenui murmure incboandum, † quae in similem vocem possis efferre. Ad curandam autem vocem plerique pertinere dixerunt, ut sedentes paucissimos versus lenta et gravi proferant voce, deinde per gradus paulatim erigant sonum per eosdemque gradus recolligatur
543 oratio, quo sine damno ad murmur usque perveniat. Vultus vero pro sententiae dignitate mutandi sunt, sed non ita, ut histrionibus mos est, qui ora torquendo ridiculos motus spectantibus praestant; significanda enim, non spectanda sunt ista, quae actio vultusque commendat: sed oculorum in hac parte magna moderatio est, qui tum hilaritate, tum intentione, tum minaci moventur aspectu. Nec nimium gravioribus superciliis premendi aut petentibus frontem nudandi sunt oculi, quod in Pisone Tullius amare vituperat: nec moliius agitandi sunt gestus aut muliebriter iatera deducenda sunt: nec iactanda deformiter cervix, ne in illas Hortensii deduca-

---

7—24 cf. Fortunat. III, c. 15 sqq. 31 in Pis. §. 14. p. Sest. §. 19.

---

2 memoria *E* nec *B corr. e* ne 3 uocatur *libri; correximus ex Fortun. p. 129, 23* 5 saloritque *nos*: saterit qui *B*, sat erit cui *Dvς*, saterit *E* leuissem *D* 7 appellabant *E*, *ut coni. Grotius; nihil tamen mutandum, cum subiectum sit* Rhetorica 8 oratori *scripsi*: oratio *libri; possis etiam* orationi; *Eyssenhardtio glossema videtur* 11 uox et *BDv*: uox ex *Eb* 13 ea utaris *v*: cautaris BR^1, caute (cauta *b*) res DER^2b; *cf. Fortun. p. 130, 13* 17 purgat et uocem: nimia *distinximus*: purgat: et uocem nimia *edd.* et longa *E* deambulando BR^1: deambulatio $DER^2vς$ 18 deambulationem *vς*; *at v. p. 130, 22* 19 colemus *Grotius* 20 sed] sub *E* quae in similem BR^1: quo in similem $DER^2bvς$; *emendatio probabilis non est in promptu* 22 ut *om.* B^1 26 ridiculas *E* 32 nec in illas *b*

tur inlecebras, quibus etsi venuste, tamen non videbatur uti viriliter. Ad summam gestus non is oratori tenendus est, quo scaenae placere videntur actores. Manus in contentionibus fusa porrectius, in sermocinatione vel narratione contracta; praecipueque in hac parte praestandum est, ut deceant cuncta, quod prudentia magis quam ulla praeceptionis huius arte servatur.

44. Iam nunc ordo admonet promissorum, ut **partes orationis** excurram, 544 quas quidam subtilius duas, alii quinque, nonnulli plures esse dixerunt. Qui autem duas asserunt, unam, qua docemus iudices, aliam, qua movemus, advertunt, et in docendo tam narrationem quam confirmationem partis adscribunt, in movendo autem prooemium et epilogum nexuerunt, quia et initio praeparandus est et commovendus sententiam prolaturus auditor. Qui vero quinque dixere partes, rationalem ordinem persecuntur; nam est exordium, narratio, propositio, argumentatio, peroratio.

45. **Exordium** est oratio noscendae causae praeparans auditorem: 545 eius virtutes sunt tres, ut attentum, ut docilem, ut benevolum faciat auditorem. Attentum facimus, si magnam rem geri, si novam, si publicam aut plurimorum dicimus: docilem, si de causa aliquid strictim quo instruamus iudicem proferatur: benevolum aut a re aut a persona facimus, a persona autem aut nostra aut iudicum aut adversariorum. A nostra, si quod favorabile gessimus commendamus, aut si, quod obest causae, diluimus vel extenuamus; a iudicum, si eos nobis vel ex causae ipsius blandimentis vel extrinsecus conciliamus; ab adversariorum autem persona tribus modis, si eos in odium, in invidiam, in contemptum adducimus: in odium, si scelestos crudelesve doceamus, in invidiam, si eos impotentes esse monstremus, in contemptum vero, si humiles. Verum exordiorum 546 genera sunt duo, principium et insinuatio. **Principium** est, quo statim simpliciter palamque conciliamus nobis auditores: **insinuatio**, cum insidioso exordio iudicem circumscribimus, in quo modi sunt quattuor: primus, cum res ipsa mala est, alter, cum adversum nos iudex aliquid contraria opinatione praesumpsit aut fatigatus est, aut adclamatio vel irrisio ulla intervenit.

Ante cuncta discutiendum, quae sit forma materiae; nam sunt quin- 547

1 cf. Cic. Brut. §. 303.

2 gestus non is (his *B*) *mei*: non is gestus *vς* 4 contracta *B corr.* e contra deceat *BER* 7 ammouet *B*[1] 8 nonnulli *E*: non *BDv* plures *om. E* 11 partes *Ebvς* 12 et est initio praeparandus *E* 16 oratio *om. B* 19 plurimorum *scripsi*: plurimum *B*, plurimam *DEbvς* 21 aut a nostra *vς* iudicium *E* 22 fauor habile *B*[1] commendamus *mei*: commemoramus *vς* si quod *BER*: si quid *D(?)vς* 25 in (*ante* inuid.) *om. B*[1]; in inuidiam — doceamus *om. E* 27 Uerum *mei*: Ceterum *vς* 28 principium et insinnatio *om. E* 31 aliqua *E*

p. 432. 433 G.

que: honesta, turpis, dubia, humilis, obscura. Si honesta est, aut principio non utendum aut amplificatione exordium concludendum, si turpis, insinuatione utendum, si dubia, benevolus faciendus auditor, si humilis, attentus, si obscura, docilis.

548 Insinuatio vero quattuor modis explicatur, cum aut personam rei subiectione mutamus aut rem persona aut rem re aut personam persona. Nam si in causa meretricis agendum est, rem potius iudicibus spectandam esse dicimus: aut si libertus alicuius vel cliens agat, personam patroni, non huius considerandam esse admoneamus, atque ita cetera.

549 Vitia vero exordiorum ista sunt: vulgare, quod in omnis causas cadere potest, commune, quo etiam adversarius uti potest, contrarium, quo melius adversarius uteretur, affectatum, quod aut verbis inusitatis aut rebus externis profertur, supervacuum, quod neque attentum neque docilem neque benevolum facit auditorem. Fugiendum praeterea satis longum et obscurum. |

550 46. **Narrationum** genera sunt quattuor: historia, fabula, argumentum, negotialis vel iudicialis assertio. **Historia** est, ut Livii: **fabula** neque vera est neque verisimilis, ut 'Daphnen in arborem versam': **argumentum** est, quod non facta, sed quae fieri potuerunt continet, ut in comoediis 'patrem timeri' et 'amari meretricem': **iudicialis** autem **narratio** est rerum gestarum aut verisimilium expositio.

551 Narrationis autem laudes tres sunt, ut lucida sit, ut verisimilis, ut brevis; et his contraria vitia vocantur. Lucida est narratio, si non confusa, si vera, si usitatis significationibus, si non longo circuitu rem monstremus: verisimilis, si nihil adfectate et quasi ex natura exponere videamur: brevis, si non ultra quam res exigit et prolixe fundatur assertio.

Narrationum aliae sunt ipsius causae et negotii, aliae incidentes. Ipsius causae sunt, sine quibus res quae agitur intellegi non potest: incidentes, quae aut probationis gratia aut exempli aut augendi aut invidiae aut voluptatis

552 extrinsecus afferuntur. Nonnulli quinque species narrationis esse dixerunt, ut Theodorus Byzantius Graece discernit *προδιήγησιν, ὑποδιήγησιν, παραδιήγησιν, ἀντιδιήγησιν, καταδιήγησιν*. Narrationis etiam elementa sunt sex: persona, causa, locus, tempus, materia, res. Item narrationum

---

6 utamus B^1, motamus *E* 7 spectandum esse dicamus *E* 8 uel *BDR*: aut *Evς* 9 considerandam esse *BDRv*: consid. esse personam *E*, consid. personam esse ς 10 sunt *om.* B^1 11 potest cadere *E* uti potest — aduersarius *om.* *E* 12 utetur *E haud scio an recte* 14 praeterea — obscurum *BR*: praeterea ne s. l. et obscurum sit *DEvς*; *b* ne sit *addidit post* praeterea; *sequitur in BD titulus* DE NARRATIONE, *in E* DE GENERIBVS NARRATIONVM. 17 libii B^1 18 daphim *B*, daphnim *Dv*, dapnin *E* uersum *Eb* 21 est narratio *E* 23 et is *B*, *fort.* et ut his contraria uitia uitentur 24 si us significationibus B^1 longum circumitu B^1 25 extra naturam *Eb* 27 incedentes *E* 28 aut augendi *codex Grotii*: aut agendi *BDRv*, agendi *Eb* 31 ΠΡΩΔΕΓΗCΙΝ ΥΠΟΔΙΝΓΗCΙΝ (ΙΝΥΠΟΔΙΝΓΗCΙΝ *R*) ΠΑΡΑΔΕΙΝΓΥCΙΝ (ΠΑΡΑΔΕΙΗΓΥCΙΝ *R*) ΙΝΓΙΑΝΑΔΕΙΗΓΗCΙΝ (ΙΝΠΑΝΑΔΕΙΝΓΗCΙΝ *R*) ΚΑΤΑΔΕΙΝΓΗCΙΝ *BR*, *etiam corruptius reliqui; quarto loco vς habent ἀναδιήγησιν, cuius loco ἀντιδιήγησιν substituimus* 33 sunt VII *Eb* locus modus *E*, modus locus *b* narrationem *E*

p. 433. 431 C.

aliae continuae, aliae partiles vocantur: continuae, quae perpetuo contextu sine ulla interruptione dicuntur: partiles, quibus vel argumentum vel digressio aliqua interponitur. Narramus autem modis sex: augentes aliquid, attenuantes, praetereuntes, admonentes, docentes, gratiam vel invidiam comparantes.

Post narrationem quidem **digressionem**, quam *παρέκβασιν* vocant, oportet adiungere, quo vel incitamus indices vel delenimus: sed quoniam pars orationis non est et non semper arripienda est, eam placuit praeterire.

47. **Propositio** aut nostra est aut adversariorum aut communis: 553
nostra, ut 'caedem obicio': adversariorum 'caedem me fecisse dicit': communis 'uter igitur nostrum caedem admiserit quaeritur'. Propositiones aut 554
principalium quaestionum sunt aut incidentium, aut simplices aut coniunctae. Simplex est † luxurialis *** ut 'meretricem amas'. Coniunctae autem per partitionem maxime proponuntur, quae dupliciter fiunt: aut enim simpliciter quid dicturi simus ostendimus, aut ante, quid nobis cum adversario conveniat, quid in dubium vocetur, elicimus.

Propositiones aut nudae sunt aut ratione subiecta: nudae, ut 'adfe- 555
ctas tyrannidem': ratione subiecta, 'adfectas tyrannidem; arma enim domi habes'. Omnes autem sumuntur aut simpliciter aut per inductionem: simpliciter, ut si dicas 'docebo proditorem': per inductionem, ut si superioris meminimus et sequentem introducimus, ut si dicas: 'quoniam docui iniustam legem, docebo inutilem'. Proponimus autem aut per concessionem aut per praeteritionem: per concessionem, cum gratiam facientes eius quod diximus prius, aliquid introducimus, ut si dicas 'concedo interim occisum, sed ab hoc interemptum nego': per praeteritionem, cum ita transimus ad alteram propositionem, ne superiorem interim concedamus, ut si dicas: 'Nunc quoniam docui ignominioso actionem de privatis rebus tantum negari, docebo de proditionis crimine non negari'. |

48. **Partitio** est, quae ordinem totius divisionis breviter comprehen- 556

---

2 partiles sunt *D* quibus *DEb*: qui *BR* 3 augentes *mei*: aut augentes *vς* 4 attenuantes *nos*: aut tenuantes *mei et vς*, *sed b* aut attenuantes admonentes *nos*: aut monentes *mei et v*, *sed* ut *B in ras.*, aut monentes *ς* 6 quam *mei et v*: quam Graeci *ς* pareebasin *B*: parebasin *DR*, ΠΡΕΒΑCΙΝ *E*, *παρένθεσιν s* 7 delinimus *Dbvς*, delinibus *E* 10 DE PROPOSITIONE. Propositio *BDRvς* 11 aduersariorum ut *DEb* 12 ut ater *E* igitur *mei*: *om. vς* ammiserit B^1 propositionis $B^1E^1R^1$ aut *BE*: autem *vς* 13 incedentium *E* 14 est *mei*: ut *vς* luxurialis *mei*: luxurialis es *vς*, luxurioris *Grotius probabiliter; post* luxur. *in B dimidius versus viginti fere litterarum erasus est;* simplex est luxurialis. composita est meretricem amas *cod. Grotii interpolate; nam ex spatio in B vacuo apparet paulo plus deesse* ut *BER*: *om. D(?)vς* 16 simus *nos*: sumus *libri* 17 et quid in *b* 18 ratione subiecta *B*: rationes subiectae R^1, rationi subiectae *DEbvς* adfectas tyrannidem *D*: adfectasti tyrannidem *BElivς*, *sed B* adfectas tityrannidem 19 ratione subiecta *BR*: rationi subiectae *Evς*, *addito* ut *in E* adfectasti *libri* 21 dicas *mei*: dicam *vς* 22 iniusticiam *E* 23 autem aut per *BE*: aut *om. vς* 29 proditionibus B^1, prodictionis *E* 30 DE PARTITIONE. Partitio *BDvς*

p. 434 C.

dit, ut est pro Quintio: Negamus te bona Publii Quintii possedisse ex edicto praetoris. Et primo sic incipit: nullam causam fuisse postulandae proscriptionis. Huic subicit: nec ex edicto possidere potuisse; ad extremum: nec possessa esse. Haec, inquit, tria cum docuero, perorabo. Animadvertis corpus totius orationis per haec liniamenta digestum esse. Talis autem debet esse partitio, ut singulae partes eius plurimas quaestiones in se contineant; nam si fuerint et per incidentes quaestiunculas derivata, onerabitur ipsa partitio, et ex hoc rebuntur iudices rerum copiam fugiendam. Ideo et Tullius in eadem Quintiana sic partitus est, ut singula capita plures quaestionum articulos continerent. Etenim primum illud 'non fuisse causam postulandae proscriptionis' vide quanta contineat: 'quod pecunia debita Sexto Naevio non fuerit et aliter agi oportuerit: quod Quintius vadimonium non deseruerit'; secundum, 'quod ex edicto possidere non potuerit, quod et procuratorem habuerit et absens defensus sit et non latitaverit et ceteri creditores quieti sint': et 'quod ante missum sit, ut fundo communi expelleretur, quam proscriptio eius imperaretur': et 'quia vi de saltu sit deiectus, contra quam praetor iusserit'. His igitur manifestum est intra partitionem quaestiones esse ponendas, quae in exsecutione sint evulgandae, ut iudex et nobis attentus fiat et promissorum copia non gravetur. Illud etiam inspiciendum, quae nobis cum diversa parte conveniant, quae in controversiam devocentur: et ea quae conveniunt, tunc enumeranda, si nobis prosunt, ut Cicero pro Marco Tullio ait: Damnum passum esse Marcum Tullium convenit mihi cum adversario; vi hominibus armatis rem gestam esse non inficiantur; a familia P. Fabii commissam negare non audent: iam dolo malo factum sit ambigitur. Vides ergo hic in partitione a concessis duxisse, quod sibi proderat.

557 49. Argumentatio est elocutio, qua argumenta ipsa verbis exsequimur, argumenta vero, quibus causa probatur. Argumentatio dividitur in duas partis: in confirmationem et reprehensionem. Argumentorum ge-

---

1—5 §. 36. 23 locus omissus est in edd., quae tantum habent similem Victorini p. 209, 25 sqq. 29 caput est ex Fortunatiano, II, 23 et 24.

---

1 quinti *BE* 3 nec ex *b*: oe ex *BDEv* 6 haeo *mei*: haeo tria *vς* 7 fuerint *BRv*: fuerit *DEς* 8 et *mei et v*: *om.* *ς* incedentes *E* diriuata *ER* 9 rebus R^1, *item* B^1, *ut videtur*, rebuntur *om.* *D* fugient *D* 10 capitula *b* 11 cansam *Bv*: causn *DER* 12 continet *E* dedita *D*, debito *E* 13 quintios B^1ER^1 14 quod ex *Dv*: quem ex *BER*, quae ex *b*; *lectio manifesto corrupta fort. sic emendanda est:* Etenim primum illud 'noo fuisse cansam postolandae proscriptionis' vide quanta cootineat ... secundumque illod 'ex edicto possidere non potuisse', quod *etc.* 16 quieti *mei*: quintii *bv* 17 vi de saltu sit deiectus *scripsi*: uide uita (ui••ta, *ex* uisita *ut videtur* *B*) sit eiectus *mei*, ui deiectus sit *vς*; *cf. or. p. Quint.* §. *28 et 79* 20 euulgandae *scripsi*: deoulgaodae *BDERvς*; diuulgaodae *b* 23 pro M. Rullo *v* 24 M. Rullum *v* 25 ui $BDER^2$: ut R^1b 26 iam *mei et v*: an *ς* 27 ergo hic R^1: ergo hac R^2, ergo hoc *BEvς*, hoc ergo *D* 29 DE ARGUMENTATIONE. Argumentatio *libri*

nera duo sunt: artificiale et inartificiale. Sed artificiale locos principales habet quattuor: ante rem, in re, circa rem, post rem. Ante rem vero dividitur in locos septem: a persona, a re, a causa, a tempore, a loco, a modo, a materia. In re autem loci sunt duodecim: a toto, a parte, a genere, ab specie, a differentia per septem circumstantias (qui locus recipit in se etiam a maiore ad minus et a minore ad maius), a proprio, a definitione, a nomine, a multiplici appellatione, ab initio, a progressione vel profectu, a perfectione vel consummatione. Circa rem loci sunt de- 558
cem: a simili, cuius species sunt quinque: exemplum, similitudo, fabula, imago, † id est verisimile, quod de comoedia sumitur; addunt quidam et apologos, ut sunt Aesopi. Ergo circa rem locos exequar, qui sunt a dissimili, a pari, a contrario, per positionem et negationem, ad aliquid, quod figuratur casibus quattuor, genetivo, dativo, accusativo, ablativo: ab inter se collidentibus per habitionem et amissionem, a maiore ad minus, a minore ad maius, a praecedenti, ab eo quod simul est, vel a coniunctis, a consequentibus. Post rem loci sunt duo: ab eventu et a iudicato. Sunt 559
alii loci ἀπὸ τῆς συζυγίας, id est a coniugatione sive a coniugatis, quod quasi iunctum est personae qualitati, ut si eum, qui hostilia sentiat, hostem esse dicamus. Item a qualitate, ut 'si iracunde | fecit, sine ratione fecerit': a quantitate, ut 'si servus est, eodem modo factum sit': a coniunctis, id est, ἀπὸ τῶν † ΠΤΟCΕΟC καὶ συνθέτων, ut fasces et toga, sella curulis magistratuum ornamenta sunt. Item partitio est, id est διαίρεσις, per omnes circumstantias, id est cum partimur per personas, tempora et cetera, quae varietas grata discriminat.

50. Inartificialia argumenta dividuntur in praeiudicia, in rumo- 560

25 — p. 490, 11 = Fortunatianus II, c. 25.

1 principales habet *mei*: habet principales *v*, principales *om.* ς 3 in loco septima persona B^1 4 sunt XIII *D* 5 a specie *v*ς 6 etiam in se *D* ad proprio B^1 7 ad progressionem uel profectum *libri (etiam D, de quo mentitus est Koppius). em. Kopp e Fortunatiano p. 115, 24* 8 a profectiona *v* ab initio (ad initium *b*) uel consummatione *BEv*, uel consummationa ad initium *D*; *glossam sustulit Koppius ex Fortun.* 9 quinque *B*: quattuor *vel* IIII *DEv*ς exemplo B^1 10 idē (id est *Ev*) *libri*, item *Kopp*, exemplum uerisimile, id est quod de comoedia sumitur *Fortunatianus*, *unde incertum fit errorne sit Capellae an librariorum; nec* idem *nec* item *quadrare apparet, sed potius videtur aut* exemplum *eius loco quod est* idē *scribendum esse aut, si Capella erraverit,* uerisimile id est *transponendum esse* 12 positionem *scripsi ex Fortunatiano*: propositionem *libri, sed* prosotionem R^1 13 genitiuo *vel* gen̄o *libri* 14 habitionem *BDv*: hambitionem *R*, habitationem *Eb*, habitum *Kopp* 15 simul *nos ex Fortunatiano*: simile *libri* 16 *immo* uel a consequentibus, *ut habet Fortunatianus* sunt et alii *E* 17 apo tes syzugias *B et sic fere reliqui* coniunctione R^1, *ut libri Fortunatiani* 18 ut ** si eum *B*, si *om. Ebv*ς 19 a *om.* B^1E *immo* s. ratione fecit *et deinde* factum est 20 si seruos est] *v. ad p. 116, 14* coniugatis *b* 21 id *om.* B^1 ΑΠΟΤΟΝΠΤΟCΕΟC ΚΑΙ CΥΝCΕΤΟΝ (*vel* CΥΝΕΕΤΟΝ, *b* CΥΝΤΕΤΟΝ) *libri*, ἀπὸ τῶν πτώσεων κ. σ. ς, *fort.* ἀπὸ τῶν προσόντων *etc.* fasces lictores toga *recte Fortunatianus* et sella *E* 22 partitio est (partitio • ē *B*, partitionem *R*, partitione *D*) id est dieresis (dieresin *DER*) *BDER*: a partitione id est ἀπὸ τῆς διαιρέσεως *v*ς, *ut utique est apud Fortunatianum p. 116, 17, sed videtur potius Capella errasse* 23 per *om. v* 25 Inartificialia argumenta *nos (cf. p. 116, 22)*: Inartificialia artificia *mei*, Inartificialia *bv*ς romores *E*

p. 435 G.

res, in tormenta, in tabulas, in ius iurandum, in testes: quae similiter quemadmodum et artificialia tractat orator. In argumentis autem cavendum est, ne in aliqua parte nobis noceant, ne inter se discrepent, ne vulgaria sint, ne cum adversario communia, ne alte repetita aut supra dignitatem causae aut infra dignitatem.

De confirmatione breviter memoravi; nunc reprehensionis praecepta videamus. Reprehenditur enim actio adversarii aut redarguendo, cum aut totum argumentum aut partes eius contra facere monstrabimus, aut repugnando, cum docemus falsa esse pro veris assumpta vel ex his non effici, aut compensando, si contra argumentum, quod adversum nos est, aliud opponamus.

561 51. Quaestionum duo sunt genera: dicitur enim προηγουμένη, quae a nobis inducitur ut confirmetur; ab adversariis autem, quae infertur et repellenda est, dicitur ἀναγκαία. Verum superior quaestio, quae a nobis infertur, modis fit duobus, ut aut singillatim separatae inducantur aut plures coniunctim. Inducimus autem eas varie: aut per simplicem propositionem aut per partitionem aut per figuras, quas dianoeas dicunt: qui locus multiformis est; nam paene tot sunt occasiones inducendae quae-
562 stionis in hoc genere quot sunt figurae sententiarum. Fit enim aut per solutionem, id est κατ' ἀνάλυσιν, aut per adiectionem aut per praeteritionem aut per concessionem aut per reprehensionem aut per seiunctionem, id est ἀφορισμόν, aut per admonitionem aut per dissimulatam propositionem aut per repetitam aut per instructam aut per partitam aut per similitudinem superioris quaestionis aut responsionis, aut per inversionem, id est, cum primam illam quaestionem tractamus, quae secunda est, dein quae prima.

563 52. Etiam eam quaestionem, quam adversarii intulerint, isdem modis refutare possumus, et adicere solemus, cum aliquid aut obscure adversarius posuerit, aut augendi potius causa dixerit quam probandi, aut cum *per*

12 — p. 491, 10 = Fortunat. II, c. 26 sq.

1 in (*ante* ius) *om.* B^1E 4 oec alte *Eb*   *immo* petita; *cf. p. 116, 28*   aut supra *B corr. ex* asupra   7 aduersarii cum aot *E*   redarguendo *v*: remarguendum BR^1, remarguendo DER^2b 8 moostrauimus B^1ER 10 nou aliquid effici *D*; *fort.* ex his sumta ooo effici; illa ex his oon e. *Eyssenhardt*   offici *R*   compensando *bv*: compensaodum *mei*   12 *praemissus est titulus* DE QUAESTIONIBUS *in BR, in E* DE QUAESTIONUM GENERIBUS   proegumenos *libri*   14 est dicitur *Db*: est igitur *B*, est *E*, est igitur dicitur *vς*   quaestio quae a nobis *BD*: quae a nobis quaestio *Evς*   15 singulatim *Evς*; singulae separatim *Fortunatianus*   16 inducimus *nos*: ducimus *libri*   17 partionem *E*, praeparationem *codd. Fortunatiani*   19 eoim aut *D*: enim et *BEvς*   20 solutiooem *mei et v*: resolutionem *ς*   cata anteioesin *BE*, catantelixin *D*, κατὰ διάλυσιν *v*   aut per adiectionem *libri ante* id est ἀφορισμόν *habent, secundum Fortunatianum transposuit Koppius*   et per praeter. B^1 21 aut per reprehensionem *om. codd. Fortunatiani*   23 aut per repetitam *non habet Fortunatianus nec verum videtur*   aut instructam *B*   25 *immo* primo *ut habet Fortunatianus vel* primum *cum Grotio*   dein quae prima, etiam eam *mei*: dehinc primam. Et eam *vς*   27 intuleriot *BE*: intulerunt *vς*   hisdem *BR*, eisdem *E*   28 rei futnre possumus et abdicere *E*   29 augendi *BDE*: agendi *Rv*   per hypopho-

hypophoran gradum facimus nostrae propositionis, aut cum adversarii propositionem in nostram partem convertimus, quam peristrophen vocamus, aut cum secunda proposita quaestione primam tractamus. Et hoc faciendum, vel cum elegantiam varietatis adfectamus, vel cum prima quaestio adversus nos valde facit et non est in primo loco ponenda. In hypophora cavendum est, ne plene et copiose ponatur, quamquam aliquando irridendi adversarii causa, *si hoc augeat,* de quo nulla quaestio est, exaggeranda a nobis est, *aut* ut quod discrepat ostendamus. Hypophorae tribus modis imminuuntur, adiectione verborum, immutatione, detractione. Hypophora est autem intentio adversae partis, anthypophora responsio eius.

53. Anacephalaeosis est veluti a capite causae brevis repetitio quae- 564
stionum. Anacephalaeosi non semper utendum est, sed quando aut partitionem fecimus aut quando in multas quaestiones causa processit, ita tamen, ut summam cuiusque, non partes partium retexamus. Qua quidem utemur etiam in alia parte orationis, cum iudicis | memoria fortasse succumbet, quae res tunc ἐπιμερισμός vocatur. Anacephalaeosis tamen nulla pars orationis est, sed epilogi quaedam portio.

E p i l o g u s enim tres partes habet, enumerationem praedictam, in- 565
dignationem, quam δείνωσιν dicimus, miserationem, quam οἶκτον vel ἔλεος memoramus. Sed dinosis ex locis argumentorum; nam his non tantum res probamus, verum etiam augemus: sed conquestio, id est miseratio, isdem ex locis argumentorum sumitur, quibus et indignatio. Peroratione tamen non in fine tantum orationis utendum, sed ubi materia permiserit, id est in digressione principiorum aut narrationis assiduae, sed et quaestionum nonnumquam. In epilogo generaliter observandum, ut brevis sit, si quidem commotus iudex statim dimittendus est ad sententiam proferendam, dum aut adversariis irascitur aut tuis miseretur lacrimis aut rerum afflictatione commotus est.

54. Adhuc adserenti innuit ipse Cyllenius, ut ad terminatarum coetum nubentisque transiret obsequium. Quo conspecto asserta determinans ad Philologiae consessum fiducia promptiore perrexit, eiusque verticem deo-

11—28 = Fortunat. II, c. 31.

ram *v: om. mei: cf. Fortunat. p. 117, 15* 2 perastrophen *E* 3 qoaestionem *BER* 7 si hoc augeat *supplevimus* e *Fortunatiano p. 118, 2* quaestio quaē exaggeramus *B* 8 aut *addidimus* quod discrepat (discrepet *DE*) *BDERv:* quid discrepet ς 9 detroctatione *BR* 10 autem est *v*ς, est *om D* respoosio *BER*: est responsio *Dv*ς 13 facimus *bv* 14 cuiusque *BDRv*: cuiusque rei *E*ς, summa quaeque *Fortunatianus* 15 succumbet *BERv*: succumberet *D*(?)ς 17 partio *DE* 18 habet partes *v*ς 19 οἶκτον nos: yctosin *B*, ιcτοcιɴ *Ev*, ystostin *DR*, αἴκτειρμα ς 20 Sed] *fort.* Sumitur *vel* Sed sumitur dinosis est *E*; *conferenda est cum hac inepta expositione accommodata Fortunatiani p. 120, 8—12* 22 isdem ex locis *nos*: his locis *libri* per orationem *E* 24 degressiooe *B*[1] 26 ferendam *Fortunatianus* 28 afflictatiooe *BD*: afflictiooe *Ebv*ς commotus si (*vel* si) adhuc *B*, commotus sic adhuc *D*, commouetur. sed adhuc *Eb*, commotos est. Sic adhuc *v*ς 29 innuet *B*[1] terminatarum (*scil.* disciplinarum) *b*: tmiosrum *B corr. alia m. 2 in* feminarum, feminarum *D*, terminorum *E*, germanarum *v*ς 30 nubentesque *B*[1]

p. 436 C.

sculata cum sonitu — nihil enim silens, ac si cuperet, faciebat — sororum se consortio societatique permiscuit.

566 Tandem loquacis terminata paginae
Asserta cursim, quae tamen voluminis
Vix umbilicum multa opertum fascea
Turgore pinguis insuit rubellulum.
Quod si probatur et caret fastidio,
Nonnulla promet quae novella texuit,
Diditaque fient quae vetustas praeterit:
Sin sanna typhi naris imum torseris,
Pigebit arma horruisse caelites,
Formidinisque tunc locus movebitur,
Silvane, falcem cum petis Saturniam.
At tu reclamans rhetorum *turbam* tuba
Clangore verso Tulliana percrepans
In castra abibis, quo nec osor invidens
Nec livor ater te sequatur praecluem.

---

5 fascia *Evς* 7 Qui si *BE*, Quis si *R*[1], *fort.* Quae si 8 nonuella *B*[1]*R*[1] 9 Diditaque *BD*[2]: Deditaque *D*[1]*ERvς* 10 typhi *E*: tyfi *B*, tifi *DR* torserit *b*; Sin sanna typhum nare sima intorserit *Heinsius ad Ovid. Metam. XIV, 95* 11 pigebat *E* 14 turbam *nos*: *om. B*, sacrum *DERbv* 16 nec *B*, *sed* ec *in ras.* 17 libor *B*[1]*R*[1] 18 MARTIANI MINNEI (Minei *D*) FELICIS CAPELLAE DE ARTE RHETORICA (rethorica *DR*) LIBER .V. EXPLICIT *BDR*, EXPLICIT LIB. .V. *E*.

XIV.

EX CASSIODORII

HUMANARUM INSTITUTIONUM PARS QUAE DE ARTE RHETORICA AGIT.

A = codex Wirzeburgensis saec. VIII vel VIIII.
B = codex Bambergensis saec. VIII.

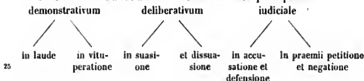
DE RHETORICA.

1. **Rhetorica** dicitur ἀπὸ τοῦ ῥητορεύειν, id est copia deductae locutionis influere. **Ars** autem **rhetorica** est, sicut magistri tradunt saecularium literarum, bene dicendi scientia in civilibus quaestionibus. **Orator** igitur est vir bonus dicendi peritus, ut dictum est, in civilibus quaestionibus. Oratoris autem **officium** est apposite dicere ad persuadendum, **finis** persuadere dictione, quatenus rerum et personarum condicio videtur admittere in civilibus quaestionibus: unde nunc aliqua breviter assumemus, ut nonnullis partibus indicatis paene totius artis ipsius summam virtutemque intellegere debeamus. **Civiles quaestiones** sunt secundum Fortunatianum artigraphum novellum, quae in communem animi conceptionem possunt cadere, id est, quas unus quisque potest intellegere, cum de aequo quaeritur et bono.

2. **Partes** igitur rhetoricae sunt quinque: inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio.

Inventio est excogitatio rerum verarum aut verisimilium, quae causam probabilem reddunt. **Dispositio** est rerum inventarum in ordinem pulchra distributio. **Elocutio** est idoneorum verborum ad inventionem accommodata perceptio. **Memoria** est rerum et verborum animi firma perceptio. **Pronuntiatio** est ex rerum et verborum dignitate vocis et corporis decora moderatio.

3. **Genera causarum** rhetoricae sunt tria principalia:

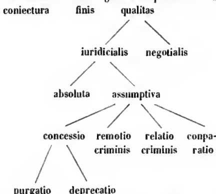
Demonstrativum genus est, cum aliquid demonstramus, in quo est laus et vituperatio. **Deliberativum** genus est, in quo est suasio et

11 lib. I, 1 p. 81, 9.

2 ΑΡΟΤΥΡΕΤΟΡΕUIN *A*, apotur hetoreuin *B* 5 bonos dicenti *A* 8 ammittere *A* 20 et *om.* *B*[1] 24 in laudem et uituperationem *B* in praemii acceptione *B*

dissuasio. **Iudiciale** genus est, in quo est accusatio et defensio vel praemii petitio et negatio.

4. **Status** vero dicitur ea res, in qua causa consistit; fit autem ex intentione et depulsione. Status causarum aut rationales sunt aut legales. Rationales secundum generales quaestiones sunt quattuor:

translatio sed, quemadmodum ipse se Cicero emendans in libris de oratore dicit, translatio inter legales accipi debet status; nam et Fortunatianus ait. Nos translationem tantum modo legalem accipimus. Cur ita? quoniam nulla translatio, id est praescriptio, potest esse sine lege.

Legales sunt quinque: scriptum et voluntas, leges contrariae, ambiguitas, collectio sive ratiocinatio, definitio legalis.

5. **Coniecturalis status** est, cum factum, quod ab alio obicitur, ab adversario pernegatur. **Definitivus status** est, cum id quod obicitur non hoc esse contendimus, sed quid illud sit adhibitis definitionibus adprobamus. **Qualitas** est, cum qualis res sit quaeritur; et quia de vi et genere negotii controversia est, **constitutio generalis** vocatur. **Translatio** est, cum causa ex eo pendet, quod non aut is agere videtur quem oportet, aut non cum eo quicum oportet, aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua poena oportet. Translativa dicitur constitutio, quod actio translationis et commutationis indigere videtur. **Iuridicialis** est, in qua aequi et recti natura et praemii aut poenae ratio quaeritur. **Negotialis** est, in qua quid iuris ex civili more et aequitate sit consideratur. **Assumptiva** est, quae ipsa ex se nihil dat firmi ad recusationem, foris autem aliquid defensionis assumit. **Concessio** est, cum reus non id quod factum est defendit, sed ut ignoscatur postulat, quod nos ad paenitentes probabimus pertinere. **Remotio criminis** est, cum id crimen quod infertur ab se et ab sua culpa vi et potestate in alium reus demovere conatur. **Relatio criminis** est, cum ideo iure factum dicitur, quod aliquis ante iniuria lacessierit. **Conparatio** est, cum aliud

7 ipse se *A*: prese *B*, *ut videtur in loco admodum obscurato* 12 apsoluta *A* 18 uoluptas *B* 21 id quo *B*[1] 23 approbamus *A* 25 translatio est *om. B* pendit cum aut non his *A* 26 aut non — oportet *om. B* 27 uporteat *AB* translatio adicitur *A* 29 iuriiudicialis *B* 31 asumptiua *B*, *et sic plerumque* 34 probabimus *B*, *sed* bi *punctatum; an ex* probauimus? 37 iniuriam *B corr.* lacessitus sit *B*

aliquod alterius factum honestum aut utile contenditur, quod ut fieret illud quod arguitur dicitur esse commissum. **P u r g a t i o** est, cum factum quidem conceditur, sed culpa removetur. Haec partes habet tris: inprudentiam, casum, necessitatem. **D e p r e c a t i o** est, cum et peccasse se reus confitetur et tamen ut ignoscatur postulat, quod genus perraro potest accidere.

6. **S c r i p t u m e t v o l u n t a s** est, quando verba ipsa videntur cum sententia scriptoris dissidere. **L e g i s c o n t r a r i a e s t a t u s** est, quando inter se duae leges aut plures discrepare noscuntur. **A m b i g u i t a s** est, cum id quod scriptum est duas aut plures res significare videtur. **C o l l e c t i o** est, quae **r a t i o c i n a t i o** nuncupatur, quando ex eo quod scriptum est aliud quoque, quod non scriptum est, invenitur. **D e f i n i t i o l e g a l i s** est, cum vis verbi quasi in definitiva constitutione in quo posita sit quaeritur. Status ergo tam rationales quam legales a quibusdam certius XVIII connumerati sunt; ceterum secundum rhetoricos Tullii XVIIII reperiuntur, propterea quia translationem inter rationales principaliter affixit status: unde se ipse etiam Cicero, sicut superius dictum est, reprehendens translationem legalibus statibus applicavit.

7. Omnis controversia, sicut ait Cicero, aut simplex est aut iuncta: et si iuncta erit, considerandum est utrum ex pluribus quaestionibus iuncta sit an ex aliqua conparatione. **S i m p l e x** est quae absolutam continet unam quaestionem hoc modo: 'Corinthiis bellum indicamus an non': **i u n c t a** est ex pluribus quaestionibus, in qua plura quaeruntur hoc pacto: 'utrum Carthago diruatur an Carthaginiensibus reddatur an eo colonia deducatur. Ex **c o n p a r a t i o n e** utrum potius aut quid potissimum quaeritur ad hunc modum: 'utrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur qui sociis sit auxilio, an teneatur in Italia, ut quam maximae contra Hannibalem copiae sint.

8. **G e n e r a c a u s a r u m** sunt quinque: honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum. **H o n e s t u m** causae genus est, cui statim sine oratione nostra favet auditoris animus: **a d m i r a b i l e**, a quo est alienatus animus eorum qui audituri sunt: **h u m i l e** est, quod neglegitur ab auditore et non magnopere adtendendum videtur: **a n c e p s** est, in quo aut iudicatio dubia est aut causa et honestatis et turpitudinis particeps, ut benevolentiam pariat et offensionem: **o b s c u r u m**, in quo aut tardi auditores sunt aut difficilioribus ad cognoscendum negotiis causa cernitur implicata.

9. **P a r t e s o r a t i o n i s** rhetoricae sunt sex: exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio. **E x o r d i u m** est oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem. **N a r r a t i o** est rerum

---

16 de Inv. I, §. 16. 18 de Inv. I, §. 17.

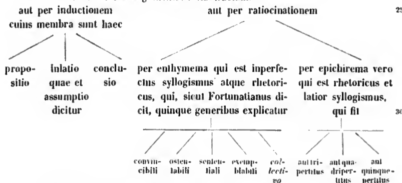
---

3 tres *B* 8 legis *A* 11 aliud — scriptum est *B*: *om. A* 12 indefinitiua *B* in quo *nos*: in qua *AB*; *post* in qua *in B* significatione *m. s. suprascriptum est* 14 cunmunerati *B*[1] 16 inde *Isid II, 6, 11* 17 statubus *B* 23 loconia *B*[1] 24 *ante* utrum *in B* cum *s. l. m. 2 additum est* 26 maxime *A* annibalem *B* 28 opscurum *A* 31 est *om A* 34 cernitur implicata *B*: implicata est *A*; *cf. Isid. II, 8, 2*

gestarum aut ut gestarum expositio. **Partitio** est quae, si recte habita fuerit, inlustrem et perspicuam totam efficit orationem. **Confirmatio** est, per quam argumentando nostrae causae fidem et auctoritatem et firmamentum adiungit oratio. **Reprehensio** est, per quam argumentando adversariorum confirmatio diluitur aut elevatur. **Conclusio** est exitus et determinatio totius orationis, ubi interdum et epilogorum allegatio flebilis adhibetur.

10. Haec licet Cicero, latinae eloquentiae lumen eximium, per varia volumina copiose nimis et diligenter effuderit et in arte rhetorica duobus libris videatur amplexus, quorum commenta a Mario Victorino composita in bibliotheca mea vobis reliquisse cognoscor: Quintilianus tamen doctor egregius, qui post fluvios Tullianos singulariter valuit implere quae docuit, virum bonum dicendi peritum a prima aetate suscipiens per cunctas artes ac disciplinas nobilium litterarum erudiendum esse monstravit, quem merito ad defendendum totius civitatis vota requirerent. Libros autem duo Ciceronis de arte rhetorica et Quintiliani duodecim institutionum iudicavimus esse iungendos, ut nec codicis excresceret magnitudo, et utrique, dum necessarii fuerint, parati semper occurrant. Fortunatianum vero doctorem novellum, qui tribus voluminibus de hac re subtiliter minuteque tractavit, in pugillari codice apte forsitan congruenterque redegimus, ut et fastidium lectori tollat et quae sunt necessaria competenter insinuet. Hunc legat qui brevitatis amator est. Nam cum opus suum in multos libros non tetenderit, plurima tamen acutissima ratiocinatione disseruit: quos codices cum praefatione sua in uno corpore reperietis esse collectos.

11. Rhetorica argumentatio ita tractatur

Argumentatio dicta est quasi argutae mentis oratio. Argumentatio est

29 II, 29 p. 118, 33.

1 expositio aut ut gestarum *B* 2 est *om. B* 5 elebatur *B* 10 in *A*: a *B ut videtur* tamen *B*: etiam *A* 11 flubios tullanus *B* 12 a *om. B* 14 duos, *A*² 15 indicabimus *A* 18 suptiliter *A* 19 pungilari *B*, *sed* n *expuncta* redigimus *A* 23 repperietis *A* 24 ita *om. A* 31 sententiabili *B* 34 argutae mentis *B corr. ex* argumentis

enim oratio ipsa, qua inventum probabiliter exequimur argumentum. Inductio est oratio, quae rebus non dubiis captat assensionem eius cum quo instituta est, sive inter philosophos, sive inter rhetores, sive inter sermocinantes. Propositio inductionis est quae similitudines concedendae rei necessario unius inducit aut plurium. Inlatio inductionis est, quae et assumptio dicitur, quae rem, de qua contenditur et cuius causa similitudines habitae sunt, introducit. Conclusio inductionis est, quae aut concessionem illationis confirmat aut quid ex ea conficiatur ostendit.

12. Ratiocinatio est oratio, qua id de quo est quaestio comprobamus. Enthymema igitur est, quod latine interpretatur mentis conceptio, quam inperfectum syllogismum solent artigraphi nuncupare. Nam in duabus partibus haec argumenti forma consistit: quando id, quod ad fidem pertinet faciendam, utitur syllogismorum lege praeterita, ut est illud: 'si tempestas vitanda est, non est igitur navigandum'. Ex sola enim propositione et conclusione constat esse perfectum, unde magis oratoribus quam dialecticis convenire iudicatum est. De dialecticis autem syllogismis suo loco dicemus.

13. Convincibile est quod evidenti ratione convincit, sicut fecit Cicero pro Milone: Eius igitur mortis sedetis ultores, cuius vitam si putetis per vos restitui posse nolitis. Ostentabile est, quod certa rei demonstratione constringit, sicut Cicero in Catilinam: hic tamen vivit: vivit? immo etiam in senatum venit. Sententiale est, quod sententia generalis adicit, ut apud Terentium:

Obsequium amicos, veritas odium parit.

Exemplabile est, quod alicuius exempli conparatione eventum simillem comminatur, sicut Cicero in Philippicis dicit: Te miror, Antoni, quorum exempla imitaris eorum exitus non pertimescere. Collectivum est, cum in unum quae argumentata sunt colliguntur, sicut ait Cicero pro Milone: Quem igitur cum gratia noluit, hunc voluit cum aliquorum querella? quem iure, quem loco, quem tempore non est ausus, hunc iniuria, alieno tempore, cum periculo capitis non dubitavit occidere?

19 p. Mil. §. 79. 21 Cat. I, §. 2. 24 Andr. 1, 1, 41. 26 Phil. II, §. 1. 29 p. Mil. 16, 41.

1 probanile *B* 2 que *B*, qua *A*. *fort.* quae a 6 qua rem *B* 7 adhibitae ς; *malis* inlatae, *sed* habitae *libri quoque Isidori habent* 10 *ante* Enthymema *haec habet Isidorus II, 9, 7:* Ratiocinationis modi sunt duo: primus enthymema, qui est inperfectus syllogismus atque rhetoricus, secundus epichirema, qui est in rhetoricis et latior syllogismus. 12 haec *AB*: eius *libri Isidori II, 9. 8* id] *sup. lin. in B* eo 13 finem *B* 15 et conclusione *om. B* 18 *ante* conuincibile est *haec habet Isidorus II, 9, 9, quae aegre desiderantur:* Enthymematis membra sunt V: primum conuincibile, secundum ostentabile, tertium sententiale, quartum exemplabile, quintum collectivum. 20 nolitis *B*: nolletis *A* 23 addicit *A* 25 simile *A* 26 dicit *om. B* 28 cum *B sup. lin.* 29 cum omnium gratia *libri Tulliani* 30 querella *A* quem tempore quem inpune *Cic.* 31 iniuria, iniquo loco, alieno temp. *Cic.*

14. Praeterea secundum Victorinum enthymematis est altera definitio. Ex sola propositione, sicut iam dictum est, ita constat enthymema, ut est illud: 'si tempestas vitanda est, non est navigatio requirenda'. Ex sola assumptione, ut est illud: 'sunt autem qui mundum dicant sine divina administratione discurrere'. Ex sola conclusione, ut est illud: 'vera est igitur divina sententia'. Ex propositione et adsumptione, ut est illud: 'si inimicus est, occidit; inimicus autem est': et quia illi deest conclusio, enthymema vocatur.

15. Sequitur epichirema. **Epichirema** est, quod superius diximus, descendens de ratiocinatione latior executio rhetorici syllogismi, latitudine distans et productione sermonis a dialecticis syllogismis, propter quod rhetoribus datur. Tripertitus epichirematicus syllogismus est, qui constat membris tribus, id est propositione, assumptione, conclusione. Quadripertitus est, qui constat ex membris quattuor, propositione, assumptione et una propositionis sive assumptionis coniuncta probatione et conclusione. Quinquepertitus itaque est, qui constat ex membris quinque, id est propositione et eius probatione, assumptione eiusque probatione et conclusione. Hunc Cicero ita facit in arte rhetorica: Si deliberatio et demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicuius generis causae putari; eadem enim res alii genus, alii pars esse potest, eidem genus esse et pars non potest, et cetera, quousque syllogismi huius membra claudantur. Sed videro quantum in aliis partibus lector suum exercere possit ingenium.

16. Memoratus autem Fortunatianus in tertio libro meminit de oratoris memoria, de pronuntiatione et voce, unde tamen Monachus cum aliqua utilitate discedit, quando ad suas partes non improbe videtur adtrahere, quod illi ad exercendas controversias utiliter aptaverunt. Memoriam siquidem lectionis divinae recognita cautela servabit, cum in supra dicto libro eius vim qualitatemque cognoverit, artem vero pronuntiationis in divinae legis effatione concipiet, vocis autem diligentiam in psalmodiae decantatione custodiet. Sic instructus in opere sancto redditur, quamvis aliquantulum libris saecularibus occupetur.

---

17 de Invent. 1, 9, 12.

---

1 est *om. A* 2 prepositione *B* 10 executio rhetorici syllogissimilatitudine *B*, *corr. m. 2 in:* executio a rethoricis syllogismis latitudine 12 datur] *addit Isidorus II, 9, 16:* Hic autem constat modis tribus: primus modus tripertitus est, secundus quadripertitus, tertius quinquepertitus. epichyrematicus *B* 16 itaque est *A (ut libri Isidori II, 9, 19):* is est itaque *B*, *sed* itaque *linea subducta deletum* 17 eius *om. A* eiusque *B*: et eius *A*. 21 eidem *B*, idem *A* esse *om. B* et cetera *nos*: uel cetera *ABς* 23 in *B s. l.* 30 effatione *B*, *sed* ne *s. l.* cautatione *B* 31 custodit *A* instructo *B*[1], instructio *B corr.* aliquantulum *om. A*.

Excerpta maximam partem ex Quintiliano, quae in aliquot codicibus manu scriptis inter Cassiodorii librum de grammatica et de rhetorica interposita in editionibus vulgaribus Cassiodorii rhetoricae, quasi eius sint initium, proposita sunt.

1. Inter orationes rhetoricas opservandum ἦθος καὶ πάθος. Πάθος temporalis est animi accidentia, ut iratus, amans, ἦθος perpetua animi forma atque naturalis, ut est, dum iracundus aliquis aut orator exprimitur. Et vocatur quippe πάθος non solum quod ab irato dicitur vel amante, sed et quod iram alteri seu misericordiam, amorem seu odium commovet.

2. Quare ineruditi ingeniosiores vulgo habentur? Sunt in hac parte quae imperitos etiam naturaliter fallant. Nam et divisio cum plurimum valeat in causis, speciem virium minuit, et rudia politis maiora et sparsa compositis numerosiora creduntur. Est praeterea quaedam virtutum vitiorumque vicinia, qua maledicus pro libero, temerarius pro forti, effusus pro copioso accipitur.

3. Res duas in omni actu spectet orator, quid deceat, quid expediat.

4. Artium aliae sunt positae in inspectione, id est cognitione et aestimatione rerum, qualis est astrologia, nullum exigens actum, sed ipso rei, cuius studium habet, intellectu contenta, quae θεωρητική vocatur: aliae in agendo, quarum in hoc finis est et ipso actu perficitur nihilque post actum operis relinquit, quae πρακτική dicitur, qualis saltatio est: aliae in effectu, quae operis, quod oculis subicitur, consummatione finem accipiunt, quam ποιητικήν appellamus, qualis est pictura.

5. Duo sunt genera orationis: altera perpetua, quae rhetorice dicitur, altera concisa, quae dialectice; quas quidem Zeno adeo coniunxit, ut hanc compressae in pugnum manus, illam explicatae similem dixerit. Etiam disputatrix virtus erit.

6. Initium dicendi dedit natura, initium artis observatio. Homines enim, sicut in medicina, cum viderent alia salubria, alia insalubria, ex observatione eorum effecerunt artem.

7. Facultas orandi consummatur natura, arte, exercitatione: cui partem quartam adiciunt quidam imitationis, quam nos arti subicimus.

8. Tria sunt quae praestare debet orator, ut doceat, moveat, delectet. Haec enim clarior divisio, quam eorum, qui totum opus in res et in affectus partiuntur.

9. In suadendo ac dissuadendo tria primum spectanda sunt: quid sit de quo deliberetur, qui sint qui deliberent, qui sit qui suadeat rem, de qua deliberatur. Omnis deliberatio de dubiis fit. Partes suadendi sunt honestum, utile, necessarium. *Necessarium* quidam, sed Quintilianus δυνατόν, hoc est possibile, approbat.

10. Quare prooemium a Graecis dicitur? Clare partem hanc ante ingressum rei, de qua dicendum sit, ostendunt. Nam sive propterea, quod

---

10 sqq. = Quintil. II, 12, 3. 16 = ibid. II, 13, 8. 17—23 = ibid. II, 18, 1 sq. 24 = ibid II, 20, 7. 28—30 = ibid. III, 2, 3. 31 = ibid. III, 5, 1. 33 = ibid. III, 5, 2. 36 = ibid. III, 8, 15. 38 = ibid. §. 22 et 25. 41 — p. 502, 6 = ibid. IV, 1, 1—3.

---

5 *Πάθος*] πλεος *B* (= *Bernensis n. 212 saec. X)* 6 accedentia *B* εεος *B* 8 πλεος *B* 12 et studia *B* 21 alia *B* affectu *B* 29 alium — atium *B* 37 qui sint qui suadeat *B* 38 de duobus fit *B* 39 Necessarium *addidi* 41 hanc esse ante *Quintil.*

οἴμη cantus est et citharoedi pauca illa, quae ante quam legitimum certamen inchoent, emerendi favoris gratia canunt, prooemium cognominarunt, oratores quoque ea, quae prius quam causam exordiantur, ad conciliandos sibi iudicum animos praeloquuntur, prooemii appellatione signarunt: sive quod *οἶμον* Graeci viam appellant, id, quod ante ingressum rei ponitur, sic vocari est institutum.

Causa principii haec est, ut auditorem, quo sit nobis in ceteris partibus accommodatior, praeparemus. Id fit tribus modis, si benivolum, attentum, docilem feceris; et in reliquis partibus haud minus, praecipue tamen in initiis necesse est animos iudicis praeparare.

11. Quid differt prooemium ab epilogo?

Quidam putarunt quod in prooemio praeterita, in epilogo futura dicantur: Quintilianus autem eo quod in ingressu parcius et modestius praetemptanda sit iudicis misericordia, in epilogo vero liceat totos effundere affectus et fictam orationem induere personis et defunctos excitare et pignora reorum producere, quae minus in prooemiis sunt usitata.

12. Narratio aut tota pro nobis est aut tota pro adversariis aut mixta ex utrisque. Si erit tota pro nobis, contenti simus his tribus partibus, ut index intellegat, meminerit, credat, nec quicquam reprehensione dignum putet.

Notandum ut, quotiens exitus rei satis ostendit priora, debemus hoc esse contenti, quo reliqua intellegantur.

13. Satius est narrationi aliquid superesse quam deesse; nam supervacua cum taedio dicuntur, necessaria cum periculo subtrahuntur.

14. Quae probatione tractaturi sumus, personam, causam, locum, tempus, instrumentum, occasionem, narratione delibabimus. — Multae saepe in una causa sunt narrationes.

15. Non semper eo ordine narrandum, quo res gesta est. *Ἐπιδιήγησις* fit ad augmentum vel invidiae vel miserationis in adversis. Initium narrationis a persona fiet: et ea si nostra est, ornetur, si aliena, infametur: et haec cum suis accidentibus ponitur. Finis narrationis fit, cum eo perducitur expositio, unde quaestio oritur.

16. Egressus est vel egressio, hoc est *παρέκβασις*, cum intermissa parum re proposita quiddam interseritur delectationis utilitatisve gratia. Sed hae sunt plures, quae per totam causam varios excursus habent, ut laus hominum locorumque, ut descriptio regionum, expositio quarundam rerum gestarum, vel etiam fabulosarum. Sed indignatio, miseratio, invidia, convicium, excusatio, conciliatio, maledictorum refutatio et similia, omnis amplificatio, minutio, omne affectus genus, de luxuria, de avaritia, relegione, officiis, cum sint argumentis subiecta similium rerum, quia cohaerent, egredi non videntur.

7—10 = Quintil. IV, 1, 5. 12—16 = ibid. IV, 1, 28. 17—20 = ibid. IV, 2, 33. 21 = ibid. IV, 2, 41. 23 = ibid. IV, 2, 44. 25—27 = ibid. IV, 2, 55. 28 = ibid. IV, 2, 83. 28—32 = ibid. IV, 2, 128 sq. 33—41 = ibid. IV, 3, 12—15.

---

2 gratumia *B* 3 exoriantur *B* 5 oimus *B* 9 artibus *B* 10 in *om. B* 13 in *om. B* 14 totus *B* 16 eorum *B* 18 sumus *B* 19 reprehensioni putet *B* 26 narrationem delibuimus. Multas saepe in una causa esse narrationis *B* 28 epidigisis *B* 29 uel miserationis uel in aduersis *B* 30 eam si *B* 31 accedentibus *B* 32 oriatur *B* 39 omnis afflictus *B* 40 sint] suis *B*

17. Areopagitae damnaverunt puerum, cornicum oculos eruentem: qui putantur nihil aliud iudicasse, quam id signum esse perniciosissimae mentis multisque malo futurae, si adolevisset.

18. Credibilium tria sunt genera: unum fortissimum, quia fere accidit, ut 'liberos a parentibus amari': alterum velut propensius, 'eum qui recte valeat, in crastinum perventurum': tertium tantum non repugnans, 'ab eo in domo furtum factum, qui domui fuit'.

19. Ducuntur argumenta a personis, causis, tempore, cuius tres partes sunt: praecedens, coniunctum, insequens. Si agimus, nostra confirmanda sunt prius; tum ea, quae nostris opponuntur, refutanda: si respondemus, saepius incipiendum a refutatione. Locuples et speciosa et imperiosa vult esse eloquentia.

20. Conclusio, quae peroratio dicitur, duplicem habet rationem; ponitur enim aut in rebus aut in affectibus. Rerum repetitio et congregatio, quae graece ἀνακεφαλαίωσις dicitur, a quibusdam Latinorum enumeratio [dicitur], et memoriam auditoris reficit et totam simul causam ponit ante oculos, ut etiam si singula minus valebant, turba moveat; ita tamen ut breviter eorum capita cursimque tangantur. Sed tunc fit, ubi multae causae vel quaestiones inseruntur: nam si brevis et simplex est, non est necessaria.

21. Affectuum duae sunt species, quas Graeci ἦθος καὶ πάθος vocant, hoc est quasi mores et affectus concitatos; et πάθος quidem affectus concitatos, ἦθος vero mites atque compositos: in illis vehementes motus, in his lenes: et πάθος quidem imperat, ἦθος persuadet; hi ad perturbationem, illi ad benivolentiam praevalent. Et est πάθος temporale, ἦθος vero perpetuum; utrumque ex eadem natura, sed illud maius, hoc minus, ut amor πάθος, caritas ἦθος. Πάθος concitat, ἦθος sedat.

22. In adversos plus valet invidia quam convicium, quia invidia adversarios, convicium nos invisos facit.

23. Nam sunt quaedam, quae si ab inprudentibus excidant, stulta sunt, cum simulamus, venusta creduntur.

24. Bonus altercator vitio iracundiae careat; nullus enim rationi magis obstat affectus, et fert extra causam plerumque et deformia convicia facere ac mereri cogit et in ipsos nonnumquam iudices incitat.

25. ** quo modo sententias, verba, figuras, colores, quae sunt occultiores quaestiones, ingenio, cura, exercitatione.

26. Coniectura omnis aut de re est aut de animo. Utriusque tria tempora sunt, praeteritum praesens futurum. De re et generales quaestiones sunt et definitae, id est et quae non continentur personis et quae continentur. De animo quaeri non potest, nisi ubi persona est et de facto constat.

1—3 = ibid. V, 9, 13. 4—7 = Quintil. V, 10, 16. 8 = ibid. V, 10, 94. 9—11 = ibid. V, 13, 53. 11 = ibid. V, 14, 30. 13—17 = ibid. VI, 1, 1. 20—26 = ibid. VI, 2, 8—12. 27 ibid. VI, 2, 16. 29 = ibid. VI, 3, 23. 31—33 = ibid. VI, 4, 10. 34 = ibid. VII, 1, 40. 36 — p. 504, 2 = ibid. VII, 2, 1 sq.

---

1 cornibus *B*, *fort. ex* cornicibus 2 indicasse quam ad signum *B* 4 accedit *B* 5 apparentibus *B* 11 locuplex *B* et imperiosa *om. libri Quint.* 15 renumeratio *B* 17 si per singulos *B* moueant *B* 25 utraque *B* 26 πλεος caritas ϰεοcπαεoc concitat ϰεoc *B* 27 In aduersarios ς 27 *et* 28 conciuium *B* 32 frei *B* 34 quomodo] quoniam *B*; At quomodo inueniemus etiam illas occultiores quaestiones? scilicet quomodo sententias, verba, figuras, colores: ingenio, cura, exercitatione *Quintil.* 39 constat *om.* *B*

Cum de re agitur, aut quid factum sit in dubium venit, aut quid fiat, aut quid futurum sit, et reliqua similia.

27. Amphiboliae species sunt innumerabiles, adeo ut philosophi quidam putent nullum esse verbum, quod non plura significet: genera admodum pauca; aut enim vocibus singulis accidit per ὁμωνυμίαν aut coniunctis per ambiguam constructionem.

28. Vitiosa oratio fit, cum inter duo nomina medium verbum ponitur.

29. Oppositiones, etsi contrariae non sint, sed dissimiles, veruntamen si suam figuram servant, sunt nihilominus antitheta.

30. Naturalis quaestio est, quae est temporalis, sicut cum quae sunt per ordines temporum acta narrantur.

3—6 = Quint. VII, 9, 1.

---

4 ammodum *B* 5 accedit *B*

XV.

EX ISIDORI

ORIGINUM LIBRO SECUNDO CAPITA QUAE SUNT DE RHETORICA.

A = codex Wolfenbuttelanus saec. VIII, de quo v. Schoenemann, *Hundert Merkwürdigkeiten der Bibliothek zu Wolfenbüttel* pag. 22. *)

F = codex Frisingensis num. 50, nunc Monacensis lat. 6250 saec. VIIII.

B = codex Benedictoburanus n. 41, nunc Monac. lat. 4541 saec. VIIII—X.

Lectiones ex *B* non fere adscripsimus nisi in parte quae in *AF* deest.

*) Lectiones huius codicis perquam vitiose scripti, sed interpolationibus varii per benevolentiam Bethmanni, bibliothecae Wolfenbuttelanae praefecti, accepimus, cum praefatio nostra iam typis expressa erat.

I. De rhetorica.

1. Rhetorica est bene dicendi scientia in civilibus quaestionibus, ad persuadendum iusta et bona. Dicta autem rhetorica Graeca appellatione *ἀπὸ τοῦ ῥητορεύειν*, id est a copia locutionis; *ῥῆσις* enim apud Graecos locutio dicitur, *ῥήτωρ* orator. 2. Coniuncta est autem grammaticae arti rhetorica: in grammatica enim scientiam recte loquendi discimus, in rhetorica vero percipimus, qualiter ea, quae didicimus, proferamus.

II. De inventoribus rhetoricae artis.

1. Haec autem disciplina a Graecis inventa est, a Gorgia, Aristotele, Hermagora, et translata in Latinum a Tullio videlicet et Quintiliano, sed ita copiose, ita varie, ut eam lectori admirari in promptu sit, conprehendere impossibile. 2. Nam membranis retentis quasi adhaerescit memoriae series dictionis, ac mox repositis recordatio omnis elabitur. Huius disciplinae perfecta cognitio oratorem facit.

III. De nomine oratoris et partibus rhetoricae.

1. Orator est igitur vir bonus dicendi peritus. Vir bonus consistit natura, moribus, artibus: dicendi peritus consistit artificiosa eloquentia, quae constat quinque partibus: inventione, dispositione, elocutione, memoria, pronuntiatione, et fine officii, quod est aliquid persuadere. 2. Ipsa autem peritia dicendi in tribus rebus consistit, natura, doctrina, usu: natura ingenio, doctrina scientia, usus adsiduitate. Haec sunt enim quae non solum in oratore, sed in unoquoque homine artifice expectantur, ut aliquid efficiat.

IV. De tribus generibus causarum.

1. Genera causarum tria sunt, deliberativum, demonstrativum, iudiciale. Deliberativum genus est, in quo de quibuslibet utilitatibus vitae,

---

1 De rethorica et eius nomine *A* 2 discendi *f* sententia *A* 3 iustitia *A* bona in rerum personarumque negotio et causa *f* bona dicta, dicta *A* 4 *ἀπὸ τοῦ ῥητορεύειν nos*; apotu rethoresin *F*, apoto rethoros *A*; *cf. Cassiod.* §. *1* cupia *A* 5 autem *Af*: *om. F* grammatica arti rethoricae *A* 6 enim *om. A* recti *F*[1] 8 artis *om. A* 9 aristotile ermagora *F*, aristodile ermagoria *A* 10 quintilliano *F*, *add. m. 2* et titiano 11 in prumptum *A* 12 adheriscet memoriis *A* 13 seriens *f*, *om. F* at *Christ* repositi *A* omnis elabitur *Af*: hominis eleuabitur *F* 15 oratoris *F*: artis *A* 16 uir bonus natura (*om.* consistit) *F* (uir bonus *est in ras.*) 17 moribus uita artibus *f* 18 quae *om. A* consistit *A* partibus quinque *F* 20 peritia loquendi *A* usu *AF* 25 Modi causarum tres sunt *A* iudicale *A*

quid aut debeat aut non debeat fieri tractatur: demonstrativum, in quo laudabilis persona aut reprehensibilis ostenditur: 2. iudiciale, in quo de ipsius personae facto aut poenae aut praemii sententia datur. Dictum autem iudiciale eo, quod iudicet hominem et sententia sua ostendat, utrum laudabilis praemio dignus sit, aut certe reus condemnari liberarive supplicio.

3. Deliberativum genus vocatur eo, quod de unaquaque re in eo deliberatur. Huius genus duplex est, suasio et dissuasio, id est de expetendo et fugiendo, de faciendo et non faciendo. 4. Suasoria autem in tribus locis dividitur, honesto, utili et possibili. Haec differt aliquid a deliberativa, quia suasoria eget altera persona, deliberativa interdum et apud se agit. In suasoria autem duae sunt, quae plus valent, spes et metus.

5. Demonstrativum dictum, quod unamquamque rem aut laudando aut vituperando demonstrat. Quod genus duas habet species, laudem et vituperationem. Laudis ordo tribus temporibus distinguitur, ante ipsum, in ipsum, post ipsum. 6. Ante ipsum, ut: quae te tam laeta tulerunt saecula? In ipsum, ut: o sola infandos Troiae miserata labores. Post ipsum, ut:

In freta dum fluvii current, dum montibus umbrae
lustrabunt ..,
semper honos nomenque tuum laudesque manebunt.

7. Pari ordine e contrario et in vituperatione hominis haec forma servanda est, ante hominem, in hominem, post hominem. Locus communis ad demonstrativum vituperationis genus pertinet, quod tamen ab eo in aliquo differt; nam vituperatio, quae contraria est laudi, specialiter in certam facientis personam adhibetur. 8. Communis vero locus generaliter in facti crimine praeponitur: unde et communis locus dicitur, quia absente persona non tantum in hominem, quantum in ipsum crimen exponitur; omne enim vitium non in uno tantum, sed etiam commune in pluribus invenitur.

V. De gemino statu causarum.

1. Status apud rhetores dicitur ea res, in qua causa consistit, id est constitutio. Graeci autem statum a contentione στάσιν dicunt, Latini au-

---

15 Verg. Aen 1, 605. 16 ibid. 1, 597. 18 ibid. 1, 607. 30 cap. V = Cassiod. §. 3—6.

---

1 debet aut non debet *A* 2 in] eo *A* 4 indices *A* ostendat *Af*: ostendit *F* 5 certe] *immo* contra liberarique *F*, liberaturque *A* 7 dupplex suasio est et disoasio *A* de *om. A* expetendo *f*: expectando *AF* 8 de faciendo *ed. Arevali*: *om. A*, id est de faciendo *F* 9 dinitur *AF* utile et possibile *F*, utili et possebile *A* 10 quod suasuria *A* alteram personam *AF* 11 agit *Af*: egit *F* 16 troia *A* 18 fluui *A* curruut *F* 19 lustrabunt semper *AF*: lustrabunt conuexa polus dum sidera pascet semper *codd. aliqui interpolati* 21 hominum *A* 22 in homine *F* 24 contrari est laudis *A* incertam *F*, interdum *A*, ad incertam *f* 25 uero *om. F pr. m.* 26 crimen *AF*[1] quod absentem personam tantum *A* 27 non *om. F*[1]; non tam in h. quam *Arev.* in homine *AF*[1] 28 in plurimis *F* 31 ea *F*: et *A* constet *A* 32 statu *A* estasin *A*

tem non solum a pugna, per quam expugnent propositionem adversarii, sed quod in eo pars utraque consistat; fit autem ex intentione et depulsione. 2. Status autem causarum sunt duo, rationalis et legalis. De rationali oriuntur coniectura, finis, qualitas, translatio, de fine iuridicialis et negotialis, de iuridiciali absoluta et adsumptiva, de adsumptiva concessio, remotio criminis, relatio criminis, conparatio, de concessione purgatio et deprecatio.

3. Coniecturalis status est, cum factum, quod ab alio obicitur, ab alio pernegatur. Definitivus status est, cum id quod obicitur non hoc esse contenditur, sed quid illud sit adhibitis definitionibus adprobatur. Qualitas est, dum qualis res sit quaeritur; et quia de vi et genere negotii controversia agitur, constitutio generalis appellatur. 4. Translatio est, cum causa ex eo pendet, quod non aut is agere videtur, quem oportet, aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua poena oporteat. Translativa dicitur constitutio, quod actio translationis et commutationis indigere videtur. 5. Iuridicialis est, in qua aequi et recti natura et praemii aut poenae ratio quaeritur. Negotialis est, in qua quid iuris ex civili more et aequitate sit consideratur. Adsumptiva est, quae ipsa ex se nihil dat firmi ad recusationem, foris autem aliquid defensionis assumit. 6. Concessio est, cum reus non id quod factum est defendit, sed ut ignoscatur postulat, quod nos ad paenitentes probabimus pertinere. Remotio criminis est, cum id crimen quod infertur ab se et ab sua culpa vi et potestate in alium reus demovere conatur. 7. Relatio criminis est, cum ideo iure factum dicitur, quod aliquis ante iniuria lacessierit. Conparatio est, cum aliud alicuius quod alterius factum honestum aut utile contenditur, quod ut fieret illud quod arguitur dicitur esse commissum. 8. Purgatio est, cum factum quidem conceditur, sed culpa removetur. Haec partes habet tres: inprudentiam, casum, necessitatem. Deprecatio est, cum et peccasse et consulto peccasse se reus confitetur et tamen ut ignoscatur postulat, quod genus perraro potest accidere. 9. Item ex legali statu haec oriuntur, id est scriptum et voluntas, leges contrariae, ambiguitas, collectio sive ratiocinatio et definitio legalis. Scriptum et voluntas est, quando verba ipsa videntur cum sententia scriptoris dissidere. Legis contrariae status est, quando inter se duae leges aut plures discrepare noscuntur. 10. Ambiguitas est, cum id, quod scriptum est, duas aut plures res significare videtur. Col-

---

1 solo *A* per *om.* *F*[1] expugnant *F* aduersariis (*om.* sed) *A*, ii sed *F in ras. habet* 2 eo pars *F*: cuapar *A* consistat *BF*: consistit *A* 3 et causalis *A* 4 de fine] *immo* de qualitate iudicialis *et* mox iudiciali *AF* 5 et absumptiua *A* 6 relatio criminis *om.* *A* conparatio *Cassiodori libri*: conpensatio *AF*; *at v. infra* §. 7 8 est *om.* *A* quod ab alio *Cassiod.*: quod alio *F*, quod alii *A* ab alio pernegatur *A et f in ras.*, ab aduersario peraegatur *Cassiod.* 9 non hoc esse contenditur sed *F in ras.* (contendimus *Cass.*) 11 dum *AF*: cum *Coss.* 12 est *om.* *A* 13 pendit *AF*[1] aut his *A* quem oportet aut non cum eo quicum oportet *Cass.* non apud *om.* *A* 14 quos *F*: quis *A* *an* poena oportet? 15 dicitur *Cassiod.*: *om.* *AE* 16 uideatur *A* iudicialis *AF* in quo *A* et praemia *F*, aut praemii *A* 17 qua *om.* *A* mare et *F*: more ex *A* 18 ex se ipsa *F* 19 foris — assumit *om.* *A* 20 est *om.* *F*[1] cum alio aliquod factum non est sed ut ignoscatur (*sic*) *A* 21 probabimus *AB*: probauimus *F* 22 a se *A* et a sua culpa *AB*, et sua culpa *F* 23 demouere *BF*: transferre *A* 24 aliquid *F*[1] iniuriae *F*, iniuriam *A* lacessierit *Coss.*: lacessitus sit *AF* aliquid *F* 25 utili *A* 27 remouetur *A* 28 cum peccasset *A* consulte *F* 29 se *om.* *A* ut et tamen ignoscatur *F* 30 accedere *A* 31 legi contraria *A* 32 et ut uolontas est *A* uidetur cum sententia scriptor discidere *A* 34 est *om.* *F*[1] 35 est scriptum *A*

lectio vel ratiocinatio est, quando ex eo, quod scriptum est, aliud quoque, quod non scriptum est, invenitur. Definitio legalis est, cum vis verbi quasi in definitiva constitutione in quo posita sit quaeritur. 11. Status ergo tam rationales quam legales a quibusdam certius XVIII connumerati sunt; ceterum secundum rhetoricos Tulli XVIIII reperiuntur, propterea quia translationem inter rationalis principaliter adfixit status: inde se ipse etiam Cicero reprehendens translationem legalibus statibus adplicavit.

VI. De tripertita controversia.

1. Tripertita controversia iuxta Ciceronem aut simplex est aut iuncta: et si iuncta erit, considerandum est utrum ex pluribus quaestionibus iuncta sit an ex aliqua conparatione. Controversia simplex est, quae absolutam continet unam quaestionem hoc modo: 'Corinthiis bellum indicamus an non'. Iuncta est ex pluribus quaestionibus, in qua plura quaeruntur hoc pacto: 'utrum Carthago diruatur an Carthaginiensibus reddatur an eo colonia deducatur'. Ex comparatione utrum potius aut quid potissimum quaeritur ad hunc modum: 'utrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur qui sociis sit auxilio, an teneatur in Italia, ut quam maximae contra Annibalem copiae sint.

VII. De quattuor partibus orationis.

1. Partes orationis in rhetorica arte quattuor sunt: exordium, narratio, argumentatio, conclusio. Harum prima auditoris animum provocat, secunda res gestas explicat, tertia fidem facit adsertionibus, quarta finem totius orationis conplectitur. 2. Inchoandum est itaque taliter, ut benivolum, docibilem vel adtentum auditorem faciamus: benivolum precando, docibilem instruendo, adtentum excitando. Narrandum est ita, ut breviter atque aperte loquamur; argumentandum est ita, ut primum nostra firmemus, dehinc adversa confringamus; concludendum est ita, ut concitemus animum audientis implere quae dicimus.

VIII. De quinque modis causarum.

1. Species causarum quinque sunt, id est honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum. Honestum causae genus est, cui statim sine oratione nostra favet animus auditoris: admirabile, a quo est alienatus animus eorum, qui audituri sunt: humile est, quod neglegitur ab auditore: 2. anceps est, in quo aut iudicatio dubia est aut causa et honestatis et turpitudi-

---

8 cap. VI = Cassiod. §. 7. 29 cap. VIII = Cassiod. §. 8.

---

2 est legalis *F* uerbi *om. BF* quasi definito F^1 (cum quis in definitiua *A*) 3 in quo *Arevali*: in qua *ABF et codd. Cassiod.* 4 rationalis quam legalis *A* decem et octo *F*; *A* XVIII *post* connum. *habet* sunt *om. A* certum *A* 5 rethoricus F^1 XVIIII *A*: decem et nouem *F* repperiuntur *A* 6 rationalis *F*: rationales *A* principalem *A* statum *ABF*^{1} unde *Cass.* 7 statutubus F^1, statum huius *A* adplicuit *A* 9 Tripertita *delendum videtur* 12 corinthis *F*, corintis *A* 14 deruatur *F* cartaginensibus *AF* eo *F*: in *A* 15 aut quid *F*: an *A* 17 aut quam maxime *A* 18 copia sit *A* 20 exordio *A* 22 finem *F corr. ex* fidem, *om. A* assertionibus facit *A* finis *A* 24 docebilem *A* adtentum *om. A* docilem *A* 26 apte *A* 27 concludendum ut F^1, *add.* ita *s. l.* 28 diximus *A* 30 Genera causarum *Cassiod.* sunt quinque *F* id est *om. A* 32 fauet *Af.* fauei *F* a quo *F*: eo quod *A* 34 dubia est *om. A* 34 et *ante* honestatis *om. A*

nis particeps, ut benivolentiam pariat et offensionem: obscurum, in quo aut tardi auditores sunt aut difficilioribus ad cognoscendum negotiis causa cernitur implicata.

VIIII. De syllogismis rhetoricis.

1. Syllogismus Graece, Latine argumentatio appellatur; argumentatio autem dicta est quasi argutae mentis oratio, qua inventum probabile exequimur. Syllogismus igitur est propositionis et adsumptionis confirmationisque extrema conclusio aut ex ambigentis incerto aut ex fiducia conprobantis. 2. Constat enim tribus partibus: propositione, adsumptione, conclusione. Propositione, ut puta 'quod bonum est, turpem usum habere non potest': consensit audiens, adsumpsit ille 'pecunia turpem usum habet': concluditur 'ergo pecunia bonum non est'. 3. Syllogismis autem non solum rhetores, sed maxime dialectici utuntur, licet Apostolus saepe proponat, adsumat, confirmet adque concludat: quae, ut diximus, proprie artis dialecticae et rhetoricae sunt.

4. Syllogismorum aput rhetores principalia genera duo sunt, inductio et ratiocinatio. Inductionis membra sunt tria: prima propositio, secunda inlatio, quae et adsumptio dicitur, tertia conclusio. 5. Inductio est, quae rebus non dubiis captat adsensionem eius, cum quo instituta est sive inter philosophos sive inter rhetores sive inter sermocinantes. Propositio inductionis est, quae similitudines concedendae rei necessario unius inducit aut plurium. 6. Inlatio inductionis est, quae et adsumptio dicitur, quae rem, de qua contenditur et cuius causa similitudines habitae sunt, introducit. Conclusio inductionis est, quae aut concessionem inlationis confirmat aut quid ex ea conficiatur declarat. Ratiocinatio est oratio, qua id de quo est quaestio conprobatur. 7. Ratiocinationis modi sunt duo: primus enthymema, qui est inperfectus syllogismus atque rhetoricus, secundus epichirema, qui est in rhetoricis et latior syllogismus. 8. Enthymema igitur Latine interpretatur mentis conceptio, quam inperfectum syllogismum solent artigrafi nuncupare. Nam in duabus partibus eius argumenti forma consistit, quando id, quod ad fidem pertinet faciendam, utitur syllogismorum lege praeterita, ut est illud: 'si tempestas vitanda est, non est igitur navigandum'. Ex sola enim propositione et conclusione constat esse perfectum, unde magis rhetoribus quam dialecticis convenire indicatum est.

9. Enthymematis membra sunt quinque: primum convincibile, secundum ostentabile, tertium sententiale, quartum exemplabile, quintum collectivum. 10. Convincibile est, quod evidenti ratione convincit, sicut fecit

---

4 cap. VIIII = Cass. §. 11—15. 13 sq. ex Hieronymi ep. 155 ad Paul. Urbicam.

---

1 ut et ben. *Arev.* beniuole pariet offensa *A* 2 ad cognoscendam negotiis causam F[1] negotium *A* 3 implecata *A* 4 De soloecismis *A et sic plerumque* soloecismus *pro* syllogismus 5 dicitur *A* 6 quasi argumentis F[1], quasi acutae *A* quia *A* inuentum probabiliter exequimur argumentum *Cass.* 9 propositione *om. A* 11 consentit — assumit *Arev.* adsumsit *A* 12 ergo] enim *A* bonum nomen esse *A* 13 maximi *A* 14 proprie *F*: proprine *Aς* 15 sint *F* 18 et *om. F* 19 duuiis captis *A* quo *om. A* 20 sive (*tertio loco*) *F*: et *A* 21 unum inducit aut plurimum *A* 22 adsumtio *A* 23 causae *F* similitudinis *A* habitae — inductionis *om. A* 25 declaret *A* 26 §. 7, *quae deest apud Cassiodorium, codd. habent post §. 8; transposita est in edit. Gothofredi* 29 Latine *om. A* interpretantur F[1] quam *Cassiod. libri*: quae *AFB*, quem *f* inprofecto *A* 30 eius *om. A* 32 preterit *A* 33 et conclusione *Cassiod.*: *om. ABF* 36 sententiabile F[1], sentitie *A* 37 conuincitur *A*

Cicero pro Milone: **Eius igitur mortis sedetis ultores, cuius vitam si putetis per vos restitui posse nolitis.** 11. Ostentabile, quod certa rei demonstratione constringit, sicut Cicero in Catilinam: **hic tamen vivit; *vivit?* immo etiam in senatum venit.** Sententiale est, quod sententia generalis adicit, ut aput Terentium: **Obsequium amicos, veritas odium parit.** 12. Exemplabile est, quod alicuius exempli comparatione eventum similem comminatur, sicut Cicero in Philippicis: **Te miror, Antoni, quorum exempla imitaris, eorum exitus non pertimescere.** 13. Collectivum est, cum in unum quae argumentata sunt colliguntur, sicut ait Cicero pro Milone: **Quem igitur cum gratia noluit, hunc voluit cum aliquorum querella? quem iure, quem loco, quem tempore non est ausus, hunc iniuria, alieno tempore, cum periculo capitis non dubitavit occidere?**

14. Praeterea secundum Victorinum enthymematis est altera definitio. Ex sola propositione, sicut iam dictum est, ita constat: 'si tempestas vitanda est, non est navigatio requirenda'. 15. Ex sola adsumptione, ut est illud: '*sunt autem qui mundum dicant sine divina administratione discurrere*'. *Ex sola conclusione, ut est illud: 'vera est igitur divina sententia'. Ex propositione et adsumptione, ut est illud:* 'si inimicus est, occidit; inimicus autem est': et quia illi deest conclusio, enthymema vocatur.

16. Sequitur epichirema. *Epichirema* est descendens de ratiocinatione latior exsecutio rhetorici syllogismi, latitudine distans et productione sermonis a dialecticis syllogismis, propter quod rhetoribus datur. Hic autem constat modis tribus: primus modus tripertitus est, secundus quadripertitus, tertius quinquepertitus. 17. Tripertitus epichirematicus syllogismus est, qui constat membris tribus, id est propositione, adsumptione, conclusione. Quadripertitus est, qui constat ex membris quattuor: prima propositione, secunda adsumptione et una propositionis sive assumptionis coniuncta, tertia probatione et conclusione. 18. Quinquepertitus itaque est, qui constat ex membris quinque, id est prima propositione, secunda eius probatione, tertia adsumptione, quarta eius probatione, quinta conclusione. Hunc Cicero ita facit in arte rhetorica: **Si deliberatio et demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicuius generis causae putari; eadem enim res alii genus, alii pars esse potest, eidem genus *esse* et pars non potest,** et cetera, quousque syllogismi huius membra claudantur.

---

1 §. 79. 3 1, §. 2. 5 Andr. 1, 1, 41. 8 Phil. 11, §. 1. 10 §. 41. 33 de Inv. 1, 9, 12.

---

2 noletis *A* 3 catelena *F*[1], catilina *A* 4 vivit? *om. AF* 5 addicit *F* 6 parat *A* 7 similem *f*: simile *AF* 8 quare exempla meditaris *A* 9 argumenta sunt colleguntur *A* 12 hunc in iniuria *F* 16 est, quae (quia *A*) ita *AF et edd.* 18 sunt autem — adsumptione ut est illud *om. ABF*, *suppleta sunt e Cassiod.* 20 si inimicos occidit *A* 21 autem *om. F*[1] est *om. A* deest conclusio illi *F* 22 Epichirema *addidi e Cassiod.* est *om. A* 23 latior — syllogismi *Cassiod. libri*: latior et exsecutior rhetoricis syllogismis *ABF* 26 qui] quod *A* 29 sine] uel *A* adiuncta *A* 30 et quarta conclusione *Grialius ex libris gothicis; immo error in hac confusione videtur Isidori, v. Cassiod. §. 15* 31 eius *om. A* 32 adsumtione *A* 34 causae alicuius generis *A* causa putari *F* 35 alii generis *F* eidem *B*: idem *AF* 36 esse *om. AF*, pars esse *f* uel cetera *F*

X. De lege.

1. Lex est constitutio populi, quam maiores natu cum plebibus sanxerunt; nam quod rex vel imperator edicit, constitutio vel edictum vocatur. Institutio aequitatis duplex est, nunc in legibus, nunc in moribus. Inter legem autem et mores hoc interest, quod lex scripta est, mos vero est vetustate probata consuetudo sive lex non scripta; nam lex a legendo vocata, quia scripta est. 2. Mos autem longa consuetudo est, de moribus tracta tantundem. Consuetudo est autem ius quoddam moribus institutum, quod pro lege suscipitur, cum defecit lex, nec differt scriptura an ratione consistat, quando et legem ratio commendat. 3. Porro si ratione lex consistat, lex erit omne iam, quod ratione constiterit, dumtaxat quod religioni congruat, quod disciplinae conveniat, quod saluti proficiat. Vocata autem consuetudo, quia in communi est usu. 4. Omnis autem lex aut permittit aliquid, ut 'vir fortis petat praemium', aut vetat, ut 'sacrarum virginum nuptias nulli liceat petere', aut punit, ut 'qui caedem fecerit, capite plectatur'. 5. Factae sunt autem leges, ut earum metu humana arceatur audacia tutaque sit inter improbos innocentia, et in ipsis improbis formidato supplicio refrenetur nocendi facultas; legis enim praemio aut poena vita moderatur humana. 6. Erit autem lex honesta, iusta, possibilis, secundum naturam, secundum consuetudinem patriae, loco temporique conveniens, necessaria, utilis, manifesta quoque, ne aliquid per obscuritatem in captionem contineat, nullo privato commodo, sed pro communi civium utilitate conscripta.

XI. De sententia.

1. Sententia est dictum inpersonale, ut: **Obsequium amicos, veritas odium parit.** Huic si persona fuerit adiecta, chria erit ita: **offendit Achilles Agamemnonem vera dicendo**, et: **Metrophanes promeruit gratiam Mithridatis obsequendo.** 2. Nam inter chrian et sententiam hoc interest, quod sententia sine persona profertur, chria sine persona numquam dicitur: unde si sententiae persona adiciatur, fit chria, si detrahatur, fit sententia.

XII. De catasceua et anasceua.

1. Catasceua est confirmatio propositae rei, anasceua autem contraria superiori est; revincit enim non fuisse aut non esse, quod natum aut factum

25 Terent. Andr. I, 1, 41. 27 an ex Sall. Hist. lib. III?

2 est *om.* F^1 sancierunt *F* 3 imperator ededit *A* 5 autem *om.* *A* est (*post* uero) *om.* *A* 6 siue] sibi F^1 7 quia *F*: quae *A* 8 autem est eius quodam *A* 9 per legem *A* defecit *F*: defecerit *A*, deficit *B* nec differt] non defecit *A* rationem *A* 10 commendet *A* lex constat *BF* 11 dumtaxat aut uitat quod *A* relegione *F* 13 quia *F*: quod *A* commune F^1 omnes enim lex aut promittit *A* 15 petere liceat *A* 16 autem] hoc *A* arceatur *F*: coerceatur *B*, cohereeatur *A* 17 inter probos *F* ut et ipsis *A* 20 pro consuetudinem *A* 22 captione *AFB* conteneat *A* 26 crian *AF* offendat F^1 27 acillis *A* agamemnoñ *F* dicenda F^1 et *om.* *A* metrafanes *F corr. e* metrafanos 28 mitridatis *A*, metridatis *F* obsequendum *A* crian *AF* 30 fit crian *AF*

aut dictum esse proponitur, ut si quis Chimaeram neget fuisse aut fuisse confirmet. 2. Inter hanc et thesin hoc interest, quod thesis, quamvis et ipsa habeat disputationem in utramque partem, tamen incertae rei quasi quaedam deliberatio vel cohortatio est, catasceuae autem et anasceuae in his rebus, quae verisimiles non sunt, sed pro veris proponuntur, plerumque versantur. 3. Anasceuae prima divisio est in inconveniens et mendacium. Inconvenientis species sunt quod inhonestum est et quod inutile. Item inhonestum tractatur aut in dictis aut in factis: in dictis, ut si quis indecora et non respondentia auctoritati dixisse dicatur, velut si aliquis infamet Catonem illum censorium inventutem ullam ad nequitiam et luxuriam cohortatum: 4. in factis, ut si quis abhorrens aliquid ab sanctimonia et nomine suo fecisse dicatur, ut est fabula de adulterio Martis et Veneris. Mendacium tres habet species, incredibile, quod factum non esse credatur: ut † adulescentem, qui de Siculo litore ingredientes Africam classes viderit, inpossibile est: 5. ut Clodius insidias Miloni fecerit et idem occisus sit a Milone, contrarium est; nam si insidias fecit, occidit: occisus est, non fecit insidias. Haec distributio in contrarium reformata catasceuae proderit. Oportebit tamen principia sic ordinare, ut aut credendum esse veterum auctoritati aut fabulis fidem non habendam esse dicamus. 6. Et † ad id postremum in anasceua requiramus, ne quid aliut significare voluerint, qui ista finxerunt, ut Scyllam non marinam, sed maritimam feminam, nec succinctam canibus, sed rapacem aliquam et inhospitalem venientibus extitisse.

XIII. De prosopopoeia.

1. Prosopopoeia est, cum inanimalium et persona et sermo fingitur. Cicero in Catilinam: **Etenim si mecum patria mea, quae mihi vita mea multo est carior, loqueretur dicens,** et cetera. | 2. Sic et montes et flumina vel arbores loquentes inducimus, personam inponentes rei, quae non habet naturam loquendi, quod et tragoediis usitatum et in orationibus frequentissime invenitur.

XIV. De ethopoeia.

1. Ethopoeian vero illam vocamus, in qua hominis personam fingimus pro exprimendis affectibus aetatis, studii, fortunae, laetitiae, sexus, maero-

26 I, §. 27.

1 rymeram *A* aut fuisse *om. A* 2 haec *AF*, has *Arev.* interesse *F* 3 in utraque parte *A* incerta rei quos quadam *A* 4 cohortatio *F* 5 poountur *A* 6 in *om. AF* 7 inconuenientes species *F*[1] 9 auctoritate *F*[1] aliqui infament *A* 10 ullam *nos*: illum *FB*, illum *A* luxoriam *AF* courtatum *A* 11 ad sanctimonia (sanctimoniam *F*) et nomini *AF* 14 adulisrentem *AF* adolescentem de Siculo — videre *Arev.* egredientes *Grialius coll. Plin. H. N. VII, 21, §. 85* uideret *F*; videret. Inpossibile *edd.*; *locus recte in F distinctus est* 15 fecerit eodem occisus sit *A* 16 si occisus est *f* 17 contrario *AF* 18 tamen et *A* esse utrum auctoritate *A* 19 fidem *om. A* et ad id *etiam ABF, sed est in F rasura ante et post* id 20 recurramus *Arev.* noluerunt *F*[1], noluerit *A* 21 fincxerunt *A* 22 sed] siue *A* 23 prosopeia *AF* 24 Propopein *F* 25 catilina *F*, catellina *A* 26 dicens *F corr. ex* dicimus, *ut videtur* 27 inpontis *F*[1] 28 tragoediis *B*: tragoedis *F*, tracoetis *A* 29 rationibus *A* 31 Ethopeia *A* 32 sexus, lae-

ris, audaciae. Nam cum piratae persona suscipitur, audax, abrupta, temeraria erit oratio: cum feminae sermo simulatur, sexui convenire debet oratio: iam vero adulescentis et senis et militis et imperatoris et parasiti et rustici et philosophi diversa oratio dicenda est; 2. aliter enim loquitur gaudio affectus, aliter vulneratus. In quo genere dictionis illa sunt maxime cogitanda, quis loquatur et apud quem et de quo et ubi et quo tempore: quid egerit, quid acturus sit aut quid pati possit, si haec consulta neclexerit.

XV. De generibus quaestionum.

1. Genera quaestionum duo sunt, quorum unum est finitum, alterum infinitum. Finitum ὑπόθεσις Graece, Latine causa dicitur, ubi cum certa persona controversia est: 2. infinitum, quod Graece θέσις, Latine propositum nominatur. Hoc personam non habet certam, nec inest aliqua certa circumstantia, id est nec locus nec tempus. In causa vero certa omnia sunt, unde quasi pars causae est propositum.

XVI. De elocutione.

1. Iam vero elocutionibus sic uti oportebit, ut res, locus, tempus, persona audientis efflagitat, ne profana religiosis, ne inverecunda castis, ne levia gravibus, ne lasciva seriis, ne ridicula tristibus misceantur. 2. Latine autem et perspicue loquendum. Latine autem loquitur, qui verba rerum vera et naturalia persequitur nec a sermone atque cultu praesentis temporis discrepat. Huic non sit satis videre, quid dicat, nisi id quoque aperte et suaviter dicere, ne id quidem tantum, nisi id quod dicat et facete dicat.

XVII. De trimodo dicendi genere.

1. Dicenda sunt quoque summissa leniter, incitata graviter, inflexa moderate; hoc est enim illud trimodum genus dicendi: humile, medium, grandiloquum. Cum enim magna dicimus, granditer proferenda sunt, cum parva dicimus, subtiliter, cum mediocria, temperate. 2. Nam in parvis causis nihil grande, nihil sublime dicendum est, sed leni ac pedestri more loquendum: in causis autem maioribus, ubi de deo vel hominum salute referimus, plus magnificentiae et fulgoris est exhibendum: 3. in temperatis vero causis, ubi nihil agitur ut agat, sed tantummodo ut delectetur auditor, inter utrumque moderate dicendum est. Sed et quamvis de magnis rebus quisque dicat, non tamen semper granditer dicere debet, sed

---

liitae *Christ*   1 personam F^1 4 ratio ducenda est *Arev.*   6 uel de quo *A*   et ubi *om.* *A*   7 quid erit quid acturus est *A*   11 graece *om.* *A*   causam F^1 13 inest in aliqua *FB*, ineis aliquam *A*, *fort.* inest in eo aliqua; inest ei a. *Arev.*   certam circumstantiam *A*   15 causa *A*   17 elocutionibus sic uti *scripsi*: elocutionibus illud uti *AF*   oportit uel oportebit *A*   18 efflagitet *f*, flagitet *A*   religioi *A*   19 lascinia seris *A*   21 a *om.* AF^1 22 huic *BF*: hinc *A*(?)ς   quod dicat *A*   23 quidem *F* *corr.* *ex* quod ē   et facete dicat *Grialius*: et facere *F*, fecerit *A*   25 trimodi *A*   26 summa *A*   leniter *Arev.*   27 enim *om.* *A*   28 magna enim *F*   30 lene F^1 31 autem *om.* *A*   32 magnificentia fulgoris est exequendum *A*   34 in utrumque F^1

summisse, cum docet, temperate, cum aliquid laudat vel vituperat, granditer, cum ad conversionem aversos animos provocat. Utenda tamen verba in summisso genere sufficientia, in temperato splendentia, in grandi vehementia.

XVIII. De colo et commate et periodis.

1. Componitur autem instruiturque omnis oratio commate et colo et periodo. Comma particula est sententiae, colon membrum, periodus ambitus vel circuitus: fit autem ex coniunctione verborum comma, ex commate colon, ex colo periodus. 2. Comma est iuncturae finitio, ut puta: Etsi vereor, iudices, ecce unum comma; sequitur et aliud comma, ne turpe sit pro fortissimo viro dicere, et factum est colon, id est membrum, quod intellectum sensui praestat; sed adhuc pendet oratio, sicque deinde ex pluribus membris fit periodos, id est extrema sententiae clausula ita: veterem iudiciorum morem requirunt. Periodos autem longior esse non debet, quam ut uno spiritu proferatur.

XIX. De vitiis litterarum et verborum et sententiarum cavendis.

1. Praeterea purum et honestum oratoris eloquium carere debet omnibus vitiis tam in litteris quam in verbis quam etiam in sententiis: 2. in litteris, ut iunctura apta et conveniens sit; et sic observandum, ne praecedentis verbi extrema vocalis in eandem vocalem primam incidat verbi sequentis, ut 'feminae Aegyptiae': quae structura melior fit, si consonantes vocalibus applicantur. Trium quoque consonantium, quae in se incidentes stridere et quasi rixari videntur, vitanda iunctura est, id est **r s x**, ut 'ars studiorum, rex Xerxes, error Romuli'. Fugienda est et consonans **m** inlisa vocalibus, ut 'verum enim'.

XX. De iuncturis verborum.

1. In verbis quoque cavenda sunt vitia, ut non inpropria verba ponantur, quae Graeci acyrologian vocant. Amanda est ergo proprietas, sic tamen, ut aliquando propter humilitatem sordidi aut spurci vocabuli translatis nominibus sit utendum, non tamen longe accitis, sed ut veris pro-

---

10 Cic. p. Mil. §. 1.

---

2 aduersos *A* lantum *A* 3 docere *F* 5 cola et commata *AF* periodos *A* 6 oratio *ed. Arev.*: oratio uerbis *AF* comma et colon et periodon *F*, comma cola periodis *A* 7 membra *F*[1] 9 ex colon *F*, ex cola *A* 10 sequitur — comma *om. A* 11 dicere incipieolem timere *Arev.* 12 intellectum est sensum *A* sed *Af*: *om. F* 13 inde *F*[1] id *om. A* 15 non *om. A* 17 cauendū *F*, *om. A* 18 oratori *A* 20 sic *F*: sit *A* 21 primam *f*: prima *AF* incedat *A* uerba *F* 22 egyptiae, hic minus est *(i. e. defectus est)* quae in structura d consonantium quae in se (*corr. ex* sic) indentes (incidentes *corr.*) *F pr. m.* (*add. s. l.* melior fit. si consonantes uocalibus applicantur? trium quoque), aegyptiae quae in structura menantium quae insicidentes *A* 25 studiosorum *A* xerses *A* romoli *F*, rumoli *A* 29 qua *A* cyrologian *A* 30 ut non aliquando *AF* propter utilitatem sorditis aut sporcis uocalibu tralatis *A* 31 ut *om. F*[1]

xima et cognata videantur. 2. Fugienda etiam hyperbata longiora, quae fieri sine aliorum sensuum confusione non possunt. Ambiguitas quoque et vitium illud cavendum, cum quidam iactatione eloquentiae ducti, quod uno aut duobus verbis significare poterant, interpositis inanibus vocibus longa et circumflexa ambage concludunt, quod vitium perissologia vocatur. 3. Cui contrarium vitium est ob brevitatis studium etiam necessaria verba furari. Fugienda sunt quoque, sicut in litteris et verbis, ita in sententiis vitia, quae inter prima grammaticorum studia cognoscuntur; 4. sunt autem cacemphaton, tautologia, ellipsis, acyrologia, macrologia, perissologia, pleonasmos et his similia. At contra orationem extollit et exornat enargia, tum emphasis, quae plus quiddam, quam dixerit, intellegi facit, ut si dicas: 'ad gloriam Scipionis ascendit', et Vergilius: demissum lapsi per funem. Cum enim dicit lapsi, altitudinem imagine suggerit. Huic contraria virtus est verbis minuere quae natura sua magna sunt.

XXI. De figuris verborum et sententiarum.

1. Augetur et ornatur oratio etiam figuris verborum ac sententiarum. Nam quia directa et perpetua oratio fatigationem atque fastidium tam dicenti quam audienti creat, flectenda est et in alias versanda formas, ut et dicentem reficiat et ornatior fiat et iudicem diverso vultu auditumque deflectat. E quibus plurimae superius a Donato in schematibus artis grammaticae adnotatae sunt, 2. unde tantum illa hic interponi oportuit, quae in poemate aut numquam aut difficulter fiunt, in oratione autem libere. 3. Anadiplosis est congeminatio verborum, ut: hic tamen vivit, *vivit?* etiam in senatum venit. 4. Climax est gradatio, cum ab eo verbo, quo sensus superior terminatur, inferior incipit, ac dehinc quasi per gradus dicendi ordo servatur, ut est illud Africani: ex innocentia nascitur dignitas, ex dignitate honor, ex honore imperium, ex imperio libertas. Hanc figuram nonnulli catenam appellant, propter quod aliud in alio quasi nectitur nomine atque ita res plures in geminatione verborum trahuntur. Fit autem hoc schema non solum in singulis verbis, sed etiam in contextione verborum, ut apud Gracchum: Pueritia

---

12 Aen. 2, 262. 23 Cic. in Cat. 1, §. 2. 26 p. 193 Meyer ed. II. 31 ex or. C. Gracchi in Popilium, ut Elleudt suspicatur p. 247 Meyer.

---

1 cognata *AB*: cognita *F* 3 dicit *A* 5 perisologian *A* 6 uitium est *B*: criminis uitium est *AF* ob *B*: in *F*, et *A* 7 fugenda sunt *F*, fugiendum est *A* ita et in *AB* 8 cacenfaton *AF* 9 ellemsis *F*, elempsis *A* 10 contrario *F* rationem *AF* enargia *nos*: inergia *BF*, inercia *A* tum emphasis *ed. Arevali*: tamen phasis *FB*, tamenfasis *A* 11 *fort.* dixit 12 ascendet B^1 dimissum *F*, demissa *A* lapsis *A* 13 dicit *om. A* altitudinis *A* imagine *nos*: imagines *F*, imaginem *A*, imaginis *f* 15 *cum hoc caput in F duabus schedis amissis desit, subiecimus lectiones in B exstantes integras, item Parisini n. 7530, qui §§. 4—14 et 28—48 habet, ex Ecksteini anecdotis Parisinis adiecimus.* 16 etiam *A* 18 dicendi quam audiendi AB^1 19 auditoque *A* 22 fiunt *A* 23 item anadiplosis *B*; *haec figurarum enumeratio (§. 3—48) usque ad finem capitis deest in A* uiuit? *om. B* 24 Clemax *B* 25 dehinc *P*: deinde *B* 28 propter quod *BP*: propterea quod *Arev.*

tua adulescentiae tuae inhonestamentum fuit, adulescentia senectuti dedecoramentum, senectus rei publicae flagitium. Sic et apud Scipionem: Vi atque ingratis coactus cum illo sponsionem feci, facta sponsione ad iudicem adduxi, adductum primo coetu damnavi, damnatum ex voluntate dimisi. 5. Antitheta, quae Latine contra posita appellantur: quae, dum ex adverso ponuntur, sententiae pulchritudinem faciunt et in ornamento locutionis decentissima existunt, ut Cicero: Ex hac parte pudor pugnat, illinc petulantia; hinc pudicitia, illinc stuprum; hinc fides, illinc fraudatio; hinc pietas, illinc scelus; hinc constantia, illinc furor; hinc honestas, illinc turpitudo; hinc continentia, illinc libido; hinc denique aequitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes certant cum iniquitate, luxuria, ignavia, temeritate, cum vitiis omnibus; postremo copia cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatone confligit in huius modi certamine ac proelio. Huiusmodi locutionis ornamento liber Ecclesiasticus usus est: Contra malum bonum et contra mortem vita, sic contra pium peccator: et sic intuere in omnia opera altissimi: bina et bina, unum contra unum. Synonymia est, quotiens in conexa oratione pluribus verbis unam rem significamus, ut ait Cicero: nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas: et item: non feram, non patiar, non sinam. 7. Epanodos, quam regressionem nostri vocant: principum dignitas erat paene par, non par fortasse eorum, qui sequebantur. 8. Antapodosis, quotiens media primis et ultimis conveniunt: Vestrum iam hoc factum reprehendo, patres conscripti, non meum; ac pulcherrimum quidem factum, verum, ut dixi, non meum, sed vestrum. 9. Paradiastole est, quotiens id, quod dicimus, interpretatione discernimus: cum te pro astuto sapientem appellas, pro inconsiderato fortem, pro inliberali diligentem. 10. Antanaclasis est, quae

3 p. 193 Meyer. 8 in Catil. II, §. 25. 18 Eccl. 33, 15. 22 in Cat. I, §. 8. 23 ibid. I, §. 10. 24 p. Lig. §. 19. 28 Cic. c. cont. Metelli fr. 5 30 secundum Hyperidem apud Rutil. Lup. 1, 4, sed petiit Isidorus exemplum ex Quintil. 9, 3, 65. 30 ex Quintil. 8, 3, 68; cf. Rut. Lup. 1, 5.

1 tuae iohon. fuit *om.* *P* adolescentia tua *B*[2] 2 senectutis decoramentum *B*[1] 3 ui atque ingratis *Arevali:* ui atque gratis *B*, eus adque mentum gratis *P* 4 ad iudicem *om.* *B*[1] 6 ex aduersa *P*, ex diuersa *B*[1] 7 faciun .... ut cicero *P* *(est defectus in cod.)* 8 illic petulantia *P* 14 copia *om.* *P* 17 *in Cicerone a vv.* in huius modi *nova sententia incipit; est vitium Isidori* locutionis — usus est *om.* *P* 18 usus est dicens *B*[2] 19 uitam sic *B*, uitam si *P* 20 bona et bina *B*[1] Synooima *BP* 23 et item *P*: et re *B*[1] Epanados *BP* 24 principium *BP* 25 que *B*, quae *P* sequebatur *P* Antipodosis *P*, Antapotosis *B* 26 et *P* uel *B* . uestrum] usum *P*, *item paulo post* 27 non eum sed usum ac *P* 29 Paradisiastole *B* 30 pro incons. — diligentem *om.* *P*

eodem verbo contrarium exprimit sensum. Querebatur quidam de filio, cum mortem suam expectaret: respondente 'non expecto', 'immo peto' inquit 'ut expectes'. 11. Antimetabole est conversio verborum, quae ordine mutato contrarium efficit sensum: non ut edam vivo, sed ut vivam edo. Et illud: si consul Antonius, Brutus hostis: si conservator rei publicae Brutus, hostis Antonius. 12. Exoche est ut: Quis eos appellavit? Appius: quis produxit? Appius.

13. Nunc figuras sententiarum, quas operae pretium sit cognoscere, persequemur. 14. Sententia est dictum impersonale, ut: Obsequium amicos, veritas odium parit. Huic si persona fuerit adiecta, chria erit, ita: Offendit Achilles Agamemnonem vera dicendo; et Metrophanes promeruit gratiam Mithridatis obsequendo. Nam inter chrian et sententiam hoc interest, quod sententia sine persona profertur, chria sine persona numquam dicitur: unde si sententiae persona adiciatur, fit chria: si detrahatur, fit sententia.

16. Sententiarum species multae sunt; aliae enim sunt indicativae, aliae sunt pronuntiativae, ut: nusquam tuta fides: aliae imperativae, ut: Vade age, nate, voca zephyros et labere pennis: aliae admirativae: Tantaene animis caelestibus irae? 16. aliae conparativae: Si vinco et pereo, quid ibi me vincere praestat? Aliae superlativae, quae cum aliquo motu animi et indignatione pronuntur: quid non mortalia pectora cogis, auri sacra fames? Aliae interrogativae: Iuvenes, quae causa subegit ignotas temptare vias? Qui genus, unde domo? pacemne huc fertis an arma? 18. Aliae responsivae, ut 'illinc istinc': aliae deprecativae, ut: eripe me his, invicte, malis: aliae promissivae, ut: parce metu, Cytherea, manent inmota tuorum: aliae concessivae, quae cum inpulsione prohibeant, ut: I, sequere Italiam ventis pete regna per undas. Quae tamen ne non intellecta sit persuasio, permixta sunt aliqua, quae vetent latenter, ut: ventis pete regna per undas. Aliae demonstrativae, ut 'en, ecce': aliae optativae, ut: O mihi praeteritos referat si Iuppiter annos! 19. aliae derogativae, ut, 'nequaquam': aliae, quae

1 Quint. IX, 3, 85 et Auct. ad Herenn. IV, §. 39. 5 Cic. Phil. IV, §. 8. 7 Cic. p Mil. §. 59. 9 Terent. Andr. 1, 1, 41. 11 cf. supra ad p. 513, 27 17 Verg. Aen. IV, 373. 18 ibid. 4, 223. 19 ibid. 1, 11. 20 locus nondum inventus est. 22 Verg. Aen. 3, 56. 23 ibid. 8, 112. 25 ibid. 6, 365. 26 ibid. 1, 257. 28 ibid. 4, 381. 31 ibid. 8, 560.

1 quidem *B* 4 ut uiuam edam *P* 6 Exoceus est ut *P*, Exocen *B* 8 sit *B*: si *P* 9 persequemur *P*: persequmur *B corr. in* persequimur 10 persona *om. P* crian *BP* 11 achilitis *BP* metrofanis *B*, metrofanis *P* 12 mitradatis *B*, mitridatus *P* 13 crian *BP* 14 sine — fit chria *om. P* 15 criau *B* 18 pinnis *B*[1] 22 coges *B*[1] Alia *B* 23 iuuesque causa ohegit *B*[1] 24 quid geous *B* domo *Vergilius*: domum *B* 26 Cytherea *om. B* 27 cum *om. B* 28 uti sequere *B* 30 pete regna *om. B*

cum exclamatione proferuntur, ut: Quis furor, o cives, pacem convertit in arma? et Cicero: O dii inmortales, ubinam gentium sumus? 20. Aliae exhortativae, cum ad sententiam provocamus, ut: aude, hospes, contemnere opes. | 21. Aliae dehortativae, cum a contrario vitio peccatoque reducimus. Sunt et adfirmativae, ut 'quidni, quippe': 22. praeceptivae, ut: Nudus ara, sere nudus: habebis frigore febres: 23. vetativae, ut: Neve inter vites corylum sere, neve flagella summa pete: 24. negativae, ut: 'non, minime'. Sunt et admirativae, ut: Pape, vivere non licet, et fornicari libet? 25. Dolentis, ut Heu mihi, quod nullis amor est sanabilis herbis. Flentis similitudine sic: ut quondam Creta fertur Labyrinthus in alta: admonentis, inridentis, gementis, exhortativae, consolativae, conmiserantis: quorum quot sunt figurae, tot et in pronuntiando voces. 26. Sunt et amphidoxae, quarum pars honesta est, pars inhonesta, ut: non est tua tuta voluntas: magna petis, Phaëthon.

27. Sunt et aliae, procatalepsis, cum id, quod nobis obici poterat, ante praesumimus ad diluendum, ut: Si quis vestrum, iudices, aut eorum, qui adsunt, forte miratur. Sunt et aporia, dubitatio simulantis nescire se quae scit, aut quomodo dicatur. 28. Coenosis autem dicitur communicatio consilii cum iudicibus aut adversariis, ut si dicas: Vos consulo, iudices, aut vos, adversarii, quid me facere convenerit aut quid vos facturi fuissetis. 29. Paradoxon est, cum dicimus inopinatum aliquid accidisse, ut pro Flacco Cicero: cuius laudis praedicator esse debuerit, eius periculi deprecatorem esse factum. 30. Epitrope, id est permissio, cum aliqua ipsis iudicibus aut adversariis permittimus existimanda, ut Calvus in Vatinium: Perfrica frontem et dic te digniorem qui praetor fieres quam Catonem. | 31. Parrhesia est oratio libertatis et fiduciae plena, ut: Occidi non Spurium Maelium, et cetera. Qua figura caute utendum est, ut Cicero; praemisit enim facti rationem. 32. Ethopoeia

---

1 Petron. sat. 108 p. 132 ed. Buechel. 2 in Cat. 1, §. 9. 4 Verg. Aen. 8, 364. 6 parodia ex Verg. Georg. 1, 299. 7 Georg. 2, 299. 8 Hieronymi epist. 1, c. 6 ad Rusticum. 9 Ovid. Heroid. 5, 149. 11 Verg. Aen. 5, 588. 14 Ovid. Metam. 2, 53. 17 Cic. div. in Caec. § 1. 23 secundum §. 1. 27 Calvus ap. Quintil. 9, 2, 25. 29 p. Mil. §. 72.

---

1 qui *B*[1] 4 audeo spes *B* a *om.* *B*[1] 6 nudus et *B* 7 febres] messes *B* corallum *B*[1] 9 papae *B* fornicare libet (licet *pr. m.*) *B*; fornicari libeat *Hieron.* 10 ut ei mihi *B* Me miseram, quod amor non est medicabilis herbis *Ovidius* nulus *B corr. in* nullus 11 similitudine *nos*: similitudinem (—nis *corr.*) *B* sicut quondam *B* laberintus *B* 13 figuratur *B* in *om.* *B* amfidoxae *B* 15 phiton *B corr. in* pheton 16 et *om.* *B* procatalemsis *B* 18 aporiae *B corr. ex* apropriae: aporia *nos scripsimus* 19 Quinonosin *BP*, *fort. ex* ἀνακοίνωσις, *cf. p. 41, 8* autem *om.* *P* 21 quid — cum dicimus *om.* *P* 23 pro *om.* *B* 24 depraedicatorem *P* 26 extimanda *BP* uaticinio *BP* 27 dic te *B*: digna *P* 28 parisia *BP* 29 ut *P*: *om.* *Bς* 30 facti rationem *nos*: factionem *PB*[1], rationem *B*[2]

est, cum sermonem ex aliena persona inducimus, ut pro Caelio Tullius facit Appium Caecum cum Clodia loquentem. 33. **Enargia** est rerum gestarum aut quasi gestarum sub oculis inductio, de qua locuti iam sumus. 34. **Metathesis** est, quae mittit animos iudicum in res praeteritas aut futuras, hoc modo: **Revocate mentes ad spectaculum expugnatae miserae civitatis, et videre vos credite incendia, caedes, rapinas, direptiones, liberorum corporum iniurias, captivitates matronarum, trucidationes senum.** In futurum autem anticipatio eorum, quae dicturus est adversarius, ut Tullius pro Milone, cum mittit animos iudicum in eum rei publicae statum, qui futurus est, etiamsi occiso Milone Clodius viveret. 35. **Aposiopesis** est, cum id, quod dicturi videbamur, silentio intercipimus: **Quos ego — sed motos praestat componere fluctus.** 36. **Epanalepsis** est digressio, ut: **Tulit calor me dicendi et dignitas rerum paulo longius, quam volebam, sed redeo ad causam.** 37. **Anamnesis** est commemoratio eius rei, quam oblitos fuisse nos fingimus. 38. **Apaetesis** est, cum id, quod in animos iudicum quasi deposueramus, opportune reposcimus. 39. **Aetiologia** est, cum proponimus aliquid eiusque causam et rationem reddimus. 40. **Characterismus** est descriptio figurae alicuius expressa, ut: **Omnia Mercurio similis vocemque coloremque et crines flavos et membra decora iuventa.** **Athrismus** est, cum plures sensus breviter expeditos in unum locum coacervat et cum quadam festinatione decurrit, ut Cicero: **Rem publicam, Quirites, vitamque omnium vestrorum, bona, fortunas, coniuges liberosque vestros et cetera.** 41. **Ironia** est, cum per simulationem diversum, quam dicit, intellegi cupit. Fit autem, aut cum laudamus eum, quem vituperare volumus, aut vituperamus, quem laudare volumus. Utriusque exemplum erit, si dicas amatorem rei publicae Catilinam, hostem rei publicae Scipionem. 42. **Diasyrmos** ea, quae magna sunt, verbis minuit aut minima extollit. 43. **Epimone** est, quotiens in eodem sensu diutius immoramur: **Cui tandem pepercit? cuius amicitiae fidem custodivit, cui bono inimicus non fuit? quando non aut accusavit aliquem aut verberavit aut prodidit?** 44. **Epangelia** est

---

1 cap. 14. 5 ex oratore ignoto. 9 c. 29. 12 Verg. Aen. 1, 135. 13 fort. e Cicerone. 20 Verg. Aen. 4, 558. 23 in Cat III, §. 1. 31 ex oratore ignoto.

---

1 ex alia *P* 2 energia *libri*: §. *33 om. in P* 6 *fort* misere et *om.* *B*[1] 7 corporum iniurias *om.* *P* 9 tullium *BP* milone committit amicos indicium *P* 10 qui *om.* *BP* futurus essel, si *Arev.*; *fort.* futurus esset iam, si 13 Epanalemsis *B*, Epalemsis *P* digressio — calor me *deest in P* 15 Anamisis *P*, Anamininsis *B* 16 rei quod *B* fingimus ut *P* Aparisis *PB*[2], Aparasis *B*[1] 18 promes aliquid *P*, proponimus oportunae reposcimus aliquid *B* 19 discriptio *PB*[1] 21 Litrismos *B*, Liaismos *P*; Epitrochasmus *Arev.* est *P*: *om.* *B* 24 uestrorum *B*[2]: usumorum *P et similiter. sed corruptius B*[1], uestrum *Cic.* 26 aut — uolumus *om.* *P* 29 uerbis *B*: uēl *P* 30 extollet *B* Epimone *Arevali*: Effon *B*, Efron *P* 31 emoramur *B*, emoratur *P* 33 prodidit *P*: perdidit *B corr. in* prodiit

promissio, qua iudicem adtentum facimus, pollicentes nos aliqua magna aut minima dicturos. 45. Prosopopoeia est, cum inanimalium et persona et sermo fingitur. Cicero in Catilinam: Etenim si mecum patria mea, quae mihi vita mea multo est carior, loqueretur dicens et cetera. 46. Paraetesis est, cum quasi deponimus aliquid inperfectum apud memoriam iudicum, repetituros nos dicentes, cum opportunum fuerit. 47. Pensis, id est soliloquium, cum ad interrogata ipsi nobis respondemus. 48. Synchoresis est, cum differimus aliquid, petentes ut aliud interim nos permittant dicere.

3 Cat. 1, §. 27.

3 catilina *BP* 5 Paraetesis *Eckstein*: Paratisis *BP* infectum *P* 7 id est *B*: *om. P* soliloqui uel cum *P* respondimus B^1P 8 Synchoresis *Grialius*: Sinerosis *BP* deferimus B^1P

XVI.

DISPUTATIO

DE RHETORICA ET DE VIRTUTIBUS

SAPIENTISSIMI REGIS KARLI

ET

ALBINI MAGISTRI.

A = codex quondam civitatis Ratisbonensis, nunc Monacensis Latinus num. 13084 saec. IX.
E = Ratisbonensis Emmeramus D, 102, nunc Monacensis n. 14377, saec. X.
F = cod. Frisingensis 207 sive Monacensis n. 6407 saec. IX.
C = *AEF*.

Lectionis vulgatae (= ς) raro mentionem faciendam existimavimus.

Qui rogo civiles cupiat cognoscere mores,
Haec praecepta legat, quae liber iste tenet.
Scripserat haec inter curas rex Karulus aulae
Albinusque simul: hic dedit, ille probat.
Unum opus amborum, dispar sed causa duorum:
Ille pater mundi, hic habitator inops.
Neu temnas modico lector pro corpore librum:
Corpore praemodico mel tibi portat apis.

KARLUS REX ET ALBINUS MAGISTER.

1. Quia te, venerande magister Albine, Deus adduxit et reduxit, quaeso ut liceat mihi te de rhetoricae rationis praeceptis parumper interrogare; nam te olim memini dixisse, totam eius artis vim in civilibus versari quaestionibus. Sed ut optime nosti propter occupationes regni et curas palatii in huiuscemodi quaestionibus assidue nos versari solere, et ridiculum videtur eius artis nescisse praecepta, cuius cotidie occupatione involvi necesse est. Verum ex quo mihi paucis tuis responsionibus ianuas rhetoricae artis vel dialecticae subtilitatis claustra partim aperuisti, valde mihi in eas rationes fecisti intentum, maxime quia me in cellaria arithmeticae disciplinae pridie sagaciter induxisti vel astrologiae splendore inluminasti. **A.** Deus te, domine mi rex Karle, omni sapientiae lumine inluminavit et scientiae claritate ornavit, ut non solum magistrorum ingenia prompte subsequi, sed etiam in multis velociter praecurrere possis, et licet flammivomo tuae sapientiae lumini scintilla ingenioli mei nil addere possit, tamen ne me aliqui inoboedientem noteut, tuis promptulus respondeo interrogationibus, et utinam tam sagaciter quam oboedienter. 2. **K.** Primum mihi, magister, huius artis vel studii initium pande. **A.** Pandam penes auctoritatem veterum. Nam fuit, ut fertur, quoddam tempus, cum in agris homines passim bestiarum more vagabantur, nec ratione animi quicquam, sed pleraque viribus corporis administrabant. Nondum divinae religionis, non humani officii ratio colebatur, sed caeca et temeraria dominatrix cupiditas ad se explendam corporis viribus abutebatur. Quo tempore quidam, magnus

27 — p. 526, 10 = Cic. de invent. I, c. 2 in.

3 in curas AE^1 Karolus E^2 5 sed] si A 8 apes AE 17 mihi C: me E^2

videlicet vir et sapiens, cognovit quae materia et quanta ad maximas res oportunitas animis inesset hominum, si quis eam posset elicere et praecipiendo eam meliorem reddere: qui dispersos homines in agris et in tectis silvestribus abditos ratione quadam conpulit in unum locum et congregavit et eos in unam quamque rem inducens utilem atque honestam primo propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem atque orationem studiosius audientes ex feris et inmanibus mites reddidit ac mansuetos. Ac mihi quidem videtur, domine mi rex, hoc nec tacita nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines a consuetudine subito converteret et ad diversas rationes vitae traduceret. 3. **K.** Unde dicta est rhetorica? **A.** Ἀπὸ τοῦ ῥητορεύειν, id est copia locutionis. **K.** Ad quem finem spectat? **A.** Ad bene dicendi scientiam. **K.** In quibus versatur rebus? **A.** In civilibus, id est doctis quaestionibus, quae naturali animi ingenio concipi possunt. Nam sicut naturale est omnibus se tueri et alium ferire, etiam si armis et exercitatione non didicerint, ita naturale fere est omnibus alios accusare et se ipsos purgare, etiam si exercitatione non didicerint. Sed utilius et promptius utuntur oratione, qui disciplinis instruuntur et usu exercentur; nam omnibus naturale est loqui, at tamen multum excellit alios qui per grammaticam loquitur. | **K.** Bene dicis, magister, etiam omnis vita nostra disciplinis proficit et usu valet, quapropter huius rhetoricae disciplinae regulas pande nobis: iam cotidiana occupationum necessitas cogit nos exerceri in illis: et primum quot sint illius artis partes dic. 4. **A.** Artis rhetoricae partes quinque sunt: inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio. Inventio est excogitatio rerum verarum aut verisimilium, quae causam probabilem reddant: dispositio est rerum inventarum in ordinem distributio: elocutio est idoneorum verborum ad inventionem accommodatio: memoria est firma animi rerum ac verborum ad inventionem perceptio: pronuntiatio est ex rerum et verborum dignitate vocis et corporis moderatio. Primum est enim invenire quod dicas, dein quod inveneris disponere, tum quod disposueris verbis explicare, quarto quod inveneris et disposueris et oratione vestieris memoria conprehendere, ultimum ac summum quod memoria conprehenderis pronuntiare. 5. **K.** Si rhetorica in causis et quaestionibus civilibus versatur, necesse est, ut mihi videtur, causas ipsas certa habere genera, quae voluissem scire exemplisque mihi monstrari. **A.** Ars rhetorica in tribus versatur generibus, id est demonstrativo, deliberativo et iudiciali. Demonstrativum genus, quod tribuitur in alicuius certae personae laudem vel vituperationem, ut in Genesi de Abel et Cain legitur: R e s p e x i t d o m i n u s a d A b e l e t

---

24—29 = Cic. de Inv. I, §. 9. 29—32 = Iulius Victor p. 373, 19. 38 Gen. IV, 4 sq.

---

11 rhetoreñ *C* KAA quem *A*, KA quem *E*[1]*F*[1], K. Ad quem *EF corr.* 15 didicerit *C* 35 scire *om. C, sed add. in AE sec. m.; malim* pandi arsue *C*, ars uero *F*[2], ars quidem ς

ad munera eius, ad Cain autem et munera eius non respexit. Deliberativum est in suasione et dissuasione, ut in Regum legitur, quomodo Achitophel suasit David citius perdere, et quomodo Chusai dissuasit consilium eius, ut regem salvaret. Iudiciale est, in quo est accusatio et defensio, ut in actibus legimus Apostolorum, quomodo Iudaei cum Tertullo quodam oratore Paulum accusabant apud Felicem praesidem, et quomodo Paulus se defendebat apud eundem praesidem. Nam in iudiciis saepius quid aequum sit quaeritur, in demonstratione quid honestum sit intellegitur, in deliberatione quid honestum et utile sit consideratur. 6. **K.** Quot habet causa circumstantias? **A.** Plenaria causa septem habet circumstantias, personam, factum, tempus, locum, modum, occasionem, facultatem. In persona quaeritur quis fecerit, in facto quid fecerit, in tempore quando fecerit, in loco ubi factum sit, in modo quomodo fieri potuisset, in occasione cur facere voluisset, in facultate, si ei subpeditaret potestas faciendi; per has enim et confirmari potest causa et infirmari. Frustra enim quaeris in controversiis quid factum sit, si persona facientis deerit: et iterum personam frustra ostendis, si factum non aderit personae. Item tali in tempore vel tali in loco talis res fieri non potuit, item non eo modo fieri potuit, ut asseris, nec ideo facere voluit, nec talis homo talem habuit potestatem, ut hoc facere potuisset. 7. **K.** Loci controversiarum quot sunt? **A.** Loci controversiarum, quos rhetores status causarum appellant, id est, ubi quaestio consistit et primum non convenerit inter partes, sunt rationales aut legales. **K.** Quot sunt rationales? **A.** Quattuor, id est facti aut nominis aut qualitatis aut translationis. **K.** Singulorum exempla profer. **A.** Prima est facti ipsius controversia, ut est: 'fecisti, non feci'; et haec prima controversia, quae in facto constat, dicitur coniecturalis constitutio, quia coniecturis exploranda res est, si fecisset an non. Aut cum de facto convenit inter litigatores, tum saepe nominis controversiam introducunt, quia accusator augere crimen ex nomine nititur et defensor minuere: ut si quis sacrum ex privato subripuerit, utrum fur sit nominandus an sacrilegus. Defensor vult furem es[se, quia fur quadruplum solvat, accusator sacrilegum, quia sacrilegus capite plectitur: et haec constitutio definitiva dicitur, quia quid sit fur et quid sacrilegus definiendum ratione et videndum, in cuius definitionem cadat qui sacrum de privato loco subripuit. Si vero inter accusatorem et defensorem convenit de facto et de nomine facti, tum quaerenda est aestimatio facti, id est quale sit factum, iustum an iniustum, utile an inutile: et haec constitutio generalis dicitur, cuius exemplum est: Quidam dux Romanus cum obsideretur ab inimicis nec ullo modo evadere potuisset, pactus est cum hostibus ut arma daret;

2 Sam. II, 15, 31. 5 cap. 24.

3 husai *C* 5 tertulliano *AF*, tulliano *E* 28 inter *corr. E*: *om. AE*[1]*F* saepe] pro *F*, *om. AE in loco eraso, in quo littera* p *cum nota apparet* 39 potuit pacatus cum *C*

p. 392 C.

armis vero datis salvum eduxit exercitum: accusatur a quibusdam reus esse maiestatis. Hic de facto et de facti nomine convenit inter ambas partes, sed quale sit factum quaeritur hoc modo, utrum satius esset amittere milites an ad hanc cônditionem turpissimam venire: cuius constitutionis plures sunt partes, de quibus post dicemus. In quarta constitutione, quam translativam nominamus, quaeritur, an facere rem debeat qui fecit, aut eo tempore, vel eo modo, vel in eo loco, aut cum illis cum quibus fecit: ut si Orestes accusetur Clytaemnestram matrem suam occidisse: non iuste filium occidisse matrem, licet illa occidisset Agamemnonem patrem suum regem Graecorum. Hic quaeri debet per translationem, si iuste fecisset an non. 8. **K.** Statu causae invento quomodo tunc status ipse considerandus est? **A.** Constitutione causae reperta statim placet considerare, utrum quaestio causae simplex sit an iuncta. Simplex est, quae unam in se continet quaestionem, hoc modo: Corinthiis bellum indicamus an non? Coniuncta est quaestio, quae ex pluribus quaestionibus constat, hoc pacto: utrum Carthago diruatur, an Carthaginiensibus reddatur, an eo colonia deducatur. 9. **K.** Sed legales nunc constitutiones exemplis confirma. **A.** Considerandum est, sicut iam dixi, in ratione an in scripto sit controversia. Nam scripti controversia est ea, quae ex scripta lege nascitur, hoc modo: Lex: 'qui in adversa tempestate navem reliquerint, omnia amittant, et eorum sint onera et navis qui remanserint in ea'. Duo quidam cum in alto navigarent, cum alterius navis et alterius onus esset, naufragum quendam natantem misericordia moti sustulerunt in navem. Postea [cum] aliquanto plus ipsos quoque tempestas vehementius iactare coepit, usque adeo, ut dominus navis, cum idem gubernator esset, in scapham confugeret, quae religata navi cohaerebat (et inde quantum potuit navi opitulabatur), ille autem, cuius merces erant, in gladium ibidem in navi occumberet; naufragus vero ad gubernacula accessit, navem regebat. Sedata tempestate navis in portum pervehitur. Ille, qui in gladium incubuerat, leviter sancius ex vulnere recreatus est. Navem cum onere horum trium iuxta scriptam legem quisque suam dixit. Et hic ex scripto quaestio nascitur, cuius sit navis, definitionibus adhibitis, quid sit relinquere navem et quid sit remanere in navi. Item ambiguitas saepe in scripta lege facit quaestionem, hoc modo: Meretrix coronam ne habeat; si habeat, publicetur. Hic ambiguitas in scripto est, an meretrix vel corona publicanda sit. Ex contrariis quoque saepe legibus nascitur quaestio, dum de una re alia lex aliter cavet, aliter et altera. Lex: 'qui tyrannum occiderit, rem quam volet praemii loco a magistratu roget, et accipiet'. Altera: 'tyranno

12—17 = Cic. de inv. I, 12, 17. 20—33 = ibid. II, 51, §. 153 sq. 37 — p. 529, 1 ibid. II, §. 144.

20 relinquerunt *C* 23 cum *in A erasum est nec habet Cicero* 27 *immo* incumberet, *ut est v. 29 et apud Cic. l. c.* 34 puplicetur *C*, *item v. 35* puplicanda 37 aliter et altera *Christio recte delendum videtur*

occiso quinque quoque eius proximos cognatione magistratus occidito'. Alexandrum, qui in Thessalia tyrannidem occupaverat, Thebe uxor sua noctu occidit. Haec filium suum, quem ex tyranno habebat, | sibi in praemii loco deposcit. Sunt qui ex lege occidi puerum dicant oportere: sunt qui dicant oportere reddi matri praemii loco. Res in iudicio est. Et hic considerandum est, quae lex ad maiorem utilitatem pertineat, et quae prius esset scripta, et quos quaeque habuisset legislatores. Ex scripto et sententia controversia consistit, cum alter verbis ipsis quae scripta sunt utitur, alter ad id, quod scriptorem sensisse dicet, omnem adiungit dictionem, ut: lex aperire noctu portas vetat. Quidam aperit et amicos in oppidum accipit, ne ab hostibus opprimerentur, si foris mansissent. Accusator solam intendit litteram, defensor sententiam: scriptorem legis pro inimicis claudi, non pro amicis iussisse portas oppidi. Fiunt per ratiocinationem vel definitionem legis quaestiones, dum alia ratione alter scriptum interpretari nititur, alia alter, vel si diverso modo scriptoris sententiam conantur definire; et eiusmodi, ut dixi, ex scripto fiunt quaestiones. 10. **K.** Perspecto controversiae loco secundum quod dixisti, an in ratione sit vel in scripto, quo tunc animus ferendus est? **A.** Videndum est quae quaestio, quae ratio, quae iudicatio et quod firmamentum causae sit. **K.** De his singulis dic. **A.** Quaestio est constitutio, in qua causae disceptatio constat, hoc modo: 'non iure fecisti, iure feci': ratio est, qua utitur reus, quare iure fecisset, ut Orestes si accusaretur matricidii, non habet defensionem, nisi hoc dicat: iure feci; illa enim patrem meum occiderat: iudicatio est ex ratione deducta summa huiusmodi: rectumne fuerit ab Oreste matrem occidi, cum illa Orestis patrem occiderit. Firmamentum est firmissima argumentatio defensoris, ut si velit Orestes dicere eiusmodi animum matris suae fuisse in patrem suum, in se ipsum, in regnum et in omne genus suum, ut ab ea poenas liberi sui potissimum expetere debuissent. 11. **K.** De generali constitutione prius dixisti, quod plures partes haberet: illas rogo ut pandas mihi, magister, exemplisque confirmes per singulas, me tacente et probante. **A.** Faciam; illa enim controversia, quae quaerit quale illud factum sit, quod reo obicitur, constitutio generalis vocatur, et habet partes duas, iuridicialem et negotialem. Negotialis est, in qua quid iuris sit ex civili more et aequitate consideratur, cui diligentiae praesunt iudices, et habet in se implicatam controversiam civilis iuris, hoc modo: Quidam dum filium non habuit, pupillum sibi fecit heredem. Sed pupillus ante mortuus est, quam hereditas in eius

36 — p. 530, 10 = Cic. de Inv. II, 21, 62.

1 proximos cognatione occidentur *C*, proximi cogn. occidantur ς; proximos cogn. magistratus necato *Cic.* 2 occuperat *C*, *sed* occupauerat *in E corr.* 7 quos quae habuisset *C* 18 uel scripto *F* 22 quare *AE*: quo *F sed in ras.* 25 occiderat *AE*[1]*F* 26 orestia *AF* 29 generale *AE*[1]*F* 32 quae quaerit quale *nos*: quae et quale *C* 33 *et* p. 530, 9 iudicialem *C*, *nisi est error Albini ipsius*

venisset potestatem. Fit controversia a secundis heredibus patris: nostra est possessio. Intentio est propinquorum pupilli: 'nostra est pecunia, de qua testatus non est propinquus noster': depulsio est: 'immo nostra, qui heredes testamento patris sumus': quaestio est, *utrorum sit*: ratio: 'pupillo enim pater testamentum scripsit, quare quae eius sunt, nostra fiant necesse est': infirmatio rationis: 'immo pater sibi scripsit secundum heredem, non pupillo: quare testamento illius vestra esse non potest hereditas': iudicatio: possitne quisquam de filii pupilli re testari; an heredes secundi ipsius patris familias, non filii quoque eius pupilli heredes sint. 12. Iuridicialis est, in qua aequi et iniqui et praemii aut poenae ratio quaeritur. Huius partes sunt duae, absoluta et adsumptiva: absoluta, quae in se continet iuris et iuiuriae quaestionem, hoc modo. Cum Thebani Lacedaemonios bello superavissent et fere mos esset Grais, cum inter se bellum gessissent, ut ii qui vicissent tropheum aliquod in finibus statuerent, victoriae modo in praesentiam declarandae causa, non ut in perpetuum belli memoria maneret, aeneum statuerunt tropheum. Accusantur apud commune Graeciae concilium. Intentio est 'non oportuit': depulsio est 'oportuit': quaestio est 'oportueritne': ratio est: 'eam enim ex bello gloriam virtute peperimus: ut eius aeter|na insignia posteris nostris relinquerentur, statuimus tropheum': infirmatio est: 'at tamen aeternum inimicitiarum monumentum Graios de Grais statuere non oportet': indicatio est: cum summae virtutis celebrandae causa Grai de Grais aeternum inimicitiarum monumentum statuerunt, recte an non fecerint? Adsumptiva est, cum ipsum factum probari non potest, sed aliquo foris adsumpto argumento defenditur. Cuius partes sunt quattuor, conparatio, relatio criminis, remotio criminis, concessio. 13. Conparatio est, cum aliud aliquod factum rectum aut utile contenditur, quod ut fieret, illud quod arguitur dicitur esse commissum, ut in illo exemplo, quod paulo ante posuimus. Cum dux Romanus ab hostibus obsideretur, nec ullo pacto evadere potuit nisi pacaret ut hostibus arma daret: armis datis milites conservavit, sed post accusatur maiestatis. Intentio est 'non oportuit arma relinquere': depulsio est oportuit: quaestio est 'oportueritne': ratio est: 'milites enim omnes perissent, si hoc non fecissem': infirmatio est 'non ideo fecisti'. Ex quibus iudicatio est, perissentne, et ideone fecisset. Conparatio, an melius esset ad hanc turpissimam conditionem venire, vel milites perire. Relatio criminis est, cum reus id quod arguitur confessus alterius se inductum peccato iure fecisse demonstrat. Ea est huiusmodi. Horatius occisis tribus

11—23 = Cic. de inv. II, 23, 69. 26—34 = ibid. II, §. 72. 35 — p. 531, 10 = ibid. II, §. 78.

3 testus $AE^{1}F$ 4 utrorum sit *add. e Cicerone* 5 fiunt $AE^{1}F$ 7 testamentum $AE^{1}F$ 8 posseutne C testare C 10 et iniqui natura *Cic.* 13 mos est C 23 fecerunt $AE^{1}F$ 26 confessio $AE^{1}F^{1}$ 29 obsederetur C ne ullo $AE^{1}F$ *immo* potuisset 35 turpissimam ditionem $A^{1}E^{1}F$

Curiatiis et duobus amissis fratribus domum se victor recepit. Is animadvertit sororem suam de fratrum morte non laborantem, sponsi autem nomen appellantem identidem Curiati cum gemitu et lamentatione. Indigne passus virginem occidit; accusatur. Intentio est: 'iniuria sororem occidisti': depulsio 'iure occidi': quaestio est 'iurene occiderit': ratio est: 'illa enim hostium mortem lugebat, fratrum neglegebat, me et populum Romanum vicisse moleste ferebat': infirmatio est: 'tamen a fratre indamnatam sororem necari non oportuit'. Ex quo iudicatio fit: cum Horatia fratrum mortem neglegeret, hostium lugeret, fratris et publicae rei victoria non gauderet, oportueritne eam a fratre indamnatam occidi? 14. Remotio criminis est, cum eius intentio facti, quod ab adversario infertur, in alium aut in aliud crimen demovetur. Id fit bipertito; nam tum causa, tum res ipsa removetur; causae remotionis hoc nobis exemplo sit: Rhodii quosdam legarunt Athenas: legatis quaestores sumptum, quem oportebat dari, non dederant: legati profecti non sunt, accusantur. Intentio 'proficisci oportuit': depulsio est 'non oportuit': quaestio est 'oportueritne': ratio est: 'sumptus enim, qui de publico dari solet, his ab quaestore non est datus': infirmatio est: 'vos tamen id, quod publice vobis erat negotii datum, conficere oportebat': iudicatio est: 'cum his, qui legati erant, sumptus qui debebatur ex publico non daretur, oportueritne eos conficere nihilominus legationem. Ipsius autem rei fit remotio, cum id, quod datur crimini, negat neque ad se neque ad officium suum reus pertinuisse, nec si quod in eo sit delictum, sibi adtribui oportere. Id causae genus est huiusmodi: In eo foedere, quod factum est quondam cum Samnitibus, quidam adulescens nobilis porcum sustinuit iussu imperatoris, foedere autem ab senatu improbato et imperatore Samnitibus dedito, quidam in senatu eum quoque dicit, qui porcum tenuerit, dedi oportere. Intentio est, dedi oportere: depulsio est 'non oportet': quaestio est 'oporteatne': ratio 'non enim meum fuit officium nec mea potestas, cum id aetatis non habui et privatus essem, et summa cum auctoritate et potestate imperator mandavit, qui videret ut satis honestum foedus feriretur'. Infirmatio est: 'At enim, quoniam particeps tu factus es in turpissimo foedere summae religionis, dedi te convenit'. Iudicatio est: cum is, qui potestatis nil habuerit, | iussu imperatoris in foedere et in tanta religione interfuerit, dedendus sit hostibus necne. Hoc genus causae cum superiore differt, quod in illo concedit se reus oportuisse facere id quod fieri dicat accusator oportuisse, sed alieni rei aut homini eam causam attribuit, quae voluntati suae fuerit inpedimento:

12—21 = Cic. de inv. II, §. 87. 21 sqq. = ibid. II, §. 91 sq.

1 curiatibus *C* isenimaduertit *AE* 13 causae remotionis *nos*: causa remotionis *C* *fort.* exemplum fit *C* rhodi quasdam *AE*[1]*F* 16 quaestio est *om.* *AE*[1]*F* oportuitne *C* 18 publice *Cic.* 20 nihilominus *E*[2] 23 fit delictum *C* 25 sustenuit *AE*[1]*F* 27 *immo* intentio est: dedi oportet 31 at enim *Cicero*: enim *C* 37 noluntatis *C*

p. 395 C.

in hoc autem non accusare alterum nec culpam in alium transferre debet, sed monstrare eam rem nihil ad se nec ad suam potestatem neque ad officium suum pertinuisse aut pertinere. 15. Concessio est, per quam non factum ipsum probatur ab reo, sed ut ignoscatur id petitur: cuius partes sunt duae, purgatio et deprecatio. Purgatio est, per quam eius qui accusatur non factum ipsum, sed voluntas defenditur: ea habet partes tres, inprudentiam, casum, necessitudinem. Inprudentia est, cum scisse aliquid is, qui arguitur, negatur, ut: Apud quosdam lex erat, ne quis Dianae vitulum immolaret: nautae quidam cum adversa tempestate in alto iactarentur, voverunt, si eo portu, quem conspiciebant, potiti essent, ei deo, qui ibi esset, se vitulum immolaturos. Casu erat in eo portu fanum Dianae eius, cui vitulum immolare non licebat. Inprudentes legis cum exissent, vitulum immolaverunt; accusantur. Intentio est: 'vitulum immolastis ei deo, cui non licebat: depulsio est in concessione deposita: ratio est 'nescivi non licere': infirmatio est: 'tamen, quoniam fecisti quod non licebat ex lege, supplicio dignus es'. Iudicatio est: cum id fecerit, quod non oportuerit, et id non oportere nescierit, sitne supplicio dignus? Casus autem infertur in concessionem, cum demonstratur aliqua fortunae vis voluntati obstitisse, ut in hac re: Cum Lacedaemoniis lex esset, ut hostias nisi ad sacrificium quoddam redemptor praebuisset, capitale esset, hostias is qui redemerat, cum sacrificii dies instaret, in urbem ex agro coepit agere, cum subito magnis commotus tempestatibus fluvius Eurotas, is qui praeter Lacedaemoniam fluit, ita magnus et vehemens factus est, ut eo traduci victimae nullo modo possent. Redemptor suae voluntatis ostendendae causa hostias constituit omnes in litore, ut qui trans flumen essent videre possent. Cum omnes studio eius subitam fluminis magnitudinem scirent fuisse inpedimento, tamen eum quidam capitis arcesserunt. Intentio est: 'hostiae, quas debuisti, ad sacrificium praesto non fuerunt': depulsio concessio: ratio 'flumen enim subito accrevit et ea re traduci non potuerunt': infirmatio 'tamen *quoniam*, quod lex iubet, factum non est, supplicio dignus es': iudicatio est: cum in ea re contra legem redemptor aliquid fecerit, qua in re studio eius subita fluminis obstiterit magnitudo, supplicio dignusne sit. Necessitudo autem infertur, cum vi quadam reus id quod fecerit fecisse defenditur, hoc modo. Lex est apud Rhodios, ut, si qua rostrata navis in portu deprehensa sit, publicetur. Cum magna in alto tempestas esset, vis ventorum invitis nautis in Rhodiorum portum navem coegit; quaestor navem populi vocat; navis dominus negat oportere publicari. Intentio est: 'rostrata navis in portu deprehensa est': depul-

3 — p. 533, 4 == Cic. de Inv. II, c. 31 sq. (§. 94 sqq.)

7 scisse se *AE¹F* 8 apud *om.* *A¹E¹F* 10 uoluerunt *E¹F* 14 inpulsio *C* posita *rodd. dett. et edd. Cic.* 16 indicatio est — dignus *om.* *C* 24 possint *AF* 30 quoniam *nos*: *om.* *C*, quia ς 35 in portum *AE¹F*, *item p. 533, 3* 38 intentio est *om.* *F*

sio concessio: ratio 'vi et necessitate sumus in portum coacti': infirmatio est: 'navem ex lege tamen populi esse oportet'. Iudicatio est: cum rostratam navem in portu deprehensam lex publicaverit, cumque haec navis invitis nautis vi tempestatis in portum conlecta sit, oporteatne eam publicari? Deprecatio est, cum et peccasse et consulto peccasse reus se confitetur, et tamen ut ignoscatur postulat, quod genus perraro potest accidere, in quo non defensio facti, sed ignoscendi postulatio continetur. Hoc genus vix in iudicio probari potest, ideo quod concesso peccato difficile est ab eo, qui peccatorum vindex esse debet, ut ignoscat impetrare. 16. Ecce habes de locis quaestio|num et de statu causarum et de partibus institutionum, quae omnia cotidiano usu natura pandente agnoscis. **K.** Agnoscam, si naturarum conditor me adiuvaverit, et tamen habeo quod adhuc a te quaeram. **A.** Quaere quod placeat, pergam quo me ducis. **K.** Quot personae solent in iudiciis esse? **A.** Quattuor: accusator causae, defensor causae, testes, iudex. **K.** Quo quisque utitur officio? **A.** Iudex aequitate, testes veritate, accusator intentione ad amplificandam causam, defensor extenuatione ad minuendam causam, nisi forte in laude vel praemii petitione sit causa posita: tunc converso ordine accusatori extenuatione et defensori amplificatione utendum est. 17. **K.** Quot modis fit amplificatio vel extenuatio causae? **A.** Duobus: ex inpulsione vel ratiocinatione. Inpulsio est, quae sine cogitatione per quandam affectionem animi facere aliquid hortatur, ut amor, iracundia, aegritudo, vinolentia, et omnino omnia, in quibus animus ita videtur affectus fuisse, ut rem perspicere cum consilio et cura non potuerit, et id quod fecit impetu quodam animi potius quam cogitatione fecerit. Ratiocinatio est diligens et considerata faciendi aliquid aut non faciendi excogitatio. Ea dicetur interfuisse tum, cum faciendi aliquid aut non faciendi certa de causa vitasse aut secutus esse animus videbitur, si amicitiae quid causa factum dicitur, si inimici ulciscendi, si metus, si gloriae, si pecuniae, denique ut omnia generatim amplectamur, alicuius retinendi, augendi adipiscendive commodi, aut contra reiciundi, diminuendi devitandive incommodi causa. 18. **K.** Qualiter accusator vel defensor inpulsione seu ratiocinatione uti debet? **A.** Ergo accusator, cum inpulsione aliquid factum esse dicet, illum impetum et quandam commotionem animi affectionemque verbis et sententiis amplificare debebit et ostendere, quanta vis sit amoris, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat aut ex aliqua causa earum, qua inpulsum aliquem id fecisse dicet, ut non mirum videatur, si quod ad facinus tali perturbatione commotus animus accesserit, et exemplis confirmare ante actis, qui simili inpulsu aliquid

---

7—9 = Cic. de Inv. II, §. 104. 20—31 = ibid. II, §. 17 sq. 32 — p. 534, 6 = ibid. §. 19 sq.

---

1 necessitati *AE*[1]*F* 3 publicauit *C* 6 et *addidi* accedere *AE*[1]*F* 10 *immo* constitutionum 12 adiuuerit *E*[2] 24 quod facit *C* 25 est autem *Cic.* 30 reiciundi *EF*, reiciendi *A partim in ras.* 36 quae inpulsum *C* 38 simile *AE*[1]*F*

p. 396. 397 C.

simile commiserunt. Cum autem non impulsione, verum ratiocinatione aliquem commisisse quid dicet, quid commodi sit secutus aut quid incommodi fugerit, demonstrabit et id augebit quam maxime, ut: si gloriae causa, quantam gloriam consecuturam existimarit; item si dominationis, si pecuniae, si amicitiae, si inimicitiarum, et omnino quicquid erit, quod causae s' prodesse dicet, id summe augere debebit. Defensor autem ex contrario primum impulsionem aut nullam fuisse dicet, aut si fuisse concedet, extenuabit et parvulam quandam fuisse demonstrabit, aut non ex ea solere huiusmodi facta nasci docebit. Ratiocinationis autem suspiciones infirmabit, si aut commodum nullum fuisse aut parvum aut aliis maius esse, aut nihilo sibi maius quam aliis: aut incommodum sibi maius quam commodum dicet, ut nequaquam fuerit illius commodi, quod expetitum dicatur, magnitudo aut eum eo incommodo, quod acciderit, aut cum illo periculo, quod subeatur, comparandum. Qui omnes loci similiter in incommodi quoque vitatione tractabuntur. 19. **K.** Quia personas causarum dixisti, dic, obsecro, loca singularum. **A.** Dicam, licet hoc non tantum ad artis praecepta pertineat, quantum ad officii decorem. Iudex in tribunali, causa in medio ante eum ad laudem vel ad poenam posita, ut forte patriae defensio vel proditio: accusator ad sinistram causae et defensor ad dextram, testes retro. **K.** An insignia sua singulae ex illis habent? **A.** Habent. Iudex sceptro aequitatis armandus est, accusator pugione malitiae, defensor clypeo pietatis, testes tuba veritatis. **K.** Etiam his omnibus causae adiacentibus circumstantiis repertis, | quid tunc quaerendum est, magister? **A.** Quid nisi singulae totius causae partes? **K.** Quae vel quot illae sint, audire desidero. **A.** Sex enim sunt partes, per quas ab oratore ordinanda est oratio causae: exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio. 20. **K.** Quid est exordium? **A.** Oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem. **K.** Quomodo hoc efficitur? **A.** Primo ut benivolum, attentum, docilem efficias auditorem. **K.** Ut mihi videtur, hoc summe curandum est, ut benivolus, attentus, docilis efficiatur auditor: sed quonam modo hoc idem effici possit, velim scire. **A.** Quattuor ex locis benivolentia comparatur, ab nostra, ab adversariorum, ab iudicum persona, a causa. Ab nostra, si de nostris factis et officiis sine arrogantia dicemus, si crimina inlata et aliquas minus honestas suspiciones iniectas diluemus, si quae incommoda acciderint aut quae instent difficultates proferemus, si prece et obsecratione humili ac supplici utemur. Ab adversariorum autem, si eos aut in odium aut in invidiam aut in contemptum adducemus. In odium ducentur, si quod eorum spurce,

---

6 — 15 = Cic. de Inv. II, §. 25 sq. 27 = ibid. I, §. 20 32 — p. 535, 16 = ibid. §. 22 sq.

---

5 quod causae fuisse *libri Tulliani* 10 aliis magis esse *C* 11 aut commodum *F* 25 ordin. est oratio. Causae exordium ς: *fort.* ordin. est ratio causae 36 proferimus *C* 37 autem] aut *C*

superbe, crudeliter, malitiose factum proferetur: in invidiam, si vis eorum, potentia, divitiae, cognatio, pecuniae proferentur, atque eorum usus arrogans et intolerabilis, ut his rebus magis videantur quam causae suae confidere: in contemptum adducentur, si eorum inertia, neglegentia, ignavia, desidiosum studium et luxuriosum otium proferetur. Ab auditorum persona benivolentia captabitur, si res ab iis fortiter, sapienter, mansuete gestae proferentur, ut nequaquam assentatio nimia significetur, si de iis quam honesta existimatio quantaque eorum iudicii et auctoritatis expectatio sit ostenditur: a rebus, si nostram causam laudando extollemus, aliorum causam per contemptum deprimemus. Attentos autem faciemus, si demonstrabimus ea, quae dicturi erimus, magna, nova, incredibilia esse, aut ad omnes aut ad eos qui audiant aut ad aliquos inlustres homines aut ad deos immortales aut ad summam rei publicae pertinere, et si pollicebimur nos brevi nostram causam demonstraturos, atque exponemus iudicationem aut iudicationes, si plures erunt. Dociles auditores faciemus, si aperte ac breviter summam causae exponemus, hoc est, in quo consistat controversia. Sed qui bene exordiri volet, primo necesse est ut suae causae genus diligenter agnoscat. 21. **K.** Quot sunt causarum genera? **A.** Quinque: honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum. Honestum causae genus est, cui statim sine oratione nostra favet auditoris animus: admirabile, a quo est alienatus animus eorum qui audituri sunt: humile, quod neglegitur ab auditore et non magnopere attendendum videtur: anceps, in quo aut iudicatio dubia est, aut causa et honestatis et turpitudinis particeps, ut benivolentiam pariat et offensionem: obscurum, in quo aut tardi auditores sunt aut difficilioribus ad cognoscendum negotiis causa est implicata. **K.** An semper perspicue exordiri debet orator? **A.** Aliquando perspicue, aliquando per circuitionem. Perspicua oratio est, cui mox animus auditoris favet, ut in honesto genere causae est: illa vero, quae per circuitionem fit, clam subit animum auditoris, ut in humili, ancipiti vel obscuro causae genere faciendum est. Sed hoc sciendum est, quod exordium sententiarum et gravitatis plurimum debet habere et omnino omnia quae ad dignitatem pertinent, ostentationis vero et concinnitudinis minimum, propterea quod ex his suspicio quaedam artificiosae diligentiae nascitur, quae maxime orationi fidem et oratori adimit auctoritatem. 22. **K.** Ecce habeo quo modo exordiri debeat causa, nunc narrationis | textum expone. **A.** Narratio est rerum gestarum aut ut gestarum expositio, quae tria debet habere, id est ut brevis, ut aperta, ut probabilis sit. Brevis erit, si unde necesse est, inde initium sumat, et non ab ultimo

---

18—25 = Cic. de Inv. 1, §. 20. 38 — p. 536, 19 = ibid. 1, §. 28 sq.

---

3 ut his] et his *C* 7 ut ne qua *Cic.* 9 extollimus *C et* ς 13 pollicemur *C et* ς 17 causae *om.* E^1 21 quod] qui AE^1F 22 non *om.* *F* 27 circuitionem *habent mei*, *non* circuitum cui] qu*a *A*, qua *EF* 28 causae. illa *A* 29 subiit AE^1

p. 398 C.

repetetur, et si cuius rei satis erit summam dixisse, eius partes non dicentur; nam saepe satis est quid factum sit dicere, ut ne narres quemadmodum sit factum: et si non longius quam opus est in narrando procedetur, et si nullam in rem aliam transiet oratio, et si ita dicetur, ut nonnumquam ex eo quod dictum sit, id quod non sit dictum intellegatur, et si non modo id quod obest, verum etiam id quod nec obest nec adiuvat praeteribitur: et non minus rerum non necessariarum quam verborum multitudine supersedendum est. Aperta autem narratio poterit esse, si ut quidque primum gestum erit, ita primum exponetur, et rerum ac temporum ordo servabitur, ut ita narrentur res, ut gestae erunt aut ut potuisse geri videbantur. Hic erit considerandum, ne quid perturbate, ne quid contorte dicatur, ne quam in aliam rem transeatur. Probabilis erit narratio, si in ea videbuntur inesse quae solent apparere in veritate, si personarum dignitates servabuntur, si causae factorum exstabunt, si fuisse facultates faciundi videbuntur, si tempus idoneum, si spatii satis, si locus oportunus ad eandem rem, qua de re narrabitur, fuisse ostendetur, si res et ad eorum qui agent naturam et ad vulgi rumorem et ad eorum qui audient opinionem accommodabitur. 23. **K.** Ordo deposcit ut de partitione dicas. **A.** Dicam. Partitio est rerum ad causam ipsam pertinentium divisio, quae recte habita perspicuam et inlustrem totam orationem efficit. Quae duas habet partes: una pars est, quae quid cum adversariis conveniat et quid in controversia relinquatur ostendit, ex qua certum quiddam destinatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum: altera est, in qua rerum earum, de quibus erimus dicturi, breviter expositio ponitur distributa, ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor; nam et haec pars habere debet brevitatem, absolutionem, paucitatem. Brevitas est, cum nisi necessarium nullum assumitur verbum: absolutio est, per quam omnia quae incidunt in causam genera, de quibus dicendum est, amplectimur in partitione: paucitas est, quae eas res tantum ponit in partitione, quae necessarie sunt dicendae iterum, et ne plura quam satis est demonstratnros nos dicamus, hoc modo: 'ostendam adversarios quod arguamus et potuisse facere et voluisse et fecisse', cum fecisse satis est ostendere. 24. **K.** Nunc ad confirmationis praecepta te verte, magister, quae maxime omnibus reor necessaria, ut suam quisque sciat confirmare causam, et licet hoc voluntarie faciat, tamen non satis digne nisi praeceptis et usu agi potest. **A.** Ita est, domine mi rex, ut dicis. Nam omnes argumentationes ad confirmationum tendunt rationes: sed tam grandis est argumentorum silva, ut vix sub brevitate

---

19—32 = Cic. de Inv. I, §. 31—33.

---

1 eius dixisse *C* 2 quod *C* 10 uidebuntur *recte Cic.* 17 rumorem *C et optimi Cic. libri:* morem *edd. Cic.* 24 distributio *Cς* 29 necessarie *AE et ς*, necessaria *F* 33 te uertere *AE¹F*

huius dialogi nostri aliquid aperiri possit. **K.** Tamen stringe paucis plura; nam saepe una clave multae thesaurorum gazae aperiuntur. **A.** Faciam prout possum. Confirmatio est argumentatio, qua tuae causae fidem et auctoritatem conparas, quae duobus modis fit, id est ex personis aut ex negotiis. Et personis quidem has res adtributas putamus, nomen, naturam, victum, fortunam, habitum, affectionem, studia, consilia, facta, casus, orationes; nam ex his singulis argumenta possunt fieri, prout se commoditas causae affert. 25. **K.** Etsi brevitati studeas, tamen haec plenius desidero. **A.** Ex nomine fit argumentum hoc modo, ut si dicamus idcirco aliquem Callidum vocari, quod sit temerario et repentino consilio, ut sacrae scripturae quoque utamur exemplo. Nam Esau de fratre suo Jacob dicit: recte vocatur nomen eius Jacob, id est subplantator: en altera vice subplan|tavit me. In natura sexus, natio, patria, cognatio, aetas consideratur: in sexu vir an mulier: in natione Graecus an barbarus: in patria Atheniensis an Romanus: in cognatione, quibus maioribus, quibus consanguineis sit: in aetate puer an adulescens, natu grandior an senex. Item saepe ex commodis vel incommodis naturae coniectura sumenda est hoc modo: valens an inbecillis, longus an brevis, formosus an deformis, velox an tardus, acutus an hebes, memor an obliviosus, dolosus an simplex. Et ex victu multae trahuntur suspiciones, cum quemadmodum et apud quos et a quibus educatus sit et eruditus quaeritur, et quibuscum vivat et qua ratione vitae et quo more domestico vivat. Et ex fortuna saepe argumentatio nascitur, cum servus an liber, pecuniosus an pauper, nobilis an ignobilis, felix an infelix, privatus an in potestate sit aut fuerit aut futurus sit consideratur, aut denique aliquid eorum quaeritur, quae fortunae esse adtributa intelleguntur. Habitus autem in aliqua perfecta et constanti animi aut corporis absolutione consistit, quo in genere est virtus, scientia et quae contraria sunt: res ipsa et causa posita docebit, ecquid hic quoque locus suspicionis ostendat. Nam affectionis quidem ratio perspicuam solet prae se gerere coniecturam, ut amor, iracundia, molestia, propterea quod et ipsorum vis intellegitur, et quae res harum aliquam rem consequantur faciles cognitu sunt. Studium autem quoniam est assidua et vehemens aliqua ad rem adplicata magna cum voluptate occupatio, facile ex eo ducitur argumentatio, prout res ipsa in causa desiderabit. Item ex consilio sumitur aliquid suspicionis; nam consilium est aliquid faciundi non faciundive excogitata ratio. Facta autem et casus et orationes tribus ex temporibus considerabuntur: quid fecerit aut quid ipsi acciderit aut quid dixerit, et quid faciat, quid ipsi accidat, quid dicat, aut quid facturus, quid

3 = Cic. de Inv. I, §. 34. 12 Genes. XXVII, 36. 13 — p. 538, 1 = Cic. de Inv. I, §. 35 sq.

1 potest *C* 6 consilia *om.* *A*[1]*EF* 28 docebit et quid *C et* ς 32 consequatur *AE*[1]*F* cognito *AE*[1], *in F ultima syllaba obscurata est* 33 cum uoluntate *Cic.* 34 ex eo dicitur *F* desiderauit *AE*[1]*F*, desiderabitur ς

ipsi casurum sit, qua sit usurus oratione. Ex quibus facile erit videndum, quid afferant ad confirmandam coniecturam suspicionis. 26. **K.** Sunt haec loca accusatori seu defensori communia? **A.** Fiunt secundum utriusque causae commodum. **K.** Quo modo? **A.** Nam accusator eius vitam ante actam, quem arguit, vel protervam eius naturam seu studia malitiosa vel mores inprobos vel facta cruenta improbare debebit et ostendere, si potuerit, si in quo pari ante peccato convictus sit, et quam turpis aut cupidus aut petulans aut cruentus esset, ut mirandum non sit talem hominem ad tale facinus proruisse. Quantum enim de honestate et auctoritate eius qui arguitur detractum erit, tantum erit de facultate totius eius defensionis inminutum. Si nullo ante acto peccato reus infamari poterit, hortandi sunt iudices, non veterem famam hominis, sed novum facinus esse iudicandum. Nam ante celatum esse qualis esset, nunc autem manifestum esse: quare hanc rem ex superiori vita non debere considerari, sed superiorem vitam ex hac turpitudine improbari. **K.** Si haec omnia accusator reo ingerit, quis locus defensionis relinquitur ei? **A.** Relinquitur defensionis idoneus locus; saepe enim uno protegente scuto multa nocentis repelluntur spicula. Defensor primo, si potuerit, debebit eius vitam honestissimam, fidelissimam demonstrare, aut in rem publicam aut in parentes, cognatos, amicos, et eius bene gesta fideliter ac fortiter si quae sunt proferenda; et miserum esse tam insignia bona tam parvo reatu obscurari. Nec hoc ipsum aliqua cupiditate vel malitia seu infidelitate perpetrasse, sed casu et ignorantia aut alterius suggestione fecisse, nullumque patriae profectibus vel pietati parentum vel dignitati morum studere velle, si quolibet parvo vel levi reatu priora bona adnullanda sunt. Et hoc optimis viris esse | perniciosum, ut malitiosus quilibet bonos insimulare audeat. Sin autem in ante acta vita aliquae turpitudines erunt, has eum aut inprudentiae necessitudine aut adulescentiae persuasione perpetrasse, aut aliquorum invidia fictas aut falsa opinione inlatas esse dicendum erit. Si vero nullo modo vitae turpitudo aut infamia leniri potest oratione, negare oportebit de vita eius et de moribus quaerere, sed de uno crimine, de quo arguatur, quare ante actis omissis illud quod instat agi oportere. 27. **K.** Dixisti quod alia argumenta a personis, alia a negotiis; haec enim a personis sunt, quae modo dixisti: sed superest ut a negotiis dicas, et primum quid negotium nomines dicito. **A.** Negotium est ipsum factum, in quo inter accusatorem et defensorem controversia est. Cum vero ex negotiis argumenta sumenda erunt, tria consideranda sunt: primo, quid sit ante rem, quid in re, quid post rem, ut in facto cauponis ante rem fuit, quod in itinere illi duo familiariter ibant, quod simul diverterent in hospitium et simul cenarent: in

---

3 utriusque causae *EF*: utrisque *A* 5 quem *E corr.*: quam *AE*[1]*F*; *cf. v.* 9 14 debere considerare sed — improbare *C* 17 enim *om. AEF, sed est in A parva rasura* 18 si poterit *EF* 23 pietate — dignitate *C* 26 quislibet *C* 27 has eum *nos*: haec cum *C* 31 quaerendum ς 34 quid negotias *C* (negotia• *AE*) 36 Dum uero *C*

re nox, somnium, occisio: post rem, quod solus ierit, quod socium reliquerit, quod cruentum gladium habuerit. Est quoque quartum, quod ad negotium pertinet, id est, quae lex sit eius rei vel qui sint auctores eius vel quo id nomine quod factum est appellari debeat. Ante enim rem causa facti consideranda est, id est, an spe lucri vel causa inimicitiarum vel metus vel amici occiderit hominem; nam frustra hominem occidere velle incredibile est. Omnino in gestione rei locus, tempus, occasio, modus, facultas considerari solet, id est, in quo loco vel in quo tempore vel per quem modum vel qua occasione aut facultate occiderit hominem, quaerendum est. Post gestam rem considerabuntur signa quaedam gestae rei, ut cruor caedis signum est et fuga reatus saepe signum solet esse. 28. **K.** Commemorasti locos argumentorum et confirmationum, sed ipsa argumentatio, ut reor, nequaquam uniformis esse potest. **A.** Non uniformis, sed omnis argumentatio, quae ex his locis quos commemoravimus conficitur, aut probabilis aut necessaria debet esse. Necessaria sunt quae aliter fieri non possunt, ut 'si peperit, concubuit cum viro'. Haec vero per conplexionem seu per enumerationem vel simplicem conclusionem fiunt: per conplexionem, in qua utrum concesseris reprehenditur ad hunc modum: 'si inprobus est, cur uteris? si probus, cur accusas?' Per enumerationem, in qua pluribus rebus inductis una necessario confirmatur, hoc pacto: 'necesse aut inimicitiarum causa ab hoc esse hunc occisum aut metus aut spei aut alicuius amici causa, et si horum nihil est, relinquitur ab hoc non esse occisum; nam frustra homo occidi non potest'. Per simplicem conclusionem hoc modo: 'si vos me istuc eo tempore dicitis fecisse, ego eo tempore trans mare fui; ideo id quod vos dicitis, non modo non feci, sed ne potui quidem facere. **K.** Haec, ut intellego, omnino necessaria sunt, sed et, ut video, diligenter videndum, ne quo pacto hoc genus argumentationis refelli possit. **A.** Est, ut intellegis. 29. **K.** Haec argumenta quae dixisti necessaria sunt: iam probabilia quoque dic. **A.** Probabilia sunt, quae fere fieri solent, ut 'si mater est, diligit filium: si avarus est, neglegit ius iurandum'. **K.** Num probabilia semper vera sunt? **A.** Alia vera in opinione, alia in similitudine: in opinione, ut 'inferna esse sub terra': similitudo in contrariis et in paribus spectatur. **K.** Quomodo in contrariis et in paribus? **A.** In contrariis hoc modo: 'nam si his, qui inprudenter laeserunt, ignosci convenit, illis, qui necessario profuerunt, haberi gratiam non oportet'. Ex pari sic: 'nam ut locus sine portu navibus esse non potest tutus, sic animus sine fide stabilis amicis non potest esse'.

13—26 = Cic. de Inv. I, §. 44 sq. 29—37 = ibid. §. 46 sq.

---

1 somnum *AE*[1]*F* 9 quae occasione *AE*[1]*F* 10 gesta rei *AE*[1]*F* 11 reati *AE*[1]*F* 12 Commemorasti locos *nos*: Commemoratis locis *C* 15 necessaria est quae — non potest *C et ς* 21 nec. aut] nec. aū *AF*, nec. aū̃ *E* 23 ab hoc non esse *nos*: ab eo hunc *C*, ab eo honc non esse *ς* 24 dicitis hoc fecisse *C* 25 fui *om.* *C* 26 potuerim *C* 30 quae uere *C et ς* 32 alia uero *C*

p. 400. 401 C.

K. An omnis argumentatio ex his tantum lo'cis confirmatur, ornatur et consideratur? **A.** Sunt quoque argumentationes, quae per inductionem vel ratiocinationem tractantur, sed hae magis ad philosophos pertinent. **K.** Dic tamen de illis. 30. **A.** Inductio est oratio, quae per certas res quaedam incerta probat et nolentem ducit in assensionem. **K.** Hoc mirum videtur, si facere potest, ut nolens consentiat. **A.** Audies et forte exemplo credis. Nam philosophus quidam cum Xenophonte quodam et eius uxore iniit disputationem, et primum cum uxore sermonem instituit. 'Dic mihi, quaeso, Xenophontis uxor, si vicina tua melius habeat aurum, quam tu habes, utrum illudne an tuum malis? Illud, inquit. Quid si vestem et ceterum ornatum muliebrem pretii maioris habeat, quam tu habes, tuumne an illius malis? Respondit, illius vero. Age, inquit, quid si virum meliorem habeat, quam tu habes, utrumne tuum virum malis an illius?' Hic mulier erubuit. Philosophus autem sermonem cum Xenophonte instituit. 'Quaeso, inquit, Xenophon, si vicinus tuus equum meliorem habeat, quam tuus est, tuumne equum malis an illius? Illius, inquit. Quid, si fundum meliorem habeat, quam tu habes, utrum tandem fundum habere malis? Illum, inquit, meliorem scilicet. Quid, si uxorem meliorem habeat, quam tu habes, utram malis?' Atque hic Xenophon quoque ipse tacuit. Post philosophus: 'Quoniam uterque vestrum, inquit, id mihi solum non respondit, quod ego solum audire volueram, egomet dicam quid uterque cogitet. Nam et tu, mulier, optimum virum vis habere, et tu, Xenophon, uxorem lectissimam maxime vis. Quare, nisi hoc perfeceritis, ut neque vir melior neque femina lectior in terris sit, profecto semper id, quod optimum putabitis esse, maxime requiretis, *ut* et tu maritus sis quam optimae, et haec quam optimo viro nupta sit'. Hic rebus non dubiis dubia probavit propter similitudinem inductionis. Quod si quis separatim quaereret, forte non concederetur. **K.** Iste philosophus non fuit evangelicus. **A.** Non fuit evangelicus, sed rhetoricus. **K.** Cur credimus ei? **A.** Ille secutus est suam artem. **K.** Quid ad haec? sequamur et nos nostram? **A.** Sequere quae velis, sequar te sequentem. **K.** Qualis debet esse illa inductio? **A.** Similis semper ei rei, cuius causa inducitur. **K.** An lucida vel obscura? **A.** Videndum est diligenti cura, ut non intellegat adversarius, quo spectent illae primae inductiones et ad quem finem sint perventurae; nam qui videt, aut tacendo aut negando non sinit longius ire interrogationem. **K.** Si negat? **A.** Ostendenda est similitudo earum, quae ante concessae sunt. **K.** Si tacet? **A.** Iam elicienda est responsio aut, quia taciturnitas imitatur confessionem, concludenda est argumentatio, sicut in concessis.

4—27 = Cic. de Inv. I, §. 51 sq   31—38 = ibid. §. 53 sq.

5 assentionem *AE*[1]*F*   6 credes *E*[2]*s*   9 melius habet *F*   11 ornamentum muliebrem *C*   16 illius *semel habent C*   19 utrum malis *C*   24 putabitis *om. C*   25 est *E corr. ex* esse   requiritis *C*   28 non cederetur *AE*[1]*F*

31. **K.** Quomodo per ratiocinationem confirmanda est argumentatio? **A.** Illa enim fit propositione, *adprobatione* vel adsumptione et conclusione. **K.** Planiora haec exemplo quolibet fac. **A.** Propositio est, ut: 'melius accurantur quae consilio geruntur quam quae sine consilio administrantur'. Adprobatio est: 'domus ea, quae ratione et consilio regitur, omnibus rebus est instructior quam ea, quae sine ratione et consilio administratur'. Adsumptio est: 'Nil autem omnium melius quam omnis mundus administratur'. Hic altera probatio inducitur: 'nam signorum ortus et occasus et annuae frugum, temporum et dierum mutationes satis mirabili ordine et certa vicissitudine disponuntur, quae signa sunt magno consilio mundum regi'. Tum spectata conclusio proferenda est hoc modo: 'quodsi melius geruntur ea, quae consilio quam quae sine consilio administrantur, nil autem omnium rerum melius administratur quam totus mundus, consilio igitur mundus administratur'. Hoc argumentum adversus eos valet, qui dicunt mundum casu agi, non consilio regi. **K.** Quid stultius est quam hoc putari? **A.** Stultus stulta aestimat, cui tamen iuxta Salomonem respondendum est, ne sibi sapiens videatur. | 32. **K.** Recolo te, magister, inter orationis partes reprehensionem nominasse, sed tantam confirmationum seriem audivi, ut vix videatur reprehensori aliquis locus relictus, quo possit infirmare confirmatam his argumentis causam. **A.** Relinquitur ei locus infirmandi, sed non nos de ea debemus laborare: paene omnis causa in se ipsa habet loca confirmandi et loca reprehendendi. **K.** Suspensus sum tamen, quid de ea velis dicere. **A.** Dicam, et breviter dicam. Reprehensio est, per quam argumentando adversariorum confirmatio aut infirmatur aut tollitur. Haec autem isdem ex locis sumitur, quibus et confirmatio, quia omnis res paene unde confirmari potest, inde et infirmari potest; quod sic evenit, si aut falsum est unde conponitur confirmatio, hoc modo: 'non potest sapiens esse, qui pecuniam neglexerit' — multi sapientes pecuniam neglexerunt: — aut commune, quod nihilo minus ab adversariis potest dici hoc modo: 'idcirco, iudices, quia veram causam habebam, breviter peroravi': aut leve est: 'si in mentem non venisset, non commisisset': aut remotum et longius incipit quam satis est: 'Si Scipio Tiberio Graccho filiam suam Corneliam non dedisset, haec seditio a filiis eorum in populo non accidisset: quare Scipioni hoc malum deputandum est'. Aut offensum est, id est quod eorum qui audiunt laedit voluntatem, ut si forte ante avarum accuses pecuniae amorem: aut adversarium, id est quod tuae causae officit, ut si, *cum* milites tuos hortari debeas, copias

3—11 = Cic. de Inv. §. 58 sq. 23 = ibid. I, §. 78 27 — p. 542, 1 = ibid. §. 90 sqq.

2 adprobatione *om. C*, probatione ς 10 disponantur *AE*[1]*F* signo *Cic.* 11 expectata ς 16 putare ς 18 tantum *AE*[1]*F* 19 uidetur *AE*[1]*F* 22 *malim* habet et loca loca deprehendi *AE*[1]*F* 28 *malim* neglexerit; nam multi 33 cornelio *F* 37 cum *addidi*

hostium et fortitudinem laudes. Item conplexio reprehenditur, si converti potest hoc modo: 'nam si veretur, non est accusandus, quia probus est: si vero non veretur, scit se innocentem esse, et ideo non est accusandus'. Hic vereri eum sive non vereri dicas, hoc putat concedendum, ut neges accusandum esse: quod conversione sic reprehenditur: 'immo accusandus est, si veretur, testatus se innocentem non esse: si vero non veretur, probus non est ac ideo accusandus est.' Item enumeratio reprehenditur, si praeteritur quiddam in enumeratione, hoc modo: 'quia habes equum istum, aut emisti eum aut hereditate tibi evenit aut munere datus est tibi aut, si horum nihil est, subripueris eum necesse est'. Quod hoc modo reprehenditur, si dici potest ex hostibus esse captum. His et aliis multis modis reprehendi possunt argumentationes, qui summo studio cavendi sunt oratori magis quàm mihi propter brevitatem explanandi. 33. **K.** Restat conclusio sola, quam sex partium orationis posuisti extremam, de qua ordo postulat ut dicas. **A.** Conclusio est exitus et determinatio totius causae. **K.** Quot habet partes? **A.** Tres: enumerationem, indignationem, conquestionem. **K.** Enumeratio conclusionis quae est? **A.** Enumeratio conclusionis est, per quam res dispersae in unum locum coguntur et reminiscendi causa unum sub aspectum simul subiciuntur, hoc modo: 'quidnam amplius desideratis, o iudices, cum vobis hoc et hoc dixi, hoc et hoc vobis planum feci?' **K.** Quid efficit indignatio? **A.** Odium in adversarium vel offensionem in eius causam. **K.** Hoc maxime velim scire, quomodo id effici possit. **A.** Eius praecepta plurima sunt talia, si demonstramus illam rem, quam adversarius defendit, diis inmortalibus, sapientissimis hominibus, senatui, populo indignam videri; item si demonstramus adversarii alia facta crudelia, iniusta, avara, inhonesta, contumacia; item si transactam eius vitam moresque inprobamus: item quid mali sit futurum, si non puniatur; item voluntario maleficio vel inconsueto veniam non debere dari; item si superbiam vel arrogantiam eius ostendimus; item ut de se ipse iudex cogitet vel de suis caris, si quid tale eis accidisset: item multos alacres exspectare, quid statuatur de hac re, ut ex eo quod huic concessum sit, sibi quoque tali de re quid liceat intellegere possint. | Item indignamur taetrum, crudele, nefarium, tyrannicum scelus non ulcisci, quod remotum sit ab omni lege et aequitate, tale factum non vindicari. Item in eos, qui *neque* laedere alium nec se defendere potuerunt, crudeliter facta dicemus, ut in pueros, mulieres, senes, infirmos; item in peregrinos, in hospites, in vicinos, in amicos atrocia gesta. Item ut iudex videat, si ipse inter-

1 — 11 = Cic. de inv. 1, §. 83 sq. 15—21 = ibid. §. 98. 21 — p. 543, 4 = ibid. §. 100 sqq.

2 quia probus est — non est accusandus *om. AEF, sed suppleta sunt in marg. A manu admodum vetere* 4 *malim* Hic siue uereri negas accusandum esse *F*, neges ēē (es ee *in ras.*) accusandum •• *A*, negas (neges *corr.*) esse accus. *E* 9 tibi datus est *F* 23 sunt talia *nos*: sunt alia *C*, sunt ς 35 neque *addidi* se *om. A*

fuerit ac praesens viderit. Item si ostendi potest ab eo factum, a quo minime oportuerit, et a quo, si alius fecerit, prohiberi conveniret. His et aliis plurimis modis, prout se causa, locus et tempus et persona affert, indignationem aut offensionem in adversariis concitare debes. 34. **K.** Bene intellego de eiusmodi oratione posse animos audientium ad indignationem instigari. **A.** Nam, ut dixi, ex his argumentationibus, quae ex personis aut ex negotiis veniunt, amplificationes et indignationes nasci possunt. **K.** Possunt, ut certum teneo: sed quid sit conquestio et quid efficiat et quomodo sit perficienda edicito. **A.** Conquestio est oratio auditorum misericordiam captans. In hac primum animum auditoris mitem et misericordem conficere oportet, quae multis modis fit, ut quae commoda perdiderit et in quibus incommodis sit, ut in morte filii amor, spes, solacium, educatio, item quanta bona fecisset ei, qui tanta mala fecisset sibi; item quam turpes res et inliberales adversarius profert; item quam miserum vobis videretur, o iudices, si adfuissetis; item, dum bona speravi, venerunt mihi mala. Item infirmitatis infelicitas conqueritur, item disiunctio amici, parentis, filii, fratris, uxoris et suavium personarum; item quod male tractetur ab eis, a quibus non conveniat, amicis, servis; item quam misericors essem in illum. Nam gravitas sermonis et auctoritas plus proficit saepe ad misericordiam quam humilitas et obsecratio. Sed nunc habes de prima et maxima parte rhetoricae artis, id est inventione: iam transeamus ad alias partes. 35. **K.** Transeamus, sed primum dic, quid sit sophistica locutio? **A.** Si me alius quis de scola palatii tui interrogasset, forsan ostendissem ei. **K.** Cur alteri et non mihi? an invides me scire? **A.** Non invideo, sed parco et honoro. **K.** Non video honorem mihi esse, dum interrogata negas. **A.** Licet mihi interrogare te? **K.** Cur non? nam interrogare sapienter est docere: et si alter sit qui interrogat, alter qui docet, ex uno tamen, hoc est sapientiae fonte, utrisque sensus procedit. **A.** Etiam procedit, et si alter est qui interrogat, alter qui respondet: tunc tu quidem non es idem qui interrogas, quod ego qui respondeo. **K.** Nequaquam idem. **A.** Quid tu? **K.** Ego homo. **A.** Vides quomodo potes me concludere. **K.** Quomodo? **A.** Si dicis, si non idem ego et tu, et ego homo, consequens est ut et tu homo non sis. **K.** Consequens. **A.** Sed quot syllabas habet homo? **K.** Duas. **A.** Numquid tu duae syllabae es? **K.** Nequaquam, sed quorsum ista? **A.** Ut sophisticam intellegas versutiam et videas quomodo concludi potes. **K.** Video et intellego ex prioribus concessis, dum concessi, ut et ego homo essem, et homo duae syllabae sunt, concludi me posse, ut ego hae duae syllabae sim. Et miror, quam latenter induxisti me prius ut concluderem te, quod homo

9—20 = Cic. de Inv. I, §. 106 sqq.

4 In aduersarium ς 14 *immo* proferat *vel* proferret 24 altero *AE¹F* 28 utrinsque *A et E corr. m. 2* 29 respondit *AE¹F*, respondeat ς 34 homo *om. C*

non esses, post et me ipsum, quod duae syllabae essem. 36. Memini te, magister, post inventionem posuisse dispositionem, in qua praecepisti inventas res oratorem ordinate distribuere. Si haec quoque aliqua habeat praecepta, pande mihi. **A.** Non multa per se habet haec pars ad se solam pertinentia praecepta, quae non inveniantur in inventionis praeceptis vel elocutionis. Nam et haec rebus et verbis maxime prodest et ornamentum fidemque argumentationibus praestat et laudem orationi tribuit, cum omnia | enim non solum ordine, sed etiam momento quodam atque iudicio dispensanda et conponenda sunt, prout praesens ratio utilitatis aut decoris aut necessitatis exegerit. Sed quod ad verborum dispositionem pertinet, satis plene docetur, cum de elocutione tractatur: de rerum vero dispositione per singula membra orationis in inventionis praeceptis traditum est. 37. **K.** Iam nunc nos ordo disputationis ad elocutionis deduxit inquisitionem, quae magnam causae adfert venustatem et rhetori dignitatem: nec te ab huius tam facile excusas responsis, quam in dispositionis te praeceptis eruisti. **A.** Non me excuso, sed tuas, domine mi rex, licet tardo pede, non tamen tarda voluntate sequar interrogationes. **K.** Primo qualis esse debeat elocutio aperi. **A.** Facunda debet esse et aperta. **K.** Quomodo aperta? **A.** Aperta erit, si uteris significantibus et propriis verbis et usitatis sine ambiguo, non nimis procul ductis translationibus nec interposito hyperbato. **K.** Quomodo facunda? **A.** Facunda erit, si grammaticae regulas servat et auctoritate veterum fulcitur. **K.** Qualiter ad auctoritatem priscorum potest oratio nostra pervenire? **A.** Legendi sunt auctorum libri eorumque bene dicta memoriae mandanda: quorum sermone adsueti facti qui erunt, ne cupientes quidem poterunt loqui nisi ornate. Neque tamen utendum erit verbis priscis, quibus iam consuetudo nostra non utitur, nisi raro ornandi causa et parce, sed tamen usitatis plus ornatur eloquentia. **K.** An magis ornatur in singulis verbis vel in coniunctione verborum eloquentia? **A.** Utrumque; nam et in singulis verbis et in coniunctione verborum decus orationis constat. **K.** Si in utrisque constat, de utrisque dic. **A.** In singulis verbis duo sunt, quae orationem inlustrant, aut si sit proprium verbum aut translatum. In propriis illa laus est, ut abiecta et inconsueta fugiamus, electis et inlustribus utamur, in quibus plenum quiddam et consonans inesse videatur, in quo consuetudo etiam bene loquendi valet plurimum. In translatis late patet ornatus, quem genuit necessitas, inopia coacta et angustiis, post autem delectatio et iocunditas celebravit. Nam ut vestis frigoris repellendi causa reperta primo, post adhiberi coepta est ad ornatum etiam corporis et dignitatem, sic ver-

---

6—12 = Iulius Victor c. 19. 18 — p. 545, 18 = ibid. c. 20.

---

7 cum *in E punctatum* 13 nos ς: uos *C* 15 excausas *AE¹F* responsionis *F* 21 yperbaton *C* 25 loqui] loci *AE¹F* 26 prisci *E¹F*, priscorum *A* 30 si non utrisque *F* 34 *immo* sonans, *ut habet Victor* 38 coepta est *nos*: coacta est *C*

bis translatio instituta est inopiae causa, deinde frequentata est delectationis et ornatus. Nam gemmare vites, luxuriare messem, fluctuare segetes etiam rustici dicunt; quod enim declarari vix verbo proprio potest, id translato inlustratur. Ea tamen transferri oportet quae clariorem faciunt rem, ut est horrescit mare et fervet aestu pelagus. Nonnumquam etiam brevitas translatione conficitur, ut telum manu fugit; inprudentia enim teli missi propriis verbis exprimi brevius non posset, et quoniam summa haec laus est verbi translati, ut sensum aperiat. **K.** An undecumque licet ducere translationes? **A.** Nequaquam, sed tantum de honestis rebus. Nam summopere fugienda est omnis turpitudo earum rerum, ad quas eorum animos qui audiunt trahet similitudo, ut dictum est 'morte Africani castratam rem publicam' et 'stercus curiae': in utroque deformis cogitatio similitudinis. Item non sit maior translatio, quam res postulet, ut 'tempestas litis', aut contra minor, ut 'aer tonat, ceu dormiens stertit'. Est quoque pulchra translatio per metonymiam, cum res per auctorem rei significatur, ut pro bello Martem et pro frugibus Cererem: aut cum virtutes et vitia pro ipsis, in quibus sunt, appellamus, ut 'in quam domum luxuries inrupit et avaritia penetravit'. Est et synechdochica translatio pulchra, cum ex parte totum aut ex toto partem significamus, ut pro tota domu tecta dicamus aut pro undis mare. 38. **K.** Qualis oportet verborum esse coniunctio? **A.** Decens et composita et conpacta, ut ne sit hiulca vocalibus, ut 'placida aura adest': nec aspe|ra consonantibus, ut multum ille luget: nec ab ultima syllaba prioris verbi sequens verbum incipiat, ut prima mater: ne prima cum ultima efficiat obsceuitatem, ut numerum numquam intellexi. Cavendum quoque est ne inania verba non rei agendae, sed structurae tantummodo implendae causa proferantur, et, ut ad summum veniamus, sicut reliquarum rerum fundamentum est sapientia, ita et in eloquentia quoque; ut enim in vita, ita et in oratione nil clarius est quam omnia sapienter fieri. Quapropter oratori summopere praevidendum est, quid sibi deceat et suae conveniat causae, non in sententiis solum, sed etiam in verbis; non enim omnis fortuna, non omnis honos, non omnis auctoritas, non omnis aetas, nec vero locus aut tempus aut auditor omnis eodem aut verborum genere tractandus est aut sententiarum, semperque in omni parte orationis, ut vitae, quid deceat considerandum. 39. **K.** Quid dicis de nobilissima, ut reor, rhetoricae parte, memoria? **A.** Quid aliud nisi quod Marcus Tullius dicit? quod thesaurus est omnium rerum memoria, quae nisi custos cogitatis inventisque rebus et ver-

37 de Orat. I, §. 18.

1 translatiuis *C et* ς 2 luxoriare *AC* 5 inhorrescit *Victor* feruit *C* 8 aperiat] feriat *recte Victor* 14 postulat *E*[2] tona *F* 15 stertet *AE*[1]*F* 17 *fort.* Cererem dicamus 18 erupit *F* et (*ante* avar.) *addidi* 34 tractatus *AE*[1]*F*

p. 405 C.

bis adhibeatur, intellegimus omnia, etiamsi praeclara fuerint, in oratore peritura. **K.** Suntne aliqua eius praecepta, quomodo vel illa optinenda sit vel augenda? **A.** Non habemus eius alia praecepta, nisi ediscendi exercitationem et scribendi usum et cogitandi studium et ebrietate cavenda, quae omnibus bonis studiis maxime nocet, quae non solum corpori aufert sanitatem, sed etiam menti adimit integritatem. **K.** Sufficiunt haec praecepta, si quis idoneus est ad haec inplenda; nam ut video tam ardua sunt sensu quam rara verbis. **A.** Etiam ardua et utilia. 40. **K.** Sed ordo meae interrogationis postulat, ut tua responsio ad pronuntiationem procedat, quam quintam partem artis rhetoricae esse in principio nostrae disputationis memini te dixisse, magister. **A.** Pronuntiatio est † verborum dignitas vocis sensibus accommodatio et corporis moderatio. Haec enim in tantum excellit, ut etiam secundum sententiam maximi Tullii indocta oratio laudem tamen consequatur, si optime proferatur, et quamvis expolita, si indecenter pronuntietur, contemptum inrisionemque mereatur, nisi forte tibi, domine mi rex, aliter videatur. **K.** Mihi nequaquam aliter, sed huius quoque partis praecepta sequenda vel vitia cavenda velim ut dicas. **A.** Primo exerceri debet vocis et spiritus moderatio et corporis et linguae motus, quae non tam artis sunt quam laboris. Vitia quoque si quae sunt oris, diligenti cura sunt emendanda: ne verba sint inflata vel anhelata vel in faucibus frendentia nec oris inanitate resonantia, non aspera frendentibus dentibus, non hiantibus labris prolata, sed pressim et aequabiliter et leniter et clare pronuntiata, ut suis quaeque litterae sonis enuntientur, et unumquodque verbum legitimo accentu decoretur, nec immoderato clamore vociferetur, vel ostentationis causa frangatur oratio, verum pro locis, rebus, personis, causis et temporibus dispensanda est. Nam alia simplicitate narranda sunt, alia auctoritate suadenda, alia cum indignatione depromenda, alia miseratione flectenda, ut semper vox et oratio suae causae conveniat. Haec te praecepta ad pronuntiationis laudem deducunt, et tibi honestatem et tuae causae fidem efficient. 41. **K.** Quid est quod paulo ante corporis moderationem dixisti esse servandam? **A.** Dixi, quia necessarie observandum est, ut recta sit facies, ne labra detorqueantur, ne inmodicus hiatus rictus distendat, ne supinus vultus, ne deiecti in terram oculi, ne inclinata cervix, neque elata aut depressa supercilia. Infinitum enim in his quoque rebus momentum est, quia nihil potest placere, quod non decet et, ut ait Marcus Tullius, caput artis est decere quod facis. Labra lambere vel mor-

12 — p. 547, 2 = Iulius Victor c. 24. 37 de Orat. I, §. 132.

3 uel agenda *F* 4 ediscendi *nos*: discendi *C*, dicendi ς ebrietatē cauendā *E ex corr.* 11 *fort.* Pronuntiatio est ex rerum et uerborum dignitate vocis sensibus accommodatio *etc. Iulius Victor habet*: Pronuntiatio est ex rerum et uerborum dignitate uocis et corporis moderatio. 16 tibi *om. A* 23 aequaliter *E* 28 deprimenda *Christ* 32 necessarię *F*, necessaria *A* 33 torqueantur *C* rictum *Victor*

dere deiforme est, cum etiam in efficiendis verbis modicus esse debeat eorum motus; ore enim magis quam labris loquendum est. 42. **K.** Haec, venerande magister, iocunda esse et honesta fateor mihique multum placabilia: sed, ut video et intellego, iugem exercitationem et cotidianum usum postulant, et ad plenam consummationem nisi continua meditatione et instanti exercitatione non possunt pervenire, sine qua nullam disciplinam inlustrem esse puto. **A.** Ita est, domine mi rex, ut dicis; nam exercitatio ingenium et naturam saepe vincit, et usus omnium magistrorum praecepta superabit. Quamobrem inventio et dispositio et elocutio et memoria et pronuntiatio usu acri et exercitatione intentissima convalescant; naturae enim vicem paene obtinet consuetudo. Nam in arte qualibet exercitata consuetudo confidentiam constantiamque procreat, sine qua nil ars proficit. Quid enim timidis arma? Amet laudem iuvenis, magnumque esse sciat multis tacentibus solum audiri; nam licet ipsa vitium sit ambitio, frequenter tamen causa virtutum est. Discat ab adulescentia non reformidare ante multos loqui, ut eum nec metus frangat nec ultra modum reverentia retardet, ut, dum omnibus oratoris sit opibus instructus, animi quoque praestantia et oris fiducia illi non desit. 43. **K.** Quapropter, ut mihi videtur, illis sermocinandi ratio, qui causis civilibus et negotiis saecularibus interesse aestimandi sunt, mox a pueritia multo studio habenda est vocis quoque et verborum exercitatio, ut ab ineunte aetate adsuescat vocis fiducia et verborum copia et decenti corporis motu, ut sine formidine faciat in publicis quaestionibus, quod cum consuetudine gessit in privatis. **A.** Vere intellegis et optime prosequeris. Nam ut in castris miles, sic in domo orator debet erudiri, ut quod solus exercuerat, inter multos facere non formidet. **K.** Iam quoque necesse esse video, ut domesticus usus cavere incipiat, quod publicus conventus detrahere possit. Nec enim inhonestis verbis inter suos uti debet qui honestis inter alienos loqui desiderat, cum in omni parte vitae honestas pernecessaria est, maxime in sermonibus, quia fere cuiusque mores sermo probat, nisi tibi, magister, aliud videatur. **A.** Mihi vero de hac re nil aliud videri potest, ac ideo consuctudinaria sermocinatione verba sint lecta, honesta, lucida, simplicia, plano ore, vultu quieto, facie conposita, sine inmoderato cachinno, clamore nullo prolata. Nam bonus modus est in loquendo, tamquam in ambulando, clementer ire, sine saltu, sine mora, quatenus omnia medii moderaminis temperantia fulgeant, quae est una de quattuor virtutibus, de quibus ceterae quasi radicibus procedant virtutes, in quibus animae est nobilitas, vitae dignitas, morum honestas, laus disciplinae. **K.** Intellego philosophicum illud proverbium non solum moribus, sed etiam verbis esse necessarium. **A.** Quodnam? **K.** Ne quid nimis. **A.** Est et vere est in omni re necessarium, quia

3—17 = Iulius Victor c. 25. 32 sq. = idem c. 26.

9 superauit *C* 12 constantiam *A* 13 magnum *A* 16 retardat *AE*[1]*F*
17 *fort.* oratoriis 25 formidat *AE*[1]*F*

p. 406. 407 C.

quidquid modum excedit, in vitio est. Ideo virtutes in medio sunt positae, de quibus tuae venerandae auctoritati plura dicere potuissem, si non disputatio nostra ad finem festinaret, et si non superfluum videretur tecum de virtutibus agere, quem virtutum non tantum scientia, sed etiam ornat efficientia. 44. **K.** Non tamen te, magister, prius dimittam calamum responsionis claudere, quam mihi nomina et partes quattuor virtutum exponas, quas radices aliarum esse virtutum dixisti. Paulo ante inter nos constitit, sermocinationis exercitationem esse necessariam: in quo melius est habendum sermonis studium quam in virtutum excellentia, quae utrumque et scribentibus et legentibus multum prodesse valet? **A.** Prodest, ut dicis, domine mi rex, sed inter utrumque coartor; nam succinta | brevitas pauca postulat et res ardua plura desiderat. **K.** Tempera te in utrumqne, ne aut prolixitas fastidium aut brevitas ignorantiam generet. **A.** Primo sciendum est, quod quaedam res tam clarae et tam nobiles sunt, ut non propter aliud emolumentum expetendae sint, sed propter suam solummodo dignitatem amandae sunt et exsequendae. **K.** Has ipsas res magnopere velim cognoscere. **A.** Hae sunt: virtus, scientia, veritas, amor bonus. **K.** Numquid non has christiana relegio adprime laudat? **A.** Laudat et colit. **K.** Quid philosophis cum his? **A.** Has intellexerunt in natura humana et summo studio coluerunt. **K.** Quid tunc distat inter philosophum talem et christianos? **A.** Fides et baptismus. **K.** Prosequere tamen philosophicas definitiones de virtutibus et primum dic, quae sit ipsa virtus. **A.** Virtus est animi habitus, naturae decus, vitae ratio, morum nobilitas. **K.** Quot habet partes? **A.** Quattuor: prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. 44. **K.** Quae est prudentia? **A.** Rerum et naturarum scientia. **K.** Quot habet partes? **A.** Tres: memoriam, intellegentiam, providentiam. **K.** Harum quoque definitiones dicito. **A.** Memoria est, per quam animus repetit illa quae fuerunt: intellegentia, per quam ea perspicit quae sunt: providentia, per quam futurum aliquid praevidetur ante quam fiat. **K.** Iustitiae rationem expone. **A.** Iustitia est habitus animi unicuique rei propriam tribuens dignitatem: in hac divinitatis cultus et humanitatis iura et aequitas totius vitae conservatur. **K.** Eius quoque partes pande. **A.** Partim illa est ex naturae iure, partim ex consuetudinis usu. **K.** Quomodo ex naturae iure? **A.** Quia partes illius quaedam naturae vis inserit, ut relegionem, pietatem, gratiam, vindicationem, observantiam, veritatem. **K.** De his singulis lucidius aperi. **A.** Relegio est, quae superioris cuiusdam naturae, quam divinam vocant, curam caerimoniamque affert: pietas, per quam sanguine coniunctis patriaeque benivolis officium et diligens tribuitur cultus: gratia, in qua amicitiarum et offi-

23 — p. 549, 27 cf. Cic. de invent. II c. 53 sq.

11 inter *AE*: in *F* 12 inter utrumque ς 14 quod *om.* *AE*¹*F* 15 expetendae sunt *AE*¹*F* 16 *malim* amandae sint 21 baptismum *C* 25 naturam *F* 32 quoque *AE*: que *F* 33 partes *om.* *AE*¹*F* 39 inimicitiarum *A*¹*EF*

ciorum alterius memoria et remuuerandi voluntas continetur: vindicatio, per quam vis aut iniuria et omnino omne quod offuturum est defendendo aut ulciscendo propulsatur: observantia, per quam homines aliqua dignitate antecedeutes cultu quodam et honore dignantur: veritas, per quam ea quae sunt aut ante fuerunt aut futura sunt dicuntur. **K.** Quomodo ex consuetudinis usu iustitia servatur? **A.** Ex pacto, pari, iudicato et lege. **K.** Plus quaero et de his quoque. **A.** Pactum est, quod inter aliquos convenit: par in omnes aequabile est: iudicatum, quod alicuius magni viri aut aliquorum sententiis constitutum est: lex est omni populo scriptum ius, quid cavere vel quid observare debeat. 45. **K.** Nunc fortitudinem cum suis partibus ut depromas flagito. **A.** Fortitudo est magno animo periculorum et laborum perpessio: eius partes sunt magnificentia, fidentia, patientia, perseverantia. **K.** Harum rationes patefac. **A.** Magnificentia est rerum magnarum et excelsarum cum animi ampla quadam et splendida propositione cogitatio atque administratio: fidentia est, per quam magnis et honestis in rebus multum animus in se fiduciae certa cum spe conlocavit: patientia est honestatis aut utilitatis causa rerum arduarum aut difficilium voluntaria ac diuturna perpessio: perseverantia est in ratione bene considerata stabilis et perpetua permansio. **K.** Restat tibi de temperantia dicere, a qua orta est nobis de virtutibus inquisitio, cuius proprietatem et partium illius audire expecto. **A.** Temperantia est rationabilis in libidinem atque in alios non rectos impetus animi firma et moderata dominatio: eius partes sunt continentia, | clementia, modestia. Continentia est, per quam omnis mala cupiditas magna consilii gubernatione regitur et deprimitur: clementia est, per quam iniuriae et odia miti animo retinentur: modestia est, per quam totius vitae modus seu animi seu in corporis motibus ubique honesti cura servatur. 46. **K.** Honor eximius est coram hominibus haec servanti et laus apud deum. Sed miror nos christianos, si illi philosophi has virtutes ob illarum tantum dignitatem vel laudem vitae servaverunt, cur nos ab his in multis devio errore declinamus, cum haec nunc in fide et caritate observantibus aeternae gloriae ab ipsa veritate, Christo Iesu, praemia pollicentur. **A.** Plus miserandi quam mirandi sumus, quia plurimi ex nostris sunt, quos nec terror poenarum nec gloria praemiorum ad virtutum dignitatem revocat. **K.** Agnosco et sine lacrimis non dico multos esse tales, attamen rogo, ut quam breviter possis edisseras, quomodo hae excellentes virtutes in nostra relegione christiana intellegendae atque observandae sint. **A.** Nonne tibi videtur sapientia esse, qua Deus secundum modulum humauae mentis intellegitur et timetur et futurum eius creditur iudicium? **K.** Intellego et assentio nihil hac sapientia excellentius, et in Iob recolo scriptum: e c c e h o m i n i s s a p i e n t i a p i e t a s, et quid

5 sunt ante aut *Cς* 6 et lege *A et E corr.*: ex lege A^1E^1F 10 Nunc fortit. — perseuerantia *om. EF, sed suppleta sunt in A manu admodum antiqua* 14 et (*ante* excels.) *om.* AE^1F 15 agitatio *Cic.* 25 iniuria et *Cς* 35 tales *AE*: malos *F* 36 haec *F* 39 huic sapientiae *C*

p. 408. 409 C.

pietas, nisi dei cultus? qui Graece dicitur θεοσέβεια. **A.** Bene intellegis et vere, sed quid tibi iustitia videtur esse nisi caritas Dei eiusque mandatorum observatio? **K.** Et hoc agnosco, nihil hac iustitia iustius, immo nullam aliam esse nisi istam. **A.** Numquid non fortitudinem esse cernis, qua hostis antiquus vincitur et adversa mundi tolerantur? **K.** Cerno equidem nec aliquid hac victoria landabilius aestimo. **A.** An temperantia non est, quae libidinem refrenat, avaritiam reprimit, omnes animi inpetus sedat et temperat? **K.** Est et vere est et valde necessaria omni homini, sed adhuc quaero: ad quem finem harum observatio virtutum spectat? **A.** Ut diligatur Deus et proximus, an aliud aestimas? **K.** Nil equidem aliud, sed quam breve auditu est, tam factu difficile et arduum. **A.** Quid facilius est quam amare species pulchras, dulces sapores, sonos suaves, odores flagrantes, tactus iocundos, honores et felicitates saeculi? Haecine amare facile est animae, quae velut volatilis umbra recedunt, et Deum non amare, qui est aeterna pulchritudo, aeterna dulcedo, aeterna suavitas, aeterna flagrantia, aeterna iocunditas, perpetuus honor, indeficiens felicitas? maxime cum divinae scripturae nil aliud nobiscum agant, nisi ut diligamus Deum et dominum nostrum ex toto corde et ex tota anima et ex tota mente, et proximum nostrum tamquam nosmet ipsos. Nam promissum habemus ab illo, qui fallere ignorat. I u g u m, inquit, m e u m s u a v e e s t e t o n u s m e u m l e v e. Laboriosior est enim huius mundi amor quam Christi; quod enim in illo anima quaerit, non invenit, id est felicitatem et aeternitatem, quoniam haec infima pulchritudo transit et recedit, vel amantem deserit vel ab amante deseritur: teneat igitur anima ordinem suum. **K.** Quis est ordo animae? **A.** Ut diligat quod superius est, id est Deum, et regat quod inferius est, id est corpus, et socias animas dilectione nutriat et foveat; his enim sacrificiis purgata atque exonerata anima ab hac laboriosa vita et aerumnosa revolabit ad quietem et intrabit in gaudium domini sui. **K.** Magnum quendam virum et vere beatum praedicas, o magister. **A.** Magnum te faciat Deus et vere beatum, domine mi rex, et in hac virtutum quadriga, de qua paulo ante egimus, ad caelestis regni arcem geminis dilectionis pennis saeculum hoc nequam transvolare concedat. **K.** Fiat, fiat gratia divina donante. **A.** Sermo iste noster, qui de volubili civilium quaestionum ingenio initium habuit, hunc aeternae stabilitatis habeat finem, ne aliquis nos incassum tantum | disputandi itineris peregisse contendat. **K.** Quis est qui nos frustra sermocinari audeat dicere, si aut honestarum est saeculi scrutator curiosus artium aut excellentium scrutator virtutum? Nam me, ut fateor, ad has inquisitiones scientiae amor adduxit, et tibi gratiam habeo quod inquisita non negasti, ac ideo hanc tuarum responsionum benivolentiam probo et studiosis profuturam esse arbitror, si modo macula livoris legentem non corrumpit.

20 Matth. XI, 30.

1 theosebion *C* 5 fortiter tolerautur ς 12 quam *om.* *C* 28 reuolet *C*, reuolat *E corr.* 33 quem de uolubili ciuium AE^1F 41 liuoris *A et E corr. m. 2:* laboris A^1E^1F

XVII.

PRAEEXERCITAMINA
PRISCIANI GRAMMATICI
EX HERMOGENE VERSA.

P = codex Parisinus n. 7530 saec. VIII.
Reliquorum librorum notas v. in editione Keilii II, p. 404.

DE FABULA.

1. Fabula est oratio ficta verisimili dispositione imaginem exhibens 1
veritatis. Ideo autem hanc primam tradere pueris solent oratores, quia animas eorum adhuc molles ad meliores facile vias instituunt vitae. Usi sunt tamen ea vetustissimi quoque auctores, ut Hesiodus Archilochus Horatius, Hesiodus quidem lusciniae, Archilochus autem vulpis, Horatius muris. Nominantur autem ab inventoribus fabularum aliae Cypriae, aliae Libycae, aliae Sybariticae, omnes autem communiter Aesopiae, quoniam in conventibus frequenter solebat Aesopus fabulis uti. Et pertinet ad vitae utilitatem 2
et fit versimilis, si res quae subiectis accidunt personis apte reddantur: ut puta de pulchritudine aliquis certat, pavo hic supponatur: oportet alicui astutiam tribuere, vulpecula est subicienda: imitatores aliquos hominum volumus ostendere, hic simiis est locus. Oportet igitur modo breviter, modo latius eas disserere. Quomodo autem hoc fiat? si nunc narratione simplici proferantur, nunc etiam sermo inductis fingatur personis, exempli causa: 3
'Simiae convenerunt et consilium habebant de urbe condenda, et quia placuit illis, paratae erant incipere aedificationem. Sed vetus inter eas prohibuit ab incepto eas docens, quod facile capiantur, si intra muros concludantur'. Sic breviter dices. Si velis producere, sic: 'Simiae convenerunt, consiliabantur de urbe condenda: quarum una in medium veniens contionata

---

3 animos ς 6 quidem] quoque *P* 8 in conuenientibus *P* 11 pauo] pauio *P* huic *R* 12 est *om.* *P* 13 semiis *P* 15 inductis figuratur *P* 16 *et* 19 semiae *P* 20 in medio *P*

p. 358. 359 C.

est, quia oportet ipsas quoque civitatem habere. Videtis enim, aiebat, quod
civitates habendo homines habent etiam domos singuli et contionem universi,
et in theatrum ascendentes delectant animos spectationibus et auditionibus
4 variis'. Et sic proferes orationem morando, dicens quod et plebiscitum scri-
ptum est, et finges etiam orationem veteris simiae. Expositio autem fabu-
larum vult circuitionibus carere et iucundior esse. Sed oratio qua utilitas
fabulae detegitur, quam epimythion vocant (quam nos affabulationem possu-
mus dicere) a quibusdam prima, sed a plerisque rationabilius postrema po-
nitur. Sciendum vero, quod etiam oratores inter exempla solent fabulis uti.

DE NARRATIONE.

5 2. **Narratio** est expositio rei factae vel quasi factae: quidam tamen
χρείαν, id est **usum**, posuerunt ante narrationem. Species autem sunt
narrationum quattuor: fabularis, fictilis, historica, civilis. **Fabularis** est
ad fabulas supra dictas pertinens, **fictilis** ad tragoedias sive comoedias
ficta, **historica** ad res gestas exponendas, **civilis** quae ab oratoribus
6 in exponendis sumitur causis. Nunc autem de ea, quae ad exercitationem
pertinet, dicimus, quam variis proferre modis solemus: per **rectum in-
dicativum**, per **indicativum inclinatum**, per **convictivum**, per
dissolutum, per **conparativum**. Per rectum quidem indica|tivum, ut:
'Medea Aeetae filia fuit; haec prodidit aureum vellus' et sequentia. Rectum
autem nominatur, quod per totam vel ampliorem orationem casum servat
nominativum. Indicativa vero inclinata dicitur, in qua obliquis utimur casibus,
ut 'Medeam, Aeetae filiam, dicunt amavisse Iasonem' et reliqua, quia alios
quoque casus assumit. Convictiva vero figura est, qua arguentes utimur, ut:
'Quid enim non fecit Medea malum? non amavit quidem Iasonem, prodidit
7 autem aureum vellus, interfecit fratrem?' et sequentia. Dissolutum vero
fit sic: 'Medea, Aeetae filia, prodidit aureum vellus, Absyrtum interfecit
fratrem' et sequentia. Conparativum vero est hoc: 'Medea, Aeetae filia,
debens pudicitiam servare, amoris turpitudine prodidit eam, et quam dece-
bat custodem fieri fraternae salutis, interfecit fratrem, et quae debuit tutari
aureum vellus, tradidit insidiatori'. Et rectum quidem historiae convenit
— est enim planius —, inclinatum vero magis certaminibus rhetoricis, con-
victivum vero ad arguendum accommodatius, dissolutum autem perorationi-
bus sive conclusionibus; est enim passivum, id est affectus animi commovens.

DE USU.

8 **Usus** est, quam Graeci *χρείαν* vocant, commemoratio orationis ali-
cuius vel facti vel utriusque simul, celerem habens demonstrationem, quae
utilitatis alicuius plerumque causa profertur. Usuum autem alii sunt **ora-
tionales**, alii **activi**, alii **mixti**. Orationales sunt, quibus oratio inest
sola, ut: 'Plato dicebat Musas in animis esse ingeniosorum': activi vero, in
quibus actus inest solus, ut: 'Diogenes cum vidisset puerum indecenter agen-
tem, pedisecum virga percussit': vel mixti, si addas, 'percussit dicens:
quare sic erudivisti?' Interest autem inter usum et commemorationem hoc,

---

4 quod et *P* (*non* quod a) 7 retegitur ς quam nos *P*: quod nos ς
16 causas *P* exeitstionem *P* 18 per dissolutum per conparatiuum per rectum
quidem *S*: dissolutum conparatiuum rectum quidem *P* 23 qui alios *P* 25 qui-
dam iosenem *P* 26 fratrem *om.* *P* 30 custo fieri fraternae saiuti si interfecit *P*
32 conuictum *P* 36 quam *P* *quoque* (*non* quem) 39 alii mixti ς: *om.* *P*;
cf. Hermog. 40 actiui uero *R*: actiuae *P* in *om.* *P* 42 pedissecum *P*
mixtae *P* 43 eruduisti *P*, erudisti ς

quod usus breviter profertur, commemorationes vero, quas ἀπομνη-
μονεύματα Graeci vocant, longiores sunt. Sententiae vero differt, quod
sententia indicative profertur, usus vero saepe etiam per interrogationem et
per responsionem: praeterea, quod usus etiam in actu solet inveniri, sententia
vero in verbis tantum, et quoniam usus habet omnimodo personam, quae
fecit vel dixit, sententia vero sine persona dicitur. Traduntur tamen differen-
tiae usuum plures a veteribus; alii enim sunt indicativi, alii interrogativi, *alii*
percontativi. Sed nunc ad instans veniamus, hoc est ad operationem et ordi- 9
nationem ad usus pertinentium capitulorum. Disponendum igitur sic: primum
laus breviter dicatur eius qui dixit vel fecit, deinde expositio ipsius usus, hinc
causa, ut 'Isocrates dicebat stirpem quidem doctrinae esse amaram, fructum
vero dulcem'. Laus, 'Isocrates sapiens fuit', et produces pedetemptim locum.
Postea sequatur elocutio ipsius usus; non oportet tamen ipsum per se po-
nere, sed latius eum interpretari. Deinde a causa: 'maxima enim factorum
per laborem perfici solent, perfecta vero afferunt iucunditatem'. Deinde uten- 10
dum a contrario: 'nam vilissimae rerum non egent labore et finem taeter-
rimum habent, studiosissimae vero res ex contrario'. Post hoc a compara-
tione: 'quo modo enim agricolas oportet laborantes in terra accipere fructus,
sic etiam eloquentes'. Deinde ab exemplo: 'Demosthenes inclusit sese in
aediculis ad legendum, et multo labore post accepit fructus, coronas et
praedicationes'. Praeterea ab iudicio argumenteris, ut 'Hesiodus quidem
dixit

virtutis sudorem di longe posuere:

alius poeta dixit: laboribus vendunt dei nobis omnia bona'. Post
omnia inferes exhortationem, quod oportet parere illi qui dixit aut fecit.

DE SENTENTIA.

3. Sententia est oratio generalem pronuntiationem habens, hortans 11
ad aliquam | rem vel dehortans vel demonstrans quale sit aliquid: debor-
tans quidem, quo modo in illo Homerico: non oportet per totam no-
ctem dormire consultorem virum, et in illo Vergiliano ** hortans
vero, ut in illo: 'oportet pauperiem fugientem etiam latissimum pontum pe-
netrare et ad scopulos adplicare praecipites': demonstrans vero qualitatem
rei, ut: 'prospere enim agentes indigne occasionem accipiunt insipientes
male faciendi'. Praeterea sententiarum aliae sunt verae, aliae verisimiles, aliae 12
simplices, aliae coniunctae, aliae superlativae: verae quidem, ut: 'non pot-
est inveniri vita hominis carens molestia', et:

nihil invitis fas quemquam fidere divis:

verisimiles autem, ut: 'si quis cum malis conversatur libenter, numquam
de hoc interrogavi viro, sciens quoniam talis est, quales illi cum quibus
conversatur': et

una salus victis nullam sperare salutem.

Simplices vero, ut 'possunt divitiae et clementes facere', et

---

23 Hes. Opp. et D. 287. 24 Epicharmus ap. Xen. Mem. 2, 1, 20. 29 Hom. Il. 2, 24. 37 Verg. Aen. 2, 402. 41 ibid. 2, 354.

---

2 lnnginra *P* 4 anlent *P* 7 alii percontativi *add. Christ in Philol. XVIII, 157* 12 isocratis *P* producea *nos*: producens *S*, producis *P*; καὶ πλατυνεῖς ἠρέμα τὸ χωρίον *Hermogenes* 17 pnsthac ς *(non item P)* 18 npnrtet *om. P* 23 dei *P* 25 infers *P* 30 Virgitinnn 'hen nihil inuitis fas quemquam fidere dinis' ς 33 indigne — insipientes *Keil:* indigni — insipienter *P* 35 *et* p. 554, 6 supra-relatiuae *P* 36 carens *om. P* 37 quequam *P*

p. 360. 361 C.

quid non **mortalia pectora cogis,**
auri sacra fames?

Coniunctae, ut: 'non est bonum multos esse reges, unus rex sit', et
obsequium amicos, veritas odium parit.

Superlativae, ut 'nihil aegrius terra pascit homine', et
Fama malum, quo non aliud velocius ullum.

13 Operatio vero sententiae consimilis est meditationi usus, de qua superius dictum est. Provenit enim a laude brevi eius qui dixit, a simplici expositione ipsius sententiae, a causa, a contrario, a conparatione, ab exemplo, a iudicio, a conclusione. Sit autem sententia exempli causa: 'non oportet per totam noctem dormire virum multis consulentem'. Laudabis igitur eum qui dixit breviter, deinde simplici expositione eloqueris sententiam, ut: 'non decet virum in summa potestate multis praesidentem ab occasu solis usque ad ortum opprimi somno': a causa: 'debet enim praeses semper in curis
14 esse, somnus vero curas omnibus aufert'. A contrario; contrarium est enim rex et privatus, somnus et vigiliae: 'quo modo ergo molestum *non* est, si privatus homo per totam noctem dormiat, sic intolerabile est, si rex non vigiliis consulat curisque sibi parentium saluti. A conparatione: 'quo modo enim gubernatores, etsi ceteri dormiant, soli pro communi vigilant salute, sic oportet imperatores curare pro suis'. Ab exemplo: 'Hector enim noctu vigilans et curans speculatorem ad naves Graecorum mittebat Dolonem'. Ab iudicio, ut: 'Sallustius quoque hoc conprobat dicens: **sed multi mortales dediti ventri atque somno indocti incultique vitam sic ut peregrinantes transiere**'. Conclusio vero habet exhortationem plerumque, ut: 'oportet et nos necessarias res suscipientes nimia cura vigiliisque eis consulere'.

DE REFUTATIONE QUAM GRAECI ANASCEUEN VOCANT.

15 5. **Refutatio** est improbatio propositae rei, **confirmatio** vero ex contrario conprobatio. Quae vero planissime sunt falsa vel vera, nec refutanda sunt nec confirmanda, quales sunt fabulae Aesopiae vel historiae indubitabiles; oportet enim refutationes et confirmationes de illis rebus fieri quae ancipitem | adhibent opinionem. Refutandum igitur ab incerto, ab incredibili, ab inpossibili, ab inconsequente, ab indecente, ab incommodo. Ab incerto, ut 'incertum erat tempus, in quo Narcissum fuisse dicunt': ab incredibili ut 'incredibile est Arionem malis affectum voluisse canere': ab inpossibili, ut 'inpossibile erat Arionem a delphino servari': ab inconsequente, quod et contrarium dicitur, ut 'contrarium erat voluisse perdere libertatem eum qui eam servasset': ab indecente: 'indecens erat Apollinem, cum sit deus, mulieri voluisse iungi mortali': ab incommodo, cum dicimus, quod neque prodest haec audire. Confirmes vero a contrariis.

---

1 Verg. Aen. 3, 56. 3 Terent. Andr. 1, 1, 41. 7 Verg. Aen. 4, 174. 23 Catil. 2.

---

3 ut *om.* *P* 6 nihil egregius *P* 7 qus *P* 9 breuius qui *P* 11 a iudicio *P*: ab ind. ς 16 somnus enim curas affert *P* 17 et somnus uigiliae *P* non *om. codd.* 18 noctem dormiat *P*: dormiat noctem ς est *P*: *om. edd.* 23 salustius *P* 24 sic uti *ed. Keil. errore operarum* 27 eis *om.* *P* 36 *et* 37 ut (*ante* incred. *et ante* inposs.) *P*: *om. edd.* 41 a contra *P*

DE LOCO COMMUNI.

6. **Locus communis** exaggerationem habet manifestae rei, quasi ar- 16
gumentationibus iam peractis. Non enim quaerimus in hoc, an iste sacrilegus vel vir fortis, sed rei convictae et manifestae exaggerationem facimus, cui tamen legibus sit supplicium definitum vel praemium. Dicitur autem communis locus, quia convenit contra omnem, verbi causa, sacrilegum, vel etiam, ut quibusdam placet, pro omni viro forti. Oportet autem sic progredi, per inquisitionem contrarii, deinde ponere ipsam rem, post conparationem, quam sequitur sententia: post eam coniecturaliter praeteritam vitam crimineris a praesentibus: dehinc amoveas misericordiam per capitula quae finalia dicuntur, id est utili, iusto, legitimo, honesto et similibus, et per demonstrationem ipsius rei actae. Principia enim in loco communi pure non invenis, sed usque ad formulam quandam serventur. Et ut ex- 17
emplo tibi manifestum fiat, sit locus communis contra sacrilegum. Principia igitur dicenda sunt usque ad formulam hoc modo: 'Omnis equidem maleficos homines oportet in odio esse vobis, iudices, maxime vero eos, qui contra deos aliquid audent'. Secundum quasi principium: 'Ergo si vultis facere ut ceteri quoque sint pessimi, isti concedite; sin hoc minime placet, suppliciis istum adficite meritis'. Tertium: 'Videtur enim reus in periculum duci solus, re autem vera vos quoque in discrimen maximum venitis: contemptio enim iuris iurandi et fidei religionisque violatio nescio an minores debeat sacrilegio poenas'. Post has igitur formulas principii, antequam in ipsam rem veniamus, de contrario est dicendum, quod leges constituerunt prudentissime deos placare aris, templa eis devoverunt, donariis ornaverunt, hostiis honestaverunt festis diebus, reditibus celebraverunt. Et inferes etiam approbationem tractando causam, quod iustissime haec leges constituerunt: 'deorum enim placatorum providentia custoditur salva res publica, violatorum vero proditione corrumpitur'. Sic progredere ad propositum: 'quae 18
cum ita sint, iste quid est ausus facere?' Et expones rem non quasi docens, sed quasi exaggerans, quod universae nocuit civitati, et communibus et privatis rebus, et 'timendum ne tale scelus consequatur sterilitas frugum, ne hostium superemur armis', et cetera similia. Post haec ad conparationes venies, quod homicidis multo est iste peior: 'quanta vero sit differentia, ex laesis possumus conicere. Homicidae enim contra homines audent, sacrilegus autem in ipsos sceleratam exercet audaciam deos. Tyrannis iste simillimus, sed tamen et illis non omnibus, sed pessimis omnium: illorum enim facinus est saevissimum, quod sacratas deis divitias auferunt'. A maiore vero ad minus conparationem per increpationem induces, ne minuere crimen videaris, ut: 'non est iniquissimum furem quidem vel iniuriosum supplicio adfici, sacrilegum vero absolvi?' Licet autem etiam praeteritam 19
eius vitam a praesenti criminari, quod a parvis coepit et ad hoc pessimum facinus progressus est: 'ergo non solum sacrilegum, sed etiam furem atque effractorem et adulterum habetis'. Excuties etiam sententiam, per quam venit *ad* tale peccatum, quod nolens ingenue laborare vel arando cibum

10 ammoueas *P* per *om. P* 16 maleficos nomioes oportet *P*, oportet malef. homines ς 22 debeat *P*: habeat ς, *φαυλοτέραν δίκην ἔχει τῆς παρανομίας Hermog.* 24 denariis *P* 25 iofers etiam oprobatiooem *P* 29 exponis *P* 31 sterelitas *P* 32 cetera *P*: *om. edd.*, *καὶ ὅσα τοιαῦτα Hermog.* 33 esset iste *P* 34 conicere possumus ς 35 tyrannus *P* 38 conparationem *P*: comparationes ς 41 quod apparuisse pit *P* 43 etiam] enim *P* 44 ueoiet tale *P* iogens ingenue *P*

p. 362 C.

adquirere per sacrilegia vult divitias adquirere. Praeterea a consequentibus, quod per hunc deminuta maiestas templorum, infamati sacerdotes, segniores ad offerendum ornamenta delubris redditi cives. Utere autem etiam amotione misericordiae. Amovetur autem misericordia finalibus capitulis, id est iusto, utili, possibili, decenti, et descriptione ipsius iniuriae, ut: 'non istum mihi adtendatis, qui nunc lacrimat ante vestrum conspectum, sed illum contemnentem deos, adeuntem fana, evellentem fores, auferentem donaria sacrorum'. Et post omnia perores in exhortationem desinens: 'quid moramini? quid cogitatis de eo, qui iam pridem omnibus videtur esse damnatus?'

DE LAUDE.

20 7. Laus est expositio bonorum, quae alicui accidunt personae vel
communiter vel privatim: communiter, ut laus hominis, privatim, ut laus
Socratis. Laudamus tamen etiam res, ut iustitiam, et muta animalia, ut
equum, nec non etiam arbores et semina et montes et fluvios et similia.
Sciendum autem, quod et laus et vituperatio sub uno eodemque genere re-
21 feruntur demonstrativo, quod ex eisdem locis utraque proficiscuntur. Quid
autem interest inter has et locum communem? videntur enim in quibusdam
nimium esse coniunctae. Hoc, quod in loco communi pro viro forti dicentes eo consilio dicimus, ut praemium petamus, laus autem per se testimonium virtutis habet. Loca vero laudis vel vituperationis haec sunt: gens, ut Latinus Graecus, civitas, ut Romanus Atheniensis, genus, ut Aemilianus Alcmaeonides. Dices autem etiam, si quid *in* nascendo evenit mirum, ut ex somniis vel signis vel huiuscemodi quibusdam praenuntiationibus. Deinde sequitur victus, quo modo in Achille, quod medullis leonum pastus est et apud Chironem: hinc educatio, quo modo eruditus est. Nec non etiam natura animi corporisque tractetur, et eorum utrumque per divisionem. Dices enim de corpore quidem, quod pulcher, quod magnus, quod citus, quod fortis: de animo vero, quod iustus, quod moderatus, quod sapiens, quod strenuus. Postea laudabis a professionibus, id est, quod officium professus
22 est philosophum vel rhetoricum vel militare. In omnibus autem est exqui-
sitissimum de gestis dicere, ut militarem vitam degens quid in ea gessit. Laudabis etiam vel vituperabis extrinsecus, id est a cognatis, amicis, divitiis, familia, fortuna et similibus. Praeterea et a tempore, quantum vixit, multum vel parvum; utrumque enim occasionem laudis vel vituperationis praebet. Ad haec a qualitate mortis, ut pro patria pugnans, vel si quid mirabile in ipsa morte evenit, vel etiam ab eo qui illum interfecit, ut Achilles ab Apolline interfectus est. Exquires etiam quae secuta sunt post mortem, si certamina in honorem eius sunt celebrata, quo modo Patroclo ab Achille et Anchisae ab Aenea; si oraculum aliquod datum est de ossibus
eius, quo modo de Oreste et Palinuro, si laudabiles filios habuit, quo modo
23 Achilles Pyrrum. Maximam vero occasionem in huiuscemodi orationibus
suppeditant comparationes, quas pones in quo loco tempus admoneat; consimiliter tamen muta quoque animalia, quo modo convenit: et a loco, in quo nascuntur, laudentur et a deis, in quorum sunt tutela, ut columba Veneri,

---

1 diuitias quaerere ς 4 ammonitię P 7 fors P 16 quod et ex P 18 coniectae P 22 in *om.* P euenit uirum P 24 leonis P 30 militarē ominibus V, militare omnibus P 31 *immo* gesserit 34 occasiones ς 37 est. exquires *nos*: et exquires P, est. et exquires ς 39 aliquid P 40 laudab. filios habuit P: filios hab. laudab. ς 44 columbae P

equus Neptuno dicitur esse consecratus. Praeterea dices, quo mo|do pascitur, qualem habeat animum, quale corpus, quid opus aut quid utilitatis, quale spatium temporis vitae: nec non etiam conparatione et omnibus accidentibus locis uteris. Res autem laudes ab inventoribus, ut 'venationem Diana invenit et Apollo', et ab his qui ea usi sunt 'heroes venationibus utebantur'. Maxima autem facultas in huiuscemodi laudationibus rerum datur ex contemplatione eorum, qui eas res affectant, quales sunt tam animis quam corporibus, ut venantes fortes, audaces, acuti, integri corporibus. Hinc non ignores, quo modo etiam deos debeas laudare. Similiter arbores a loco in quo gignuntur, et a deo in cuius sunt tutela, *ut* oliva Minervae, laurus Apollinis, et a pastu, quo modo pascuntur; et si multa cura egent, id mireris, sin parva, id quoque laudabis. Dices autem, quo modo de corpore, staturam, 24 pulcritudinem, pullulationem, quo modo de mali arbore, et quid utile habeat, in quo maxime morandum. Conparationes autem ubique assumendae. Quin etiam urbium laudes ex huiuscemodi locis non difficulter adquires: dices enim et de genere, quod indigenae, et de victu, quod a deis nutriti, et de eruditione, quod a deis eruditi sunt. Tractes vero, quo modo de homine, quali sit structura, quibus professionibus sit usa, quid gesserit.

DE CONPARATIONE.

8. **Conparatio** est vel similium vel diversorum vel minorum ad maiora vel maiorum ad minora collatio. 25 Et ea usi sumus etiam in communi loco, augentes per conparationem crimina: assumitur tamen etiam in laude et in vituperatione eiusdem rationis causa. Quoniam tamen doctissimi oratorum ea quoque per se praeexercitatione usi sunt, dicamus etiam de hac. Procedentes igitur per loca laudationis conparamus et urbem urbi, ex qua sunt viri, et genus generi et victum victui et professiones professionibus et gesta gestis et quae accidunt extrinsecus et diversos mortis modos et quae eam sunt consecuta. Similiter si arbores conpares, conferes etiam 26 praesidentia eis numina et loca, in quibus nascuntur, et fructus et utilitatem et similia. Res quoque si conpares, dices, qui primi eas iuvenerunt, et eos conferes: praeterea qualitatem animi et corporis. Idem tibi sit praeceptum in reliquis; sic enim vel in omnibus vel in plerisque similia ostendimus quae conparamus. Est autem quando alterutrum praeponimus conparando: est autem quando alterutrum vituperantes alterutrum laudamus, ut si conparemus iustitiam et divitias. Fit autem conparatio etiam ad melius, ut si laudans Ulixem conpares illum Herculi, minorem similem maiori virtutibus volens ostendere. Exigit autem huiuscemodi locus fortem oratorem et calidum et celerem, ut agiles possit facere saepe transitiones.

DE ADLOCUTIONE.

9. **Adlocutio** est imitatio sermonis ad mores et suppositas personas 27 accommodata, ut quibus verbis uti potuisset Andromache Hectore mortuo: **conformatio** vero, quam Graeci προσωποποιίαν nominant, est, quando

6 laudat. rerum *P*: rerum laud. ς 10 ut *om. P* apolliai *P* 12 sint parua *P* 13 pullatlonem *P* 16 enim de *ed. Keil.* uictum *P* 17 *immo* nutritae *et deinde* eruditae 18 qualia *P* sit usa *nos*: est usa *P*ς 20 diuersarum *P* 22 in laudem eiusdem *P* 24 usi sunt *P*: sunt usi ς 26 uictas uictui *P* 27 diuersis *P* 31 praeterea — corporis] *v. Christ in Philol. XVIII, p. 157* 33 comparando. Est etiam quando ς 38 calidam *P*: callidum *edd.*

p. 419. 420 C.

rei alicui contra naturam datur persona loquendi, ut Cicero patriae reique publicae in invectivis dat verba. Est praeterea simulacri factio, quam Graeci εἰδωλοποιίαν dicunt, | quando mortuis verba dantur, quod facit Cicero pro Caelio, verba dans Appio Caeco contra Clodiam. Fiunt autem adlocutiones et finitarum et infinitarum personarum: *infinitarum personarum*, ut quibus verbis uti potuisset aliquis ad suos profecturus a patria; finitarum vero, ut quibus verbis uti potuisset Achilles ad Deidamiam profe-
28 cturus ad bellum Troianum. Adlocutionum vero quaedam sunt simplices, quando supponitur aliquis ipse per se loquens; quaedam duplices, quando ad alios loquitur: per se quidem, ut quibus verbis uti potuisset Scipio victor revertens; ad alios vero, quibus verbis uti potuisset Scipio post victoriam ad exercitum. Ubique autem servanda est proprietas personarum et temporum: alia sunt enim verba iuvenis, alia senis, alia gaudentis, alia dolentis. Sunt autem quaedam adlocutiones morales, quaedam passionales, quaedam mixtae. Passionales sunt, in quibus passio, id est commiseratio perpetua inducitur, ut quibus verbis uti potuisset Andromache mortuo Hectore: morales vero, in quibus obtinent mores, ut quibus verbis uti potuisset rusticus, cum primum aspexerit navem: mixtae, quae utrumque habent, ut quibus verbis uti potuisset Achilles interfecto Patroclo; habet enim et passionem funeris amici et morem de bello cogitantis. Sed operatio procedit per tria tempora, et incipit a praesentibus, recurrit ad praeterita et transit ad futura: habeat autem stilum suppositis aptum personis.

DE DESCRIPTIONE.

29 10. Descriptio est oratio colligens et praesentans oculis quod demonstrat. Fiunt autem descriptiones tam personarum quam rerum et temporum et status et locorum et multorum aliorum. Personarum quidem, ut apud Vergilium:

> virginis os habitumque gerens et virginis arma
> Spartanae:

rerum vero, ut pedestris proelii vel navalis pugnae descriptio: temporum autem, ut veris vel aestatis: status, *ut* pacis vel belli: locorum, ut litoris, campi, montium, urbium. Potest autem et commixta esse demonstratio, ut, si quis describat nocturnam pugnam, simul et tempus et rem demonstrat. Conemur igitur res quidem describere ab ante factis et quae in ipsis eveniunt vel aguntur, ut, si belli dicamus descriptionem, primum quidem ante bellum dicere debemus dilectus habitos, sumptus paratos, timores qui fuerunt: hinc congressus, caedes, mortes, victorias, laudes victorum, illorum
30 vero qui victi sunt lacrimas, servitutem. Sin vero loca vel tempora vel personas describamus, habebimus aliquam et a narratione, de qua supra docuimus, et a bono vel utili vel laudabili rationem. Virtus autem descriptionis maxime planities et praesentia vel significantia est. Oportet enim elocu-

1 in Catil. 1, 7, 18. 4 §. 34. 28 Aen. 1, 315.

1 reiq. publ. *P*: et rei publ. ς 2 fictio *R* 5 infinitarum personarum *addidi*: *om. codd.*, infinitarum *edd.* 6 aliquid *P* 15 passiones id est miserationes perpetuae inducuntur *P* 19 patroclio *P* 21 prodit *P* 23 De discriptione *P* 24 praestans *P* 31 uel *P*: *om.* ς ut (*ante* pacis) *om. codd.* 34 igitur quidem rem *P* eueniunt uel aguntur ut si uel aguntur ut si belli *P* 36 dilectos *P* 38 seruitutes *P* 41 maxima *S*, *μάλιστα* *Hermog.*

tionem paene per aures oculis praesentiam facere ipsius rei et exaequare dignitati rerum stilum elocutionis. Si clara res est, sit et oratio similis: sin summissa, huic quoque aptetur qualitas verborum. Sciendum autem quod quidam non posuerunt descriptionem in praeexercitamentis, quasi praeoccupatam et in fabula et in narratione; in illis enim quoque describimus et loca et fluvios et personas et res: sed quoniam eam quoque quidam eloquentissimorum tradidere inter praeexercitamenta, non incongruum est eos imitari. |

DE POSITIONE.

11. **Positio** est deliberatio alicuius rei generalis ad nullam personam certam pertinens vel aliam partem circumstantiae, ut si tractemus, an navigandum, an ducendum uxorem, an philosophandum, non addentes cui, sed ipsam rem per se et per accidentia ei requirentes: ut, an illa res sit facienda, quam facientibus solet illud et illud accidere. Quod si finitam assumamus personam et sic deliberemus, non positio iam, sed suppositio est, quae magis ad controversias pertinet. Sunt igitur positionum aliae civiles, aliae privatae: civiles quidem, quae communibus et ad civitatem pertinentibus subiacent opinionibus, ut an rhetoricae dandum studium, et his similia: non civiles vero vel privatae, quae sunt propriae aliquarum disciplinarum et eas profitentium, ut an pilae formam habeat mundus, an multi sint mundi, an ignis sit sol. Hae enim quaestiones ad philosophos pertinent; nam oratores in aliis sunt exercendi. Nominaverunt autem quidam has activas, illas inspectivas sive intellectivas; hae enim possunt agi, illarum finis est inspectio sive intellectus. Est autem inter locum communem et positionem hoc, quod locus communis convictae et manifestae rei est exaggeratio, positio autem dubiae rei quaestio. Positionum autem aliae sunt simplices, aliae ad aliquid conparantur et duplices videntur esse. Si enim dicamus, an luctatione exercendum, simplex positio: sin autem, luctatione exercendum an agricultura, duplex: oportet enim ab altero dehortari in alterum hortantem. Dividuntur autem positiones capitulis quae finalia dicuntur, id est iusto, utili, possibili, decenti, ut 'iustum est ducere uxorem et quod a parentibus accepimus reddere vitae': quod prodest: 'multa enim ex nuptiis accidunt solacia': quod possibile: 'a similibus enim facile possumus ducere': quod decet: 'non more ferarum degere'. Hoc modo confirmes, refutes autem ex contrariis nec non etiam incidentes obiectiones reprobes. In peroratione vero hortationibus uteris et communibus omnium moribus hominum.

31 (beside line 10: "11. Positio est deliberatio …")
32 (beside "quae magis ad controversias pertinet … aliae civiles,")
33 (beside "positio autem dubiae rei quaestio. Positionum autem aliae sunt simplices,")

DE LEGIS LATIONE.

12. Legis quoque lationem in praeexercitationibus ponunt. Et quoniam etiam in negotiali et lationes legum et accusationes * * † utuntur quaestione: differentiam autem hanc esse dicunt, quod in negotiali circumstantia est, in 34

---

3 seleodum quoque qood *P*, ἰστέον δὲ ὡς *Hermog.* 7 praeexercitamenta *P*: praeexercitationes *edd.* 11 uel aliquam partem ς 12 noo audentes *P* 23 heae *P* illarum *P*: illarom autem *edd.* 28 simplices *P*, *fort.* simplex est 30 dicuolorr *P*: nominantur ς 35 abiectiones *P* 36 uteris ς: horteria *P* 39 et lationis legum et accusationis utuntor *libri;* ἐπεὶ δὲ καὶ ἐν πραγματικῇ νόμων θέσεις καὶ κατηγορίαι ἐμπίπτουσαι ποιοῦσι ζήτησιν, διαφορὰν ἐκείνην φασίν *Hermogenes*, et q. etiam in neg. et latiooes legum et accusationes accidunt, utontur quaestione *coni. Keil.; ipse malim:* et q. e. io neg. et lat. legum et accusationes incideotes faciunt quaestionem, differentiam haoc esse dicunt; *videtur enim loco semel corrupto autem ex interpolatione adiectum esse.*

p. 425 C.

praeexercitatione vero non est, ut: 'fert aliquis vendendos esse honores sine tempore et reliquis circumstantiae partibus'. Dividitur autem manifesto, legitimo, iusto, utili, possibili, decenti: manifesto, ut apud Demosthenen: 'facile est id omnibus discere et cognoscere, simplicia et manifesta esse iura legum': legitimo, si dicamus quod contra veteres leges: iusto, quando dicimus quod et contra naturam et contra mores: utili, quando dicimus quod et nunc et in futurum laedit: possibili, quando dicimus quod neque potest fieri: decenti, quando dicimus quod inglorium est.

4 in Lept. §. 93 p. 485 R.

2 et reliquis *P*: et sine reliquis *edd.*, *ἄνευ καιροῦ καὶ τῆς ἄλλης περιστάσεως* *Hermog.* 8 inglorium est. EXPLICIT *P*.

XVIII.

EMPORII ORATORIS

DE ETHOPOEIA. PRAECEPTUM LOCI COMMUNIS. PRAECEPTUM DEMONSTRATIVAE MATERIAE. PRAECEPTUM DELIBERATIVAE.

P = codex Parisinus n. 7530 saec. VIII.
B = ed. princeps Basileensis a. 1521.
ς = ed. vulgata.

DE ETHOPOEIA.

Etsi adlocutio non est officii oratorum plena materies, est tamen vel materiae portio vel omnium praeparatio. Adfectus etenim inesse omnibus orationibus debet, cuius imitandi prima hic exercitatio datur. Denique a nonnullis haec materia ethopoeia nominatur, quod ethos, id est adfectum dicentis effingat. Dat praeterea et eligendi stili disciplinam. Nam cum sint tres figurae, vasta, humilis, temperata, quas Graeci characteres vocant, Asianum, Atticum, Rhodium, hinc aptam materiae, sensuum, sententiarum verborumque formam accommodare meditamur.

---

1 Emporii oratoria de ethopoeia *P*, Emporii rhetoris de ethopoeia ac loco communi liber *B*ς 2 uoo est pleoa materia oratorum *B*ς 3 praeparatio] '*alludit ad rhetoricae artis προγυμνάσματα*, praeexercitamenta'. Capp. enim ς 4 debent *B* 5 ethopeia *P et sic semper* uocatur *B* 6 dat *B*: da *P* eligeodi *P*: elegantis *B*ς 7 oam cum sint *P*: uam aotem suot *B*, cum autem siot ς figorae] 'i. e. *dicendi formae: vulgo stilos dicimus et sermonis characteres*'. Capp. tres fig. uasta humilis tem] *haec P in ras. m. 2* uasta] '*τὸ ἁδρόν, h. e. copiosum et amplum dicendi genus, quod alias magnificum et sublime dicitur;* humile, *alias ἰσχνόν, i. e. subtile, exile, tenue dicendi genus*'. Capp. 8 Rhodicum *B* hioc captam *P*

p. 303. 304 C.

Aliter enim orationem vel incipit vel exequitur iratus, aliter timens, aliter gaudens, aliter tristis, aliter senex, aliter iuvenis, aliter vir, aliter femina. Refert in dicendo, deus an homo sit, lascivus an tetricus, ignavus an fortis, doctus an rusticus. Sit igitur alacris laetantis oratio, tumens vani, brevis et concisa properantis, meretriculae mollis et blanda, matronae seria, senum gravis, temeraria pueri, misera humilis, longa et multa ambiens confitentis, parasiti faceta, matris anxia, incondita rustici, oratoris ornata. Postremo in omnibus dictionibus mores eius, cuius verba fingenda sunt, exprimamus. Quod genus adlocutionis, ut supra diximus, ethopoeia nominatur.

Est sane praeter ethos et pathopoeia, qua imitamur adfectum non naturalem, sed incidentem. Quam materiam ab ethopoeia prave distinguunt, qui putant esse ethicas, quae laetos fingant, patheticas vero, quae tristium sint, cum ideo hoc sit pathetica nomine nuncupata, quod accidens alter affectus naturalem illum morem saepe subvertat, patiaturque natura velut vim quandam, cum is qui loquitur a suo loquendi more declinat, ut cum Hercules, cuius constans fuit semper oratio, parricidium suum luget, vel cum apud Homerum Achilles semper minax circumventum se a flumine gemit, aut cum Mezentius semper crudelis vel Turnum precatur, ut se suscipiat, vel Aenean, vt sibi tribuat sepulturam. Denique ethos personam sequitur, pathos causam. Igitur cum incurrens praeponderabit adfectus, tum vocabitur quidem pathopoeia, nec tamen plene adfectus, qui ingeneratus est, deseretur. Nam ne[que ipse Mezentius sic precatur ut Turnus, nec sic vulnere suo Mars maeret ut Venus. Valeat ergo interdum mos ingenitus, dum tamen eum, qui supervenit, propensius exequamur, si plus in materiem vis ipsius praevalebit: sin mediocris sit, qui accessit adfectus, leviter inseratur. Tertium genus est ethopoeiae, quod rei gerendae causa tantum inducitur, quale est illud: vade age, nate, voca Zephyros: et vidimus, o cives, Diomedem: quae materies pragmatica nominatur. Raro tamen ita ponitur, ut non vel leviter aliquis illic adfectus operetur, sicut in hac operam suam sedulo commendat Venulus, extollit Diomedem. Est et illud quartum genus adlocutionis, quod ab oratoribus magnis in causis gravioribus et tragicis frequenter adsumitur, cum mutis damus verba et fingitur persona quae non est, sicuti M. Tullius verba provinciae Siciliae vel rei publicae loquentis inducit: id prosopopoeia nominatur.

27 Verg. Aen. 4, 223. ibid. 11, 243.

4 si igitur *P* 5 eonseissa *Bς* 6 miseri *ς* 8 sint *P* 9 dixi *Bς* 12 putat *P* ethicas *P*: ethe *Bς* letos *P* patheticas *P*: pathe *Bς* 14 natura *Pithoeus*: materia *PB* 15 his *P* declinet *Bς* 17 achille *P* a *om. P* 19 Aeneam *Bς* 20 sequitur semper *Bς* proponderabit *B* tune *Bς* 21 uocabitur pathopoeia ne tamen — deseratur *Bς* 23 ingeneratus *Bς* 24 eum *nos*: enm *P*, *om. Bς* exequatur *Bς* in materia *Bς* 26 ethopoeeiae *hic P* tantum causa *Bς* 28 materia *Bς* pragmatica] *'quam* negotialem *vocare solent Latini rhetores, quia circa gerendum vel non gerendum negotium aliquod versatur'.* Capp. 29 leuiter *PB*: breuiter *ς* 32 damas *P* 33 sicut *Bς* Siciliae *et* loquentis *om. Bς* 34 uocatur *Bς*

Perspecto igitur genere materiae et formato habitu mentis ad speciem dicendi principium quaerendum est. Sumitur autem aut de personis aut de re aut de tempore aut de loco. De personis ante omnia de nostra, vel de eius apud quem sermonem habemus, vel de illius de quo loquimur. De nostra, ut est apud Vergilium in verbis Iunonis: mene incepto desistere victam? vel in Turni verbis: equidem merui nec deprecor, inquit. De persona eius apud quem loquimur, ut est in eodem: Aeole, namque tibi: et illud: o fama ingens. De persona de qua loquimur, ut: Iunonis gravis ira, et illud: Exulibusne datur? De re, ut est illud: non haec sollemnia nobis has ex more dapes: | et illud: maxima res. De tempore, ut: dum bello Argolici, et illud: venisti tandem. De loco: nulli certa domus.

Nec tamen haec in omnibus materiis universa ponenda sunt, sed universa reputanda, ut tractatis omnibus, id quod sit aptissimum, deligatur: quamquam aliquando et duas res ex istis aut etiam tres recipit una materies, raro tamen, ut est in Ilionei verbis. A persona ad quam loquimur: o regina novam. Ab ea quae loquitur, ut est: Troes te miseri. De re: non nos aut ferro Libycos populare.

Repertis ergo principiis apteque conscriptis ipsa materia per temporum ordinem digeratur. Est enim secundum naturam, ut primum, quae gesta sunt, explicemus, deinde, quae nunc geruntur, ad ultimum, quae gerenda sunt. In qua divisione discrimen est, ne omnia per narrationem ac fabulam transigantur. Itaque id solum deligemus, quod pertinebit ad rem, quae themate continetur. Sane et hic cogitemus non omnia omnes ferre materias, sed alias uberius, alias parcius, nonnullis pleraque deesse. Sit ergo exemplo ex eodem Vergilio sermo Iunonis, cum Aenean in Italia videret. Est enim persona, de qua loquitur: heu stirpem invisam. Deinde de praeterito: num Sigaeis occumbere campis, et deinceps usque illud: quid vasta Charybdis profuit? De praesenti: optata potiuntur Troes harena. De futuro: non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis, et cetera quae sequuntur. |

5 Verg. Aen. 1, 37. 6 ibid. 12, 931. 7 ibid. 1, 65. 8 ibid. 11, 124. 9 ibid. 5, 781. ibid. 7, 359. 10 ibid. 8, 185 sq. 11 ibid. 11, 14. ibid. 8, 374. ibid. 6, 687. 12 ibid. 6, 673. 17 ibid. 1, 522. ibid. 1, 524. 18 ibid. 1, 527. 27 ibid. 7, 293. 28 ibid. 7, 294. 29 ibid. 7, 302. 30 ibid. 1, 172.

1 Prospecio *B*ς 3 ante emnia, uel de n. *B*ς 5 ut est *om. P* 9 datur *PB*: datur ducenda Lavinia Teucris ς ut est illud *om. P* 10 solennia *B*ς 11 Maxime rex *B*ς de tempore ut *B*: e. u. *P* 13 in omnibus materiis haec *B*ς 14 delegatur *B*ς 17 nevam *P*: neuam iubes *B*, novam. Et: iefandum regina iubes renovare deierem ς 18 ferro lp. (*i. e.* libycos pepulare) *B*: libyces pep. *om. P*, ferro Libycos pepulare penates venimus ς 19 Receptis *B*ς 20 digeratur *Pithoeus*: derigatur *P*, dirigatur *B* prius *B*ς 21 gerantur *PB*ς 23 deligemus *P et Capp.*: delegemus *B*ς 24 quae in themate *B*ς non omnia omnes ferre *P*: sic omees ferre *B*, sic omnes fere ς 25 aliam parcius *P* 26 ex *P*: de *B*ς Aeneā *B*ς 27 de qua *P*: quae *B*ς 28 num *B*: rum *P* campis *om. P* 29 quod *B* Charybdis prefuit ς: e. p. *B*, *om. P* De praesenti — harena *B*: Aptato potiuntur de praesenti *P* 31 esto proh. Lat. *om. P*, e. p. l. *B*

p. 306. 307 C.

PRAECEPTUM LOCI COMMUNIS.

Locus communis est insignis et notabilis facti ad augendum pertinens executio sive † illud, vel qua summum bonum vel qua maximum crimen aliquam in se admirationem ipsa novitate convertat. Aeque enim praedicabilia et infanda commissa, licet diverso iudicio, simili tamen commutatione mutantur. Sed huius materiae propositioni hanc primam inesse convenit observationem, ut factum quod bonum esse videatur, tale omnino ponatur, ut obnoxium crimini esse non possit, vel quod malum alienissimum a laude statuatur. Cuius haec tota vis est, ut quod in illa laudari possit, possit ex contrario non probari. Itaque proponemus hoc modo factum, quod a reprehensione summotum sit, in virum fortem; item proponemus quod laudis immune sit, in parricidam; et utrumque maximum facere dicendo conabimur.

Et quoniam hoc materiae genus vel simplex vel duplex vel compositum est, quibus gradibus occasiones quaedam dentur augendi idem, hoc modo deprehendemus. Simplex locus communis est in sacerdotem pium, duplex in sacerdotem pium templorum plurium, conpositus in sacerdotem pium templorum plurium, qui sacra aede flagrante et simulacrum de incendio rapuit, cum oculos perdidisset. Item in malo facto simplex locus communis est in veneficam virginem, duplex in veneficam virginem et parricidam, compositus in veneficam virginem et parricidam, quae aliam veneficam carminibus suis fecit ardere.

Quibus rebus inspectis cavenda est illa turpissimi vitii familiaritas, qua communiter auspicamur, id est ut dicamus: 'Rem magnam ad vos, iudices, defero, immo nulli alii comparandam', vel: 'Adduco ad vos reum, iudices, omni immanitate ceteros supergressum': sed inspiciendi personarum habitus, ut sacerdotis vittae et infulae et pura vestis, ut viri fortis arma et pulvis et sudor et sanguis. | Et de his omnibus concinna et brevia et, quod est gratissimum, nova principia accommodanda: quod aeque praestabunt etiam vultus hominum considerati, ut latronis torva facies, truces oculi, crinis inmissus, corpus inmane, ut adulterae proterva lu-

---

1 INCIPIT PRAECEPTUM LOCI CÕMUNIS. EMPORII. ORATORIS *P*, De loco commuoi *Bς* 2 insignis et notobilis *P*, *ut emendavit Capp.*: io signis et non tabulia *B* 3 execulio siue illud *PB*: siue illud *om. Capp.*, *fort.* exsecutio siue illustratio 4 conuertit *Bς* 6 commutatione] '*h. e. per artem loci communis bona facta mutantur in alia longe praestantiora, mala vero simili commutatione mutantur in alia longe peiora*'. Capp. mutaotur *Capp.*: mutamor *P*, mutatur *B* 7 conoeoit inesse *Bς* 8 *fort.* malum, ut alieo. 9 a *om. Bς* 10 possit, non possit *Capp.* 11 modo *om. Bς* summotum *P*: motum *B*, remotum *Pith.* in uiro forti *Bς* 12 immuoe *P*: minime *B*, mioimne *ς* in parricida *Bς* 13 maxime couabimur dicendo *mance B*, maxime conabimur augere dicendo *Capp.* 15 occasioues *PB*: actiones *Capp.* dentur *nos*: dautur *P*, *om. Bς* augendi idem *nos*: augendi item *P*, augeodo id est *B*, augendae sint *ς* 16 est commuois *Bς* sacerdote *P* 19 idem *P* locus comm. est simpl. *Bς* 20 et parricidam — virginem et parricidam *B*: *om. P* 23 rebus *om. Bς* turpissima *Bς* 24 qua *B*: quam *P* 26 iudicis *P*, *om. Bς* humanitate *P* 27 sacerdotes *P* infolae *B* pura *P*: purpurae *B*, purpura *Capp.* 29 quod aequo *P*: neque *B*, ad quae *ς* 31 crines *P*

mina, inpudens color, adiumentis pluribus forma quaesita: praestabunt uniuscuiusque, in quem dicemus, sectatores et comites, quos adesse credibile est, ut sobrio continentis, eloquenti disertos, duci milites; contraque meretrici amatores, luxurioso parasitos, avaro cupidos. Nec minus officia cuiusque personae dabunt adiumenta principiis, ut si in philosophum dicamus: 'non expectat quidem sapiens gratiam nec desiderat praemia, sed nos praetermittere ea, quae optime meruit, non oportet': vel si aliquid, quod orator fecerit, augeamus: 'notum quidem erat, iudices, quantum esset in eloquentia bonum: hic tamen probavit artem illam in se summam industriam continere:' vel ex contrario: 'nulla quidem gravis poena est latronis, sed nihilo minus puniendus est': vel: 'magnam quidem scio, iudices, hanc in beneficio suo posuisse fiduciam et sperare ut in carminum viribus absolutionis suae habeat potestatem, sed tanto magis immanitas illius opprimenda est.'

Post quae sequentur divisiones loci a consilio, a facto, a comparatione, ab eventu, distributo quidem illo singulari et praestantissimo ordine trium temporum, praeteriti, praesentis, futuri. Nam et in eo gradu, qui a consilio vocatur quique id agit, ut cogitatio exprimatur quae praecesserit factum, praeteritum tempus attingitur; et in eo, qui a facto nominatur quique id laborat, ut velut coram res oculis audientium subiciatur, vis temporis praesentis impletur, et in eo, cui nomen est a comparatione, aeque praesens tempus efficitur. Nam locus ultimus ipso eventus vocabulo futura testatur.

Sit igitur exempli loco divisio loci communis in iuvenem bonum regem. Dicemus enim a consilio, illum a ceterorum iuvenum more digressum aetatis suae indolem non malis artibus et libidinibus dedisse, sed ea statim gravitate vixisse, ut seniores quoque anteiret industria dignusque regno videretur adulescens: quae quam copiose dicere liceat satis clarum est. Item a facto, cuius haec, ut proxime diximus, tota vis est, ut quandam faciem negotii praesentis inducat, dicemus, florere rem publicam, cives in statu beatissimo constitutos; adiciemus etiam illud: 'intuemini parumper faciem civitatis, considerate universa supra votum omnium deflluentia', et reliqua, quibus potest descriptioni huic cumulus accedere. A vero comparatione sumemus hoc modo, maiora cum minoribus conferendo et sic ea, quae extollimus, sublimiora faciendo: 'Quod si iste esset tantum

---

1 adiumentis pluribus formae quaesitae praestabunt *B*ς; *post* praestabunt *in* ς *add.* et materiam 2 quos et adesse ς 5 dicam *B*ς 6 sapiens quidem gratias *B*ς 7 optimae *P* 8 quidam erat iudicis *P* 10 poena gravis est latrooi *B*ς 11 magna *B* 12 banc *PB*: hunc ς carminum *P*: criminum *B*, crumenae *Pith.* 14 est *om.* *B*ς 15 loci, *sc. communis* 16 quide illo *P*, illo quidem *B*ς 23 futurum *B*ς 24 Sit ergo *B*ς 25 dicimus *P* 26 digressum in aetatis suae indolem *P*, digressum, indolem aetatis *B*ς 27 ea *post* gravitate *B*ς ut *B*: aut *P* 29 a facto *P et Capp.*: a *om.* *B* 30 indicat *P* 32 effluentia *B*ς 33 et reliqua *om.* *B*, et cetera ς discriptioni *P* accrescere *B*ς A vero comparatione *nos*: Ad uero conparatione *P*, At uero comparatione *B*ς 34 cum maioribus *B*ς 35 sublimiora *P*: maiora *B*ς.

p. 307. 308 C.

continens in | iuventa, mirum putaremus, si nihil aliud quam manu strenuus, gratularemur, si denique in regia potestate vitiis mediocribus uteretur, praedicabilis haberetur: cum vero non uno aliquo bono praeditus sit, sed plenus universis virtutibus ac ne minima quidem morum labe culpandus, faciatque tantum, quantum vix faceret, quem iam aetatis maturitas roborasset, qua tandem admiratione cumulandus est!'

Iam a b e v e n t u prompta pars est, tametsi culpa dicentium et ipsa vulgaris est, cum ita dicitur: 'quam ob rem, iudices, huic praemia digna decernite, si sequi ceteros eiusdem voltis exemplum.' Itaque sic potius pars ista tractanda est, ut in illa rebus magis quam personis simus adiuncti: 'Quae autem abhinc bona etiam in posteros propagata conspicio! quam tranquillitatem, quod otium, quam fiduciam securitatis aeternae!' Quoniamque et hoc ipsum videri obvium potest, hunc locum iis, quae aliter essent eventura, tractemus hoc modo: 'Quod si iste se nobis non eius modi principem praestitisset, quam superbiam, quos fastus et mixta libidini supplicia pateremur?'

Et ne malorum quoque facinorum exsecutionem praeterisse videamur, sit exemplo locus communis in virginem parricidam, in quam a consilio licet dicere: 'ubi sunt illi virginum mores, qui contra oculos adlevare et libere loqui verebantur et aliquid vel innocenter audire?' Licet et a facto inducere caesum ferro a filia patrem, cum is mortem minime vereretur, et tam gravi vulnere esse traiectum, ut illud vix credi possit virgo fecisse. Item promptum est a conparatione subiungere: 'ne verbo quidem licitum violare pietatem, ne obsequium quidem parentibus denegare; iam in eum qui genuit, verberibus uti, proximum parricidio est: quod igitur est crimen occidere?' Item: 'Parricidium in viro quoque et in eodem iuvene intolerabile fuisset, quamquam illum et fervor aetatis et luxuriae appetentia et novissime fiducia virium in facinus coegisset: virginem vero, quae nondum fuerit matura coniugio, cuius manus nihil aliud quam pensa decuissent, ferrum et parricidium non refugisse habendum in maiore prodigio, quam est ipsum parricidii nomen.' Aeque et eventus locus dici potest: 'Quid autem, si solverit haec pudorem, † sicut viro in muliebrem transierit audaciam, nonne ipsum virum, nonne si quos habuerit liberos trucidabit et reducet in praesens saeculum exemplum horribilium fabularum?' Mihi enim videtur conparationis et eventus loco posse misceri

---

4 ac *P*: et *B*ς 7 Iam *Pith.*: Nam *PB* 8 *fort.* dicetur 9 eius *B*ς 11 propacata *P* 12 quamque et *P* 13 potest, hunc locum iis, quae aliter e. euentura *scripsi*: potest hunc locum isq. aliter a. euentura *P*, potest in hunc locum, quae aliter e. uentura *B*ς 14 se nobis *B*: sinebis *P* huiusmodi *B*ς 18 in quam a *nos*: in qua a *P*, in quo *B* 19 eleuare *B*ς 20 audira *B*: audere *P* et a facto *nos*: et de facto *PB*ς 22 et tam *nos*: etiam *PB*ς 25 quod *nos*: quid *PB*ς 26 crimen est *B*ς 27 fuisse *B* 28 appetentia *nos*: appetentiae *P*, licentia *B*ς nouissimae *P* 29 fuerit *om.* *B*ς 31 ipsum est *B*ς euentus locus *nos*: eueotus loci *P*, euentus loco *B*ς; *cf. v. 35* 32 quod *B* sicut uiro *PB*: sicui uiro ς in audaciam transierit muliebrem *B*ς 33 habuit *B*ς 34 trucidauit *P*

p. 308. 309. 310 C.

narrativum aliquod exemplum vel historicum, dummodo ab his locis iterum ad speciem revertamur. |

PRAECEPTUM DEMONSTRATIVAE MATERIAE.

Demonstrativa materia, quae vulgo laudativa dicitur, non solum in praedicatione hominis alicuius aut rei, sed etiam in reprehensione consistit, unde conpetentius multo demonstrativa dicetur, cum eadem aliquis saepe culpabitur. Quantum enim inter eos convenit, qui praecepta dicendi probatissime consecuti sunt, non potest videri demonstrativa materia, nisi quae talis sit, ut ex ea ex diverso vel vituperari possit aliquis vel praedicari.

Itaque verbi causa demonstrativa materia erit in Tullium vel in Caesarem, quoniam utrumque eorum et laudare promptum est et reprehendere. At vero in hominem pium, in virum fortem, in eum qui sit continens dicere, demonstrativa non erit, quia haec ex contrario carent crimine: eritque potius communis locus, qui imperitorum maxima pravitate tantummodo in accusatione conponitur. Idem enim et in bonis actionibus augendis et in malis est constitutus, si modo ipsae per naturam aut tantummodo praedicandae sunt aut tantummodo non probandae. Nam sicut in hominem pium, in virum fortem communi loco perorabitur, quae omni a vituperatione semota sunt, ita dicetur in praedonem, veneficam, parricidam, quae contra omni a laude diversa sunt. Sed quoniam demonstrativae materiae appellatio iam inveterata ignoratione sublata est, proponenda mihi haec exercitationis videtur species, quae electa est in quacumque persona, id est, ut dicatur aut laus ipsius aut vituperatio.

Laudatur autem aliquis aut reprehenditur ex his quae sunt ante ipsum, quae in ipso quaeque post ipsum. Ante ipsum, ut genus et patria et parentes et propinqui: in ipso, ut nomen, ut educatio, ut institutio, ut corporis species, ut ordo factorum: | post eum, ut ipse exitus vitae, ut existimatio mortuum consecuta.

Itaque si dicemus in Caesarem, laudabitur a genere, quod Romanus,

---

1 narratiuum aliquod posse misceri *B*ς narrativum] '*narrationes fabulosas τὰ διηγήματα intelligit, cuius generis habes apud Aphthonium de Apolline et Daphne: unde* narrativum *opponit* historico'. Capp. 2 ad speciea euertamur *P*.
3 Incipit praeceptū demonstratiuae materiae emፘo. oratō. *P*, Emporii rhetoria demonstrativae materiae praeceptum *B*ς 5 in *om. P* consistit. Unde *B*: constituitur de *P*, *ut videtur*; *fort.* non s. praedicatione —, sed etiam repreh. constituitur: unde 6 dicitur *B*ς 7 culpauitur *P* 8 probatissimae *P* prosecuti *B*ς non potest demonstratiua materia dici *B*ς 9 ex ea *PB*: ea *Capp.* aliquis uel laudari uel uituperari possit *B*ς 11 uerbi causa *om. B*ς 14 haec *P*: hi *B*ς 15 imperatorum *P* 16 et bonis *B* actionibus augendis *scripsi*: actibus (artibus *B*) augendis *PB*, arte seiungendis *Pith.* 17 constitutum *P* ipse — praedicandae — probande *P*: ipsi — praedicandi — probandi *B*ς 19 forte *P* *fort.* praedicabitur omni a *nos*: omnia *P*, omnia a *B*ς 21 omni a *Pith.*: omnia *PB*, omnia a *Capp.* 23 exercitationis v. species *Capp.*: exercitatio v. specie (speciae *P*) *PB*
26 quaeque *nos*: quoque *P*, quae *B*ς et *ter om. B*ς 27 nomen *B*: monet *P* 30 laudamus *B*, laudabimus ς

quod patricius fuerit, quod usque ab Aeneae et Iuli gente descenderit: vel reprehendetur, quod nihil ad laudem attineat illius, si urbe magna aut genere nobili procreatus sit, cum originem suam vitae flagitiis inquinaverit: quamquam mihi videtur haec tota mentio generis parcius esse agenda, cum in cuiusquam potestate non sit, quem ad modum natus sit, sed usurpanda potius ex intervallo et pro opportunitate. Alioquin et hoc vitium contrahemus, ut in diversis materiis uniformiter auspicemur. Exim nomen tractabitur, quod Iulius a familiae suae principe ipso Iulo sit nominatus, aut Caesar ex eo quod uni maiorum suorum idem nomen ascitum sit, occiso in acie elephanto, qui Caesar vocabatur: vel contra inridebitur tam vanae appellationis adsumptio, quando aeque sit nomen hoc totum falsum, ferum, abortivum, cum et ipsi, qui defunctarum matrum uteris exsecantur, caesares nominentur: sed hoc ipsum omne nimium remotum est ac paene ridiculum et tale certe, ut raro personae deprehendantur, in quibus causas nominum eruere possimus. Ac si quid est, quod de Cicerone, de Caesare, de Servilio forte dicatur, nescio quid praebeat disputationis nomen Numae, Gracchi, Pisonis, Cethegi. Sequitur educatio, quam hoc pacto proferemus in Caesare, ut illum, cum esset puer relictus a mortuo patre, dicamus cum matre vixisse, quae in eo hoc diligentior ac severior fuerit, quod in illa sola manserit etiam patris officium: aut ex contrario non probabimus educationem in contubernio mulieris et matris, utraque re parum firmam, et sexu et adfectu. Laudabitur idem ab institutione: quam plurimam in facundia et dicendi studio fuisse probet † et prima paupertas et gloria et forensis praestantia consecuta: itemque culpabitur, quod adeo non adeptus sit famam oratoriae facultatis, ut eum Graecae exercitationis expertem fuisse manifestum sit. Hinc forma corporis praedicabitur tamquam eminens et decora: hinc dicetur eiusdem honum pudicitiae prostitutione violatum, quam Nicomedi subiecerit Bithyniae regi. |

Tum facta omnia quaecumque poterunt in partem utramque ducentur. Dicetur accusatione Dolabellae magnam famam eloquentiae consecutus: negabitur eandem meruisse, cum is, quem accusabat, evaserit. Dicetur ho-

---

1 discenderit *P* 2 illius *P*: ipsius *B*ς 3 sit cum *P*: si *B*ς coinquinauerit *B*ς 4 mentio generis tota *B*ς agenda *P*: augenda *B*ς 6 oportunitate *P* hoc uitium cootrahemus *scripsi*: hoc uictum contrahimus *P*, hoc in uitio contrahemus *B*ς 7 formiter *P* Exin *B*ς 8 Iulo *B*: iulio *P* aut *P*: et *B*ς 9 idem *P*: hoc *B*ς 10 uocabitur *P* inrideuitur *P* 12 et ipsi *P*: ipsi *B*ς cascores *P* 14 deprehendantur *Capp. et P*: reprehendantur *B* 15 eruere *P*: mereri *B*, rimari *Capp.* possumus *B*ς quod de Cicerone, quod de Caesare, quod de Seruilio *B*ς 16 praeueat *P* 17 cetheci *P* 18 praeferemus *B* in Caesarem *B*ς 20 e contrario *B*ς 21 probauimus *P* parum firma *P*, par firma *B*, pari forma ς; *locum emendavit Christ verborum distinctione mutata* 22 affectu laudabitur. Idem *B*ς 23 plurima *B* *fort.* fuisse probet a prima pubertate gloria — consecuta 24 foreosi *P* *immo* idemque 25 famam *Capp.*: formam *PB* exercitationis *P*: exorationis *B*, orationis *Capp.* 26 Huic forma *B* 28 quam Comoedi *B* 30 dicetur enim *B*ς magnam famam *P*: famam magnae *B*ς 31 eum his *P*

noribus per ordinem functus esse: intendetur et quaesturam cruentam egisse et praeturam turbulentam, adeo ut senatus consultis notaretur. Dicetur consul fuisse popularis et benignus in plebem, qui etiam agros putaverit dividendos: idem et cum collega dissensisse et hostiliter usus in eundem et contra morem maiorum in perferendis suis actionibus perseverasse. Gessisse illum bella magnifica pertinebit ad laudem, Gallias subegisse autem ideo ipsi obicietur, quod easdem provincias non civili modo nec more maiorum decerni sibi per quinquennium elaboraverit, et quod tempore potius quam virtute superaverit. Bellum civile quod gesserit, inimicis illius obicietur; clementia vero eius in eodem ideo memorabitur, ut appareat illum minime arma voluisse: contra nullam umquam causam tam magnam, quae illum impellere ad bellum civile debuerit: ut maxime in eo lenior fuerit, non posse videri bellum clemens esse, quod tale sit. Mors quoque atrox et impia et tamquam ipsis rebus humanis luctuosa, et tamen ex hoc honesta dicetur, quod sit occisus in curia et manibus senatorum: ex diverso, hostem humani generis et tyrannum civitatis dignum sceleribus suis tulisse supplicium, multis vulneribus trucidatum et in ipsa Pompeia curia tamquam Pompei manibus immolatum. Post eum vero declarabitur quam commota illius morte res publica, quam plane status civitatis eversus, quam denique ipsis percussoribus suis malo fuerit illud parricidium peregisse: item contra, usque eo illius exitum fuisse optabilem civitati, ut paene placuerit eiusdem acta rescindi et hostem iudicari, qui eadem tuebatur. Ad hoc felicitas, quae in illo potest facile laudari, extenuabitur eo, quod liberos non habuerit.

Demonstrationes vero urbium locorumque iam non demonstrationes, sed topographiae a plurimis existimantur: itemque laudationes philosophiae et matrimonii et amicitiae ethicae esse creduntur: 'an studendum sapientiae, an ducenda uxor, an adpetendae amicitiae.' Iam vero laudes deorum hymni et paeanes quibusdam nuncupantur, sed certe non sunt demonstrationes, quando sacrilegii genus sit in reprehendendis dis exercere facundiam. | Facile est elementa laudare, sed absurdum est reprehendere; nam si caelum aut terram aut ignem vituperare cone-

---

1 intendetur *PB*: item dicetur *Capp.* quaestoram *P* 2 egisse *P*: *om.* *B* (et praeturam habuisse ς) 4 idem *PB*: item *Capp.* hostilitor *P*, *fort.* hostili more 5 perferendis suis actionibus *P*: perferendis seditionibus *B*, perserendis seditionibus ς 7 subegisse autem ideo ipsi obicietur *scripsi*: subegisse aut in eode ipsi obicietur *P*, subegisse: aut in eodem ipsi obiicietur *B*ς 10 ideo *nos*: adeo *PB*ς morabitur *B* 11 contra nullo umquam causa tam magna *P* implere *P* 13 in eo *B*: in quo *P* uidere *P* 15 et manibus *P*: ex manibus *B*ς 16 et diuerso *B*, e diverso ς hoste *B* 18 immolatum *P*: iugulatum *B*ς Post eum *PB*: Postea ς; *at v. pag. 567, 26 et 28* 21 fuissem *P* 26 o pluribus *B*ς aestimantur *B* 27 filosophiae *P* ethicae *scripsi*: ecce hic *P*, etc hic *B*, etc. hujusmodi ς creduntur *P*: traduntur *B*ς 28 appetendae *B*, expetendae ς 29 ymni et paeanes *P* quibusdam *Mailley*: quidam *PB* sed certe non sunt dem. *nos*: et certe non dem. *P*, Et certe demonstrationes *B*, et certe dem. non sunt *Capp.* 30 in reprehendendis dis *P*: dis *om.* *B*, in iis reprehendendis *Capp.* 31 absordum *P* 32 conamur *B*ς

p. 312. 313 C.

mur, ea ipsa, per quae vivimus, non probabimus. In fontes vero et germina et flumina et arbores et armenta dicere iucunda quidem, sed parum ampla materia est et a foro, cui praeparamur, aliena: in quo cum semper nobis aut reprehendenda aut laudanda persona sit, id agere debemus, ut eius dictionis usum exercitatione capiamus. Mea tamen opinione, ut hoc materiae genus non nimis usurpandum est, ita nec omnino vitandum; recipit enim in scholis imitatio veritatis stilum generis licentioris. Si igitur aliquando in horum aliquid tale dicemus, auctorem pro genere ponemus. Nullus tamen aut certe parvus adfectus in demonstrativa deprehendetur. Nam si in eum, quem praedicabimus, aliquid pro ipsius miseratione dicemus, id agemus, quod minime necessarium est. At vero cum aliquem reprehendemus, miserum illum fuisse firmabimus multoque facilius commotione aliqua mentis utemur. Nam parentes miserabimur, qui tam turpem genuerint, et illos, apud quos aliquis tam malus vixerit. Adiciunt quidam in personae partibus sexum aut aetatem, quae non multum per se in omnibus valent, nisi factum aliquod accedat, quod illi sit adiunctum. Itaque sicut in Hercule, in Catone potest pueritia laudari, in qua virtutum suarum rudimenta conlocarunt, sicut in Nestore, in Priamo senectus, quos a bello nec anni ultimi semoverunt, sicut in Penthesilea, in Didone, in Camilla, in Cloelia, in Lucretia valet locus sexus, quod illius infirmitatem factis fortioribus supergressae sint: ita in ceteris personis, quae sunt dissimiles, non valebunt. |

PRAECEPTUM DELIBERATIVAE.

Deliberatio est, sicut M. Tullio placet, genus causae tertium substantiae oratoris adpositum: si quidem universam rhetoricam in tria causarum genera partitus est: laudativum, deliberativum, iudiciale, quae Graeci ἐγκωμιαστικόν, συμβουλευτικόν, δικανικόν nominant.

Deliberationes aut simplices sunt aut ex incurrenti aut comparativae. Simplices, ut si deliberent Scythae urbes condere: ex incurrenti, ut si deliberent Scythae urbes condere, cum pestilentia laborarent: comparativae,

---

1 probauimus *P*, probamus *Bς* uero germina *Bς* 3 a *PB*: *om.* ς 5 opinione ut hoc *P*: opinio quod *Bς* 6 non nimis *P*: nonnisi *B*, nonnisi raro *Pith.* 7 Si *P*: Hic *Bς* 8 in horum aliquid tale *P*: in horum tale aliquid *B*, in huiusmodi tale aliquid ς auctorem] '*res enim saepe laudantur hoc nomine, quod talem auctorem habuerint:* pro genere, *adeo ut rei laudandae auctor teneat locum generis*'. Capp.
9 depreheuditur *Bς* 10 praedicabimus *nos*: praedicauimus *PBς* 12 fuisse firmauimus *P*, firmabimus fuisse *Bς* 13 parentes miserabimur *scripsi*: parentum miserebimur *PBς* 14 illos *PB*: illorum ς 16 accidat *Bς* 17 sercule *P* 18 rudimenta *nos*: docimenta *P*, documenta *Bς* conlocarunt *nos*: uoluerunt *PB*, noluerunt *ed. Pith.*, posuerunt *Capp.* sicut *nos*: sicet *P*, sic *Bς* in Hectore *B* 19 remouere *Bς* 21 facti fortioribus supergraesse *P* sunt *Bς* 22 *ne malis* valebit, *suppleas* sexus aut aetas, *ut est supra v. 15*
23 INCIP. PRAECEPTŪ DELIBERATIUE EMPORII. ORATORIS *P*, Emporii rhetoris de deliberatiua specie *Bς* 24 tertio ∻ (i. e. est) substantiae *P* 25 appositum *B*, oppositum *Capp. errore, ut videtur, operarum* trium *P* 27 Graeci *PB*: Graece ς
29 conderent *P* ex incurrenti ut si deliberent scythae urbes condere cum pestilentia

ut si deliberent Scythae, cum pestilentia laborarent, utrum urbes instituant an sedes novas quaerant: quod genus deliberationum saepe non solum duplici, sed et triplici et multiformi ratione subsistit, ut cum deliberat Pompeius acie Pharsalica victus, Africam an Parthiam an Aegyptum petat.

Locos autem, per quos deliberativa tractetur, frustra quidam maiore quam ratio desiderat numero augere voluerunt, si quidem in suadendo vel in dissuadendo duodecim veluti elementa, id est, ut Graeci appellant, στοιχεῖα consideranda esse dixerunt: legitimum, iustum, aequum, conveniens, honestum, utile, religiosum, pium, civile, facile, possibile, necessarium. Quae universa nominum multitudo verum spectantibus duobus tantummodo locis, honesto et utili, aut, ut plurimum ab his, quibus omnia continentur subiecta, species tamquam genera distinguas, quattuor locis, id est honesto et utili, aequo et facili continetur. Honestati enim subiacet religiosum et pium, utilitati conveniens et civile, aequitati legitimum et iustum, facultati possibile et necessarium: quamquam Stoici ne duo quidem illa, id est honestum et utile, existimant separanda, qui nihil esse utile nisi quod honestum, nihil inutile nisi quod turpe definiunt. Sed quoniam nobis omisso illo rigore philosophiae in consiliis dandis civiliter disputandum est, proposita deliberatione, quid potissimum in ea tractandum sit, incipere definire debemus. |

Deliberandi enim quinque rationes sunt, sicut in primo de officiis libro ad filium scribit orator. Una est, cum quaeritur utile an inutile sit, altera, cum ambigitur honestum an turpe sit, tertia, cum inter duo utilia, quarta, cum inter duo honesta dubitatio est, quinta, cum ex una parte consilii honestas, ex diversa pugnat utilitas. Ex quibus illae primae quattuor partes difficile in ulla oratione suasoria separata sui ratione tractantur. Quippe etiam, cum plurimum quaeri videtur utilitas, ut si deliberet Scipio exercitum in Africam classe transvehere, tamen ex parte aliqua observatur et honestas, cum relinquere vastandam hostibus Italiam et Hannibalis declinare praesentiam inreligiosum esse ac turpe dicatur. Et cum fere causam deliberandi honestatis respectus induxit, ut si deliberet Cato victis partibus mori, non potest a consilio eius utilitatis tractatio prorsus excludi, cum et servare se patriae talem virum et non destruere domum ac liberos utile

---

(pestilentiae *P*) laborarent comparatiuae ut si deliberent scythae *P*: *om. Bς* 1 laborarent *P*: laborent *B*, laborant ς 2 saepe *P*: sane *Bς* 3 multiformae *P* 4 an parthim *P* 6 quidem maiores *B* 7 ratio *PB*: Ro. *Pith.*, *unde Capp.* Romanus orator augere *PB*: augeri ς 12 aut *P*: *om. Bς* 13 distinguamus *Bς* 14 honesto et utilia aequo et facili *P*, honesto, utili et aequo et facili *Bς* continetur *Capp.*: continentur *PB* 15 religiosum et pium *Capp. et P*: religiosus et pius *B* utilitati *nos*: et utilitati *PBς* ciuilae *P* 19 est disputandum *Bς* 20 quod *B* 21 incipere *P*: inspicere ac *Bς* 26 honestitas *P* pugnet *Bς* 27 in illa ratione *B* suasoria *P*: *om. Bς* separata sui ratione] '*i. e. ut una per se sola et seorsim ab alia consideretur*'. Capp. 28 quaeri *P*: posse *Bς* 29 deuehere *Bς* *fort.* obversatur et *om. Bς* 31 deliberandae *B* 33 prorsus tractatio *Bς* et cum *B* 34 se *om. Bς*

p. 314. 315 C.

disputetur. Sed tamen id quod plurimum in praesenti deliberatione valeat, sedulo adnotandum est, ut ad vitationem eius aut appetitionem deliberantis animum trahamus; necesse est enim, quae causa praecipue dubitantem movet, eius aut cohortatione aut dehortatione ducatur.

Si igitur quod sit utile suadeamus, id quidem praecipue firmabimus, sed nihilo minus probato utili etiam honestum id esse cum subiacentibus honesto partibus adseverabimus: et contra, si pro honestate dicemus, prius honestatis ipsius adsertione tractata etiam utile id quod suadeamus demonstrare temptabimus; nam facultas semper utilitatem sequitur, aequitas honestatem. Sed haec quidem quasi ad fundamenta iacienda, quibus innitatur oratio, antequam arripiamus stilum vel meditationem ingrediamur, prospicere ac definire debemus. Principiis deinde vel brevibus, sicut ipsi Tullio placet, vel nullis plerumque factis (sunt enim, ut ait, qui deliberant, sua causa parati), narratione etiam aut omnino praetermissa (quoniam narratio aut praeteritarum rerum est aut praesentium, suasio autem futurarum aut admonendi causa, maxime si quid populo suadeatur) *aut* breviter strictimque decursa, sicut de imperio Gnaei Pompei eiusdem demonstrat oratio, | gradus, per quos eundum sit, scire conveniet. Sunt autem hi gradus quinque: generalis, proprius, personalis, causalis, coniecturalis. **Generalis** est, in quo veluti summatim delibatis partibus, quas causa conplectitur, sine manifesta ipsarum commemoratione disserimus: **proprius** est, qui tractatur ex facto: **personalis**, qui ex ipsius deliberantis vel de quo deliberatur fortuna vel moribus ducitur: **causalis**, in quo id ipsum, ad quod sententia nostra dirigitur, quale sit explicatur; **coniecturalis**, quo eventus hanc aut illam sententiam secuturus ostenditur.

Sed ut proposito deliberationis exemplo magis eluceat, quemadmodum generalis quaestio deprehendatur, posita sit deliberatio Lucretiae, an propter inlatum sibi stuprum semet occidat. Sepone quod est in causa proprium, id est factum, vim scilicet inlatam pudicitiae; item segrega personam, hoc est Lucretiam et regis filium, sepone causam, id est ipsam rem, quam deliberet adgredi, id est voluntariam mortem, et ex his singulis decerpe generalem. Est autem generale stupri, contumelia et iniuria; multae sunt enim species infamiae et iniuriae subiacentes, ut inlata manus, abrepti liberi, inrogata debilitas atque his similia. Lucretiae autem et Sexti Tar-

---

1 valet *B*ς 2 est *om. B*ς ut aut addubitationem eius aut appetitionem *B*, ut aut addubitatione eius aut assertione *Capp.* 3 animus *P* necesse est enim *P*: et necesse est ut *B*ς praecipuae *B* 5 praecipuae firmauimus *P* 7 adseuerauimus *P* 8 suademus *B*ς 9 temptauimus *P* 10 Sed haec quidem *P*: Siquidem *B*ς iacenda *P*, iacentia *B* 12 prospicere *PB*: perspicere ς ipse *P* 13 nullis p. factis *P*: illis p. fictis *B*ς ut ait *P*: ut aut *B*, *om. Capp.* 14 aut *P*: ut *B* 15 autem *P*: aut *B* 16 si quod *P* aut *om. PB* 17 imperi *P* oratio. Gradus *Capp.* 20 delibatis *P et Capp.*: deliberatis *B* 22 uel quo *P*, *fort.* vel quo de 23 ducitur *Pith.*: dicitur *PB* 24 explicantur *P* 26 exempla *P* 28 sepono *B*ς 29 segrega *nos*: segregatā *P*, segrego *B*ς 30 sepono ς deliueret *P* 31 decerpo ς 32 generale, stupri contumelia *B*, *recte distinxit Capp.*

quini generale est, femina nobilis et adulescens potens; quippe multae nobiles sunt, multi potentes. Sed et mortis voluntariae generale est atrox et difficile consilium et sine ulla exceptione praeceps impetus indignationis; sub hoc enim animi motu et Medea de parricidio cogitat et Aiax de caede Agamemnonis atque Ulixis. Et porro multi accepta ignominia diversa ineunt, sed generaliter tamen extrema consilia. Haec igitur ex facto et persona delibata generalia coniunge in unam sententiam quaestionis, et fiet huiusmodi generalis quaestio: 'an ob inlatam sibi contumeliam atque iniuriam femina nobilis et pudica, cum se in auctorem doloris sui ob ipsius potentiam aliter non possit ulcisci, nihil non debeat pro satisfactione sui doloris audere': vel e diverso: 'an ulla tanta sit iniuria vel contumelia, ut sapienti feminae sine respectu sui deliberandum sit'. Observare sane in generali quaestione debebimus, ut eam quam brevissime conprehendamus, quoniam ista communia, quae in multas deliberationes cadunt, minus valida sunt quam propria causarum, in quibus multo magis nos conveniet immorari: ad quae descendere post generalem gradum | hoc modo oportebit, ut reddamus proprium quod seposueramus, id est, ut fiat huiusmodi quaestio: 'An, cum tam gravis contumelia et iniuria inrogata sit, ut pudicitia, qua nihil est prope carius, alienae sit inpotentiae violata ludibriis, et ob hoc ipsum violata, quod eius gloriae invideretur, non sit ferendus dolor': vel contra: 'an tolerabilis sit iniuria pudicitiae, cum sufficiat castitati bona conscientia, nec libidini possit adscribi, quod acciderit invitae'. Deinde similiter redde personam, quam summatim in generali parte tractaveras, ut dicatur hoc modo: 'An Romana mulier et Lucretia, Tricipitini filia, quae virilem animum etiam in muliebri figura gerat quaeque omnes feminas et castitate et omni morum sanctitate superaverit, vim sibi a filio regis inlatam ferre non debeat': vel e diverso: 'an id ipsum congruat constantiae eius atque animi magnitudini, aequiore animo pati iniuriam sceleris alieni, praesertim cum nihil voluntate, sed omnia accidisse necessitate declaret illius impotentia, qui temeraverit castitatem'. Post quae redde causam, id est consilii speciem suis viribus et proprietate manifestam, ut expositis per superiores gradus, quae incitaverint animum vel mitigaverint, tum demum adgrediaris ipsum illud, de quo deliberatur: 'an tantae contumeliae tali feminae ab huiusmodi auctore factae nullum sit aliud vel perfugium vel solacium quam mors voluntaria'. Quo loco est rursum generaliter dicendum,

---

1 adulescens *P* 4 motum *B* 5 Ulyssis *B*ς multi — ineunt *P*: multis — insunt *B*ς 6 sed *P*: sed et *B*ς 7 delibata *P et Capp.*: deliberata *B* 10 posset *B*ς 11 audere *P*: suadere *B*ς an ulla *Pith.*: a nulla *P*, uel ulla *B*, an nulla *Capp.* 12 sane *P*: tamen *B*ς 14 deliberatiuas *B*ς 15 multa *B* 16 ad quae descendere *Rangius (in ed. Capp.)*: atque descendere *PB*, Atque descendet ς 18 iniuria et contumelia *B*ς 19 probe *P* 20 non *B*: ne *P* 23 summatim *om. B*ς 24 quae uirilem animum — gerat *nos*: cuius uirilem animum — gerat *P*, cuius uirilis animus — erat *B* 26 morum scitate *P* 27 e *om. B* 28 anime magnitudini aequiori *P* 29 sed et *P* omnia accidisse u. declaret *P*: omni accepisse necessitate declarat *B*ς 31 proprietatem *PB*, *em. Capp.* 33 de quo liberatur *PB*, *em. Pith.* 34 aliud uel *P*: aliud *B*ς 35 rursus *B*ς

p. 316. 317 C.

mortem aut omnino bonum esse aut certe malum non esse, et vitam non nisi salva honestate esse ducendam, et specialiter multas hoc fortes et nobiles feminas dedisse gloriae suae, ut iniuriam aut infamiam moriendo vitarent, et verendum non esse, ne tanti mulier animi temptata morte deficiat; adicienda etiam descriptio mortis ipsius, in qua vulnus non quasi feminea manu factum cruentumque telum populus ipse Romanus cum admiratione visurus sit: at ex altera parte, etiam si intolerabilis illic iniuria sit, etiam si Lucretiae praeter ceteras non ferenda, posse tamen eam aliter vindicari; mortem vero, ultimum malum et natura a petitione humanae mentis alienum et ab ipsis quodammodo etiam diis inmortalibus adcelerari vetitum et certe hoc minus de femina quamvis fortissima exigendum, quo magis sexus iste remotus a ferro est, eo minus esse sumendam, praesertim cum verendum sit, ne coepto vulnere non perseveret, ne infirmiorem ad perniciem suam reddat animum bona conscientia, et facilius sit ut pertinacius in necessitate meriti inpudica moriatur. Iam coniecturalis gradus utrumque ex his, quae secutura videntur, hac ratione conplectitur: 'an, si se interfecerit mulier tantae familiae, tantae pudicitiae, vindictam ex indignatione publica consecutura sit, nec populus Romanus superbos reges sit passurus ulterius, atque hoc inmortalis Lucretiae futura sit gloria, quae non solum pudicitiam fortiter vindicasse, sed etiam patriae libertatis causam tribuisse videatur': aut ex repugnante sententia: 'an, si se interfecerit, occasionem malis interpretationibus relictura sit, ut paenitentia stupri sponte tolerati ad mortem confugisse videatur, cum facilius in defunctam possint falsa confingi; et an multo magis incitatura sit et patris animum et mariti ad fortius aliquid in vindictam doloris audendum, cum praesentia sua et perseverantibus lacrimis ac luctibus plus ad inflammandam indignationem adfectus et adsiduitatis habitura sit'. Haec igitur in simplicibus et ex incurrenti deliberativis dividendi ratio sufficiet. In comparationis autem vicissim per singulos gradus utrarumque partium intentiones ac depulsiones alternare debebimus.

In omni autem deliberativa id potissimum custodire debebimus, ut his, quibus consilium demus, etiam si detestabilia cogitent, sine convicio ac sine execratione dicamus, si quidem nemo consiliarium de populo advocat nec sibi vere aut benigne suaderi putat, nisi in ipsa oratione suadentis veluti consulentem sibi benevolentiam recognoscat.

2 salua *P*: sola *Bς* 4 animi *B*: anni *P* 7 at *P*: aut *Bς* illic iniuria sit *P*: sit illa iniuria *Bς* 8 ceteras *Copp. et P*: cetera *B* 9 natura a petitione *scripsi*: naturae appetitione *PB*, a naturae appet. *Pith.*, a naturali appetitione *Copp.* 10 quodadmodo *P* etiam *om. Bς* adcelerari *P*: adeo adcersi *Bς* 11 de *P*: e *Bς* 12 *fort.* a ferro sit sumendum *Bς* 13 non *Capp. et P*: *om.* B 14 bona *Capp. et P*: uana *B*
15 meriti *sc. mali* Iam *nos*: nam *PB* 18 nonsecutura *P* 23 sponti *P* 24 et patris animum et mariti *Capp.*: cum et (et cum *B*) patris animum tum (tum *om. B*) et mariti *PB* 27 et *om. B* 28 in *om. Bς* 29 intentiones ac depulsiones] '*i. e. asseverationes seu assertiones et refutationes, ducta metaphora a genere iudiciali, in quo accusatoris affirmatio dicitur* intentio, *defensoris autem negatio* depulsio'. Capp. 33 execratione *P*: ratione *B*, exacerbatione *Pith.* 34 ac benigne suadere *Bς* suadentis *P*: consulentis *Bς*.

XVIIII.

VERSUS RUFINI

V. C. LITTERATORIS DE COMPOSITIONE

ET DE METRIS ORATORUM.

Musigenae numeros vates et metra secuntur,
Orator numeros: haec illi maxima virtus,
Ne vagus errando laudandam nesciat artem.
Rhetoras Ausonios et Graios dactylus armat.
Dactylus armavit Ciceronem, armavit iambus
Spondeusque gravis numeroque aptissime paean,
Temporibusque pares, quamvis et syllaba crescat.
Continuos fugito multos — fit versus — eosdem.
Optimus orator sequitur ratione poetas:
Cognatus virtute sua metrumque recusans
Hic quoque vult numeris voces frenare vagantes.
Item sic:
Doctus Aristoteles paeanem laudat utrumque:
A longa incipiens primordia pulchra locabit,
'Aspicere' ut verbum est, contrarius ille supremus.
Tullius hunc laudat, cui sit paenultima longa:
Esse trochaeus adest, videatur tertius ille
Quem paeana vocat Musis devota vetustas:
Hic membris numerus melior, cui tertia longa.
Versus Rufini v. c. literatoris de numeris et pedibus oratorum.
Rhetoricas pulchre structuras dochmius ornat:
Principium bacchius erit, concludet iambus.
Aut vice mutata nomen mutabitur uni:
Primus iambus erit, tum finem creticus explet.
Prima brevis longaeque duae, brevis, ultima longa;
Exemplumque artis dabitur res publica vobis,|

p. 347. 348 C.

Quam Cicero casu genetivo ponere gaudet.
Hoc pede composito laudatur fama pedestris,
Ut docet Ausonius orator Tullius ingens.
Omnibus iste locis numerum pes efficit aptum:
Longa brevem sequitur, longam brevis, adiice longam,
Syllaba prima brevis, tum syllaba longa secnnda,
Tertia longa, brevis quarta productaque quinta:
Tullius orator, ceu multi, dochmion ornat.

Idem sic:

Creticus adque trochaeus erit, qui claudere possunt,
Aut spondeus inest nullo discrimine finis.
Aut vice mutata nomen mutabitur illis,
Principioque trochaeon habes, in fine molossum.
At finis bacchius erit, brevis ultima claudet:
Longa sit anne brevis, nullum discrimen habetur,
Ut solet in metris doctus componere vates.
Aut Asiae numerus pulcher, bis fine trochaeus:
Sed magis erigitur spondeo clausula fortis.
Hanc docet eloquium summi Demosthenis artem.

Item versus Rufini.

Spondeo narrare solent tibi rhetores acta,
Quod gravis et tardus res gestas mentibus adfert:
Dactylicis certant pedibus, quia currere possunt.
Dicimus egregios Theopompi more labores,
Et vitam insignem laudamus Isocratis arte:
Hic stilus historiis, hic laudibus aptior haeret.

De ambitu sive circuitu, quem Graeci *περίοδον* dicunt, sic:

Dicere Musa iubet, me dicere iussit Apollo,
Circuitum orator quot membris reddere debet:
Vos, Phoebi comites, animis haec condite vestris
Et memorem doctis componite mentibus artem.
Non unum natura dedit nos ferre laborem,
Legibus alternis quae pulchras iunxerat artes:
Quattuor e membris plenum formare videmus
Rhetora circuitum; sic ambitus ille vocatur.
Quattuor ex metris hunc versibus aspicis aequum. |

De genere iudiciali. *Περὶ τοῦ δικανικοῦ.*

Iudiclis paeana refert tibi Tullius aptum.

De genere deliberativo. *Περὶ τοῦ συμβουλευτικοῦ.*

Si quis rem dubiam deliberet, armat iambus:
Dactylus his causis tibi dicitur aptus utrisque.

De Theophrasto idem Rufinus metro sapphico sic:

Rhetoras pulchros Theophrastos ornat
Membra dispergens bona dithyrambi

Fusa per partes: anapaestus ista
Floret in arte.
Longior fluxit numerus per artem,
Quem dedit nobis anapaestus ille:
Hinc pedes claros loca dithyrambi
Rhetores aptant.

Cicero de numeris oratoriis sic dicit: 'Insistit autem ambitus modis pluribus, e quibus unum est secuta Asia maxime, qui dichoreus vocatur, cum duo extremi chorei sunt, id est e singulis longis et brevibus; explanandum est enim, quod iam ab aliis idem pedes aliis vocabulis nominantur. Sed in orationis numero nihil est tam vitiosum, quam si semper est idem. Cadit autem per se ipse ille praeclare, quo etiam satietas formidanda est magis'.

Quintilianus in arte de numeris et structura Demosthenis sic dicit: 'Nam † quo fit, ut Demosthenis severa videatur compositio, *τοῖς θεοῖς εὔχομαι πᾶσι καὶ πάσαις*, et illa, quod ab uno, quod sciam, Bruto minus probatur, ceteris placet: *κἂν μήπω βάλλῃ μηδὲ τοξεύῃ*'. Idem in alio loco sic: 'Talia sunt Demosthenis *πᾶσι καὶ πάσαις — καὶ πᾶσιν ὑμῖν*, et totum paene principium'. In alio sic: 'Est et dochmius, qui fit ex bacchio et iambo vel ex iambo et cretico, stabilis in clausulis et severus: spondeus quoque, quo plurimum est Demosthenes usus'.

Diomedes sic dicit in II. libro artis suae: 'Igitur spondeus e duabus syllabis longis aptus est clausulis, qualibus maxime Demosthenes utitur: *πᾶσι καὶ πάσαις — καὶ πᾶσιν ὑμῖν*. Habet enim graves sonos finemque sensus et clausulae firmas sedes constituit, ut rei publicae causa, et arma sumpsi, et esse pro nobis. Gravior est autem longa syllaba praecedente quam brevi; aliter enim sonat 'arma sumpsi', aliter 'esse pro nobis'. |

Cicero ad Herennium in arte sic: '*Ὑπέρβατον*. Huiusmodi transiectio, quae rem non reddit obscuram, multum poterit ad continuationes, de quibus ante dictum est; in quibus oportet verba sicuti ad poeticum exstruere numerum, ut perfecte et perpolitissime possint esse absolutae'.

De structuris, id est de numeris, sive de continuatione sive de compositione Cicero sic dicit: 'Longissima est igitur complexio verborum, quae volvi uno spiritu potest, sed hic naturae modus est, artis alius. Nam cum sint numeri plures, iambum et trochaeum frequentem segregat ab oratore Aristoteles, Catule, vester, qui natura tamen incurrunt ipsi in orationem sermonemque nostrum; sed sunt insignes percussiones eorum numerorum et minuti pedes. Quare primum ad heroum nos [dactylici et anapaesti et spondei] pedem invitat, in quo inpune progredi licet duo dum-

7 Orat. §. 212. 14 Quint. IX, 4, 63. 15 de cor. §. 1. 17 Phil. III, §. 17. 17 Quint. IX, 4, 73. 19 ibid. IX, 4, 97. 22 Diom. II, p. 469 Keil. 24 Dem. de cor. §. 1. 29 rhet. ad Her. IV, §. 44. 34 de orat. III, §. 182.

p. 349. 350 C.

taxat pedes aut paulo plus, nec plane in versum aut in similitudinem versus incidimus: altae sunt geminae quibus. Hi tres heroi pedes in principia continuandorum verborum satis decore cadunt. Probatur autem ab eodem illo maxime paean, qui est duplex: nam aut a longa oritur, quam tres breves consequuntur, ut haec verba 'desinite, incipite, comprimite', aut a brevibus deinceps tribus extrema producta atque longa, sicut illa sunt 'domuerant, sonipedes'. Atque illi philosopho ordiri placet a superiore paeane, posteriore finire. Est autem paean hic posterior non syllabarum numero, sed aurium mensura, quod est acrius iudicium et certius, par fere cretico, qui est ex longa et brevi et longa:

quid petam praesidi aut exequar? quove nunc —.

A quo numero exorsus est Fannius: Si, Quirites, minas illius. Hunc ille clausulis aptiorem putat, quas vult longa plerumque syllaba terminari'. |

Postea in eodem tertio libro de Oratore sic dicit: 'Sed saepe carpenda membris minutioribus oratio est, quae tamen ipsa membra sunt numeris vincienda. Neque vos paean aut herous ille conturbet: ipsi occurrent orationi, ipsi, inquam, se offerent et respondebunt non vocati. Consuetudo modo illa sit scribendi atque dicendi, ut sententiae verbis finiantur eorumque verborum iunctio nascatur a proceris *numeris* ac liberis, maxime heroo aut paeane priore aut cretico, sed varie distincteque considat; notatur enim maxime similitudo in conquiescendo. Et si primi et postremi pedes sunt hac ratione servati, medii possunt latere, modo ne circuitus ipse verborum sit aut brevior quam aures expectant, aut longior quam vires atque anima patiatur. Clausulas autem diligentius etiam servandas esse arbitror quam superiora, quod in iis maxime perfectio atque absolutio iudicatur. Nam versus aeque prima et media et extrema pars attenditur, qui debilitatur, in quacumque est parte titubatum: in oratione autem pauci prima cernunt, postrema plerique, *quae* quoniam apparent et intelleguntur, varianda sunt, ne aut animorum iudiciis repudientur aut aurium satietate. Duo enim aut tres fere sunt extremi servandi et notandi pedes, si modo non breviora et praecisa erunt superiora, quos aut choreos aut heroos aut alternos esse oportebit, aut in paeane illo posteriore, quem Aristoteles probat, aut ei pari cretico. Horum vicissitudines efficient, ut neque ii satientur qui audient fastidio similitudinis, nec nos id quod faciemus opera dedita facere videamur.'

Postea sic: 'Verum ut in versu vulgus, si est peccatum, videt, sic, si quid in nostra oratione claudicat, sentit; sed poetae non ignoscit, nobis concedit: taciti tamen omnes non esse illud, quod diximus, aptum perfectumque cernunt.'

Idem M. Cicero in Oratore de pedibus et numeris incisorum, id est κομμάτων, et membrorum, id est κώλων, et ambituum sive circuituum,

11 Ennii Andromacha p. 103 Vahl. 14 §. 190. 36 §. 198. 40 §. 171.

id est *περιόδων*, sic dicit: 'Apud Graecos quidem iam anni prope CCCC sunt, cum hoc probatur, nos nuper agnovimus.'

Postea sic: 'Quod si aures tam inhumanas tamque agrestis habent, ne doctissimorum quidem virorum eos movebit auctoritas. Omitto Isocraten discipulosque eius, Ephorum et Naucraten, quamquam orationis faciendae et ornandae auctores locupletissimique ipsi oratores esse debebant: sed quis hominum doctior, acutior, quis in rebus vel inveniundis vel iudicandis acrior Aristotele fuit? quis porro Isocrati adversatus infensius? Is igitur versum in oratione vetat esse, numerum iubet. Eius auditor Theodectes, in primis, ut Aristoteles saepe significat, politus | scriptor atque artifex, hoc idem sentit et praecipit; Theophrastus vero isdem de rebus etiam accuratius. Quis ergo istos ferat, qui hos auctores non probent? nisi omnino haec esse ab iis praecepta nesciunt.'

In alio loco sic dicit: 'Fluit omnino numerus a primo tum incitatius brevitate pedum, tum proceritate tardius: cursum contentiones magis requirunt, expositiones rerum tarditatem.'

In alio loco sic dicit: 'Cur de perfugis nostris copias conparant contra nos? Prima sunt illa duo, quae *κόμματα* Graeci vocant, nos incisa dicimus; deinde tertium *κῶλον* illi, nos membrum: sequitur non longa, ex duobus enim versibus, id est membris perfecta comprehensio est et in spondeos cadit. Et Crassus quidem sic plerumque dicebat, idque ipse genus dicendi maxime probo. Sed quae incisim aut membratim efferuntur, ea vel aptissime cadere debent, ut est apud me: domus tibi deerat? at habebas: pecunia superabat? at egebas. Haec incise dicta sunt quattuor, at membratim quae secuntur duo: incurristi amens in columnas, in alienis insanisti. Deinde omnia tamquam crepidine quadam conprehensione longiore sustinentur: depressam, caecam, iacentem domum pluris quam te et fortunas tuas aestimasti. Dichoreo finitum, at spondeis proximum illud; nam in iis, quibus ut pugiunculis uti oportet, brevitas facit ipsa liberiores pedes. Saepe enim singulis utendum est, plerumque binis, et utrisque addi pedis pars potest, non fere ternis amplius. Incisim autem et membratim tracta oratio in veris causis plurimum valet, maximeque iis locis, cum aut arguas aut refellas, ut nos in Corneliana secunda: o callidos homines, o rem excogitatam, o ingenia metuenda: membratim adhuc, dein caesim diximus; rursus membratim: testes dare volumus. Extrema sequitur conprehensio, sed ex duobus membris, qua non potest esse brevior: quem, quaeso, nostrum fefellit ita vos esse facturos? Nec ullum genus dicendi est aut melius aut fortius, binis aut ternis ferire verbis, nonnumquam singu-

3 §. 172. 14 Orat. §. 212. 17 ibid. §. 223. fragm. L. Crassi. 23 ex or. p. Scauro. 34 fragm. 2.

p. 351. 352 C.

lis, paulo alias pluribus, inter quae variis clausulis se interponit raro numerosa conprehensio.'

Idem de Theophrasto sic dicit; 'Namque ego illud adsentior Theophrasto, qui putat orationem, quae quidem sit polita atque facta quodam modo, non adstricte, sed remissius numerosam esse oportere. Etenim, sicut ille suspicatur, | post anapaestus, procerior quidam numerus, effloruit, inde ille licentior et divitior fluxit dithyrambus, cuius membra et pedes, ut ait idem, sunt in omni locupleti oratione diffusa.'

Item Cicero in Bruto sic dicit: 'Extitit igitur iam senibus illis, quos paulo ante diximus, Isocrates, cuius domus cunctae Graeciae quasi ludus quidam patuit atque officina dicendi, magnus orator et perfectus magister, quamquam forensi luce caruit intraque parietes aluit eam gloriam, quam nemo meo iudicio est postea consecutus. Is et ipse scripsit multa praeclare et docuit alios, et cum cetera melius quam superiores, tum primus intellexit etiam in soluta oratione, dum versum effugeret, modum tamen et numerum quendam oportere servari. Ante hunc enim verborum quasi structura et quaedam ad numerum conclusio nulla erat, aut, si quando erat, non apparebat eam dedita opera esse quaesitam: quae forsitan laus sit, verum tamen natura magis tum casuque nonnumquam, *quam* aut ratione aliqua aut ulla observatione fiebat.

Flavius Sosipater Charisius de numeris sic dicit: 'Bacchiacum metrum est tale:

bacchare, laetare praesente Frontone;

hoc mihi videtur ad prosam convenire. Et sane multis pedibus in oratione utimur, licet stulti putent liberum a vinculis pedum sermonem prosae esse debere.'

Cicero de numeris sic dicit: 'Versus enim illi veteres in hac soluta oratione propemodum, hoc est numeros quosdam nobis esse adhibendos putaverunt.' Postea sic: 'Idque princeps Isocrates instituisse fertur, ut inconditam antiquorum dicendi consuetudinem delectationis atque aurium causa, quemadmodum scribit discipulus eius Naucrates, numeris adstringeret. Namque haec duo musici, qui erant quondam idem poetae, machinati ad voluptatem sunt, versum atque cantum, ut et verborum numero et vocum modo et delectatione vincerent aurium satietatem. Haec igitur duo, vocis dico moderationem et verborum conclusionem, quoad orationis severitas pati posset, a poetica ad eloquentiam traducenda duxerunt. In quo illud est vel maximum, quod versus in oratione si efficitur coniunctione verborum, vitium est, et tamen eam coniunctionem sicuti versuum numerose cadere et quadrare et perfici volumus. Neque est ex multis rebus, quae magis oratorem ab imperito dicendi ignaroque distinguat.' |

Idem Cicero in alio loco sic dicit: 'Nam etiam poetae quaestionem

3 de Orat. III, §. 184. 6 suspicatur, ex illis modis, quibus hic usitatus versus efficitur, post anapaestus *plenius libri Tulliani* 9 §. 32. 21 apud Diomedem III, p. 513 Keil. 27 de Orat. III, §. 173. 41 Orat. §. 66.

attulerunt, quidnam esset illud, quo ipsi differrent ab oratoribus: numero maxime videbantur antea et versu; nunc apud oratores etiam ipse numerus concrebruit. Quicquid est enim, quod sub aurium mensuram aliquam cadit, etiam si abest a versu — nam id quidem vitium orationis est — numerus vocatur, qui Graece ῥυθμός dicitur. Itaque video visum esse nonnullis Platonis et Democriti locutionem, etsi absit a versu, tamen quod incitatius feratur et clarissimis verborum luminibus utatur, potius poema putandum quam comicorum poetarum, apud quos, nisi quod versiculi sunt, nihil est aliud cotidiani dissimile sermonis.'

Victorinus de compositione sic dicit: 'Creticum, qui est ex longa et brevi et longa, si sequatur spondeus vel trochaeus, bonam compositionem facere dicunt: Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? duo extremi pedes sunt creticus et spondeus.' Idem multa iicit de compositione et numeris et pedibus oratoriis.

Ut Cicero dicit, isti scripserunt apud Graecos: Thrasymachus, Naucrates, Gorgias, Ephorus, Isocrates, Theodectes, Aristoteles, Theodorus Byzantius, Theophrastus, Hieronymus. Latine de numeris hi: Cicero, Victorinus, Eusebius, Terentianus, Varro, Probus, Charisius, Diomedes, Quintilianus, Donatus, Victor, Servius.

Item Cicero de numeris et de compositione sic dicit: 'Nam qui Isocraten maxime mirantur, hoc in eius summis laudibus ferunt, quod verbis solutis numeros primus adiunxerit. Cum enim videret oratores cum severitate audiri, poetas autem cum voluptate, tum dicitur numeros secutus, quibus etiam in oratione uteremur, cum iucunditatis causa, tum ut varietas occurreret satietati: quod ab his vere quadam ex parte, non totum dicitur. Nam neminem in eo genere scientius versatum Isocrate confitendum est, sed princeps inveniendi fuit Thrasymachus, cuius omnia nimis exstant scripta numerose. Nam, ut paulo ante dixi, paria paribus adiuncta et similiter definita, itemque contrariis relata contraria, quae sua sponte, si id non agas, cadunt plerumque numerose, Gorgias primus invenit, sed iis est usus intemperantius. | id autem est genus, ut ante dictum est, ex tribus partibus collocationis alterum. Eorum uterque Isocraten aetate praecurrit, ut eos ille moderatione, non inventione vicerit. Est enim ut in transferendis faciendisque verbis tranquillior, sic in ipsis numeris sedatior: Gorgias autem avidior est generis eius et iis festivitatibus — sic enim ipse censet — insolentius abutitur, quas Isocrates, cum tamen audisset adulescens etiam in Thessalia senem iam Gorgiam, moderatius temperavit.'

In alio loco sic: 'Sed hos cum in clausulis pedes nomino, non loquor de uno pede extremo; adiungo, quod minimum sit, proximum superiorem, saepe etiam tertium. Ne iambus quidem, qui est e brevi et longa, aut par choreo, qui habet tres breves trochaeus, sed spatio par, non sylla-

12 Cic. in Cat. I, 1. 15 in loco non iam superstite. 20 Orat. §. 174. 38 ibid. §. 216.

bis, aut etiam dactylus, qui est e longa et duabus brevibus, si est proximus a postremo, parum volubiliter pervenit ad extremum, si est extremus choreus aut spondeus; numquam enim interest, uter sit eorum in pede extremo. Sed idem hi tres pedes male concluduntur, si quis eorum in extremo locatus est, nisi cum pro cretico postremus est dactylus; nihil enim interest, dactylus sit extremus an creticus, quia postrema syllaba brevis an longa sit, ne in versu quidem refert. Quare etiam paeana qui dixit aptiorem, in quo esset longa postrema, vidit parum, quoniam nihil ad rem est, postrema quam longa sit. Iam paean quod plures habet syllabas, numerus a quibusdam, non pes existimatur.' Idem Cicero in dialogis de re publica multa dicit, referens Asianos oratores ditrochaeo clausulas terminare.

Terentianus de cretico, hoc est de amphimacro pede sic dicit:

Optimus pes et melodis et pedestri gloriae.
Plurimum orantis decebit, quando paene in ultimo
Obtinet sedem beatam, terminet si clausulam
Dactylus spondeus imam, nec trochaeum respuo.
Bacchicos utrosque fugito, nec refellas tribrachyn;
Nam solet longam trochaeus solvere in duas breves.
Unde et appellant trochaeum, quem vocamus tribrachyn.
Plenius tractatur istud arte prosa rhetorum. |

Pompeius Messalinus de numeris et pedibus oratorum sic dicit: Cicero spondeum incisis idoneum putat, quia, ut ait, paucitatem pedum gravitate sua et tarditate compensat. Dochmium aptum quovis loco esse, dum semel ponatur, quoniam continuitas numerum asperum efficiat; dichoreum quoque praeclare cadere: sed palmam de omnibus cretico tribuit.' Idem de Sallustiana compositione sive de numero et structura sic dicit: 'Nunc, si videtur, Sallustianae periodi numeros inspiciamus: 'res popu' dactylus, 'li Romani Marco' tres spondei, 'Lepido' anapaestus, 'Quinto Catulo' spondeus et anapaestus, 'consulibus' paeon primus, 'ac deinde' dichoreus sive ditrochaeus, 'militi' dactylus, 'ae domi' creticus, 'gestas' spondeus, 'composui' choriambus ex longa et brevi ac brevi et longa.

Cicero de compositione Demosthenis sic dicit: 'quasi vero Trallianus fuerit Demosthenes, cuius non tam vibrarent fulmina illa, nisi numeris contorta ferrentur.'

Versus Rufini V. C. de numeris et pedibus oratorum.

Creticus aut spondeus erit paeanve supremus,
Dactylus atque trochaeus adest vel cursor iambus,
Partibus in cunctis qui ponitur ante supremum,
Temporibusve pares hos omnes reddere possunt,
Solvere seu longas malis, ut syllaba crescat.

---

13 v. 1439 sqq. 28 Hist. 1, fr. 1. 33 Orat. § 234.

Rhetoricis Asiae placuit bis fine trochaeus.
Principia et medium et finem tibi dochmius ornat.

Cicero de incisis et membris et de circuitu sic: 'O Marce Druse, patrem appello, haec quidem duo binis pedibus incisim, deinde membratim: tu dicere solebas sacram [esse] rem publicam, haec item membra ternis; post ambitus: quicumque violasset, ab omnibus esse ei poenas persolutas; dichoreus; nihil enim ad rem, extrema illa longa sit an brevis: deinde patris dictum sapiens temeritas filii comprobavit: hoc dichoreo tantus clamor contionis excitatus est, ut admirabile esset. Quaero, nonne id numerus effecerit? verborum ordinem inmuta, fac sic: 'comprobavit filii temeritas': iam nihil erit, etsi 'temeritas' ex tribus brevibus et longa est, quem Aristoteles ut optimum probat.' Idem Cicero postea sic dicit: 'Sed sunt clausulae plures, quae numerose et iucunde cadant. Nam et creticus, qui est e longa et brevi et longa, et eius aequalis paean, qui spatio par est, | syllaba longior, qui commodissime putatur in solutam orationem inligari, cum sit duplex. Nam aut e longa est et tribus brevibus, qui numerus in primo viget, iacet in extremo: aut e totidem brevibus et longa, quem optume cadere censent veteres; ego non plane reicio, sed alios antepono. Ne spondeus quidem est funditus repudiandus, etsi, quod est e longis *duabus*, hebetior videtur et tardior. Habet tamen stabilem quendam et non expertem dignitatis gradum, in incisionibus vero multo magis et in membris; paucitatem enim pedum gravitate sua et tarditate compensat.'

Donatus de structuris et pedibus oratoriis numerorum sic dicit: 'Cicero in exornatione sententiae clausulaque ponenda modo ditrochaeum probat pedem, modo paeana primum aptum incipientibus, modo paeana quartum finientibus congruum, modo dochmium ex brevi et duabus longis et brevi et longa; cuius exemplum posuit 'amicos tenes', modo amphimacrum pedem, et rursus modo dactylicum numerum, modo anapaesticum, modo dithyrambicum laudat.'

Probus de numeris oratoriis sic dicit: Trochaeus et paeon tertius faciet illam structuram Tullio peculiarem, 'esse videatur.'

Cicero de numeris et pedibus oratoriis sic: 'Iam paean, quod plures habet syllabas quam tres, numerus a quibusdam, non pes habetur: est quidem, ut inter omnes constat antiquos, Aristotelem, Theophrastum, Theodecten, Ephorum, unus aptissimus orationi vel orienti vel mediae: putant illi etiam cadenti, quo loco mihi videtur aptior creticus. Dochmius autem e quinque syllabis, brevi, duabus longis, brevi, longa, ut hoc est 'amicos tenes,' quovis loco aptus est.'

Idem Cicero de pedibus et structuris sic dicit: Iambus enim frequentissimus est in iis, quae demisso atque humili sermone | dicuntur, paean autem

3 Orat. §. 213. 3—9 ex orat. C. Carbonis. 13 Orat. §. 215. 15 longior, quam comm. *libri Tulliani* 33 ibid. §. 218. 40 ibid. §. 196.

p. 357 C.
in amplioribus, iu utroque dactylus: itaque in varia et perpetua oratione hi sunt inter se miscendi et temperandi.

Cicero ad Herennium in arte rhetorica de membro, id est περὶ κώλου, sic dicit: 'Membrum orationis appellatur res breviter absoluta sine totius sententiae demonstratione, quae denuo alio membro orationis excipitur, hoc pacto: et inimico proderas; id est unum quod appellamus membrum: deinde hoc excipiatur oportet altero: et amicum laedebas. Ex duobus membris haec exornatio potest constare: sed commodissima et absolutissima est, quae ex tribus constat hoc pacto: et inimico proderas et amicum laedebas et tibi non consulebas. Item: nec rei publicae consuluisti nec amicis profuisti nec inimicis restitisti.'

3 IV, §. 26.

XX.

EXCERPTA RHETORICA

E CODICE PARISINO 7530 EDITA.

Civilis quaestio est, quae ad communem animi pertinet intellectum: cuius exemplum, si quaeratur an navigandum sit. Coniuncta ex pluribus quaestio fit, an rustico seni navigandum sit: comparativa, ut: an navigandum an studendum sit. Est etiam incivilis quaestio, quae ad communem animi non pertinet intellectum, ut si de pondere aut spatio mensurave quaeratur: cuius rei qualitatem ignorare non est erubescendum.

Finis oratorii officii est bene dicere; finis bene dicendi persuadere, id est optinere, quatenus rerum et personarum condicio patiatur.

Omnis controversia habet in se aetion, synechon, crinomenon. Aetion est causa, synechon continens, crinomenon examinatio causae, veluti: accusatur Milo quod occiderit Clodium. Causa est quod occiderit: continens quod eum occiderit, qui sibi fecit insidias: an insidias fecerit et an propter hanc causam occisus sit et non propter aliam et an debuerit eum reum facere et non occidere, hoc est crinomenon.

Fasis est res, ex qua quaestio nascitur: catafasis accusatio, apofasis defensio.

Thesis est quaestio generalis, hypothesis specialis. In thesi, id est in generali quaestione, tantummodo de rebus ipsis sine persona quaeritur: adhibitis personis res quoque communiter; nam quos genus causae premit, species saepe defendit. Si enim secundum thesin, id est generalem quaestionem, quaeratur an animadvertendum sit in matricidam, dubium non erit quin debeat animadverti; sed si ex hypothesi persona accesserit, invenit defensionem: ut si quaeratur, animadvertendum sit in Oresten matrici-

---

1 *Haec pars usque ad p. 587, 9 legitur in Parisino ad calcem Emporii.* 8 quatinus *P* 10 eximinatio *P* 19 adhibitio personis *P*; *non plane certa videtur nostra emendatio* 20 Sic enim *P* 22 quam debet *P* si extiothesi personā 23 *an animaduertendumne?*

dam, dubium non erit, † quam debet animadverti; hac enim se Orestes ratione defendit, quod patrem vindicaverit.

Partes circumstantiae sunt VII: quis, quid, quando, ubi, cur, quemadmodum, quibus adminiculis. Quis significat personam: persona constat duobus modis, nomine et qualitate: nomine, ut Scipio, Metellus, Pompeius; qualitate, ut pauper dives, *privatus* magistratus. Quid autem significat quattuor: factum, dictum, cogitatum, pathos. Factum sic: quidam emit imaginem tyrannorum et colit: reus est affectatae tyrannidis. Dictum sic: quidam transiens per carcerem dixit: 'securi estote vincti; cras solvemini': reus est affectatae tyrannidis. Cogitatum sic: damnato altero tyrannidis extitit alius qui diceret unius diei mora effectum quo minus ille arcem occuparet: reus est conscientiae. Pathos sic: mulier, quae assidue flebat, rea est adulterii. Quando significat tempus: temporis distantiae sunt duae, semper et accidens: semper, ut interdiu nocte, accidens, ut bellum pax. Loci distantiae sunt duae, spatium et sedes: spatium sic, longe prope; sedes, ut intra civitatem vel extra. Cur significat causam: causae sunt duae, praecedens et sequens: praecedens odium aut timor, sequens lucrum aut hereditas. Quemadmodum *est* facti demonstratio: quibus adminiculis ministeria facinoris.

Asystatae fiunt modis quattuor: uno, cum aliquid deest ex circumstantia, et vocatur pragma alogon: altero, cum eadem ex utraque parte dicuntur, isazusa: tertio, ubi color non invenitur et vocatur achromos: quarto, ubi iudex non invenit viam ferendae sententiae et vocatur aporos. Primus modus est asystatarum, ubi circumstantia deest, veluti: Quidam abdicat filium: contra dicit hoc loco, quia circumstantia deest, id est quare abdicet. Controversia erit, si addas: abdicat filium, quia iuraverat se uxorem non esse ducturum. Alter est asystatarum modus, cum eadem ex utraque parte dicuntur, veluti: Duo adulescentes vicini speciosas uxores habebant: noctu obviam sibi facti accusant se invicem adulterii. Quidquid enim una pars dixerit, hoc et alia respondebit. Tertius asystatarum modus est, ubi color non invenitur, ut sunt communes loci, in quibus non potest esse defensio. Quartus asystatarum modus est, ubi iudex non invenit viam ferendae sententiae, veluti: Alter ab altero petebat pecuniam quasi creditam, ille dicebat depositam. Pendente iudicio lata lex est de tabulis novis: ille, qui creditam dixerat, repetit quasi depositam, tenet ille quasi creditam.

Figurae controversiarum sunt IIII: endoxon, amphidoxon, paradoxon, adoxon. Endoxon est, *si* honesta persona et honesta causa, velut: Scipio

1 *fort.* quin non debeat   *ante* hac *P habet*: Sed si exthiothesi person̄ accesserit matricidā   6 qualitate. IIII. pauper *P*   privatus *addidi*   autem *nos*: enim *P*   11 affectum *P*   16 causa. Causae *P*   18 est *am. P*   20 Kasistae *P (videtur* K *signum esse novi capitis)*   21 pragma] *an* plasma? *v. pag.* 84, 3   logos *P*   22 isazus *P*; *malim* et vocatur isazusa   24 asystarum *P*, *item v.* 27   26 controuèrsia, ut si *P*   28 speciosa *P*   30 hoc et altera?   34 deposita *P*   37 *et* 38 eudoxon *P*   38 est onesta *P*

victis Poenis petit ut ludos spectet laurea coronatus: et honesta persona Scipionis et honestum est quod petit. Amphidoxon est, si aut honesta persona et turpis causa est, veluti: 'Scipio victis Poenis petit mortem civis: honesta persona Scipionis, sed turpe est quod petit', *aut* honesta causa est et turpis persona. Abdicatus fortiter fecit: *petit* praemii nomine reditum in domum patris: turpis persona abdicati, sed honesta petitio est. Adoxon est, *si* nullius opinionis persona et causa, veluti: Pauper vestimenta vendebat: extitit alius qui diceret sua esse; ille dixit se adultero detraxisse: accusant se invicem, ille furti, hic adulterii.

De laudibus quarumque rerum.

Laudes animalium vel inanimalium advertimus his locis contineri: quis sit inventor, deinde id ipsum quanta specie sit et pulchritudine et ubi nascatur: de utilitate, id est quod commodum ex ea capiatur. Solet transfiguratio pro genere poni, si Daphne in laurum conversa est, in florem Narcissus. Postremo facta comparatione concludimus de genere ac ratione comparationis, quid sit laudabilius. Debet autem aut cum aeque laudabilibus fieri aut cum melioribus. Fit tamen aliquando diversarum rerum comparatio, si comparemus eum qui in bello, et eum qui in pace magnus est.

De laudibus urbium.

Urbium laudem primum conditoris dignitas ornat idque aut ad homines inlustres pertinet aut etiam ad deos, ut Athenas a Minerva dicitur constitutas: et ne fabulosa potius quam vera videantur. Secundus est de specie moenium locus et situs, qui aut terrenus est aut maritimus et in monte vel in plano: tertius de fecunditate agrorum, largitate fontium, moribus incolarum: tum de his ornamentis, quae postea accesserint, aut felicitate, si res sponte ortae sint et prolatae aut virtute et armis et bello propagatae. Laudamus etiam illud, si ea civitas habuerit plurimos nobiles viros, quorum gloria lucem praebeat universis. Solemus et a finitimis civitatibus laudem mutuari, si aut maiores sumus, ut alios protegamus, aut si minores, ut luce finitimae luminemur. In his quoque faciemus breviter comparationem.

Comparatio est, quando duae res inter se collatae comparantur; et fit comparatio in personis et rebus. Si Ulixes cum Aiace comparetur, est in personis; si prudentia contenditur et fortitudo, est in rebus: sed

---

1 ut ludos spectet ut laurea *P* 2 est a. aut *P* 4 aut *om. P* 5 *immo:* persona, ut: petit *supplevimus* 6 abdicatis *P* 7 aduxon est nullis opinioois *P*. *Ante haec vv. intercidit descriptio paradoxi generis.*

10 — p. 588, 16 *edidit Ecksteinus in Anecdotis Paris. p. 22 sqq. Lectiones, quibus sola nota P adscripta est, iam ab Eckstelno emendatae sunt.* 15 de genere ac ratione *nos*: degeneratione *P* 16 quid sit laudabilius *nos*: quod sit inlaudabilis *P* autem aut *nos*; aut *P*, autem *Eckstein* cum aeque laudabilibus *Christ*: aeque laudabilius *P*, aeque laudabile *Eckstein*. 21 coostituta *P* 23 speciem *P* maritimis *P*

26 spoode ortae sint aut prolate *P* 29 laudemutnari si autem *P* sumus ut *nos*: summut *P*, sunt ut *Eckst.* 31 collocate *P* 32 io sermouis *P* 33 cootendit *P*

in utroque unus est dicendi modus; nam quid sit melius quaeritur. Igitur de his, quibus potest ambigi, fiet comparatio; ceterum ridiculum videtur, si Achilles in specie vel viribus Thersitae comparatur. Ergo aut utrumque esse dicemus primum aut alium alii praeferemus. Possunt tamen sic fieri comparationes, ut altera pars extollatur, altera deprimatur. Servemus per omnia laudis praecepta, quae in simplici laude praecepimus, aut certe per ea, quae in contemplationem possunt venire; committitur enim vitium, si non vel levi aliqua re discernuntur. Crimina nostrorum dissimulare debemus, iniquorum vero persequi diligenter. Malae res inter se comparantur, quando quae sit peior ostendimus, ut si avaritia et luxuria conferatur. Quando plures cum pluribus conferimus, de utrisque eligemus singulos, quos inter se comparemus. Si de oratoribus et poetis quaeritur, ut Homerus et Demosthenes, *qui in Graecia* floruerunt, cum Tullio nostro vel Marone. Deinde qui peiores, qui meliores extiterint, singuli cum singulis aut plures cum pluribus conferentur. — Vituperationes ex contrario ducimus pari ratione.

De historia.

Historia est rerum gestarum et dignarum memoria relatio: ea versatur aut in rebus bellicis aut in negotiis civilibus, id est pacis. Historici officii sunt tria: ut veras res, ut dilucide, ut breviter exponat. Verae res sunt, si rerum actarum vetustas et obscuritas diligenter exploretur, si explorata libere, id est sine metu aut gratia aut invidia referatur. Lucida fit historia, si ut oportet res pro temporibus, pro locis, pro actibus structura simplici et perfecta explanetur: brevis autem, si nihil vel supervacaneum vel leve interponatur, si singulis verbis sententiae exprimantur, si non longo circuitu elocutio terminetur. Est et illa virtus ut grata sit, quod fieri solet, si varietate, si translationibus, si figuris, si novis verbis, si cultu sententiarum, si concinnatiore structura concinnetur. Opus historiae est, ut nos notitia rerum instruat, finis autem, id est τὸ τέλος, ut ex ea sequendas aut fugiendas res cognoscamus aut ad usum eloquentiae adiuvemur. Principiorum ad historiam pertinentium species sunt tres: de historia, de persona, de materia. Aut enim historiae bonum generaliter commendamus, ut Cato, aut pro persona scribentis rationem eius quod hoc officium adsumpserit reddimus, ut Sallustius eo loco, ubi dicit: sed ego adulescentulus initio, sicuti plerique, studio ad rem publicam latus

34 Cat. 3.

1 sed utroque *P* 2 *malim* de his, de qoibus potest] post *P* 3 *malim* comparetor ad utrumque *P* 4 alium alio *P* 7 committi omitti si oon *P*; enim *nos addidimus* 9 malae *nos*: male *P* 11 referimus de utriusque *P* eligemus *nos*: elegimus *P*, eligimus *Eckstein* 13 demonstheois *P* qui in Graecia *addidimus* floruerunt aut eum *P et Eckst.* 14 maro *P* peiores *nos*: plures *P* singula cum *P*. 17 *Quae sequuntur, exstant in P ad calcem Fortunatiani.* 20 rex *P* 23 pro actiuis *P* 24 et a perfecta *P* 27 si oobis uerbis *P* 28 concinnatiores structurae *P* 31 specie sunt *P* 35 ad rem prolatus *P*

sum, aut eam rem, quam relaturi sumus, dignam quae et scribatur et legatur ostendimus, ut Livius ab urbe condita.

De epistolis.

In epistolis considerandum est, quis ad quem et qua de re scribat. In eo autem, quis ad quem scribat, personarum accidentia spectanda sunt, quae sunt decem: genus sexus aetas instructio ars officium mores affectus nomen dignitas. Plurimum enim differt, nobili an seni an magistratui an patri an amico an prospere agenti an tristi scribamus, et his similia. In re de qua scribemus videndum est, privata an publica, sacra an extra religionem, nostra an aliena, magna an modica: sic enim non solum sensus temperandi et adfectiones adfectandae sunt, sed etiam dignitas elocutionis ipsius moderanda. Observandum est illud in epistolis, primum ut sint dilucidae et breves et significantes, tunc deinde ne aut nimium affectatae videantur aut levi cura compositae, sive erga eum ad quem scribuntur, sive erga rem de qua mittuntur. De ordine illud custodiendum, ut eas res primas ponamus quae erunt maximae, aut eas quae tempori ac naturali ordini potissimae sunt in scribendo. Primum his epistolis respondendum, quas accepimus, deinde tum ea quae extra sunt suggerenda. Respondendum autem aut eodem ordine quo scriptum est, aut ad ea primum quae nos maxime moverint. Quod ad elocutionem attinet, sermo esse debebit purus et simplex, interdum φιλολογίαν redolens aut figura apte interpositis sensibus vel poetarum vel historicorum: verba simplicia, verum minime antiqua nec tamen vulgaria ac sordida. Quod ad compositionem et structuram attinet, nihil prohibebit esse violentam et conclusam, si irati et castigantes scribamus. Quod ad totam epistolae formam attinet, ad hostes et inimicos libera et cauta esse debebit, ad parentes sollicita, ad amicos affectu plenissima, ad superiores officiosa, ad humiliores moderata, ad veteros grata: de re publica gravis, de domesticis rebus diligens, de divinis honesta, in beneficiis petendis verecunda, in inputandis temperata, in negandis plena rationis et, si fieri possit, aut aequitate aut necessitate excusata.

---

2 libius ad urbe *P* 3 De Epystolis] *sic addidit m. 2 in P* 5 personarum accedentium *P* 8 tristis *P* 11 adfectiones affectande *P* 12 aepustolis *P* 16 maxime *P* *fort.* tempore ac naturali ordine (*aut* tempori ac n. ordini appositissimae), *sed lectio codicis videtur ferri posse.* 17 potissime *P* 21 figura *Christ*: figuram *P* 22 interpositi sensibus *P*.

XXI.

ARS RHETORICA CLODIANI

DE STATIBUS. *)

Status est quaestio summa, de qua pronuntiaturi sunt iudices; status autem dicitur eo quod in eo pars utraque consistit. Nascitur autem status ex intentione et depulsione hoc modo: occidisti hominem — non occidi. Cicero statum constitutionem vocat, στάσιν aut γενικὸν κεφάλαιον Graeci dicunt.

Rationales status sunt quatuor: an sit, quae coniectura dicitur; quid sit, qui finis appellatur; quale sit, quod est qualitas; inducine in iudicium debeat, quae ab aliis translatio, ab aliis praescriptio appellatur: hanc Quintilianus negat inter status recipiendam.

Graeci hos status sic appellant: coniecturam στοχασμόν, finem ὅρον, qualitatem ποιότητα, translationem μετάληψιν appellant.

Coniectura est, cum crimen intenditur et negatur: coniectura simplex, plena et semiplena. Fur quadruplum solvat: sacrilegus manus perdat: adulter, qui multoties per multa adulteria moechatus est, reus est mortis.

Colon, pars integris pedibus impleta, ut defecisse videt sua: comma pars versus imperfecta, ut arma virumque cano.

Aequivoca dicuntur, quorum nomen solum commune est, secundum nomen vero substantia diversa. Igitur res omnes duobus significantur modis, nomine scilicet et definitione substantiae. Ex his ergo diversitates quatuor procreantur: namque res omnes cum rebus aliis aut nomine iunguntur et definitionibus discrepant, aut definitione congruunt et nominibus separantur, aut in nomine et definitione consentiunt, [aut nomine congru-

---

15 Verg. Aen. 12, 2. 16 ibid. 1, 1.

---

*) *Ex codice Bernensi 363. Lectiones, quibus solam litteram B adiecimus, iam Usener in apographo suo, quod nobis concessit, emendaverat.*

4 ϲταϲιнаυгєnικοn *B* 8 praescriptio *nos*: perscriptio *B* 10 moαos *B* 11 ποιнтнтαn *B* 22 aut — dissentiunt *del. Christ, ut adiecta ex v. 591, 7*

unt, definitione dissentiunt] aut in nomine et definitione dissentiunt. Et illa quidem quae nominibus iunguntur, definitionibus discrepant, vocantur **aequivoca**. Hoc autem huiusmodi est: homo pictus et verus; utraeque enim res uno hominis nomine nuncupantur, sed definitionibus differunt. Nam si quis pictum hominem definiat, ita dicit: homo qui pictus ex coloribus, vivi hominis simulatio: hominem autem verum ita definiet: homo est animal rationale, mortale, risibile. Atque ita haec congruunt nomine, definitione dissentiunt.

Illa vero, quae definitione congruunt, nominibus separantur, **multivoca** nominantur, ut sunt 'gladius ensis'; his enim una substantiae definitio est vocabulis discrepantibus.

Illa autem, quae et nomine et definitione consentiunt, **univoca** dicuntur, ut est 'animal' et 'homo': namque homo dicitur animal et cum animali uno nomine iungitur animalis. At vero si utrumque definias, possis dicere: utraque est substantia animata atque sensibilis.

Illa vero, quae neque nomine iunguntur neque definitione consentiunt, huius modi sunt, quae omnino a se discrepent: haec vocantur **diversivoca**, ut est 'ignis aer aqua terra'; his enim neque eadem nomina sunt neque idem termini.

Aequivoca sunt dicta, quod quamvis definitionibus distent, aequo tamen vocabulo nuncupentur: univoca, quod una sit illis nominis et definitionis significatio: multivoca, quod cum eadem definitio subiecta sit, multis nominibus appellentur: diversivoca, quod omni a se diversitate dissentiant et definitionis et nominis.

Praeter haec autem quinta invenitur habitudo rerum: quae cum sint a se ipsa diversa, coniunguntur tamen quodam modo definitione et nomine, sed non ad plenum, sed ad quandam quasi transfigurationem et per formarum vocabuli differentiam, ut est 'iustitia iustus' et a grammatica grammaticus. Haec autem vocantur **denominativa**, quod de nomine et substantia res diversae trahentes transfigurationis † quadam similitudine ad se ipsa coniuncta sunt.

Maxime autem necessaria fuit prima de aequivocis propositio; discendum enim nobis est, quod non semper res cum nominibus coaequentur, sed aliquoties supercrescant, aliquoties minuantur. Namque in aequivocis rebus nomina superantur; nam cum nomen unum sit, plures sunt res quae uno nomine declarantur. In multivocis res nominibus transeunt; nam cum una sit eademque substantia, multis vocabulis demonstratur. Hinc est quod propositam vocem praeter aequivocorum scientiam ad aliquod praedicamentorum principium referre non possumus. Aequivocis namque praecognitis cum quisque diiudicandus sermo proponitur et sub praedicamen-

7 congruet *B* 15 est] esse *B* 23 omnia a se *B* 26 *fort.* a se ipsae diuersae 27 formarum *nos*: formam *B* 30 transfig. quandam similitudinem ad se ipsae coniunctae sunt *Christ* 33 coaequentur *nos*: coeqntur *B* 36 transeuntur *Christ* 37 hic *B*, *sed* n *sup. lin.*

torum genus aliquod referendus, considero, si non illud quod proponitur unam rem significat, et hanc ad propriam praedicationem referre non dubito, ut hoc vocabulum quod est mens; video, quoniam nihil aliud significat nisi illud quo sapimus et quo ratione vegetamur, ergo quoniam unum significat et hoc ipsum quod significatur substantia est, id est mens, nomen ipsum substantiam declarare pronuntio. Si vero nomen propositum mihi plura significet (declaratio est ipsius significatio), quae distribuo, tunc considero, et si ad unum praedicamentum cuncta pertinent, hoc ad quod pertinet nomen illud significare contendo: ut hoc vocabulum quod est 'canis', idem dicitur et marinus et terrenus et caelestis: quas singulas significationes cum considero, video esse substantias. At vero si vocabulum diversissimas significet res et quae sub unum genus venire non possint, ut hoc vocabulum quod est 'aliquid' (etenim dicitur 'aliquid' et de substantia et de qualitate et de quantitate et de cunctis ceteris generibus), singulas huius vocabuli designationes partiens secundum unum quodque genus, quod nomen illud significat, ad conveniens praedicamentum pronuntiem pertinere. Quod si praeter aequivocorum notitiam nomen propositum ad proprium praedicamentum referre non possumus, recte de praedicamentis inchoans, quid aequivoca forent, propria definitione constituit. Videtur quoque mihi, cum de aequivocis inchoavit, de ipsa proprie praedicamenti significatione coepisse; nam cum substantia quantitas et cetera.

Γνῶθι σεαυτόν, id est nosce te ipsum: frustra enim laborat curiosa mortalitas in ceteris cognoscendis, cum *animi* sui naturam scire non possit, quid sit, ubi sit, quam formam, quam vim habeat: quid sit, *περὶ τῆς οὐσίας*, id est de substantia; ubi sit, *περὶ τοῦ τόπου*, id est de loco; quam figuram, utrum humani corporis, ut habere umbrae dicuntur, an sphaerae, an cuiusvis alterius; quam vim, mortalisne an aeterna sit. Pars autem animae *αἰσθητική*, id est sensualis dicitur; est autem forma capax omnium figurarum et pulchrior universis, quae intelligibiliter in aeternis rebus exsistit.

Finit clodiani de statibus.

---

1 aliquod *nos*: aliquo *B* considero. et si ad unum praedicamentum cuncta pertinent. si non illud *B*; '*a verbo enim* considero *oculi librarii aberraverunt ad locum inferiorem, quem inchoaverat verbis* et .. pertinent *(v. 8), mox cognito errore inchoatum reliquit*'. Usener 4 quod sapimus *B* 15 singulis *B*, *sed* as *ead. m. corr.* designationes *nos*: designationis *B* 19 constituit] *sc. Aristoteles, ut videtur* 22 ΓΝΟΤΙC ЄΑΥΤΟΝ *B* 23 animi sui naturam *Usener*: sui naturae *B* 25 τοῦ *addidi* ΤΟΠΥ *B* 27 sperae *B*.

XXII.

DE ATTRIBUTIS PERSONIS ET NEGOTIIS

EX CICERONIS DE INVENTIONE LIBRO PRIMO.

B = editio princeps Basileensis 1521.
ς = editio Capperonnierii.

Omnes res iuxta rhetoricae indagationem disciplinae argumentando confirmantur aut ex eo, quod personis, aut ex eo, quod negotiis est attributum. Ac personis has res attributas putamus: nomen, naturam, victum, fortunam, habitum, affectionem, studia, consilia, facta, orationes, casus. | Nomen est, quod unicuique personae datur, quo suo quaeque proprio et certo vocabulo appellatur. Nam de nomine nonnumquam aliquid suspicionis sive argumentationis nascitur, ut si dicamus idcirco aliquem Calidium vocari, quod temerario et repentino consilio sit; nam eiusmodi nomina quasi indices morum hominibus saepissime imponuntur. Ac de natura licet aliquando ducere suspiciones, cuius partes sunt plurimae. Aut enim sexus consideratur, ut sive vir sive mulier sit: aut natio, ut Graius an barbarus: aut patria, ut Atheniensis sive Lacedaemonius: aut cognatio, quibus maioribus, quibus consanguineis: aut aetas, ut puer an adolescens, natu grandior an senex: praeterea commoda aut incommoda considerantur, a natura data animo aut corpori, hoc modo: valens an imbecillus, longus an brevis, formosus an deformis, velox an tardus, memor an obliviosus, pudens, patiens an contra; et omnia haec, quae naturae sunt attributa, ad aliquam coniecturam faciendam. Et ex victu multae trahuntur suspiciones, cum quemadmodum et apud quos et a quibus educatus et eruditus sit quaeritur, et cum quibus vivat, qua ratione vitae, quo more domestico vivat. Et ex

1 — p. 595 extr. = Cic. de Inv. I, §. 34—43.

AVTOR INNOMINATVS DE RHETORICIS *B*   7 callidum *B*   9 Ac de naturali aliquantum ducere *B*   11 ut vir an mulier sit ς   13 consanguineis sit editus ς   14 an natura *B*   18 faciendam] *videtur verbum deesse, velut* valent

p. 299—301 C.

fortuna saepe argumentatio nascitur, cum servus an liber, pecuniosus an pauper, nobilis an ignobilis, felix an infelix, privatus an in potestate sit aut fuerit aut futurus sit, consideratur, aut denique aliquid eorum quaeritur, quae fortunae esse adtributa intellegantur. Habitus autem quod in aliqua perfecta et constanti animi aut corporis absolutione consistit aut virtutis aut artis alicuius perceptione et item corporis aliqua commoditate non natura data, sed studio et industria comparata, ipsa causa posita docebit, quid hic quoque locus suspicionis ostendat. Adfectio est animi aut corporis ex tempore aliqua de causa commutatio, ut laetitia, metus, cupiditas, molestia, morbus, debilitas, et alia quae in eodem genere reperiuntur. Et ideo adfectionis quidem ratio perspicuam solet prae se gerere coniecturam, ut amor iracundia, propterea quod et illorum vis intellegitur, et quae res harum aliquam rem consequantur, faciles cognitu sunt. Studium autem quod est animi assidua et vehemens ad aliquam rem adplicata magna cum voluntate occupatio, ut philosophiae, poeticae, geometriae, literarum, facile ex eo ducetur argumentatio eius, quod res in causa desiderabit. | Item ex consilio sumetur aliquid suspicionis; nam consilium est aliquid faciendi non faciendive excogitata ratio. Facta autem et casus et orationem tribus ex temporibus considerabimus: quid fecerit aut quid ipsi acciderit aut quid dixerit; et quid faciat, quid ipsi accidat, quid dicat; et quid facturus sit, quid ipsi casurum, qua sit usurus oratione.

Negotiis quae sunt attributa, partim sunt continentia cum ipso negotio, partim in gestione negotii considerantur, partim adiuncta negotiis sunt, partim gestum negotium consequuntur. Continentia cum ipso negotio sunt ea, quae semper adfixa esse videntur ad rem neque ab ea possunt separari. Ex his prima est brevis complexio totius negotii, quae summam continet facti, hoc modo 'patris occisio, patriae proditio': deinde causa eius summae, per quam et quamobrem et cuius rei causa factum sit quaeritur: deinde in ipso gerendo negotio quid actum sit, deinde quid postea factum sit. In gestione negotii, qui locus secundus erat, quaeritur locus, tempus, modus, occasio, facultas. Locus consideratur, in quo res gesta sit, ex opportunitate, quam videtur habuisse ad negotium administrandum. Ea autem opportunitas quaeritur ex magnitudine, intervallo, longinquitate, propinquitate, solitudine, celebritate, natura ipsius loci et vicinitatis et totius regionis. Ex his etiam attributionibus: sacer profanus, publicus privatus, alienus an ipsius, de quo agitur, locus sit aut fuerit. Tempus autem est — id quo nunc utimur; nam ipsum quidem generaliter definire difficile est — pars quaedam aeternitatis cum alicuius annui, menstrui, diurni nocturnive spatii certa significatione. In hoc et quae praeterierint considerantur, et eorum ipsorum quae propter vetustatem obsoleverint aut incredibilia videantur, ut in fabularum numerum reponantur; et quae iam diu gesta et a memoria nostra remota tamen faciant fidem vere tradita esse, quod eorum monumenta certa in literis extent; et quae nuper gesta sint, quae scire plerique possunt; et item quae | instent in praesentia et cum maxime fiant, et quae consequantur, in

7 comparatio *B* 8 ostendatur *B* 11 per se gerere *Bς*: *cf. p. 537, 30* 13 consequatur, facie cognita sunt *B*, consequatur, facile cognitu *ς*; *cf. p. 537, 32* 14 vehementer *Bς*, *em. e Cic.; cf. etiam pag. 537, 33* 15 geometricae *Cic.* et quid facturus sit *Christ*: aut quid f. sit *B* 27 proditio est *Bς* causae eius *B* 29 gerendo negotio *Cicero*: genere negotii *Bς* 32 ad *om. Bς* 34 vicinitate totius loci *vitiose libri Tulliani* 35 ipsius loci sit de quo agitur, locus sit *B* 40 ut iam in *Cic.* 42 faciunt *Bς* momenta *B* 43 gesta sunt *Bς* possint *Cic.*

quibus potest considerari, quid ocius, quid serius futurum sit. Nam saepe oportet commetiri cum tempore negotium et videre, potueritne aut magnitudo negotii aut multitudo *rerum* in eo transigi tempore. Occasio autem est pars temporis, habens in se alicuius rei faciendi aut non faciendi opportunitatem. Verum in tempore spatium quodammodo declaratur, in occasione ad spatium temporis faciendi quaedam opportunitas intellegitur. Haec in tria distribuitur genera: publicum, commune, singulare. Publicum est, quod civitas universa aliqua de causa frequentat, ut ludi, dies festus, bellum: commune, quod accidit omnibus eodem fere tempore, ut messis, vindemia, calor, frigus: singulare est, quod aliqua de causa privatim alicui solet accidere, ut nuptiae, sacrificium, funus, convivium. Modus est, in quo quemadmodum et quo animo factum sit quaeritur, cuius partes sunt prudentia et imprudentia. Prudentiae autem ratio quaeritur ex his quae clam an palam, vi an persuasione fecerit: imprudentia autem in purgationem confertur, cuius partes sunt inscientia, casus, necessitas. Facultates sunt, aut quibus facilius aliquid fit aut sine quibus non fit. Adiunctum negotio autem illud intellegitur, quod maius et quod minus et quod simile ei negotio quod agitur, et quod aeque magnum et quod contrarium [et quod plurimum dicitur] et quod disparatum, et genus et pars et eventus. *Maius* et minus et aeque magnum ex vi et ex numero et ex figura negotii, sicut ex statura corporis, consideratur. Simile autem ex specie comparabili aut conferenda atque adsimulanda natura iudicatur. | Contrarium est, quod positum in genere diverso ab eo, cui contrarium dicitur, plurimum distat, ut frigus calori, vitae mors. Disparatum est autem, id quod ab aliqua re praepositione negationis separatur hoc modo: 'sapere' et 'non sapere'. Genus est, quod partes aliquas complectitur, ut cupiditas: pars est, quae est sub genere, ut amor, avaritia. Eventus est exitus alicuius *negotii*, in quo quaeri solet, quid *ex* quaque re evenerit eveniat eventurum sit, ut ex arrogantia odium, ex insolentia arrogantia. Quarta autem pars est ex his, quae negotio dicebamus attributa, consecutio. Eae res in hac quaeruntur, quae gestum negotium consequuntur: primum, *quod* factum est, quo id nomine appellari conveniat: deinde eius facti qui sint principes et inventores, qui denique auctoritatis eius et inventionis comprobatores atque aemuli: deinde ecquae de ea re aut quae eius rei sit lex, consuetudo, pactio, iudicium, scientia, artificium: deinde natura eius, vulgo evenire soleat an insolenter et raro: postea homines sua auctoritate id comprobare an offendere in his consuerint, et cetera, quae factum aliquod similiter confestim aut ex intervallo solent consequi. Ac negotiis fere res hae, quas commemoravimus, sunt attributae.

2 uideri *B* poteritne *B*ς 3 rerum *ex Cic. addidi* 6 intellegitur adiuncta *Cic.* 13 quae palam in persuasiones fecerit *B*, quae clam an palam, vi ao persuasione f. ς 17 simile in negotio *B*ς 18 quo de agitur *Cic.* et quod plurimum dicitur *B*, et q. pl. distat ς; *fort.* quod plur. distare dicitur, *ut sit glossema ex verbis v. 23* 19 Maius *om. B* 20 magnum et ex vi *B* statura *Cic.*: actu *B* 21 aut ex cooferenda *Cic.* 22 positum est *B* 23 ab eodem *prave libri Tulliani* calor, ut mors *B* 24 praepositione *B*: per oppositionem ς 27 negotii *om. B* 28 ex *om. B* 30 consecratio *B* 31 qood *om. B* 33 deinde quae *B*ς, *em. e Cic.* 34 actio ς *prave* 35 deiode quid ex natura ς 36 an defendere in his consuerunt *B*, aut offendi in his cousueverint ς 37 aliquid *B*ς.

XXIII.

EXCERPTA

EX GRILLII COMMENTO

IN PRIMUM CICERONIS LIBRUM DE INVENTIONE.

B = codex Bambergensis saec. XI.
F = codex Frisingensis 206, nunc Monacensis latinus n. 6406, saec. XI.

ARGUMENTUM ARTIS RHETORICAE.

Incipientes quamcumque rem scribere, antequam scribamus eam commendare debemus, ut Vergilius:

a d m i r a n d a t i b i l e v i u m s p e c t a c u l a r e r u m;

sed errant qui hoc dicunt; non enim laus in isto principio, sed definitio continetur. Orator quippe quae sibi gravia sunt in principio solvere aut curare debet, ut in domo sua caput illud videtur primum esse commune, sed vide quo modo illud facit Tullius speciale. C u m m u l t a d i v i n i t u s, p o n t i f i c e s, a m a i o r i b u s n o s t r i s i n v e n t a s u n t. Poterat hoc et Clodius dicere; Clodius enim solo religionis iure certabat, Cicero iure publico. Quia nec poterant pontifices contra religionem ferre sententiam — res enim consecrata fuerat — et Clodius religionis iure pugnabat, videamus, quo modo illud solvit. Bene, inquit, maiores nostri, qui vos non solum de iure religionis, sed et de iure publico iudices instituerunt, ut tam vobis ius publicum quam ius religionis tuendum sit. Et cum eos dicit de iure

---

3 Georg. IV, 3.   8 de domo sua §. 1.

---

3 uirgilius *BF hic, sed alias B plerumque* uergilius   7 *exspectares* ut in oratione de domo sua, *sed sic infra quoque pag. 605, 20*   8 quemadmodum *B*

publico iudicare, illud aestimandum relinquit, sine causa Clodium consecrationis iure pugnare, quod ad pontifices pertinet, cum illi etiam hoc iudicaturi sint, utrum deberet consecrari, quod pertinet ad ius publicum. Modo ergo scripturus Tullius de arte rhetorica quae sunt gravia necesse habet in principiis purgare. Quae sunt igitur gravia? Sententia Platonis et Aristotelis. Plato enim eloquentissimus fere omnium philosophorum dicebat artem rhetoricam non esse artem, sed civilis scientiae partis umbram; hoc enim asserebat in illo dialogo, quem Gorgian vocavit. Quicquid, inquid, omnes faciunt, non est industria, sed natura; ars autem non de natura, sed de industria venit. Porro autem servo 'rapuisti mihi codicem': respondit 'non rapui'. Ecce quod vos dicitis coniecturam, quam coniecturam dividitis in personam, in factum, in causam. Dicit tibi ergo servus tuus, quem furti arguis: 'Quot anni sunt a quo tibi servio? scis me aliquando hoc fecisse?' Ecce argumentum a persona. Deinde: 'quare furtum facturus eram? num esuriebam? num sitiebam?' Ecce argumentum, quod dicitis a causa. Postremo: 'non feci: quis probat? ubi feci?' Ecce argumentum a facto. Argumentabatur igitur Plato et dicebat: hic nempe servus haec non dicit industria, sed natura; rhetorica autem ars non est, sed civilis scientiae partis umbra. Aristoteles autem dicebat esse artem, sed malam, quia contra veritatem nititur et studio defensionis fidem veritatis impugnat. Et dabat Aristoteles argumenta et exempla verissima. Nam in ariopago, ubi erant severissimi iudices, stabant praecones, non permittebant prooemia dicere oratoribus aut epilogos aut locos communes, ne per hoc obscuritatem veritas pateretur. Ceterum mala ars rhetorica in his tribus est. Scripturus ergo Tullius de arte rhetorica, ne diceretur ei 'quid vis scribere?', quia secundum Platonem ars non est, secundum Aristotelem ars est quidem, sed mala, ideo necessarium putat in principio et artem probare contra Platonem et bonam contra Aristotelem.

Postquam vero commoditas] Superius dictum est, quae com- §. 3.
moda in rem publicam per oratores venerint, nunc de incommodis dicit; nec dicit ea per oratores illata, sed per imperitos; imperiti enim oratores appellari non possunt. Et utitur statu remotivo, ut incommoda rhetoricae in homines imperitos convertat. Commoditas a quibusdam lucrum exponitur, sed non ita. Nam commoditatem modo bonum dixit ingenii, quod cum illi haberent, artem requirere noluerunt, sed freti sola stultitia professi sunt ea quae non didicerant. Quae res pernitiosa extitit, quae virtutem, id est doctrinam imitaretur; virtus autem doctrina dicitur, quae virtus in

8 Gorg. p. 463.

2 hoc etiam *F* 5 sunt *om.* *F* 7 sed esse ciuilis *B* 8 appellavit *F* 9 ars autem non de industria sed de (de *om.* *F*) natura venit *BF* 10 servo dixisti 'rapuisti *Christ* 11 coniecturam inquit divididis *B* 20 fidem ueritatis *F*: ueritati *B* 22 stantes? 23 praemia *BF* epilogos alogos communes *BF* 27 ideoque *B* 28 *Sequuntur tria alia argumenta aeque ieiuna et prolixa.*

homine non nascitur, sed discendo adquiritur. Nam materiam natura quandam informem creat, quam postea ad virtutem doctrina perducit. Hoc ita esse ex Polemone et Xenocrate docebimus. Nam cum Polemo luxuriosus cum choro suo unguentis oblitus sertisque coronatus scolas Xenocratis, ut illi illuderet, fuisset ingressus, constantissimus philosophus patienter ferens disputationem instituit de bono continentiae maloque luxuriae; tantoque virtutis eius vis fuit, ut paulatim Polemon luxuriosus cum choro suo coronas de capite traherent abscondentesque detererent, atque alio die mutato habitu scolas auditor, non illusor intraret. Ergo videtur non nasci, sed disci. Habemus etiam divini poetae exemplum: qui cum Solianum diceret de caelo demissum, virtutes tamen ei esse discendas, ut:

iam nova progenies caelo demittitur alto:

et postea:

at simul heroum laudes et facta parentis
iam legere et quae sit poteris cognoscere virtus.

Commoditas quidem prava secundum Platonem, qui duo genera dicit esse oratorum, bonum et malum: modo tractat de malo. Commoditas est ingenium sine arte. Quintilianus hoc sic intellexit, ut diceret commoditatem dixisse Ciceronem, id est lucrum, ut videatur mala facta rhetorica, postquam eloquentia coepit esse venalis. Eusebius commoditatem ex ipso Tullio probat non significare quaestum, sed ingenium; nam lucrum non est idoneum quod virtutem possit imitari. Commoditatem ergo benignioris ingenii venam intellegamus.

§. 5. Catonem, Caelium, Africanum et Gracchos] Sed quaeritur, cur hic optimos rhetores Gracchos enumeret, cum eos constet conturbasse remp. Hoc igitur respondemus in hoc loco Ciceronem verum loqui; nam si consideremus, iustum erat quod moliebatur senatus consultus, ut populo agrum suum redderent, quem nobilitas occupaverat. Ob hoc ergo perturbasse rem publicam iudicati, quia commutatus status vel in melius nocet. Cicero ergo, quod in quibusdam orationibus illos reprehendit, non verum iudicat, sed blanditur nobilitati. Et Scipio, tantus vir, qui productus a tribuno pl. eos dixit iure caesos videri, favore nobilitatis hoc fecit, quia et ipse ex optimatibus erat, non sicut in Cornelianis Tullius: Hic mos iam apud illos antiquos et barbatos fuit, ut persequerentur populares.

§. 8. Verine sint sensus] Academiae tres sunt diverse sentientes. Prima academia dicit errare sensus, sed per intellegentiam deprehendi veritatem. Navigantibus nobis videntur urbes et terrae recedere, remus in

---

12 Verg. Ecl 4, 7 16 ibid. v. 26 sq. 33 p. Corn. est novum fragmentum.

1 natura materiam *B corr.* 8 deterrerent *BF* 10 *fort.* eum Poltionem 11 dimissum *BF* 19 posteaquam *B* 21 quaestum *B*: lucrum *F* 23 intellamus *F* 25 conturbare *BF* *fort.* moliebantur senatus consultis 34 persequantur *BF* 36 diuersae *BF* 37 deprendi *F*

aqua fractus videtur, sed intellegimus nos potius recedere et remum potius solidum esse; ergo vides veritatem non perire. Secunda dicit etiam nostra posse falli. Putamus aliquem virum bonum, castum, maturum, gravem, et invenitur inpurus, superbus, levis: vides ergo falsam intellegentiam et penitus veritatem submersam. Unde illud in Pisonem: putavi gravem: video adulterum, video ganeonem.

Dispositio est rerum inventarum in ordinem] ea enim quae §. 9.
inventa fuerint non debent confuse dici, sed suo quoque componi ordine, unde ipse: meque meum dicendi ordinem servare patiamini.

Pronuntiatio est vocis et corporis moderatio] id est ut ad qualitatem personarum te moveas, modo gestu feminco, modo virili, modo vincentis, modo timentis, modo supplicis more. In hac enim polluisse moderatione fertur Hortensius, ut ait Cicero: ne motu corporis perstringat aciem ingenii tui.

Omnis res, quae habet in se positam in dictione ac dis- §. 10.
ceptatione aliquam controversiam] Omnis dictio ac disceptatio, quae habet controversiam, stare in iudicio potest; alias non potest. Controversia autem fit, si habuerit quod accusator obiciat, quod defensor purget, quod iudex iudicet: unum istorum si defuerit, non stat controversia et erit thema asystaton. Hoc propositis videamus thematibus et primum eam partem, quae in se omnia continet. Sepulchri violati sit actio. Vir fortis in bello armis amissis de sepultura viri fortis arma abstulit et vicit eaque rursus reposuit: arguitur sepulchri violati. Et hic accusator habet quod dicat; nam obicit 'violasti sepulchrum': et reus dicit 'non violavi': et iudex habet quod iudicet 'si violavit necne sepulchrum'; habet enim in voluntate quam velit proferre sententiam. Hic ergo tria illa continentur. Asystatae controversiae, et primum eae, quae a parte accusatoris deficiunt. Arguitur Cato adulterii: signum nullum, nullus testis, nulla suspicio, aute actae vitae nulla crimina. Non habet hic accusator quod dicat, et ob id stare controversia non potest. A parte rei. Belli tempore decem iuvenes viri fortes pollices sibi inciderunt: rei fiunt laesae rei publicae. Hic invenire defensor nullum colorem potest; non stat ergo controversia. A parte iudicis. Tres sodales simul profecti sunt peregre; duo tantum reversi sunt: accusant se invicem homicidii. Dicunt sibi 'tu occidisti': "non, sed tu": 'tecum fuit', "sed tecum fuit": testis nullus est, suspicio propria nulla:

5 et 9 locus non videtur exstare in libris Tullianis 13 div. in Caecil. §. 46.

1 abscedere *B* 2 esse solidum *B* 3 uirum om. *F* 7 rerum inuentarum *om. BF* 8 *an* quodque? 18 fit *B*: sit *F*, *ut videtur* 20 uideamus *F*: iudicamus *B* 21 sit *om. F*, *sed est in loco parva lacuna* 23 rursus *om. B*
27 Asystatae controuersiae *nos*: Instatu controuersia *BF* 29 *et* 600, 1 ob id *F*: obit *B* 32 colorem nullum *B* 34 homicidii *F*: parricidii *B* 35 sed tecum *F*: sit tecum *B* nullus est *F*: nullus adest *B*

iudex quod iudicet invenire non potest, et ob id non stat controversia. Summa autem brevitate complexus est stantes et asystatas controversias.

Sunt praeterea alia quae cacosyntheta vocantur, quae stant quidem, sed male, ut si pater luxuriosus abdicet frugi filium. Potest autem dicere huiusmodi aliquid: 'Licet me ad hanc infelicitatem fortuna deduxerit, tamen nolo isdem vitiis filium inficere in meis penatibus commorantem, ut vel ille rei publicae prosit, quatenus ego prodesse non possum'. His igitur coloribus potest quidem stare thema, sed male, ideoque cacosyntheton dicitur.

§. 20. Exordium est oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem] Exordium non propter causam ponitur, sed propter animum cognitoris, ut eum aut docilem faciat, si causa obscura sit, aut attentum, si causa sit humilis. Et vide oratorem eximium. 'Exordium est' inquit 'oratio'. Sed dici potest: et reliquae quinque orationes sunt: et quomodo tu id exordio adscribis quod omnium erat? Adiecit 'animum auditoris idonee comparans'. Sed et narratio idonee comparat: ergo ut effugeret generalitatem, adiecit 'ad reliquam dictionem'. Ergo etiam narrationi per exordium ostendit animos iudicum comparari et videamus quomodo. Non poterat enim narrare occisum Clodium, nisi dixerit ante: Quare Titi Anni tribunatu, rebus omnibus pro salute rei publicae gestis ad huius criminis defensionem non abutimur: nisi dixerit equidem ceteras tempestates et procellas in illis dumtaxat fluctibus contionum. Vide ergo quia principium ipsi etiam narrationi animum iudicum conciliat, et idcirco ait 'ad reliquam dictionem'.

Genera causarum quinque sunt] Honestum genus causae est, quod bonitate sua animum iudicis sine adiumento orationis illicit ad favorem, ut puta, si pro re publ. loquaris, si socios defendas. Ecce honestum genus causae. At in Verrinis, quam rem ipse etiam testatus erat in divinatione, dum dicit: 'quod si hanc causam tam honestam, tam illustrem, tam gravem non haberem', uti ostenderet quid esset honestae causae, secutus: si aut a me hoc Siculi non petissent et hoc quod et cetera.

Admirabile, a quo est animus alienatus eorum qui audituri sunt] In admirabili genere causae animi iudicum abalienati sunt, id est irascuntur, sicut in Rosciana. Quis enim non moveatur, ubi audie-

19 Cic. p. Mil. §. 6. 21 ibid. §. 5. 29 §. 6.

3 alia *scil.* themata 9 *Sequentia solus B habet* 13 reliquae quinque] *scil. partes orationis* 16 ad] et *B* 17 animos *B* 19 titiani tribunatū *B* 20 gestis] gentes *B* abutemur *Cic.* 21 ea quidem *B* cetera tempestate se procellas *B* 22 fuctibus *B* *an* Vides? *cf. p. 603, 26* 25 *videtur post* sunt *intercidisse:* honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum 29 si•in hanc *B* 30 ostenderē *B*; *videtur aliquid in obscuriore compositione deesse* 31 aut] autem *B*

rit occisum a filio patrem, aut cum viderit ad defensionem causae tironem accedere defensorem? Ergo tum in hac causa aut principio aut insinuatione uti debes, sicut postea dicemus. Anceps genus causae est, ubi iudex dubitat, quid primum iudicet, sicut in Cluentiana; quaerit enim iudex de veneno iudicet an de corrupto iudicio. Item anceps genus causae est, ubi et honestas benivolos facit iudices et crimen infensos, sicut in Scauriana honestus et nobilis iuvenis Scaurus erat, sed moventur iudices, quia obiciuntur multa crimina. Anceps genus est, ut in illo loco Vergiliano: Crudelis mater magis an puer improbus ille? Crudelis tu quoque mater.

Obscurum genus causae est, in quo aut tardi auditores ad cognoscendum] quoniam multiplex circumplexione inretitur. Obscuritas autem tribus modis fit, a iudice, ab oratore aut ab ipsa causa: a iudice, si tarde colligat dictam rem: ab oratore, si aut minus dicat aut multa dicendo se involvat, ut ipse 'nihil me fugere voluisse reticendo nec obscura dicendo': ab ipsa causa, si obscurissima sint argumenta, quae vix intellegat iudex, sicut nunc Tullius dicit, a iudice et causa fieri genus, ab oratore autem non, quia praecepta dat ut orator debeat esse plenissimus.

Igitur exordium in duas partes dividitur, in principium et insinuationem] Non enim omne exordium principium est nec omne principium exordium; exordium enim genus est principii et insinuationis. Inter principium et insinuationem hoc est, quod principia palam fiunt, insinuatio clam: quod in quibus causarum generibus sumatur ostendit, ideoque prius necesse habuit demonstrare causae genus. Et sic iam, *ut* in qua causa quemadmodum ordireris ostenderet, prius causarum divisit genera, ut facilius principiorum ostenderet rationem.

Insinuatio est oratio cum quadam dissimulatione aut circuitione] Insinuatio est enim, ubi, quia offensa est persona, aperte benivolentia non potest peti, quia, si aperte petieris, inflammas magis odium quam repellis. Insinuatio autem fit duobus modis, aut dissimulatione aut circuitione: dissimulatione, quando te benivolentiam fingis non petere et in ipso mereris, quia non petis. Ea autem fit duobus modis, aut cum te dicis *non* meritum esse quod petieris, et dum dissimulas in hoc ipso petis, ut 'equidem merui, nec deprecor, inquit', aut certe cum dicis tuam mortem profuturam illis esse, quos oderit ille qui iudicat, ut est illud:

---

8 Ecl. 8, 48. 15 Cic. p. Cluent. §. 1. 35 Verg. Aen. 12, 931.

1 occiso — patre *B* 2 tum] *an* tu? 12 circumplectione *B* 13 autem] aut *B* 15 me nec subterfugere voluisse reticendo nec obscurare dicendo *Cic.* 21 omne *in B punctatum* 22 genus est principium *B*[1] 24 quod *B*: quae? 25 ut *om. B* 26 ordiueris ostenderem *B*, *sed* m *punctata* 28 Insinuatio — circuitione *B in marg. m. 2* 33 non petis *Christ*: non potest *R* 34 non *om. B*

iam dudum sumite poenas:
hoc Ithacus velit et magno mercentur Atridae.

Circuitione autem fit insinuatio, cum benivolentiam per ambages, ut magis proprie dicamus, non petis, sed colligis, ut est illud Vergilianum: cuncta equidem tibi, rex, fatebor † quaecumque: et quia confessio cri-minis, ut ipse ait, prima medicina est † qui secutus est 'neque me Argolica de gente negabo'. Non ergo 'hoc primum', tota denique ista allocutio circuitionis est; nam ad interrogationem totam iuniorum sequens allocutio respondit, licet hic et illud explicet 'quo sanguine cretus'. Sed quia apud hostes dicebat, credere ei nemo poterat, ideo prius per circuitionem benivolenter ut sequentia crederentur effecit. Ut insinuationis exempla etiam de Cicerone ponamus, ecce insinuatione usus est per circuitionem in Corneliana: Si umquam ulla fuit causa, iudices, in qua initio dicendi: finxit se a diis petere quod a iudicibus postulabat. Et quomodo illud Vergilianum 'neque me Argolica de gente negabo', sic et hic: nam primo omnium tempore infestissimo causam dicimus. Et per dissimulationem, ut est in Miloniana: cumque ipse Titus Annius et cetera. — Subiens] velut gradum sibi auditionis dicendi subtilitate perficiens.

§. 21. In admirabili genere causae si non omnino infesti auditores erunt] In admirabili genere causae, inquit, dupliciter inchoare convenit: si erunt nimium irati iudices, insinuatione, in qua aut iratorum tibi iudicum animos dissimulatione aut circuitione concilies: sin erunt non ita multum irati, principio utere. Et ut demus exempla ipsius Tullii, ecce, quia nimium iratos iudices sensit, in Miloniana dissimulatione usus est, quom ait: cum Titus Annius ipse magis de re publica quam de sua salute perturbetur. Rursum in Corneliana circuitione usus est, quia erat Cornelii persona vehementissime offensa. Ubi autem in admirabili genere usus est principio? Ecce in Caeliana; nam aperte veniam deprecatur, hoc est conciliat. Et in tantum, cum admirabile genus causae sit; securus tamen de iudicibus, ut praetermissa quodammodo benivolentia partibus attentionis utatur, dum dicit: etenim si existimare de omni hac causa volueritis et reliqua. Admirabile autem quomodo sit in Caeliana in sequentibus exponetur.

---

1 Aen. 2, 104. 4 ibid. II, 77. 6 ex epist., ut videtur, quae fertur ad Octavium, ubi legitur §. 7: sit erranti medicina confessio. Aen. 2, 78. 7 ibid. v. 79. 9 ibid. v. 74. 13 et 16 p. Corn. init. (est fragm. novum). 17 p. Mil. §. 1. 26 p. Mil. §. 1. 32 p. Cael. §. 2.

---

2 magno mercentur Atridae *Vergilius*: magoo numerabitur *B* 5 rex, fuerit quodcumque fatebor *Verg.* 6 est odii, seculos *Christ*; *fort.* est erranti, secutus 7 Non *videtur delendum* 8 tota *B* 9 licet et hic et illud explicit *B* 11 beniuolentiae *B*; *possis etiam* beniuolentius 16 *immo* primom 17 cumq. ipse petitus *B*, cum Titus Aonius ipse *Cic.* 26 quo (*corr. in* qua) ait *B* 29 *et* 34 ceciiiaua *B*

In humili autem genere causae] Humile autem genus causae est, ubi, sicut diximus, de parva re agitur, quomodo *cum* controversia fingitur leporis vel lusciniae, aut persona abiecta est quae ait. Hic quemadmodum oportet ordiri? Ut attentum facias auditorem, dicas rem illam humilem quidem videri, sed nihil inveniri maius et pretiosius ex eius persona, qui perdidit, si forsitan amore illam habuit, quam amisit, aut pariebatur res illa, quam perdidit. Ergo quam maxime exaggerare debes, ne iudex, cum viderit de parva re agi, aut diligentiam attentionis amittat aut certe accendatur ira, quasi iniuriam factam sibi iudicans, qui tanta ambitione venerit ad iudicium de re minima sententiam prolaturus. Ecce Vergilius noverat esse humile quod dicebat de apibus, quomodo animos auditoris erexit promissione magnorum: **hanc etiam, Maecenas, aspice partem.** Et in Bucolicis in contentione pastorum:

tantum, vicine Palaemon,
sensibus haec imis — res est non parva — reponas.

Contemptionis tollendae causa] id est despectionis, dictum ab eo quod est contemptus. Sensus ergo est: attentum fac auditorem in humili genere causae, ut contemptum, quem causa merebatur, excludas.

Anceps genus causae, si dubiam] In ancipiti genere causae, quod ex duabus causis nasci dicitur, aut cum dubia iudicatio est aut cum causa turpitudinis et honestatis particeps, quemadmodum oportet ordiri? Si iudicatio est, inquit, dubia, id est si nesciunt iudices unde iudicaturi sunt, oportet ab ipsis iudicationis rebus ordiri, quod facit in Cluentiana: **Animadverti, inquit, iudices, omnem** ***accusatoris orationem*** **divisam esse in partes** ***duas***, id est in invidiam corrupti iudicii et in crimen veneni. Vides, quoniam multitudine iudicationum confusi iudices sedebant, ipsas iudicationis causas in principiis posuit, quo fieri auditor possit instructior. Si vero partem honestatis, partem turpitudinis habebit, partibus benivolentiae defensor utitur et ab eo, quod honestum in causa putat, incipit, quod facit in Scauriana, quoniam partem honestatis habebat persona Scauri vel generis amplitudo, partem turpitudinis raptae pecuniae crimen. Quid facit Tullius? a laude virtutis ipsius incipit vel commemoratione maiorum, ut, dum honestatem, quam causa praestabat personae, commemorat, turpitudinem, quam crimen afferebat, avertat.

Cum autem honestum genus causae est] In honesto genere causae quid debes facere? Si tibi commodum fuerit, praetermitte princi-

12 Georg. 4, 2. 14 Ecl. 3, 53. 24 §. 1.

1 generis *B* 2 cum *addidi* 4 ordinare *B* 5 quib; ỏet (*an ex* quibusdam quidem?) uideri *B* 6 *fort.* pretio (*aut* aegre) pariebatur 8 accendat *B* 11 animos toris *B* 19 dubia *B* 21 ordiri sic. iudicatio *B* 22 *an* indicaturi sint? 23 iudicationes *B* 24 accusatoris orationem *et deinde* duas *om.* *B* 26 multitudinē iudicationē *B* 33 honestate *B* 36 praetermittere *B*

pia. Quaerit aliquis: potest fieri ut praetermittantur exordia? Potest et ratio est; nam cum principia aut dociles facere debeant iudices aut benivolos aut attentos, dociles tibi facere non est necesse, quia hoc in ancipiti genere causae convenit et obscuro, ut dociles facias auditores. Attentos etiam illos necesse est facere, qui causam ipsius causae humilitate contemnunt. In honesto vero necesse non est, sed is, qui a sua sponte favet, et attentus est; neque enim potest favere, ut attentus non sit. Restat ergo ut benivolos facias, sed hoc superfluum est: et cum tibi illi benivolentiam sponte tribuant, tu id ab his velis deprecari quod sponte tribuunt? Restat igitur ut praetermittas exordium, quod etiam Tullius in primo libro Philippicarum fecit; nam omisso principio cum praeparatione narrationis incipit: Antequam de re publica dicam, p. c., ea quae dicenda hoc tempore arbitror, exponam vobis consilium profectionis et reversionis meae. Dicendo 'exponam' narrationem in verbi significatione iam tetigit, sed ne dicat aliquis 'hoc principium non est', quia 'antequam de re publica p. c.', non est principium, sed praeparatio narrationis. Aut certe nec narratio esse debet, sed aut a lege aut ab aliquo firmissimo argumento inchoare debet orator, sicut in Corneliana: Unde igitur ordiar? an ab ipsa lege?

Sin uti principio placebit] Ne dicatur Ciceroni 'Quid? si mihi placeat in honesto genere exordiri?', etiam in hac re praecepta dat. Si placuerit, inquit, ut exordiaris, partes benivolentiae augere licet: ut faveat tibi sua sponte iudex, tu tamen in principio maiorem collige benivolentiam. Etenim licet possit videri superfluum postulare quod praestat, non est tamen inutile augere quod praestitit.

In obscuro genere quid facere debes? ut docilem facias auditorem, quod fecit in Tulliana: de hac re, inquit, iudicabitis. Dicendum est sane, quid intersit inter obscurum genus causae et anceps, quia difficilis haec differentia est. Anceps fit ex confusione negotii, ut puta in Ligariana: Accusas Ligarium, quia in Africa restitit an quia Pompeianus fuit? Denique statim in principio Tullius partem accusationis leviorem elegit, de qua diceret esse iudicandum. Novum inquit crimen ad te Q. Tubero detulit, Q. Ligarium in Africa fuisse, quod ad crimen trahi poterat et ad necessitatem. Ergo anceps fit de confusione negotii, obscurum de occultatione negotii, quod ex ipsis praeceptis intellegere possumus, ubi iudicatio explananda est.

---

10 §. 1. 18 et 27 est novum fragmentum. 32 §. 1.

---

1 *malis* quaeret 2 debeat *B* 4 faciat *B* 6 est, sed *Christ*: est ut *B* *fort.* qui iam sua 11 principio comparationis. Narrationis *B* 20 nec dicatur *B* * quod si *B* 21 *immo* in hanc rem 22 agere ut licet faueat *B* 25 agere *B* 27 ficit *B* 29 hic *B* legariana *B et sic deinceps* legarium *etc.* 31 elegerit *B* 33 *fort.* quod et ad

Hic ratio causae ab nostra *persona*, si de nostris factis et officils. Ab nostra, inquit, persona colligitur benivolentia, si de nostris factis et officiis sine arrogantia dicimus: de factis, ut in Flacciana: cum socio et adiutore consiliorum periculorumque meorum Flacco caedem a vobis, coniugibus liberisque vestris et cetera: officiis, ut in Miloniana: quia semper contra improbos pro bonis senserat. Factum enim id posuit quod virtute effectum est, officium quod benivolentia aut amore praestitum, ut facta in re sint, officia in voluntate.

Sine arrogantia] Arrogantia est, quae sibi aliquid quod non habet usurpat; nam probata merita dicere non est arrogantiae. Nam si Aeneas inducitur 'sum pius Aeneas' et, ut ostenderet, ait 'raptos qui ex hoste penates classe veho mecum', ecce laus sine arrogantia, ex quo benivolentia colligitur. Hoc modo et Cicero in Verrinis meritum suum sine arrogantia praedicavit dicens: cum quaestor in Sicilia fuissem, iudices, itaque ex ea provincia et reliqua.

Si crimina illata] ut est in Miloniana: negant intueri lucem fas ei, qui a se hominem occisum esse fateatur. Ecce ubi nos docet etiam in principiis quaestiones ponere debere, ut his solutis facilius benivolentia comparetur. Et aliquas minũs honestas suspiciones] hoc facit ipse in domo sua: tune es ille, inquit, quo senatus carere non potuit? Obiectum enim ei fuerat, quod in capitolium concitandae seditionis causa venisset, et in principiis purgat. Quid enim minus honestum est quam Ciceronem reum seditionis? Colligitur ergo benivolentia, si statim in principiis suspiciosas res illatas defendimus, et recte; nam si illa nobis ideo obiecta sunt, ut in odium iudicum adduceremur, certe his purgatis benivolentia nobis iudicum comparatur.

Si qua acciderint incommoda] ut est in Sullana: sed quoniam ita tulit casus infestus, ut et amplissimo honore cum communi ambitionis invidia tum singulari Antroni odio everteretur et cetera. Ergo commemoratione incommodorum etiam in principiis debemus animos iudicum ad misericordiam commovere.

Aut quae instent difficultates proferamus] ut est in Miloniana: quid enim duobus nobis, iudices, laboriosius, quid magis exercitum? Item in Vergilio: cernis ut insultent Rutuli. Item:

3 §. 1. 6 §. 5. 11 Verg. Aen. 1, 378. 14 div. in Caecil. §. 2. 16 §. 7. 20 §. 4. 27 §. 1. 32 §. 5. 34 Verg. Aen. 10, 20.

1 Hic ratio causae ab nostra sic̃ (*i. e.* sicut) de nostris *B*. *Incertum est quid scripserit auctor, sed videntur quaedam deesse; apud Ciceronem est:* reliquum est ut ostendatur quibus quaeque rationibus res confici possit. Benevolentia quattuor ex locis comparatur: ab nostra, ab adversariorum, ab iudicum persona, a causa. Ab nostra persona, si de nostris factis *etc.* 5 caedet *B* 9 sine] in *B* 12 meum *B* 15 Itaque exemplis si crimina illata *B* 16 negauit *B* 19 aliqua *B* 20 in domo sua] *v. ad. pag. 596, 7* Tunc est ille inquid *B* 24 si] sed *B* 27 sillana *B* 28 ut *om. B* commune *B* 29 uerteretur *B* 33 duobus modis nobis iudices *B*

nunc etiam manes — haec intemptata manebat
sors rerum.

Si prece et observatione humili ac supplici utimur] ut est illud Vergilianum:

oro miserere laborum
tantorum, miserere animi non digna ferentis.

1 Verg. Aen. 10, 39. 5 ibid. 2, 143.

3 hac *B* 6 *sequitur adhuc in B lemma:* in odium ducentur, si quod eorum spurce superbe crudeliter, *post quae verba filus orationis in media pagina abrumpitur.*

XXIIII.

BEDAE VENERABILIS

LIBER

DE SCHEMATIBUS ET TROPIS.

B = codex Bambergensis, signatus M, IV, 12, saec. VIIII.
E = codex Ratisbonensis Emmeramus, nunc Monacensis lat. n. 14420, saec. VIIII.
F = codex Frisingensis, nunc Monacensis lat. 6399, saec. VIIII.

DE SCHEMATIBUS.

Solet aliquotiens in scripturis ordo verborum causa decoris aliter quam vulgaris via dicendi habet figuratus inveniri, quod grammatici graece schema vocant, nos habitum vel formam vel figuram recte nominamus, quia per hoc quodam modo vestitur et ornatur oratio. Solet iterum tropica locutio reperiri, quae fit translata dictione a propria significatione ad non propriam similitudinem necessitatis aut ornatus gratia. Et quidem gloriantur Graeci talium se figurarum sive troporum fuisse repertores. Sed ut cognoscas, dilectissime fili, cognoscant omnes, qui haec legere voluerint, quia sancta scriptura ceteris scripturis omnibus non solum auctoritate, quia divina est, vel utilitate, quia ad vitam ducit aeternam, sed et antiquitate et ipsa praeeminet positione dicendi, placuit mihi collectis de ipsa exemplis ostendere, quia nihil huiusmodi schematum sive troporum valent praetendere saecularis elo-

---

1 INCIPIT LIBER SECUNDUS DE SCHEMATIBUS ET TROPIS *EF*, INCIPIT DE SCHEMATIBUS *B* 3 ordo uerborum in scripturis *E* 5 quia — oratio *om. B* 9 siue] uel *B* 10 cognoscant — uoluerint *om. B*, cognoscant item omnes ς quia *BEF*[2]: qui *F*[1], quod ς 11 omnibus scripturis *B* 12 quae *E* sed antiquitate *B* praeminet *EF* 13 quia *BE*: qui *F*, quod ς 14 siue] sum *E* saecularis *mei;* ullis seculis ς

p. 375. 376 C.

quentiae magistri, quod non in illa praecesserit. Sunt autem multae schematum species, sed eminentiores hae: prolepsis, zeugma, hypozeuxis, syllepsis, anadiplosis, anafora, epanalepsis, epizeuxis, paronomasia, schesis onomaton, paromoeon, homoeoteleuton, homoeoptoton, polyptoton, hirmos, polysyndeton, dialyton.

Prolepsis, id est praeoccupatio sive praesumtio, dicitur figura, quando ea quae sequi debent ante ponuntur, ut in psalmis: Fundamenta eius in montibus sanctis; diligit dominus portas Sion. Ante posuit eius et postea cuius, id est domini. Et alibi: Diviserunt sibi vestimenta mea et super vestem meam miserunt sortem: pro divident et mittent. Et Ezechiel nihil ante ponens ita incipit: Et factum est in tricesimo anno. Sermonem coniunctionis posuit, nihil aliud ante, cui hic subiungeretur, praeponens.

Zeugma, id est coniunctio, dicitur figura, quando multa pendentia aut uno verbo aut una sententia concluduntur: verbo, ut Apostolus ait: Omnis amaritudo et ira et indignatio et clamor et blasphemia tollatur a vobis: sententia autem, ut psalmista proponens: Qui ingreditur sine macula et operatur iustitiam, qui loquitur veritatem in corde suo, et cetera. Ad ultimum ita concludit: qui facit haec, non commovebitur in aeternum. |

Hypozeuxis est figura superiori contraria, ubi singula verba vel sententiae singulis quibusque clausulis subiunguntur: verba, ut in psalmo: Virtutem terribilium tuorum dicent et magnitudinem tuam narrabunt: memoriam abundantiae suavitatis tuae eructabunt et iustitia tua exultabunt. Et Apostolus, sive prophetiae, inquit, evacuabuntur, sive linguae cessabunt, sive scientia destruetur. Sententiae, ut: Si consistant adversum me castra, non timebit cor meum: si exsurgat adversum me proelium, in hoc ego sperabo.

Syllepsis est, cum casus discrepantes in unam significantiam congregamus, ut: Adtendite populus meus legem meam. Et item: Ad faciendam vindictam in nationibus, increpationes in populis. Quod enim ait 'ad faciendam', singularis est numeri, quod addidit 'increpationes' pluralis. Sit etiam syllepsis in sensu, id est, ubi pro multis unus vel pro uno multi ponuntur: pro multis unus, ut: Inmisit in eos muscam caninam, et comedit eos, ranam, et exterminavit eos, cum non unam ad exterminandos Aegyptios muscam vel ranam, sed innu-

7 Psalm. 87 (86), 1. 9 Psalm. 22 (21), 19. 11 Ezech. 1, 1. 15 ad Ephes. 4, 31. 17 Psalm. 15 (14), 2. 22 Psalm. 145 (144), 6. 25 Corinth. I, 13, 8. 27 Psalm. 27 (26), 3. 31 Psalm. 78 (77), 1. Psalm. 149, 7. 35 Psalm. 78 (77), 45.

1 quam non *B* in illa non *E* 2 Prolempsis *B*, Prolemsis *EF* sillipsis *B*, Sillemsis *EF* 3 epanalipsis *B*, Epanalempsis *F*, Epanalemsis *E* paranomasia *F* 4 hyrmos *E* 6 praesumptio *BE* 11 ezechihel *B*, hiezechiel *F*, in iezechiel *E* et factus *F*, Factum ς 12 Nil *F* 13 cui *om. B* hic *E*: huic *B*, h.. *F*, hoc ς 17 autem *BF*: concluditur *E* preponens *B* 20 monebitur *E* 23 terribiliorum *EF*[1] dicent usque et iustitia tua *mediis omissis E* 25 iustiam tuam *F* 27 sententis *E* 28 si exurgat — sperabo *om. B* in me *F* 30 casibus *B* 31 popule meus *Vulg.* et iterum *B* 33 singularis pluralis numeri est *F*, numeri singularis est *B* 34 pluralis *om. F*, pluralis est *B* unum *B*, *item v. 35* 35 ut *BE*: et *F* eius *BEF*, *sed eos E corr. pr. m.* 36 rana *F*

meras immitteret. Pro uno multi, ut: Adstiterunt reges terrae et principes convenerunt in unum. Reges enim pro Herode, principes pro Pilato positos Apostoli intellexerunt. Lege actus apostolorum.

Anadiplosis est congeminatio dictionis in ultima parte praecedentis versus et prima sequentis, ut: Stantes erant pedes nostri in atriis tuis, Hierusalem: Hierusalem quae aedificatur ut civitas. Et Hieremias: Me dereliquerunt, fontem aquae vivae, et foderunt sibi cisternas, cisternas dissipatas, quae continere non valent aquas.

Anafora, id est relatio, cum eadem dictio bis saepiusve per principia versuum repetitur, ut: Dominus inluminatio mea et salus mea: quem timebo? Dominus protector vitae meae: a quo trepidabo? Et infra: Si consistant adversum me castra, non timebit cor meum: si exsurgat adversum me proelium, in hoc ego sperabo. Fit autem anafora et in eodem per principia sensuum versu, ut: Vox domini in virtute, vox domini in magnificentia, vox domini confringentis cedros: quae figura in psalmis usitatissima est. Hanc quidam epanoforam vocant.

Epanalepsis est sermonis in principio versus positi in eiusdem fine repetitio, ut: Gaudete in domino semper, iterum dico gaudete. Et in psalmo: Deus quis similis erit tibi? ne taceas neque conpescaris Deus.

Epizeuxis est eiusdem verbi in eodem versu sine aliqua dilatione geminatio, ut: Consolamini, consolamini, popule meus, dicit deus vester. Et iterum: Elevare, elevare, consurge Hierusalem. Et iterum: Vivens, vivens ipse confitebitur tibi. Et in psalmo: Dies diei eructat verbum et non nocti indicat scientiam. Alibi repetitio eiusdem sermonis palinlogiae optinet nomen.

Paronomasia, id est denominatio, dicitur, quotiens dictio paene similis ponitur in significatione diversa, mutata videlicet littera vel syllaba, ut in psalmo XXI iuxta hebraicam veritatem: In te confisi sunt, et non sunt confusi. Et Apostolus: Videte malos operarios, videte concisionem; nos autem sumus circumcisio, qui spiritu deo servimus. Quam Esaias propheta figuram elegantissime in sua lingua confecit, ubi ait: Expectavi ut faceret iudicium, et ecce iniquitas, et iustitiam, et ecce clamor. Hebraice enim iudicium mesphath, iniquitas mesphaa, iustitia sadaca, clamor appellatur saaca. Pulchre

---

1 Psalm. 2, 2. 3 Act. apost. 4, 26. 5 Psalm. 122 (121), 2. 7 Ierem. 2, 13. 11 Psalm. 27 (26), 1 et v. 3. 16 Psalm. 29 (28), 4. 5. 20 ad Phil. 4. 4. 21 Psalm. 83 (82), 2. 24 Iesaias 40, 1. 25 idem 51, 17. 27 Psalm. 19 (18), 3. 31 Psalm. 22 (21), 6. 32 Phil. 3, 3. 35 Ies. 5, 7.

---

1 adsteterunt *EF* 2 princeps *F* 3 posito *B* apostolorum *F*[1]*B*: eorum *E et F corr. m. 2* 5 versus *om. E* ut est *B* 6 tuis *om. E* quae aedificatur *om. B* 8 sibi *om. E* histernas *(bis) E*, cisternas *alterum add. in F m. 2* 11 repetatur *E* 13 timebo *F corr. ex* tibi protector *BE*: defensor *F* a quo trepidabo *B*: *om. EF* 14 *post* meum *in E additum* et, *sed in rasura m. 2* in me *F* prelia *B* 15 autem *F sup. lin.* 17 in *om. F*[1] 18 epanafora *E* 20 et iterum *E* 23 est *om. B* 24 congeminatio *E* popule *B*: pop us *EF* 27 eructuat *BF* et non — scientiam *B*: et cetera *BF* 30 in *om. E* motatu *E* ut *BF*: et *E* 31 xxi *BE*: uicesimo *F* 32 fusi *E* 33 autem *B*: enim *EF, sed F in rasura* circumcisi *E* 34 isaias *F* 35 Expectauit ut *B* 36 enim *BF*: autem *E* merphaath *B* 37 mesaphaa *EF* sadaca *F partim ex correctione*, redeca *B* saaca *E*: suaca *BF*

p. 377. 378 C.

itaque una vel addita vel mutata littera sic verborum similitudinem temperavit, ut pro mesphat diceret mesaphaa et pro sadaca poneret saaca.

Schesis onomaton est multitudo nominum coniunctorum, diverso sono unam rem significantium, ut: Vae genti peccatrici, populo gravi iniquitate, semini nequam, filiis sceleratis. Et in psalmo: Peccavimus cum patribus nostris, iniuste egimus, iniquitatem fecimus.

Parhomoeon est, cum ab isdem litteris diversa verba ponuntur. Quae nimirum figura, quia ad positionem litterarum pertinet, melius in ea lingua, qua scriptura est edita, requiritur; habemus tamen nos et in translatione unde demus exemplum. Dictum est in psalmo: Benediximus vobis de domo domini: deus dominus, et inluxit nobis: et: Ira illis secundum similitudinem serpentis, sicut aspidis surdae.|

Homoeoteleuton, id est similis terminatio, dicitur, quotiens media et postrema versus sive sententiae simili syllaba finiuntur, ut Ecclesiastes: Melius est videre quod cupias quam desiderare quod nescias. Et iterum: Melius est a sapiente corripi quam stultorum adulatione decipi. Hac figura et poetae et oratores saepe utuntur, poetae hoc modo:

Pervia divisi patuerunt caerula ponti:

oratores vero ita: Beatus Iob deo soli sibique cognitus in tranquillitate ad nostram notitiam perducendus tactus est verbere, ut odorem suarum virium tanto latius spargeret, quanto more aromatum melius ex incensione flagraret. Quo schemate ipse, qui hoc dixit, beatus papa Gregorius saepissime usus fuisse reperitur Et huiusmodi orationes esse reor, quas Hieronymus concinnas rhetorum declamationes appellat.

Homoeoptoton est, cum in similes sonos exeunt dicta plurima, ut: Cantate et exultate et psallite. Et Ezechiel: Quod si genuerit filium latronem, effundentem sanguinem, et paulo post: in montibus comedentem et uxorem proximi sui polluentem, egenum et pauperem, contristantem, rapientem rapinas, pignus non reddentem et ad idola levantem oculos suos, abominationem facientem, ad usuram dantem et amplius accipientem, numquid vivet? Non vivet.

Polyptoton est, cum diversis casibus variatur oratio, ut Apostolus: Quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia, ipsi gloria in saecula saeculorum. Et in psalmo: Nive dealbabuntur in

4 Ies. 1, 4. 6 Ps. 106 (105), 6. 11 Ps. 118 (117), 26. 12 Ps. 58 (57), 5. 16 Eccles. 6, 9. 17 ibid. 7, 5. 20 an ex Ennio? 28 Ps. 98 (97), 4. 29 Ezech. 18, 10. 30 ibid. v. 11 sqq. 37 ad Rom. 11, 36. 38 Ps. 68 (67), 15 sqq.

---

2 mesphaath *B* sadaea *E*: sadica *F*, sedeca *B* suaca *BF* 5 iniquitati *BE* et psalmus *B* 8 hisdem *E*, *isdem *F* sumuntur ς 10 qua scripta est editaque requiretur ς requiratur *B* tamen et in ara (ura *in ras.*) *B* 11 nos *F* 13 secundum *B*, *item F m. 2 in ras.*: sicut *E* serpentes *E*[1] sicut et reliqua (*om.* aspidis surdae) *B* aspides *EF*[1] 14 dicitur figura, quotiens *B* 16 minere quam cupias *B* 17 adolatione *EF*, adolatio *B* 19 figurate *B* 21 soli deo sibique agnitus *B* 22 ad maiorem notitiam ς 24 melius ** ex *E* incensionem *E*[1] fragraret ς 25 hec *B* haba *E* 26 concinnas *F* (*sed partim in ras.*): concinans *B*, cancinnnus *E* 28 est *om. B* 29 hiezechihel *F* 33 idula *E* abominiationem *F* 34 nunquid *E* 35 non vivet *om.* ς 37 per] um *B* honor et gloria *B*

Selmoo. Montem dei montem uberem: mons coagulatus mons pinguis. Ut quid suspicitis montes uberes? Mons in quo bene placitum est deo habitare in eo.

Hirmos, id est convenientia, dicitur, quando series orationis tenorem suum usque ad ultimum servat, nulla videlicet alia vel causa vel persona mutata, ut in psalmo: Deus in nomine tuo salvum me fac, et cetera, usque dum ait: non proposuerunt Deum ante conspectum suum. Orat enim propheta ut auxilio domini salvatoris ab hostium insecutione liberetur.

Polysyndeton est oratio multis nexa coniunctionibus, ut in psalmo: Dominus conservet eum et vivificet eum et beatum faciat eum et emundet in terra animam eius et non tradat eum in manus inimici eius.

Dialyton vel asyndeton est figura superiori contraria, carens coniunctionibus, ut in psalmo: Iubilate Deo omnis terra, psalmum dicite nomini eius, date gloriam laudi eius, dicite Deo: quam terribilia sunt opera tua. |

DE TROPIS.

Tropus est dictio translata a propria significatione ad non propriam similitudinem ornatus necessitatisve causa. Sunt autem tropi, qui latine modi vel mores interpretari possunt, tredecim: metafora, catachresis, metalepsis, metonymia, antonomasia, epitheton, synecdoche, onomatopoeia, perifrasis, hyperbaton, hyperbole, allegoria, homoeosis.

Metafora est rerum verborumque translatio. Haec fit modis quattuor: ab animali ad animale, ab inanimali ad inanimale, ab animali ad inanimale, ab inanimali ad animale. Ergo ab animali ad animale, ut: Quare fremuerunt gentes? et: Dominus qui eripuit me de manu leonis et de manu ursi. et: si sumsero pennas meas ante lucem: nam et homines et bestiae et volucres animam habent. Ab inanimali ad inanimale, ut: aperi Libano portas tuas. Et: qui perambulant semitas maris; translatio est enim a civitate ad montem et a terra ad mare, quorum nulla animam habent. Ab animali ad inanimale, ut: Exsiccatus est vertex Carmeli; homines enim, non montes verticem habent. Ab inanimali ad animale, ut: Auferam a vobis cor lapideum; non enim lapis, sed pupulus animam habet. Hic tropus et ad

6 Psalm. 54 (53), 3. 11 Psalm. 41 (40), 3. 15 Psalm. 66 (65), 2 sq. 16 Psalm. 2, 1. 27 Sam. 1, 17, 37. 28 Psalm. 139 (138), 9. 30 Zach. 11, 1. 30 Psalm. 8, 9. 33 Amos 1, 2. 34 Ezech. 11, 19.

1 dei *BF*: domini *E*; Mons dei mons pinguis, mons coagulatus, mons pinguis. Ut quid suspicamini montes coagulatos? *Vulg.* 2 suspicitis *nos*: suscipitis *mei* 4 hyrmos *BE* 5 *prius* vel *E sup. lin.* 9 liberaretur *B* 10 in psalmo *B*: *om. EF* 11 ui•uicet *E* faciet *E* 12 in terra *om. F, sed m. 2 sup. lin.* de terra eum *om. E* 13 inimicorum ς 15 in psalmo *B*: *om. EF* iubilate *BF*: *quid sit scriptum in E, iam non potest cognosci.* 17 tua, domine ς 21 Catachrisis *E* Metalempsis *EF*, metalemsis *B* 22 Metonimia *F*, Metanomia *E* Antomasia *E* 23 Omoeosis *E* 24 rerum *om. B* 26 ab inanimale *E pr. m. et sic semper pr. m. in ablativis sequentibus* 27 eripuit *BE*: eruit *F* de ore leonis *B* 28 sumpsero *E* 29 ab inanimale E^1 30 perambulat ς 32 nulla *EF*: nullus *B*, nullum ς habeat *BE*: habet *F*ς animale E^1 33 exsiccatum *B* uerticem *BF*: animam *E* 34 inanimale E^1 35 et *om. E* ad dominum *B*

p. 379—381 C.

Deum fit multifarie: a volucribus, ut: sub umbra alarum tuarum protege me: a feris, ut: Dominus de Sion rugiet: a membris humanis, ut: Quis mensus est pugillo aquas, et caelos palmo ponderavit? ab homine interiore, ut: Inveni David filium Iesse, virum secundum cor meum: a motibus mentis humanae, ut: tunc loquetur ad eos in ira sua: et: paenitet me fecisse hominem: et: zelatus sum Sion zelo magno, et innumera huiusmodi. A rebus insensibilibus, ut: Ecce ego stridebo super vos, sicut stridet plaustrum onustum foeno. | Qui videlicet tropus et in communi locutione usitatissimus est, ut cum dicimus fluctuare segetes, gemmare vites, floridam iuventutem et lacteam canitiem.

Catachresis est abusio nominis aut verbi ad significandam rem, quae propria appellatione deficitur, ut: Pones vectes in quattuor angulis mensae per singulos pedes: et: sextum sagum in fronte tecti duplices: et: ibi confringet cornua arcuum: et: labium calicis et repandi lilii. Haec eo a metafora differt, quod illa vocabulum habenti largitur aliud, haec, quia non habet proprium, alieno utitur. Pedes quippe et frons et cornua et labium hominum tantum sunt et animantium, non etiam rerum insensibilium. Quae nomina si scriptura praefatis rebus non inposuisset, quid proprium bis diceret non haberet. Ad hunc tropum pertinet quod scriptum est: Est autem Hierosolymis probatica piscina. A piscibus enim vocabulum accepit aqua, quae nequaquam propter pisces, sed ad lavandas, ut ferunt, hostias collecta est, unde et probaticae cognomen sortita est.

Metalepsis est dictio gradatim pergens ad id quod ostendit, et ab eo quod praecedit id quod sequitur insinuans, ut: Labores fructuum tuorum manducabis; labores enim posuit pro his quae laborando adquiruntur bonis.

Metonymia est quaedam veluti transnominatio. Huius multae sunt species. | Aut enim per id quod continet id quod continetur ostenditur, ut: effundens hydriam in canalibus, aut contra, ut: accipe litteras tuas. Neque enim hydria effundebatur, sed quod in ea continebatur, nec litterae in manus, sed charta quae litteras continet adsumitur. Et iterum:

---

1 Psalm. 17 (16), 8. 2 Ioel 3, 16. 3 Iesai. 40, 12. 4 Acta Apost. 13, 22. 5 Psalm. 2, 5. 6 Genes. 6, 7. Zachar. 8, 2. 8 Amos 2, 13. 13 Exod. 25, 26. 14 ibid. 26, 9. 15 Psalm. 76 (75), 4. 15 Reg. I (III), 7, 26. 20 Ioh. 5, 2. 26 Psalm. 128 (127), 2. 31 Gen. 24, 20.

---

2 de * sion *F* 3 et *om. E* palma *E* 4 interiori *EF* secundum] sum *E cum ductu per* s 6 poenitet *E* hominem fecisse *B* 8 super *F sup. lin. m. 2* 10 geminare *E* 11 lactea *B* 12 cataclusis *E* nominis] *add. in marg. E m. recentiore* alieni 13 deficitur *nos*: deficit** *F*, deficit *BE*ς angulos *BF* 15 duplicis EF^{2} constringet E^{1} arcum *BE*, arco** *F*, arcus *F corr.* 16 Haec — — alieno utitur *vulgo leguntur post* appellatione deficit *v. 13, quibusdam alienis etiam adiectis* eo *in F erasum* differtur *B* 17 quin proprium habet *B* 18 cornu *F* 19 etiam *F sup. lin.* 20 non haberet *F sup. lin.* Adhuc tropus *B* 22 propatica F^{1}, prouatica *B* 23 ut asserunt *B* 24 *et om. B* prountice *B*, propnticae F^{1} 25 Metalempsis *EF*, metalemsis *B* 26 procedit *mei* 28 bonis] *additur in* ς *interpolatio:* Nec non et illud: Draco iste quem formasti ad inludendum ei. Per draconem diabolus, per diabolum bonus angelus intelligendus est, qualis a Deo formatus est. 30 pro id *B* id (*post* continet) *om. F*, id quod continetur *om. B* ostendit *F* 31 ut (*ante* accipe) *om. E* 32 hydriae *B* sed aqua nec *B* in eo *E*

Et dimittite eam et vadat et aspicietis. Non enim arca, sed plaustrum quo continebatur arca, vel boves, qui ducebant plaustrum, ire poterant. Haec et per efficientem id quod fit, et econtra per hoc quod fit efficientem saepe designat.

Antonomasia est significatio vice nominis posita; ex accidentibus videlicet propriam significat personam. Quae fit tribus modis: ab animo, a corpore, extrinsecus. Ab animo, ut: **numquid non tu percussisti superbum?** a corpore, ut: **vir spurius altitudinis sex cubitorum et palmi;** ab elatione enim animi diabolus, a quantitate corporis gigans significatur. Extrinsecus quae sumuntur in plures species dividuntur; descendunt enim a genere, ut: **Numquid omnibus vobis dabit filius Isai agrum?** a loco, ut: **auctorem seditionis sectae Nazarenorum:** ab actu, ut: **qui autem tradidit illum, dedit eis signum:** ab eventu, ut: **discipulus ille, quem diligebat Iesus.** Per hunc tropum aliquotiens et dominus ipse demonstratur. A genere, ut: **Osanna filio David:** a loco, ut: **Qui sedes super Cherubin appare:** ab actu, ut: **Peccavi: quid faciam tibi, o custos hominum?**

Epitheton est praeposita dictio proprio nomini. Nam antonomasia vicem nominis sustinet, epitheton numquam sine nomine fit, ut: **dilectus deo et hominibus Moyses, et misericors et miserator dominus, et iustum Loth oppressum.** Fit etiam epitheton modis tribus: ab animo, a corpore, extrinsecus. His duobus tropis vel vituperamus aliquem vel ostendimus vel ornamus.

Synecdoche est significatio pleni intellectus capax, cum plus minusve pronuntiat. | Aut enim totum a parte ostendit, ut: **Verbum caro factum est:** et: **eramus vero in navi universae animae ducentae LXXVI:** aut contra, ut: **ibi ergo propter parasceuen Iudaeorum, quia iuxta erat monumentum, posuerunt Iesum.**

Onomatopoeia est nomen de sono factum, ut **cymbalum tinniens, et clangor tubarum, et stridebant cardines templi.** Ad hunc tropum pertinere quidam asserunt fremitus leonum, balatus pecorum, rugitus asinorum, sibilos serpentium, porcorum stridores et soricum ceterorumque vocem confusam animantium, quae et ipsa scripturis sanctis saepius indita reperitur, ut: **rugitus leonis et vox leaenae,** et: **fervens et fremens sorbet terram.**

---

1 Sam. 1, 6, 8. 7 Iesaias 51, 9. 8 Sam. 1, 17, 4. 11 Sam. 1, 22, 7. 13 Math. 26, 48. 14 Ioann. 19, 26. 15 Matth. 21, 9. 16 Psalm. 80 (79), 2. 17 Iob 7, 20. 19 Ecclesiasticus 45, 1. 25 Ioan. 1, 14. 26 Acta Apost. 27, 37. 27 Ioan. 19, 42. 30 Corinth. 1, 13, 1. 34 Iob 4, 10. Iob 39, 24.

---

1 dimittite *F*: dimitte *BE* ut uadat *Vulg.* 2 quo] qui *B* qui *B, item F ex corr.*: quae *E* 3 efficientiam *E* et contra ς, et econtraria *F*¹ hoe quę *B* 5 accedentibus *E* 6 tribus fit *B* 7 non *om. B* 9 palmo *mei* electione *B* gigas *E* 10 species *om. B* 11 nobis *EF* 12 agix *B addita* s *sup.*·ix secta *F corr. ex* secte 13 signum dicens ς 14 ille *E sup. lin.* 15 osianna *E corr.* 16 sedis *E* herophio *E* 17 faciem *F*¹ 18 antomasia *E* 19 nomiois *F sup. lin.* numquid *B* 21 obpressum *F* 22 aut uituperamus *B* 26 vero *om. F in rasura* naue *B* 27 LXXV *E* aut *F corr.*: at *EF*¹, ac *B corr. ex* at ubi *E* 28 monumentum ubi posuerunt *B* 29 tinniens] *quae sequuntur in* ς, *plane diversa et mirum in modum interpolata sunt* 31 asserant *F corr. in* asseneraut, adseuerant *B* fremitum *B* pecodum *B* 32 soricum *nos*: suricum *mei* et ceterorum *B* 34 iodita *om. B* fremens et frendens sorbit *B*

p. 382. 383 C.

Perifrasis est circumlocutio, quae fit, ut aut brevitatem splendide describat et producat, aut foeditatem circuitu evitet. Splendide describitur brevitas, ut: **Scimus, si terrestris domus nostra huius habitationis dissolvatur, quod aedificationem ex deo habemus domum non manu factam, aeternam in caelis.** Foeditatem circuitu evitans, ut: **Nam feminae eorum inmutaverunt naturalem usum in eum usum, qui est contra naturam. Similiter autem et masculi in masculos** et cetera.

Hyperbaton est transcensio quaedam verborum ordinem turbans. Cuius species sunt quinque: hysterologia, anastrophe, parenthesis, tmesis, synchysis.

Hysterologia est vel hysteron proteron sententia, cum verbis ordo mutatur, ut: **Hic accipiet benedictionem a domino et misericordiam a deo salutari suo.** Prius enim dominus miserando iustificat impium et sic benedicendo coronat iustum.

Anastrophe est verborum tantum ordo praeposterus, ut: **quam ob rem ego deprecabor dominum pro ob quam rem.**

Parenthesis est interposita ratiocinatio divisae sententiae, ut: **Cum vidissent gratiam, quae data est mihi (qui enim operatus est Petro in apostolatu circumcisionis, operatus est et mihi inter gentes), Iacobus, Cephas et Iohannes dextras dederunt mihi et Barnabae societatis.**

Tmesis est unius compositi aut simplicis verbi sectio, una dictione vel pluribus interiectis. | Quae species non facile in scripturis sanctis, quae ex hebraeo vel graeco sermone translatae sunt, potest inveniri; est autem huiusmodi:

Hiero quem genuit Solymis, Davidica proles,

hoc est, **Hierosolymis.**

Synchysis est hyperbaton ex omni parte confusum, ut: **Si dormiatis inter medios cleros pennae columbae deargentatae et cetera usque nive dealbabuntur in Selmon.** Prius enim hic, ut Augustinus ait, quaerendus est ordo verborum, quo modo finiatur sententia, quae utique pendet, cum dicitur 'si dormiatis'. Deinde incertum est utrum 'hae pennae' an 'o vos pennae', ut ad ipsas pennas loqui videatur; utrum ergo verbis quae praecesserunt finitur ista sententia, ut ordo sit: 'Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa, si dormiatis inter medios cleros, o vos pennae columbae deargentatae', an his quae secuntur, ut ordo sit: 'si dormiatis inter medios cleros, pennae columbae deargentatae nive dealbabuntur in Selmon', id est 'ipsae pennae dealbabuntur, si dormiatis

---

3 Corinth. II, 5, 1. 6 Rom. 1, 26. 13 Psalm. 24 (23), 5 16 Iob. 5, 8. 18 ad Gal. 2, 8. 29 Psalm. 68 (67), 14. 35 ibid. v. 12.

---

1 ut *om.* *F* 2 describi ueritas *F*, producta breuitas *B* 3 si *E*: quomodo si *F*, q̃m̃ *B* 4 quod] q̃m̃ *B* aedificata *B* habeamus *F* 5 circuitu *om.* *B* 6 nam *om.* *B* 7 similiter — masculus *om.* *B* 8 in masculos *E*: *om.* *F*, relicto usu naturali *ed. Giles* 10 temesis *mei hic et infra* 11 synchisis *F*, sinchrisis *E*, *om.* *B* 12 Hysterologia uel hysteron proteron est *E* 13 ut *om.* *E* 16 est *om* *E* praeposteros *F*[1] 18 cum *E sup. lin.* 19 uidisset *E* mihi et qui operatus *B* 20 apostolatum *F et Vulg.* 21 Iacob *F* dextra *B* 27 Heroque *BF* dauiica prolis *B* 29 Synchesis *B* dormitatis *F* 30 pinnae *F*[1] *et sic semper in locis sequentibus* et — Selmon] et posteriora dorsi eius in specie auri *B* 31 nive *om.* *E* 32 fiatur *B* 33 cum] et *B* 34 hee *B* o *F in ras.*, an o vos pennae *om.* *B* pennas *E sup. lin.* 36 uirtutes multas *B*

inter medios cleros', ut illis hoc dicere intellegatur, 'qui speciei domus tanquam spolia dividuntur': id est: 'si dormiatis inter medios cleros, o vos qui dividimini, speciei domus per manifestationem spiritus ad utilitatem, ut alii quidem datur per spiritum sermo sapientiae, alii sermo scientiae secundum eundem spiritum, alii fides, alii genera curationum in eodem spiritu et cetera. Si ergo vos dormiatis inter medios cleros, tunc pennae columbae deargentatae nive dealbabuntur in Selmon'. Potest et sic intellegi: 'si vos pennae columbae deargentatae dormiatis inter medios cleros, nive dealbabuntur in Selmon': ut subintellegantur homines, qui per gratiam remissionem accipiunt peccatorum, unde etiam de ipsa ecclesia dicitur in canticis canticorum: **Quae est ista quae ascendit dealbata?** Promissio quippe dei tenetur per prophetam dicentis: **Si fuerint peccata vestra tamquam foenicium, sicut nivem dealbabo.** Potest et sic intellegi, ut in eo quod dictum est 'pennae columbae deargentatae' subaudiatur **eritis**, ut iste sit sensus: 'Vos qui tanquam spolia speciei domus dividimini, si dormiatis inter medios cleros, pennae columbae deargentatae eritis', id est 'in altiora elevabimini, compagini tamen ecclesiae cohaerentes'. Nullam quippe aliam melius hic intellegi puto columbam deargentatam quam illam, de qua dictum est; '**una est columba mea**'; deargentata est autem, quia divinis eloquiis erudita. Eloquia namque domini alio loco dicuntur **argentum igne examinatum, probatum terrae, purgatum septuplum.** Magnum itaque aliquod bonum est dormire inter medios cleros, quae nonnulli duo testamenta esse voluerunt, ut dormire sit inter medios cleros in eorum testamentorum auctoritate requiescere, id est utriusque testamenti testimoniis adquiescere, ut quando aliquid ex his profertur et probatur, omnis intentio pacifica quiete finiatur.

Hyperbole est dictio fidem excedens augendi minuendive causa: augendi, ut: **aquilis velociores, leonibus fortiores**: minuendi, ut: **terrebit te sonitus folii volantis**: et: **denigrata est super carbones facies eorum.**

Allegoria est tropus, quo aliud significatur quam dicitur, ut: | **Levate oculos vestros et videte regiones, quia albae sunt iam ad messem,** hoc est 'intellegite quia populi iam parati sunt ad credendum'. Huius species multae sunt, ex quibus eminent septem: ironia, antifrasis, aenigma, charientismos, paroemia, sarcasmos, asteismos.

Ironia est tropus per contrarium quod conatur ostendens, ut: **Clamate voce maiore; deus est enim Beel et forsitan loquitur, aut in diversorio est aut dormit, ut excitetur.** Hanc enim nisi gravitas pronuntiationis adiuverit, confiteri videbitur quod negare contendit.

Antifrasis est unius verbi ironia, ut: **Amice, ad quid venisti?**

---

11 Cant. 8, 5. 19 ibid. 6, 8. 21 Psalm. 12 (11), 7. 28 Sam. II, 1, 23. 29 Levit. 26, 36. Threni 4, 8. 31 Ioan. 4, 35. 36 Reg. I, 18, 27. 40 Math. 26, 50.

---

4 sermo — alii *om.* *B* 6 uos *om.* *B* 7 nive *om.* *E* poteest *B* et *BF*: etiam *E* 11 canticis *B*: cantica *EF* 12 dicentem *B* 14 subaudis *B* 17 eleuamini *BE* 0 pagā *B* 18 hic *om.* *F* 21 dicuntur *B*: dominos *F*, domini *E* probatum *E*: *om.* *BF* terrae *mei*: terra ς 22 aliquid *BF* 23 uoluerunt *E* *sup. lin. ante* testamenta 24 auctoritate *om.* *B* 26 omnis *om.* *E* 29 est *om.* *B* carbonem *B* 31 qui aliud significat *B* 32 iam *om.* *E* 33 sunt iam parati *B* 35 astismos *F*, antismos *BE*, *et sic infra quoque* 36 conatus *F* clama *B* 37 beel *BE*: baal *F m. 2 in ras.* 38 aut *E*: et *BF* dinerso *B* aut *BE*: et *E* 39 uidetur quam negare *B* 40 quod *mei*

p. 384 385 C.

Inter ironiam autem et antifrasin hoc distat, quod ironia pronuntiatione sola indicat quod intellegi vult, antifrasis vero non voce pronuntiantis significat contrarium, sed suis tantum verbis, quorum est origo contraria.

Aenigma est obscura sententia per occultam similitudinem rerum, ut: pennae columbae deargentatae et posteriora dorsi eius in specie auri, cum significet eloquia scripturae spiritalis divino lumine plena, sensum vero eius interiorem maiori caelestis sapientiae gratia refulgentem, vel certe vitam sanctae ecclesiae praesentem, virtutum pennis gaudentem, futuram autem, quae in caelis est, aeterna cum domino claritate fruituram.

Charientismos est tropus quo dura dictu gratius proferuntur, ut: Nonne pro Rahel servivi tibi? quare inposuisti mihi? Uno enim levissimo inpositionis verbo iniuriam quam patiebatur gravissimam temperantius loquens signavit.

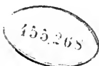
Paroemia est adcommodatum rebus temporibusque proverbium, ut: canis reversus ad vomitum suum, et: Num et Saul inter prophetas? Quorum uno, cum quemlibet post actam paenitentiam ad vitia relabi, altero tunc utimur, cum indoctum quemque officium docendi adsumere vel aliud quid artis, quam non didicit, sibimet usurpare viderimus. Hic tropus adeo late patet, ut liber Salomonis, quem nos secundum Hebraeos parabolas dicimus, apud Graecos ex eo nomen paroemiarum, hoc est proverbiorum, acceperit.

Sarcasmos est plena odio atque hostilis inrisio, ut: Alios salvos fecit, se ipsum non potest salvum facere. Si rex Israel est, descendat nunc de cruce et credimus ei. |

Asteismos est tropus multiplex numerosaeque virtutis. Namque asteismos putatur dictum omne, quod simplicitate rustica caret et faceta satis urbanitate expolitum est, ut: utinam abscindantur qui vos conturbant. Notandum sane, quod allegoria aliquando factis, aliquando verbis tantum modo fit: factis quidem, ut scriptum est: Quoniam Abraham duos filios habuit, unum de ancilla et unum de libera, quae sunt duo testamenta, ut Apostolus exponit. Verbis autem solummodo, ut: Egredietur virga de radice Iesse et flos de radice eius ascendet: quo significatur de stirpe David per Mariam virginem dominum salvatorem fuisse nasciturum. Aliquando factis simul et verbis una eademque res allegorice significatur: factis quidem, ut: vendiderunt Ioseph Ismahelitis XX argenteis: verbis vero ut: appenderunt meredem meam XXX argenteis. Item factis, ut: erat autem David rufus et pulcher aspectu, et unxit eum Samuel in medio fratrum:

5 Psalm. 68 (67), 14. 12 Gen. 29, 25. 16 ep. Petri II, 2, 22. Sam. I, 10, 12. 23 Matth. 27, 42. 28 Gal. 5, 12. 30 Gal. 4, 22. 33 Ies. 11, 1. 36 Gen. 37, 28. 37 Zach. 11, 12. 38 Sam. I, 16, 12.

1 autem *om.* *B* sola pronuntiatione sola *E* 2 qui *B* uocis *B* 5 pinnae *F*¹ 7 maiorum — gratiam *B* 8 pinnis *F*¹ 9 futoram autem *om.* *E* 12 rachel *B* 13 *immo* leoissimo; leuissimo inpositionis *om.* *B* positionis *E* 17 quodlibet preter actam *B* 18 relaui *E* 19 aliud quid *BEF*¹: aliquid *F corr.* dedicit *E* 21 parabulum *E* 27 omnique simpliciiate *B* facete *F*², facetea *B* 28 expolitum est *om.* *B* *EF sup. lin. habent* absci••dantur *F*: abscondantur *BE* 29 notaodum tamen sane qoe *B* alligoria *E et sic plerumque* 34 aseeudit quae significat *B* uirginem mariam *B* 35 eadem *B* 36 allegoriee *om.* *B* signatur *EF* 37 xx *BF*: xxx *E* 38 ruffus *F* 39 uncxit *B* samuhel *BF*

verbis, ut: Dilectus meus candidus et rubicundus, electus ex milibus: quod utrumque mystice significat mediatorem dei et hominum decorum quidem sapientia et virtute, sed sui fuisse sanguinis effusione roseum, eundemque unctum a deo patre oleo laetitiae prae consortibus suis. Item allegoria verbi sive operis aliquando historicam rem, aliquando typicam, aliquando tropologicam, id est moralem rationem, aliquando anagogen, hoc est sensum ad superiora ducentem figurate denuntiat. Per historiam namque historia figuratur, cum factura primorum sex sive septem dierum totidem saeculi huius conparatur aetatibus. Per verbum historia, dum hoc quod dicit Iacob patriarcha: catulus leonis Iuda ad praedam, fili mi, ascendisti et cetera, de regno ac victoriis David intellegitur. Per verbum spiritalis de Christo sive ecclesia sensus, cum idem sermo patriarchae de dominica passione ac resurrectione fideliter accipitur. Item allegoria facti tropologicam, hoc est moralem perfectionem designat, ut tunica talaris et polymita, quam Iacob patriarcha filio suo Ioseph fecit, variarum virtutum gratiam, qua nos deus pater usque ad terminum vitae nostrae semper indui et praecipit et donat, insinuat. Allegoria verbi eandem morum perfectionem, ut: Sint lumbi vestri praecincti et lucernae ardentes. Allegoria facti anagogicum, hoc est ad superiora ducentem sensum exprimit, ut 'septimus ab Adam Enoch translatus de mundo' sabbatum futurae beatitudinis, quae post opera bona saeculi huius, quod sex aetatibus peragitur, electis in fine servatur, figurate praesignat. Allegoria verbi eadem vitae caelestis gaudia demonstrat, ut: ubicumque fuerit corpus, illuc congregabuntur et aquilae: quia ubi mediator dei et hominum est corpore, ibi nimirum et nunc sublevatae ad caelos animae et celebrata gloria resurrectionis colligentur etiam corpora iustorum. Nonnumquam in uno eodemque verbo vel re historia simul et mysticus de Christo sive ecclesia sensus et tropologia et anagoge figuraliter intimantur, ut templum domini iuxta historiam domus, quam fecit Salomon, iuxta allegoriam corpus dominicum, de quo ait: Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud: sive ecclesia eius, cui dicitur: templum enim dei sanctum est, quod estis vos. Per tropologiam quisque fidelium, quibus dicitur: An nescitis quia corpora vestra templum est spiritus sancti, qui in vobis est? Per anagogen supernae gaudia mansionis, | cui suspirabat qui ait: Beati qui habitant in domo tua, domine, in saeculum saeculi laudabunt te. Simili modo quod dicitur: Lauda Hierusalem dominum, lauda deum tuum

1 Cant. 5, 10. 10 Gen. 49, 9. 15 Gen. 37, 3. 18 Luc. 12, 35. 23 Matth. 24, 28. 30 Ioan. 2, 19. 31 Corinth. 1, 3, 16. 35 Psalm. 84 (83), 5. 37 Psalm. 147, 12 sq.

1 et *F in ras.* 3 decorem *B* sui *om. F* 4 oioctum *F ante rasuram,* unctos *B* tuis *F* 5 uerbis *BF* historiam *E*[1] 6 tropoloica *B* 7 superiorem *B* historicam *E*[2] 8 historica *E*[2], histo••• *F*[1], historiam *B* futura *B* dierum *om. B* 9 saeculi huius *om. B* historia dum *om. B* 11 descendisti *B* ac *BF*: et *E* 14 factis tropoloicam *B* tonica *F*, tuoicam *B* 17 induit *B* donauit *E*[1] 21 quae *B* 22 persignat *E* 23 eundem — gaudium *B* 24 et *B*: *om. EF* quooiam *E* 25 et (*ante* nunc) *F in ras.* 26 celebrate gloriam *B* 27 in uno eodemque uerbo uel re *B*: in uno eodemque reuerbu *F*[1], in una eademque re uel uerbo *EF*[2] 28 siue *EF*: uel *B* anagogen *B* 29 aedificauit *B* salamon *EF*[1] 32 enim *om. B* 34 sanctus *E*[1] qui *om. F*[1] 35 mansiones *B* superabat *B* 36 domu *E* 37 qui dicitur *B*

p. 386 C.

Sion, quoniam confortavit seras portarum tuarum, benedixit filios tuos in te. De civibus terrenae Hierusalem, de ecclesia Christi, de anima quaque electa, de patria caelesti iuxta historiam, iuxta allegoriam, iuxta tropologiam, iuxta anagogen recte potest accipi. Iuxta allegoriam de ecclesia diximus sequentes exemplum doctissimi tractatoris Gregorii, qui in libris moralibus ea, quae de Christo sive ecclesia per figuram dicta sive facta interpretabatur, allegoriam proprie non nuncupare solebat.

Homoeosis est minus notae rei per similitudinem eius, quae magis nota est, demonstratio. Huius species sunt tres: icon, parabole, paradigma.

Icon est personarum inter se vel eorum quae personis accidunt comparatio, ut: **Vidimus gloriam eius, gloriam quasi unigeniti a patre.** Et: **Neque nubent neque ducent uxores, neque enim ultra mori poterunt; aequales enim angelis sunt.**

Parabola est rerum genere dissimilium comparatio, ut: **Simile est regnum caelorum grano sinapis:** et: **Sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet filium hominis.**

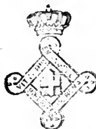
Paradigma est praepositio exempli exhortantis aut deterrentis: exhortantis, ut: **Helias homo erat similis nobis, passibilis, et oratione oravit ut non plueret super terram, et non pluit annis tribus et mensibus sex** et cetera. Et: **Respicite volatilia caeli, quoniam non serunt neque metunt neque congregant in horrea, et pater vester caelestis pascit illa.** Deterrentis, ut: **In illa hora qui fuerit in tecto et vasa eius in domo, ne descendat tollere illa, et qui in agro, similiter non redeat retro: memores estote uxoris Loth.**

---

11 Ioan. 1, 14. 12 Luc. 20, 35. 14 Math. 13, 31. 15 Ioan. 3, 14. 18 ep. Iac. 5, 17. 20 Math. 6, 26. 22 Luc. 17, 31.

---

1 quoniam — filios tuis *om. B* confortabit *BE* seras *E*: serres *F* 2 filiis tuis *Vulg.* 3 quaque *E*: quacque *F*, queq: *B* 6 in *om. B* 7 interpretabantur *E* allegorię *B* proprie *om. B* 8 minus *om. B* 9 tres *om. F* ycon *E* 10 uel inter se uel eorum *B* Ycon *EF* 11 gloriam *altero loco om. B* a patre *om. F* 12 nubunt *F*² ducunt *BE*, decunt *F corr. in* ducant enim *E sup. lin.* 13 potuerunt *F ante rasuram*, poterant *B* 14 ut] aut *B* similis *E* 15 sinapi *B* et *BE*: ut *F* 17 praesumptio *E* aut] et *B* 18 orationem *BE* 19 annis tribus et mensis *(sic)* sex *B*: *om. EF* 22 pascet *BF* 23 fuerint *B* nec discendit *B* 24 mementote *B* 25 loth. FINIT *E*, loth. EXPLICIT DE TROPIS *B*.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

Praef. p. XII v. 14 ab inf. l. Quintilianeorum

p. 7, 10 *codicum scriptura* reperire meliorem, quam a maioribus accepistis, non potestis *defenditur loco p. 145, 26:* alia causa quam praetexit *etc.*

p. 20, 23 *scr.* ad ornandam *cum ABV; cf. p. 480, 10.*

p. 29 *adn. ad v. 29 lege:* compositum *nos ex Capella*

p. 32, 6 replicatio *libri haud scio an recte, cf. p. 65 v. 43*

p. 37, 6 *fort.* Ἔλλειψις, id est detractio: contraria huic superiori figura ornatur oratio *etc.*

p. 63, 1 sqq. *De versibus a Ludovico Delisle primum editis v. nunc Mus. rhen. philol. XVIII, p. 138 et 320.*

p. 74, 16 *rhetori locus in Cic. Verr. III, §. 16 ob oculos videtur versatus esse.*

p. 82, 21 *ad vv. κατ' ἀπερίστατον cf. Hermog. de stat. III, p. 7 Walz. (II, p. 136 Speng.): ὄγδοον κατὰ τὸ ἀπερίστατον, οἷον ἀποκηρύσσει τις τὸν υἱὸν ἐπ' οὐδεμιᾷ αἰτίᾳ· ταῦτα γὰρ οὐκ ἂν εἴη ζητήματα.*

p. 90, *adn. ad v. 22 leg.* fit ut *BEFv*: fit *P*, ut *Dς*

p. 94, *adn. ad v. 7 leg.* laudem *BDPv*: laudes ς

p. 103, 13 *scr.* habitu, ut nitido sordido [obscuro]

p. 110, 9 *corr. ἀπὸ τῆς συζυγίας*, id est a coniugatione sive coniugatis; *cf. p. 489, 17.*

p. 117, 11 *corr. ex Martiano Capella p. 490, 17:* aut per simplicem propositionem aut per partitionem *etc. Eiusdem libri docent (p. 490, 21) in Fortunatiano p. 117, 15 post* aut per concessionem *colon* 'aut per reprehensionem' *intercidisse.*

p. 117, 24 *corr.* aliquid augendi causa

p. 141, 26 *fort.* Ex qualitate: quis? dives et pauper, magistratus et imperator; *cf. p. 103, 5:* dignitate, ut vir fortis magistratus, fortuna, ut dives pauper.

p. 145, 25 *fort.* Κρινόμενον est, numquid tandem, etsi hae res praecesserunt, alia tamen causa quam praetexit occiderit.

p. 227, 12 *haud scio an recte D:* et in qua vi sit animi, aestimamus

p. 263, 19 iamque reprehensionis praeceptis datis redit ad confirmationis modos *Christ coni.*

p. 270, 14 *lectio a nobis recepta* inducendus est *satis aperte in rasura codicis D dispicitur.*

p. 290, *adn. ad v. 36. Adnotatio Capperonnerii delenda est.*

p. 294, 36 *voc.* Scriptum *in lemmate videtur ex dittographia ortum esse; cf. v. 35.*

p. 298, 23 *fort.* quam in illa, quae imperat

p. 298, 36 *fort.* adversariorum vel iniustam vel obscuram vel ambiguam ratiocinatione colligi *etc.*

p. 315, 12 existimat *L. Spengelius in Mus. rhen. XVIII, p. 503 n. 24; de loco p. 320, 10, quem in verbarum contextu emendavimus, et de illo p 320, 18, quem in adnot. tentavimus, idem vir doctus nobiscum consentit ibid p. 505.*

p. 316 *in adn. ad v. 24 l.* figuras materiarum

p. 379, *in adn. adde ad v. 31:* utra nos: utrum *Cv*

p. 382, 28 *post* quaestiones *nonnulla videntur deesse.*

p. 385, 6 *eius loco quod est in C* liceat *scribendum est* licet

p. 402, 30 detraxeritis [inpie] *Vahlen*

p. 402, *in adn. ad v. 30 l.* generis — — *Ianus:* generi *Cv*

p. 405, 21 sq. *Lectionem codicis Victoris et Bambergensis Quintiliani ita defendit Christ, ut anncoluthan statuat; cum enim oratio ita procedere deberet:* Qui non recipiet condicionem, et a multis contemni iuris iurandi metum dicet —, et eum, qui nullo deferente iurare sit paratus, ipsum velle *etc.*, *in altera membro partitionis ita continuata est:* cum vero qui *etc.*

p. 412, 4. *Exemplum, quo utitur rhetor* 'nisi vero *usque ad* iura permiscuit' *(v. 15) litteris diductis describendum erat; nam manifestum videtur ex vetere oratore sumtum esse.*

p. 457, 14 non sit pugna de lege, sed de facto: cui accedit lex, si confessus de facto tunc contra legem f. v. *Christ coni.*

p. 460, 29 apparet *Christio hic delendum et infra v. 31 sic scribendum videtur:* hic illud iudicabile apparet versari, idque esse quod — — perpendat: at posse *etc.*

p. 466, 2. *De definitione* differentiae, *quae h. l. paulo obscurius expressa est, cf. Mart. Cap. lib. IV, §. 348 ed. Kopp.*

p. 471, 14 *fort.* metus vero excitari, *sc.* potest *cf. v. 12.*

p. 473, 21 *fort.* Et item possumus ab omnibus sensibus mutuari, ut ab oculis 'luce libertatis et odore legum', et ab ore 'silent leges inter arma', et a gustu *etc.*

p. 519, 6. *Quae intercidit* exoches *descriptio, suppleri potest ex Claudii Sacerdotis lib. I, §. 187 p. 46 in Anall. gramm. Endlicheri p. 46.*

p. 537, 10 *rectius videtur* Calidiom

p. 568, 22 *vide ne sit scribendum:* Laudabitur idem ab institutione quam plurimam curam in facundia et dicendi studio posuisse: probet a prima pubertate et gloria et forensis praestantia consecuta.

INDEX SCRIPTORUM.

INDEX RERUM ET VERBORUM.

INDEX

LIBRORUM QUOS HOC VOLUMEN CONTINET.